

Cena 30,- zł (w tym 5% VAT)

Indeks 363081
PL ISSN 0023-589X

POLSKA AKADEMIA NAUK ◆ INSTYTUT HISTORII NAUKI

KWARTALNIK HISTORII NAUKI I TECHNIKI

QUARTERLY JOURNAL
OF THE HISTORY OF SCIENCE AND TECHNOLOGY

ROK LIX

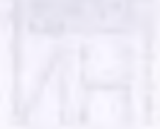
NR 2

WARSZAWA 2014

<http://rcin.org.pl>

KWARTALNIK HISTORII NAUKI I TECHNIKI

QUARTERLY JOURNAL
OF THE HISTORY OF SCIENCE AND TECHNOLOGY

KOMITET REDAKCYJNY

Redaktor Naczelny: Stefan Zamecki, *Z-ca Redaktora Naczelnego:* Wanda Grębecka
Sekretarz Redakcji: Anna Trojanowska, *członkowie Redakcji:* Paweł Komorowski,
Jarosław Włodarczyk, Robert Zaborowski, *członkowie Komitetu Redakcyjnego:* Kalina
Bartnicka, Tadeusz Bieńkowski, Paweł Komorowski, Zdzisław Mikulski, Józef
Piłatowicz, Jan Piskurewicz, Jacek Soszyński, Andrzej Śródka, Anna Trojanowska,
Bożena Urbanek, Jarosław Włodarczyk, Robert Zaborowski, Leszek Zasztowt

Streszczenia angielskie: Katarzyna Kornacka

Korekta: Dorota Kozłowska

Streszczenia opublikowanych prac są dostępne *online* w międzynarodowej bazie
danych „The Central European Journal of Social Sciences and Humanities”

Wydawnictwa IHN PAN
Adres redakcji: 00-330 Warszawa
Pałac Staszica – Nowy Świat 72 pok. 240
telefon: +48 (22) 65 72 732
fax: +48 (22) 826 61 37
e-mail: ihn@ihnpaw.waw.pl

© Wydawnictwo IHN PAN Warszawa 2014
nakład 250 egz.

Wydawnictwo RETRO-ART
01-052 Warszawa, ul. Anielewicza 30/58
tel. 22 838-18-28

<http://rcin.org.pl>

SPIS TREŚCI

ARTYKUŁY

- M. Choptiany – „Adeste omnes Logicae et Mathematicae Musae”
Jana Brożka *Apologia pro Aristotele et Euclide* (1652) i problem
antyramizmu w Akademii Krakowskiej 7
- A. Hulaniccki – Polish Analytical Chemistry – it’s History since 1945’ 63
- A. Tucholska-Zaluska – Tadeusz Tucholski (1898–1940).
Przyczynek do biografii naukowej 87

PRO MEMORIA

- L. Zasztowt – Doktor Dorota Zamojska (10.12.1960–25.12.2013)
– in memoriam 139

RECENZJE

- L. Mokrzecki i M. Brodnicki [red.]: *Gdańskie Gimnazjum Akademickie*.
T. 5. *Źródła i artykuły*. Gdańsk 2012, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego
(J. Kurkowski) 145
- W. Koczerska [red.]: *Historia na Uniwersytecie Warszawskim*. Warszawa 2012,
Wydawnictwo Neriton; S. Brzezicki, K. Fudalej: *Pracownicy
naukowo-dydaktyczni Instytutu Historycznego Uniwersytetu Warszawskiego
1930–2010. Słownik biograficzny*. Warszawa 2012, Wydawnictwo Neriton
(P. Komorowski) 150
- D. Penkala-Gawęcka, I. Main, A. Witeska-Młynarczyk [red.]:
W zdrowiu i w chorobie... Z badań antropologii medycznej i dyscyplin pokrewnych.
Poznań 2012, Komitet Nauk Etnologicznych Polskiej Akademii Nauk.
Biblioteka Telgte Wydawnictwo. (A. Trojanowska) 155

KRONIKA

- Sprawozdanie z działalności Instytutu Historii Nauki im. L. i A. Birkenmajerów
w roku 2013 (B. Wysokińska, J. Włodarczyk) 159
- Międzynarodowa Konferencja Komisji Historyków Polski i Rosji w roku 2013,
poświęcona polskiemu powstaniu styczniowemu 1863 roku w rocznicę 150-lecia
wybuchu insurekcji, Moskwa, 3–5 września 2013 r. (L. Zasztowt) 213

Journal Contents
Volume 10 (2011)
Language: English

CONTENTS

ARTICLES

M. Choptiany – „Adeste omnes Logicae et Mathematicae Musae”.
Johannes Broscius’s *Apology of Aristotle and Euclid* (1652) and the issue
of anti-Ramism at the Academy of Cracow 7

A. Hulanicki – Polish Analytical Chemistry – it’s History since 1945’ 63

H. Tucholska-Zaluska – Tadeusz Tucholski (1898–1940). A Contribution
to the Scientific Biography 87

REVIEWED BY: ANNA KUCYŃSKA, KRZYSZTOF SZCZEPANOWSKI

PRO MEMORIA

REVIEWS

CHRONICLE

The journal publishes every second year, for the first time in 1994. It is a
scientific journal, published in English, devoted to the history of chemistry.
The journal is published by the Polish Chemical Society, which is a
member of the International Union of Pure and Applied Chemistry (IUPAC).
The journal is published by the Polish Chemical Society, which is a
member of the International Union of Pure and Applied Chemistry (IUPAC).
The journal is published by the Polish Chemical Society, which is a
member of the International Union of Pure and Applied Chemistry (IUPAC).
The journal is published by the Polish Chemical Society, which is a
member of the International Union of Pure and Applied Chemistry (IUPAC).
The journal is published by the Polish Chemical Society, which is a
member of the International Union of Pure and Applied Chemistry (IUPAC).

KRGINIKA

Wojciechowski A. J. i A. Brückmayerów	159
Wojciechowski A. J. i A. Brückmayerów	159
Wojciechowski A. J. i A. Brückmayerów	159
Wojciechowski A. J. i A. Brückmayerów	159

CONTENTS

ARTICLES

M. Chroplak - Adam Janus Logan z Międzybózia	161
Johannes Broczek's biology of fossils and the first fossils in the	161
of van Ranst at the Academy of Science	161
A. Hlasiński - Polish Analytical Chemistry - History and Present	161
H. Tycholka, X. Aluska - Józef Jachimowski (1844-1914) - A Contribution	161
to the Scientific Biography	161

PRO MEMORIA

REVIEWS

CHRONICLE

Michał Choptiany

Wydział „Artes Liberales”

Uniwersytet Warszawski

**„ADESTE OMNES LOGICAE ET MATHEMATICAE MUSAE”
JANA BROŻKA *APOLOGIA PRO ARISTOTELE ET EUCLIDE* (1652)
I PROBLEM ANTYRAMIZMU W AKADEMII KRAKOWSKIEJ**

I. BROŻEK – APOLOGIA – RAMUS

W pewnym momencie swojej akademickiej kariery Jan Brożek (1585–1652), krakowski polihistor, matematyk, lekarz i teolog¹, sporządził następującą notatkę:

„Nullum errorum in arte praeceptum possuit Euclides, omnia ad certum usum destinantur. Magnam vero faciunt iniuriam authem gravissimo qui dicunt ab eo nudam contemplatio non proponi. Artissimo vinculo iunguntur hic theoria et praxis in theorematis atque problematis. Theoria in illis quae illo celebri concluduntur. Quod demonstrandum erat. Praxis in illis, quod faciendum fuit. Quae obvia cuique sunt, illa non censut inculcanda. An circumum ab Euclide ignoratum, vel reiectum ab artis usu existimamus quid de illo nihil in elementis? At is multo ante Euclidis tempora a perditore Daedali nepote fuit inventus ut constat ex Chronologia.”²

To lakoniczne, ale jednocześnie żarliwe wyznanie wiary w siłę związku łączącego Euklidesową teorię i praktykę oraz przekonanie o bezbłędności nauki aleksandryjskiego matematyka zostało zapisane przez Brożka na marginesach tekstu zamieszczonego w klocek introligatorskim, w który oprawiono wydane na początku XVII w. w Lejdzie

i Arnheim komentarze niderlandzkiego matematyka Christophora Dibadiusa (około 1578–1622) do *Elementów* Euklidesa³. Brożek zgodnie ze swoim zwyczajem dołączył do klocka czyste karty zarówno po przedniej, jak i przed tylną okładką wykonaną z pokrytej białą skórą deski. Nie zawsze robił z nich użytek, wśród książek należących do niego można wskazać wiele tomów, w których takie karty pozostały niewykorzystane. Akurat w wypadku tego woluminu zapełnił je roboczymi, fragmentarycznymi notatkami. Stanowią one jeden z szeregu przykładów zapisków rozproszonych po woluminach wchodzących skład jego ogromnej, bo liczącej przeszło 2000 tomów biblioteki⁴ i będących świadectwem jego nieustannego wysiłku intelektualnego. Brożek starał się wcielić w życie przekonanie o tym, że uniwersytet „dzieje się” nie tyle poprzez wykłady, co właśnie poprzez teksty i zapisane myśli i wypowiedzi⁵, ponieważ zgodnie z maksymą *verba volant, scripta manent*.

Znaczna część zgromadzonych w ten sposób przez Brożka materiałów pozostaje w silnym związku z przygotowywaną przez niego rozprawą stanowiącą jedno z kluczowych i – jak się potem okazało – ostatnich dzieł w jego dorobku. Jeśli bowiem przyjmujemy, że przytoczona wyżej notatka może stanowić umowny początek historii będącej tematem niniejszego studium, to jej domknięciem jest niewątpliwie książka wydana przez Brożka trzy dekady później. Otóż w 1652 r. w Gdańsku nakładem oficyny Sebastiana Förstera ukazała się jego *Apologia pro Euclide et Aristotele adversus Petrum Ramum et alios*⁶. Broscius liczył już sobie wówczas 67 lat⁷, miał za sobą publikację kilku prac matematycznych, polemiki z krakowskimi jezuitami ujęte w formę satyrycznych dialogów, poszukiwania archiwalne dotyczące biografii Mikołaja Kopernika⁸, wreszcie szereg pomniejszych tekstów⁹. Brożek zmarł w roku 1652 na skutek panującej wówczas zarazy, która odebrała Akademii trzech kolejno sprawujących urząd rektorski profesorów¹⁰. Nie mamy zatem pewności, czy udało mu się jeszcze zobaczyć w druku *Obronę Euklidesa i Arystotelesesa* własnego autorstwa, czy też wysłany z Gdańska tomik *in quarto* nie zdążył trafić ostatecznie w jego ręce¹¹. Publikacja *Apologii* w gdańskiej oficynie (zresztą jedynej pracy, którą Brożek ogłosił tam w trakcie swojej działalności), domknęła trwający przeszło 40 lat okres jego pracy naukowej, w czasie którego regularnie stykał się z pismami Piotra Ramusa, a co zostało utrwalone w licznych pozostawionych w nich marginaliach.

Niniejsze studium, choć rozpoczęte wyznaniem wiary w prawdziwość twierdzeń Euklidesa, nie jest poświęcone traktatowi Brożka jako rozprawie matematycznej, mimo że, jak już zauważył Jan Nepomucen Franke, Brożek niejako wbrew samemu tytułowi nie tylko mnoży argumenty na rzecz greckiej geometrii, ale także w niektórych wypadkach tworzy oryginalne narzędzia geometryczne. Tak rozumiana *Apologia* jest w dużej mierze tekstem technicznym, w którym są piętnowane kolejne błędy popełnione, zdaniem Brożka przez „Ramusa i innych” i choć zagadnienia w niej poruszane mogą być interesujące nawet dla matematycznego laika, to powtórna analiza dowodów krakowskiego uczonego mija się z celem. Trafność dowodów geometrycznych i oryginalność zaproponowanych przez Brożka rozwiązań została już pod-

dana analizie przez Jana Nepomucena Frankego, Jadwigę Dianni¹², a ostatnio również przez Lisbeth Cornelię de Wreede¹³. W tym miejscu należy jedynie przypomnieć, iż przedmiotem tego „najbogatszego co do treści dzieła Brożka”¹⁴ jest szereg zagadnień z zakresu geometrii: krakowski akademik rozważył w niej problem istnienia wielokątów innych niż trójkąty, w których suma kątów wewnętrznych wynosiłaby 180° , dochodząc do interesujących ustaleń dotyczących konstruowania wielokątów gwiaździstych o 7, 8, 14 i 15 wierzchołkach oraz przekształceń wielokątów wklęsłych na wielokąty wypukłe przy zachowaniu ich równego obwodu, wreszcie sposób mierzenia powierzchni wielokąta sferycznego.

Praca Brożka nie ma jednak klarownej struktury, jaką możemy znać choćby właśnie z *Elementów* Euklidesa czy podręczników geometrii przygotowywanych przez nowożytnych matematyków, w tym przez Ramusa. *Apologia*, podzielona na 34 nierównej długości rozdziały, służyła nie tyle prezentacji ustalonej i pewnej wiedzy, ale wypracowaniu nowych rozwiązań w konfrontacji z propozycjami funkcjonującymi w dotychczasowej literaturze matematycznej. Zaproponowane przez Brożka dowody i konstrukcje przeplatają się zatem z obszernymi cytatami z rozpraw innych geometrów, a katalog nazwisk pojawiających się w tekście jest iście imponujący i – co ważne – nie został przez Brożka wykorzystany wyłącznie celem stworzenia przytłaczającego wrażenia erudycji. Za przywoływanymi przezeń postaciami Euklidesa, św. Augustyna, św. Tomasza z Akwinu, Witelona, Piotra Ramusa, Sebastiana Münstera, Girolama Cardana, Łazarza Schonera, Willebrorda Snella, Johanna Keplera, Gilberta Générarda, Henry’ego Briggsa i Alexandra Andersona stoi wyczerpująca analiza podejmowanych przez nich problemów oraz uważna lektura poszczególnych tomów, w trakcie której Brożek krzyżowo konfrontował ze sobą poszczególne ujęcia takich zagadnień, jak chociażby, zaczerpnięty z rozdziału 8 księgi III *O niebie* Arystotelesa, problem powstawania figur geometrycznych ze złożenia innych figur. Oprócz sformułowania własnego stanowiska jest tedy *Apologia* również obszernym sprawozdaniem z lektur matematycznych Brożka i może stanowić interesujący dokument z punktu widzenia socjologii XVII-wiecznej nauki. Widać w nim bowiem jak na dłoni ponadnarodowy, uniwersalny charakter dyscypliny uprawianej przez Kurzelowitę, a jednocześnie jego próby rozpropagowania osiągnięć krakowskich uczonych na gruncie geometrii.

Znaczenie tekstu *Apologii* Brożka i jej wartość jako źródła do historii intelektualnej połowy XVII stulecia nie wyczerpuje się bynajmniej na technicznych zagadnieniach z zakresu geometrii. *Apologia* stanowi bowiem w moim przekonaniu ważny dokument dotyczący nie tylko form recepcji pism Euklidesa oraz technicznych, profesjonalnych dysput toczonych na ich podstawie, ale także świadectwo sposobu rozprzeżerzenia się i przyjmowania idei sformułowanych przez Piotra Ramusa¹⁵. Tekst *Apologii* zawiera interesujące uwagi na temat samego Ramusa, które mogą posłużyć jako źródło wiedzy na temat świadomości akademików krakowskich żyjących w połowie XVII w. Może on również stanowić pośredni dowód na to, że legenda paryskiego

antyarystotelika, musiała budzić wciąż duże emocje na rubieżach nowożytnej wspólnoty uczonych. Nie bez znaczenia jest również fakt, że *Apologia* Brożka jest, jak się wydaje, jedynym napisanym i opublikowanym na terytorium Rzeczypospolitej Obojga Narodów tekstem, w którym *explicite* zostało wyrażone wprost stanowisko względem poglądów królewskiego profesora retoryki i filozofii.

Niniejszy artykuł ma stanowić zatem uzupełnienie dotychczasowego stanu wiedzy o analizę sposobu przedstawiania Ramusa i strategii polemicznych wykorzystanych przez Brożka. Dotychczas uwagę badaczy przyciągały przede wszystkim argumenty *par excellence* matematyczne, sposób, w jaki w technicznych dowodach z dziedziny geometrii i arytmetyki krakowski akademik dowodził błędów osławionego paryskiego antyarystotelika. Sama antyramistyczna postawa¹⁶ Brożka była przyjmowana do tej pory przez historyków nauki *tacite* i nie stała się przedmiotem odrębnego studium¹⁷. Duża część sformułowań i sposobów, za pomocą których Ramus został przedstawiony w tekście Brożka ma rzecz jasna charakter konwencjonalny. Mimo to interesujące wydaje się prześledzenie ich raz jeszcze w kontekście zgoła odmiennym od tekstów polemicznych należących do tego nurtu: jest to bowiem atak na Ramusa podejmowany *in absentia* adwersarza, nie jest on wymierzony w żadnych innych ramistów, mimo że Brożek musiał znać ich choćby ze słyszenia, jeśli wziąć pod uwagę rozległość jego horyzontów intelektualnych, znajdujących odzwierciedlenie w rozmiarach jego biblioteki. Tego typu analiza na najbardziej ogólnym poziomie może nam również dostarczyć nowej wiedzy na temat retorycznej strategii konstruowania nowożytnego dyskursu naukowego, który miał za zadanie służyć dwóm celom: z jednej strony sformułowaniu agresywnej nagany poprzedników, z drugiej strony rzeczowej dyskusji z konkretnymi, dającymi się przeliczyć i zweryfikować argumentami.

Tekst Brożka zaliczyć należy do szerokiego i wewnętrznie zróżnicowanego tak pod względem treściowym, jak i gatunkowym, nurtu pism antyramistycznych, do których wchodziły zarówno drukowane oracje skierowane przeciwko Ramusowi, rozbudowane traktaty polemiczne, a także próby krytycznego zestawiania tez Ramusa z alternatywnymi sposobami rozwiązania zajmujących go problemów.

Niezależnie od tego, czy przyjmiemy hipotezę o istnieniu amsterdamskiej *editio princeps*, czy też uznamy edycję z roku śmierci Brożka za pierwszą publiczną prezentację jego tez i zarzutów pod adresem Ramusa i innych przeciwników Arystotelesa i Euklidesa, to i tak daty publikacji traktatu rozmijają się z szczytem popularności ramizmu. Autor *Animadversiones* zginął wszak w 1572 r., w połowie XVII stulecia ramizm jako taki nie stanowił już tak wielkiego wyzwania intelektualnego, ponieważ utracił swoje ostrze polemiczne wymierzone w teksty autorów starożytnych. W tym czasie ramizm ewoluował już ze swojej „kanonicznej” postaci i jego elementy były krzyżowane z innymi projektami przebudowy systemu sztuk wyzwolonych i reform edukacyjnych, m.in. z systemem wypracowanym przez Filipa Melanchtona, a w późniejszych dekadach wrósł w projekt pansofistycznej edukacji wypracowany przez Jana Amosa Komeńskiego¹⁸. Na przełom XVI i XVII stulecia należy datować

apogeum związane z ilością ramistycznych edycji¹⁹ oraz projektów dotyczących wdrażania ramistycznych pomysłów edukacyjnych.

Brożkowi na kartach swego dzieła nie przyszło już zatem walczyć wyłącznie z czystą postacią ramizmu, ale raczej z odległym cieniem i legendą jego fundatora. Ramus był jednym z najwybitniejszych francuskich humanistów, królewskim profesorem wymowy i filozofii, profesorem Collège de France, założycielem Collège de Presles, autorem podręczników dialektyki i retoryki oraz licznych komentarzy do literatury klasycznej. Legenda Ramusa obejmowała nie tylko fakt stworzenia oryginalnej metody upraszczającej naukę sztuki, wymowy i argumentacji dającej się przy tym zastosować na gruncie wszystkich sztuk wyzwolonych, a nawet systemu nauk, ale także szereg anegdotycznych szczegółów związanych z jego biografią. Poza akademicko-religijną legendą Ramusa, na którą złożyły się zarówno opowieści o jego brodzie i hodowanych przez niego pawiach, jak, jak również historia jego śmierci²⁰, wymiernym efektem jego wieloletniej aktywności było stworzenie przez niego wielokrotnie wznawianych drukiem podręczników, których kolejne edycje były często eklektyczne ze względu na to, że modyfikowali je i przystosowywali do własnych potrzeb kolejni autorzy czerpiący z bardzo różnych tradycji. Naczelną ideą, która legła u podstaw działalności Ramusa było wyzwolenie edukacji od naleciałości spetryfikowanej scholastycznej metody nauczania, stworzenie bardziej efektywnego systemu nauczania sztuk, opartego na obowiązującej wszystkim gałęziach wiedzy metodzie, zaczerpniętej z pretekstowo potraktowanego Arystotelesowego *Organonu*.

Z uwagi na odmienny charakter stosunków międzywyznaniowych na terytorium Rzeczypospolitej i na ziemiach z nią związanych²¹, fala ramizmu, rozlewająca się po Europie środkowo-wschodniej nie dotarła z aż tak dużą mocą na jej terytorium. W literaturze przedmiotu, jeśli w ogóle pojawia się problem recepcji ramizmu, to zwykle przy okazji studiów poświęconych gimnazjom w Toruniu i Gdańsku²², założonej przez braci polskich Akademii Rakowskiej²³, wreszcie przy okazji akademickich peregrynacji poszczególnych szlachciców, w trakcie których część z nich miała okazję poznać Ramusa, jak chociażby Jan Łasicki²⁴, wreszcie okazjonalnie i dyskretnie w postaci polemik z ramistyczną retoryką wpisanych w rozprawy poświęcone sztuce wymowy²⁵. Na tym jednak przyswojenie ramizmu się nie zakończyło, albowiem stworzone przez Ramusa i Talona idee zaczęły oddziaływać na kolejne pokolenia europejskich uczonych. Z punktu widzenia badań nad recepcją idei Ramusa na terytorium Rzeczypospolitej Obojga Narodów osobliwy wydaje się fakt, że jedynym *de facto* tekstem sformułowanym *explicito* z antyramistycznego punktu widzenia jest właśnie traktat geometryczny. Osobliwość ta wydaje się tym bardziej godna uwagi, że w porównaniu z wielkością studiów poświęconych Ramusowym rozważaniom na temat metody oraz sztuki wymowy i dialektyki, ramistycznej matematyce nie poświęcono do tej pory zbyt wiele uwagi²⁶. Tymczasem również na gruncie „królowej nauk” wprowadził Ramus nieco zamieszania, próbując wprowadzić nową klasyfikację przedmiotów badań matematycznych, podział matematyki na część zajmującą się przedmiotami rozumowymi (*intelligibilia*) i widzialnymi, dającymi się postrzegać zmysłami (*visibi-*

lia), w wyniku czego umocnił podział pomiędzy matematyką „czystą” a matematyką „stosowaną” (m.in. mechaniką)²⁷.

2. RAMUS W AKADEMII KRAKOWSKIEJ

Brożek zdawał sobie sprawę z faktu, że kilkadziesiąt lat po śmierci Ramusa polemika z jego teorią jest jedynie potyczką z cieniem, a nie z osobą z krwi i kości. Jednak w *Ratio scribendi* otwierającej zasadniczą część *Apologii* nawiązuje do wydarzenia, które przetrwało w uniwersyteckiej pamięci przez osiem dekad:

„Octoginta anni abierunt et aliquot cum Petrus Ramus ex Academia Parisiensi ad Academiam Cracoviensem de periodis tunc acriter disputantem Animadversiones suas transmisit. Servantur adhuc ipsius auctoris manusubscripta apud Decanum inclytæ Facultatis artium ingenuarum.”²⁸

Otóż legenda głosiła, że w pewnym momencie Ramus miał przesać do Akademii Krakowskiej egzemplarz swoich *Aristotelicæ animadversiones* z roku 1543, czyli dzieła, które powstało w okresie, kiedy jego aktywność intelektualna była nakierowana przede wszystkim na podważanie autorytetu, jakim w szesnastowiecznej nauce cieszyli się myśliciele starożytni²⁹. Pamięć o tych wydarzeniach przetrwała w tradycji ustnej Akademii, a Brożek przywołuje w tym kontekście relacje swoich mistrzów, czyli Stanisława Jakobeja i Walentyna Fontany³⁰. Jak podaje Brożek, podpisany przez Ramusa egzemplarz był przechowywany w gabinecie dziekana wydziału sztuk wyzwolonych (*apud Decanum inclytæ Facultatis artium*). Choć autor *Gratisa* roztrząsa motywacje, jakimi kierował się Ramus, ekspedując tom do krakowskiej uczelni i dochodzi do wniosku, że stała za tym zarówno chęć uczynienia fermentu, jak również pragnienie nawiązania krytycznej dyskusji z krakowskimi akademikami (*An ut aliquem ex Academia ad examen suarum rationum provocaret? An potius ut Aristotelis contemptum persuaderet?*³¹), to sam późniejszy ton dzieła Brożka nie pozostawia już zbyt wiele marginesu na wątpliwości: chodziło przede wszystkim o zasianie niepokoju, a nie o wspólne dążenie do prawdy.

Egzemplarz *Animadversiones* z Ramusową dedykacją nie zachował się do dnia dzisiejszego. Można tak twierdzić tylko pod warunkiem, jeśli uwierzy się Brożkowi, że to właśnie o tę pozycję z bogatego dorobku Ramusa chodzi. Podobnie jak w wypadku wydania *Apologii* Brożka z 1638 r., również i tutaj trafiamy na bibliograficzną zagadkę, tym razem spowodowaną w dużej mierze niewystarczającą precyzją źródeł, które mamy do dyspozycji, a właściwie brakiem precyzji samego Brożka. Sposób, w jaki został bowiem zapisany rzeczownik „animadversiones” nie determinuje bynajmniej odniesienia do tytułu *Aristotelicæ animadversiones*, tylko może wskazywać na jakikolwiek tekst Ramusa zawierający „uwagi” i „sposzrzeżenia”. W zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej zachował się inny egzemplarz *Scholarum physicarum libri octo* z 1565 roku, w którym znajdujemy dedykację sporządzoną ręką paryskiego antyrary-

stotelika: *Petrus Ramus Academiae Cracoviensi dono misit anno 1566*³². Nie jesteśmy w stanie z całą pewnością rozstrzygnąć, czy owe „animadversiones”, o których wspomina Brożek to faktycznie stosunkowo wczesne dzieło Ramusa z 1543 r. czy też *Scholae physicae*. Jednak na rzecz interpretacji, w której wspomniany przez Brożka tom należałoby utożsamić z egzemplarzem *Scholarum*, przemawiają okoliczności historyczne, przywołane przez Brożka w jednozdaniowej aluzji poczynionej na marginesie rozważań na zupełnie inny temat. Zdanie, o którym mowa, pojawia się w kontekście sporu o okres retoryczny między Benedyktem Herbestem i Jakubem Górskim (de periodis tunc acriter disputantem)³³ w I poł. lat 60. XVI w.³⁴ Na rzecz tezy, że Brożkowi chodziło faktycznie o egzemplarz *Scholarum* przemawia zatem fakt, że w przeciwieństwie do niezidentyfikowanego egzemplarza *Animadversiones*³⁵, znamy okoliczności, dzięki którym rzeczony egzemplarz *Scholarum* trafił do krakowskiej uczelni. Otóż w połowie 1566 r. przywiózł go Jan Łasicki, „wszędobylski wędrowiec po najbardziej znanych ośrodkach kulturalnych Europy”³⁶, przyjaciel wielu wpływowych postaci ówczesnej areny naukowej, który akurat w maju tego roku zawitał do Krakowa po paroletnich wjazdach po Niemczech, Francji, Szwajcarii i Anglii³⁷. *Nota bene*, Łasicki nie pierwszy raz posłużył Ramusowi jako emisariusz: zaledwie dwa lata wcześniej, jesienią 1564, został poproszony przez Ramusa o zabranie do Anglii dwóch egzemplarzy *Scholae physicae*, które miał ofiarować „wyróżniającym się uczonym”³⁸. Okazuje się tedy, że przesyłka nadana przez Ramusa nie zawsze musiała oznaczać policzek wymierzony tradycji, ale bywała także zachętą do uczonego dialogu.

Niezależnie od tego, czy egzemplarz *Scholarum physicarum* jest owym tomem „animadversiones”, o którym pisał Brożek, możemy mówić tutaj o osobliwej dziejowej ironii. Mianowicie ów Ramusowy tom rozpraw z zakresu fizyki jest bowiem zachowany w stosunkowo dobrym stanie, najprawdopodobniej dlatego, że nikt nie zabrał się na poważnie za jego studiowanie, poza dedykacją na karcie tytułowej nie znajdziemy w nim bowiem żadnych innych notatek czy podkreśleń. Faktem jest natomiast, że opowieść związana z tomem przesłanym przez Ramusa została przechowana w pamięci Akademii aż do połowy XVII stulecia i że w połączeniu z propozycjami teoretycznymi Ramusa nadal mogła stanowić podstawę do naukowych kontrowersji.

3. RAMUS NIEZWYCIĘŻONY?

Myśl Brożka, ożywiana i podsycana kolejnymi lekturami, nie zastygała wyłącznie w formie marginaliów i drobnych notatek, stanowiących co prawda dowód metodycznej pracy badawczej jako takiej, ale nieskładających się jeszcze na pełny obraz warsztatu naukowego. Jak już sygnalizowałem wcześniej, między przedstawionymi wyżej marginaliami a tekstem *Apologii Euklidesa* istnieje jeszcze dokument mediujący, za pośrednictwem którego raz jeszcze możemy wniknąć do Brożkowego gabinetu, zaglądnąć przez jego ramię i przyjrzeć się, w jaki sposób pracował nad swoimi tek-

stami. Jest to możliwe dzięki zachowanemu w zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej rękopisowi oznaczonemu w katalogu Wisłockiego³⁹ jako *Ioannis Broscii Colloquia mathematica*⁴⁰. Tekst tego liczącego 48 kart manuskryptu, mający rozmiary niewielkiego zeszytu (zblizonego formatem do „dwunastki”)⁴¹, nie był do tej pory uwzględniany w badaniach, choć trafnie został zidentyfikowany przez J. N. Frankego, a następnie przez E. Pytlarz⁴² jako brulionowa wersja tej części tekstu *Apologii*, która została poświęcona zagadnieniom z zakresu stereometrii. Nie jest możliwe jednoznaczne określenie, w jakim okresie działalności Brożka, powstał przywołany wyżej manuskrypt. Nie są tutaj pomocne również rozprawy przywoływane w rękopisie, ponieważ większość edycji, z których Brożek korzystał, pochodzi albo jeszcze z XVI w. albo z pierwszych dwóch dekad XVII, co może być pomocne jedynie w wyznaczeniu wysoce nieprecyzyjnej dolnej cezur.

Miscellanea z punktu widzenia interesującego mnie tutaj zagadnienia stanowią niezwykle cenny dokument, za pomocą którego jest możliwe przetrzucenie pomostu między marginaliami Brożka a gotowym tekstem *Apologii*. Wspomniana już na początku praktyka sporządzania przez Brożka notatek, wpisująca się w powszechną w całej ówczesnej nauce europejskiej tendencję, przypomina do pewnego stopnia pracę pająka: znajdując kilka punktów zaczepienia, zlokalizowanych czasami nawet w odległych od siebie historycznie i tematycznie tekstach łączył on je za pomocą nici powiązań pozostawianych na wyklejkach, dodatkowych kartach i marginesach. Z sieci tej, snutej metodycznie na przestrzeni kilku dekad zrodziła się ostatecznie delikatna struktura dyskursu naukowego ujętego w ramy *Apologii*.

Już nawet przy analizie „ramistycznego” wycinka tej sieci widać, że nie da się jej przebiegu śledzić przy jednoczesnym abstrahowaniu od pozostałych zagadnień, którymi w różnych okresach Brożek zajmował się naukowo lub z którymi zapoznawał się z czystej ciekawości. Nawet jeśli w danym wypadku nicią przewodnią była ramistyczna geometria czy też nawet szerzej – ramizm jako ogólna metoda uprawiania sztuk i nauk, to i tak na marginesach tomów matematycznych i w rzeczonym brulionie *Apologii* możemy trafić na zapiski bardziej ogólne, które wydają się bardziej pasować do innych miejsc układanki, którą jest obraz spuścizny intelektualnej Brożka wyłaniający się z poszczególnych fragmentów tekstów i notatek. Widać na ich podstawie, że Brożek cały czas dowiadywał się nowych rzeczy, że próbował odnajdywać w bardzo różnych tekstach argumenty i pomysły, które potem wykorzystywał w związku z zupełnie innym zagadnieniem lub wreszcie komentował *pro sua memoria* określone fragmenty druku – bez jakiegokolwiek związku z ogólnym problemem czytanego aktualnie tomu, ale za to powiązane z jego wiedzą, świadomością szerszego kontekstu itp.⁴³ Jako taki, rękopis *Miscellaneów*, stanowi zatem węzłowy punkt, za pomocą którego jest możliwa dalsza rekonstrukcja zarówno Brożkowego rozumienia metody i, ogólniej, pracy naukowej Ramusa, który usiłował nadać swoim dowodom matematycznym klarowność, a czysto retorycznym argumentom odpowiednią ostrość i umocowanie w literaturze fachowej.

Tekst *Miscellaneów* nie ma charakteru ciągłego, jednak całość składa się na spójną pod względem tematycznym konstelację fragmentów, obliczeń i konstrukcji geometrycznych. Układ zapisków w obrębie tych czterdziestu kilku kart nie ma charakteru chronologicznego, to znaczy fragmenty, które udało mi się zidentyfikować jako części składowe ostatecznej redakcji *Apologii*, nie występują w manuskrypcie w takiej kolejności, jaką znamy z gdańskiej edycji rozprawy Brożka. Całość sprawia wrażenie bardzo wstępnej kolekcji pomysłów na konkretne zdania czy akapity lub dowody i konstrukcje geometryczne, które dopiero w późniejszym, niezachowanym niestety, rękopisie, musiały przyjąć dojrzałą, bardziej dopracowaną formę.

Już pierwsza karta może łatwo znieść czytelnika, bowiem rozpoczyna się od *quasi*-katechizmowego rozpisania ról na dwie postaci oznaczone literami (raczej nie inicjałami) A i B, między którymi rozgrywa się szkolny dialog dotyczący definicji dowodu (*demonstratio*). Jednak ten tryb tekstu błyskawicznie, jeszcze na tej samej karcie ulega rozmyciu w rękopiśmiennej magmie stworzonej przez Brożka. Nie mam pewności co do tego, czy ów dialog dotyczący pojęcia dowodu zaczerpnął Brożek z jakiegoś konkretnego źródła, czy jest to jego własna próba. Z całą pewnością nie jest jego oryginalnym pomysłem pojawiająca się w nim definicja dowodu, która przypomina zarówno Arystotelesowską definicję wiedzy, jak i Baconowską charakterystykę poznania ujmowanego w *Novum organum* jako proces zgłębiania przyczyn rzeczy⁴⁴. W archiwum Brożka nie zachowała się w każdym razie żadna wzmianka, która miałaby wskazywać na to, że nosił się na przykład z zamiarem przygotowania takiego, podręcznika w formie dialogu dydaktycznego, katechizmowego, opartego na krótkich pytaniach i jednoznacznych odpowiedziach⁴⁵. Od rozważań na temat dowodu Brożek przechodzi płynnie do tematyki związanej bezpośrednio z metodą ramistyczną, bowiem już na tej samej karcie pojawiają się trzy prawa ustanowione przez Ramusa, które zarówno w rękopisie, jak i w ukończonym tekście *Apologii* pojawiają się łącznie kilkadziesiąt razy, bowiem za ich pomocą usiłował podważyć twierdzenia samego Ramusa, co będę się starał pokazać w dalszej części niniejszego rozdziału.

Owe dość obszernie dyskursywne fragmenty – wprowadzające poszczególne problemy i sytuujące je w obrębie toczonej od kilku lub kilkunastu stuleci dyskusji w obrębie matematyki, zawierające krytykę metody Ramusa, uszczypliwości pod adresem jego osoby, a także luźne spostrzeżenia na temat szeregu różnych zagadnień, są przeplatane zapiskami, które można podzielić na dwa rodzaje.

Pierwszy z nich obejmowałby robocze wypisy z różnych lektur podejmowanych przez Brożka, a które następnie znalazły swoje miejsce w tekście *Apologii* w formie gotowych, czasami lekko zmodyfikowanych cytatów. Pojawiają się na przykład wypisy ze średniowiecznych i nowożytnych komentarzy do Simplicjusza, Ptolemeusza i Euklidesa, można odnaleźć przepisane fragmenty rozpraw nowożytnych matematyków: François Viète’a, Henry’ego Briggsa, Christopha Claviusa, Giovanniego Battisty Benedicta, Giuseppe Biancana i innych. Obok tych jednostronicowych, a czasami nawet krótszych „wypisów użytecznych”, odnajdujemy obszerny fragment z komenta-

rza Izaaka Casaubona do *Satyr* Persjusza, który jest o tyle ważny w tym kontekście, że pojawia się w nim problematyka sylogizmu przez co tematycznie wiąże się on z zawartością pozostałych kart Brożkowego notatnika⁴⁶.

Drugą grupę zapisków stanowią fragmenty ściśle matematyczne, które przyjęły albo formę opatrzonego krótkim komentarzem rachunków i rysunków, albo dłuższych fragmentów będących, jak się okazuje, roboczymi wersjami dowodów i opisów konstrukcji geometrycznych, które odnaleźć można w tekście *Apologii*. Daje tutaj znać o sobie materialna strona źródła związanego z nowożytnym warsztatem naukowym: możliwość prześledzenia, w jaki sposób ręką Brożka kreśliła rzuty kuli z opisanymi na niej trójkątami sferycznymi, czy też jak pośpiesznie, bez zważania na precyzję, szkicowała figury płaskie i zaopatrywała je w krótkie obliczenia miar kątów, jest doświadczeniem nie do przecenienia i unaocznia proces pracy nad tekstem w formie niezapomkniętej przez druk. Wreszcie wszystkie korekty, które się pojawiają w tych fragmentach, błędne zapisy punktów oznaczających poszczególne kąty czy wyznaczających konkretną figurę tudzież fragment bryły, poprawione albo w rękopisie, albo zmodyfikowane już na etapie składu *Apologii* – stwarzają doskonałą okazję do przyglądnięcia się temu, w jaki sposób metodą prób i błędów, poprzez kolejne skreślenia i dopiski Brożek formułował swoje myśli i konstruował dowody.

Rękopis stanowi interesujący materiał, na podstawie którego można pokazać, jak Brożek próbował dopracować stylistykę *Apologii*, jak również dopracować zawarte w niej dowody geometryczne. I tutaj niezwykłym odkryciem jest fakt, że antyramistyczny wydźwięk treści brulionu *Miscellaneów* jest w kilku miejscach ostrzejszy w wymowie od ostatecznej redakcji *Apologii*. Po części bierze się to z faktu, że w *Apologii* krytyce zostali poddani nie tylko Ramus, ale również „inni” uczeni, z których poglądami Brożek polemizował, między innymi prominentny niderlandzki matematyk-ramista Willebrord Snellius van Royen (1580–1626), przez co zadeklarowany w tytule rozprawy sprzeciw wobec ramizmu ulega do pewnego stopnia złagodzeniu. Tymczasem w notatniku, uwaga Brożka skupia się przede wszystkim na postaci Ramusa, a fragmenty niemające czysto demonstratywno-konstrukcyjnego charakteru sprawiają wrażenie, jakby notatnik należał do kogoś dręczonego obsesją „złego Ramusa”. Można zatem przyjąć, że między sporządzeniem tych zapisków a publikacją *Apologii* musiało wydarzyć się coś, co spowodowało, że Brożek postanowił z nich zrezygnować, albo złagodzić ich wydźwięk.

Koronnym przykładem jest tutaj fragment, w którym Brożek podejmuje ironiczną, intertekstualną grę z epigramatem napisanym na cześć Ramusa przez wybitnego ramistę, retora, teoretyka prawa i rektora Akademii w Altdorfie, Johanna Thomasa Freigego. Choć w licznych ramistycznych drukach wydanych już po śmierci autora *Brutinae quaestiones* pojawiały się okazjonalnie epigramaty lub epitafia napisane w związku z jego przymiotami lub męczenną śmiercią z rąk katolickich siepaczy, to chyba największą karierę w literaturze zrobił właśnie ten krótki, czterowersowy utwór Freigiusa, rozpoczynający się od apostrofy do paryskiego scholarchy:

„Invictus Rame es, nam bis duo pectora gestas
 Socratis, Euclidis, Tullii, Aristotelis.
 Arte es Aristoteles, methodo Plato, Tullius ore
 Ingenio Euclides Rame, quid ulterius?”⁴⁷

Tekst był parokrotnie wydawany, za każdym razem stanowił integralną część spisane go przez Freigeego żywota Pikardyjczyka, a Brożek doskonale znał ten tekst – zrobił z niego użytek we wprowadzeniu do drukowanej *Apologii*, gdzie został on od razu ujęty w polemiczną ramę. Zabiegi, jakimi posłużył się autor tekstu są delikatne: wykorzystał po prostu deklarację Freigeego przeciwko Ramusowi, odwracając wektor oddziaływania pochwał i przywołanych przezeń antycznych autorytetów. Jednak w wersji rękopiśmiennej znajdujemy fragment, w którym Brożek wydaje się posuwać się o krok dalej w swoim ataku na Ramusa, stanowi on bowiem szyderczą i poniekąd triumfalistyczną, trawestację epigramatu Freigiusa. Jak bowiem inaczej można nazwać przekształcenie apostrofy „Invictus Rame es” w „Iam victus Rame es”? Brożek wykazuje się tutaj doskonałym słuchem, choć służącym może nie najszczytniejszej sprawie. Wykorzystuje podobieństwo brzmieniowe przymiotnika „invictus” i złożenia przysłówka z imiesłowem „iam victus”, aby – jak się można domyślać – niepostrzeżenie przemycić treści o przeciwnym znaku, a jednocześnie implikujące jego własne (większe) kompetencje w dziedzinie geometrii. Uszczypliwość Brożka raz jeszcze daje znać o sobie w dopisku na marginesie, w którym zaznacza, że jego zwolennicy widzieli w nim drugiego Apollina. Ten klasyczny, antyczny sztafaż, uzasadniony poniekąd wykorzystaniem przez Freigeego autorytetu aż czterech wybitnych umysłów starożytności znajduje swoje rozwinięcie dalej, w prozatorskim komentarzu do tego sparodiowanego *incipitu* wiersza niemieckiego ramisty. Brożek zamierzał wykorzystać tę intertekstualną rozgrywkę jako podstawę do – ostatecznie zredagowanego nieco inaczej – wstępu do *Apologii*. Każdą z par tworzonych przez imię antycznego uczonego i przymiot go najlepiej charakteryzujący, a które w epigramacie składały się na złożony komplement, obraca przeciwko Ramusowi, to znaczy – próbuje Ramusowi, czy też raczej jego zwolennikom (sectatores) odmówić prawa do tworzenia takich porównań, bo żadnego z tych przymiotów zdaniem krakowskiego uczonego Pikardyjczyk nie mógł posiadać. I tak nie posiadał on ani skromnej wymowy Cyclerona (dosłownie – skromnych, pozbawionych miłości własnej ust, „os Tullii modestum sique minime amans”), ani sztuki Stagiryty czy metody Platona, ani też umysłu czy geniuszu Euklidesa. Tryumf nowej doktryny zostaje przewrotnie przekształcony w próbę pokazania upadku nauk w porównaniu z wielkością antyku. To, co przez entuzjastów Ramusa jest uznawane za jego powód do chwały, zdaniem Brożka jest dowodem degradacji nauki uformowanej na modłę ramistyczną. Nie podobna jednoznacznie rozstrzygnąć, co sprawiło, że Kurzelowita poniechał tych wprawek i nie włączył ich ostatecznie w dopracowanej postaci do ostatecznej redakcji *Apologii*. Mógł na przykład uznać, że nie powinien stosować argumentacji *ad personam*. Innym wytłumaczeniem może być względne złagodzenie nastawienia

względem Ramusa: jakkolwiek Brożek zachował w *Apologii* krytykę jego geometrycznych elukubracji, to wielowymiarowy – pokazany przeze mnie w innym miejscu⁴⁸ – charakter jego ramistycznych lektur pokazuje, że nie zawsze czytał Pikardyjczyka z nastawieniem polemicznym i że potrafił go włączyć w sieć swoich lektur i dociekań również na zasadzie neutralnego elementu, mającego tę samą wartość poznawczą, co inne źródła. Wydaje się, że stosunek Brożka względem Ramusa był wysoce ambiwalentny. Z jednej strony zachowywał Broscius katolicki, kontrreformacyjny punkt widzenia i nie godził się na uznanie prawomyślności twierdzeń uczonego należącego do wrogiego obozu, z drugiej wyrażał rodzaj żalu za bezpowrotnie utraconym członkiem rzymskiej wspólnoty. Zatem jest możliwe, że ten skomplikowany stosunek Brożka do takiego a nie innego konfesyjnego zaangażowania autora *Aristotelice animadversiones* rzutował również na jego ambiwalentny, złożony stosunek do metody samego Ramusa i szczegółowych zagadnień składających się na wypracowaną przez niego doktrynę.

Innym fragmentem, którego Brożek nie zdecydował się zamieścić w *Apologii*, jest znajdująca się kilka linii wyżej notatka, w której uczonego przywołał autorytet Stanisława Hozjusza (1504–1579). Ten biskup warmiński i jeden z architektów nurtu kontrreformacyjnego w Kościele był znany ze swoich niezwykle ostrych poglądów na temat szerzących się w całej Europie heterodoksyjnych poglądów. Jego rozprawa *De origine haeresium nostri temporis*⁴⁹ stanowi bardzo poręczny katalog wszystkich możliwych błędów doktrynalnych, jakie można było popełnić w połowie XVI stulecia, a także rejestr duchownych i uczonych, którzy te błędy popełnili. Na pierwszy plan wybijają się w tym tekście Marcin Luter i Filip Melanchton, którym Hozjusz skłonny był przypisywać główną odpowiedzialność za wypaczoną interpretację tekstu biblijnego, powstały w całej Europie zamęt społeczny oraz rozłam do jakiego doszło w Kościele. Choć tekst Hozjusza powstał w okresie, kiedy legenda Ramusa była już stosunkowo szeroko rozpowszechniona w Europie, nie ma w nim żadnej wzmianki na jego temat, podobnie jak w innych rozprawach, które wyszły spod ręki uczonego kardynała. Oczywiście istniało wiele powodów, dla których Hozjusz mógłby chcieć wspomnieć o Ramusie: nawet jeśli nie była to jego przynależność do obozu Kalwina (wówczas już jawna, ale jeszcze może nie tak nagłośniona), to na pewno jego anty-arystotelizm, który zazwyczaj w ustach katolickich polemistów był utożsamiany z antytomizmem oraz antyscholastyką i w konsekwencji – antykatolicyzmem. Hozjusz jako doskonale wykształcony mąż stanu z pewnością wiedział o istnieniu Ramusa, o czym pośrednio może świadczyć właśnie dictum przypisane mu przez Brożka w przywoływanym tutaj rękopisie⁵⁰. Hozjusz miał rzekomo twierdzić, że Ramus był heretykiem w dziedzinie filozofii i jego zdaniem (jak również, jak należy przypuszczać, zdaniem Brożka) dobrze się stało, że na herezji filozoficznej poprzestał⁵¹. Oczywiście, nie stało się tak do końca, bowiem Ramus w pewnym momencie otwarcie przeszedł na kalwinizm, jako zwolennik Kalwina zginął (choć dyskusyjne jest, czy to właśnie względy wyznaniowe kierowały akurat jego oprawcami), zaś jego

jedyna rozprawa teologiczna też nie wpisywała się w nurt katolickiej ortodoksji, choć z drugiej strony – nie była też przykładem wojującej reformacji⁵². Zresztą nie uszło to również uwadze Brożka, co wiemy już ze wzmiankowanych wcześniej dopisków, a także z jego komentarza do Hozjuszowego stwierdzenia. Konwersja Ramusa jest bowiem, zdaniem Brożka, spełnieniem tego, co przewidywał swego czasu Julius Caesar Scaliger (1548–1558) – jego zuchwałość bowiem nie dała się zamknąć w obrębie filozofii i szerzyła się dalej, wśród innych nauk, a także na gruncie teologii⁵³. Podobnie jak epigramat przedrzeźniający panegiryczny utwór Freigegego, również i ten fragment nie znalazł się w ostatecznej redakcji *Apologii*. Co mogło stać za taką decyzją autora – znów nie podobna jednoznacznie rozstrzygnąć, tym bardziej, że wyraz „heretyk”, odmieniany przez wszystkie przypadki w literaturze polemicznej doby reformacji i kontrreformacji był już na tyle zużytym, skonwencjonalizowanym epitetem, że stał się właściwie przezroczysty i w natłoku innych epitetów zastosowanych przez Brożka nie wybrzmiałby ani szczególnie ostro, ani tym bardziej zaskakująco. Za autorską decyzją Brożka mogły też stać względy estetyczne: zdanie mogło mu się po prostu przestać podobać, mógł uznać, że nie pasuje do całości, że przywoływanie Hozjusza wśród innych nazwisk – głównie jednak matematyków i filozofów – mogło wywoływać pewien dysonans, jednak za takim rozstrzygnięciem nie przemawiają żadne tekstowe dowody.

Pozostałe karty rękopisu Brożka są już mniej zagadkowe i nastęrczają zdecydowanie mniej trudności, jeśli chodzi o ustalenie powiązań między nimi a ostateczną redakcją *Apologii*. Gros z nich stanowią fragmentaryczne, czasami nawet jednozdaniowe zapiski, które dopiero w wersji drukowanej zaistniały w pełniejszym kontekście. Brak zachowanych rękopisów pokazujących dalsze etapy ewolucji tekstu *Apologii* nie pozwala nam prześledzić jego pracy, ale nawet bez tego dokumentu widać na kilku przykładach, jakich przetasowań dokonywał, jak wiązał tezy Ramusa z innymi tekstami i w jaki sposób próbował podważyć na różnych poziomach jego twierdzenia.

4. BROSCIUS VERSUS RAMUS

Retoryczny spór Brożka z Ramusem można rozpisać na kilka pomniejszych problemów. Jak już sygnalizowałem wcześniej, przy tak dużym natłoku cytacji i odwołań do różnych nazwisk starożytnych i nowożytnych matematyków i filozofów, antyramistyczny wątek *Apologii* wydaje się momentami nawet zanikać, a tytułowi „alii”, inni, czasami w o wiele większym stopniu przykuwają uwagę Broscjusza, aniżeli autor *Aristotelicae animadversiones*. W tej części chciałbym omówić spór Brożka z Ramusem odnosząc się do jego trzech aspektów. Pierwszym z nich jest instytucjonalny charakter tej polemiki, a mianowicie usytuowanie sporu w kontekście uczelni, z którymi obaj adwersarze byli związani. Następnie przedstawię konteksty, w jakich funkcjonuje nazwisko Ramusa, by wreszcie na koniec przedstawić tę część dowodów Brożka,

która *de facto* decyduje o – przynajmniej częściowo – antyramistycznej wymowie tej rozprawy, a mianowicie jego polemikę z prawami ramistycznej metody.

4.1. POJEDYNEK AKADEMII

Jak już zaznaczyłem wyżej, wątpliwość, której wyraz dał Brożek w otwierającym *Apologię* wstępie zatytułowanym *Ratio scribendi*, a która dotyczy motywacji Ramusa, mówi już wiele o charakterze i tonie jego dzieła: jeśli wszak dopuszcza się możliwość nieczystych intencji ze strony nadawcy komunikatu („An ut aliquem ex Academia ad examen suarum rationum provocaret? An potius ut Aristotelis contemptum persuaderet?”⁵³), to raz zasiana wątpliwość, raz rzucone podejrzenie musi towarzyszyć dalszemu procesowi lektury. Ważne jest niewątpliwie to, że Brożek w paratekście towarzyszącym głównemu wywodowi *Apologii* przyjmuje rolę nie tylko wykształconej jednostki, która z własnej woli zabiera głos w nieustającym, przebiegającym ponad jednostkowymi życiorysami, dialogu uczonych, ale występuje również w funkcji rzecznika Akademii Krakowskiej. I takim świadectwem konsekwentnie podejrzliwej, krytycznej lektury jest też tekst *Apologii*.

W kontekście uwag Brożka o przesylce Ramusa ważna okazuje się dedykacja, w której jego tekst zostaje poświęcony Uniwersytetowi Paryskiemu, „matce wszystkich akademii” („*Inclytæ scientiarum universitati et academiæ omnium foecunde matri academiæ parisiensi auctor consecrat*”⁵⁴). Już tutaj zaczyna się swoista ironiczna gra, bowiem do końca nie wiadomo, czy paryska Sorbona zasłużyła na uznanie Brosciusa ze względu na fakt, że przyczyniła się do narodzin umysłu Ramusa, czy też dlatego, że to właśnie z Sorbony w pierwszej kolejności dało się słyszeć w swoim czasie głosy sprzeciwu wobec jego szokujących tez. Wszak to tam wykladał m.in. uczonego benedyktyn-arystotelik Joachim Périon (Joachimus Perionus, 1498/1499–1559) i to wokół Sorbony rozgrywały się wszystkie kontrowersje wokół doktryny Ramusa w pierwszych latach jego aktywności. Już na tym poziomie widać, że wywód będzie przebiegał dwutorowo: tam bowiem, gdzie zasługi Ramusa domagają się uznania, Brożek będzie go chwalił, tam zaś, gdzie wykazał się paryski scholarcha niedoskonałością warsztatu lub słabością rozumowania, tam zbierze od Broscjusza cięgi. Widać to doskonale na przykładzie jednego zdania, raz jeszcze sytuującego cały spór w kontekście instytucjonalnym europejskich uniwersytetów XVI i XVII stulecia:

„Laudanda quidem est in Ramo propensa ad Mathematicas artes voluntas, quam multis argumentis monstravit non solum in libris, verum etiam quod fundaverit Mathematicam in Academia Parisiensi professionem: sed apparet tanti Logici in demonstrando facultas imbecilla, eo quidem tempore, quo contra Aristotelem spiritus sumpsit.”⁵⁵

Mamy w tym oto zdaniu warunkową strukturę „tak..., ale...”, pozwalającą na zawarcie w jednej frazie zarówno słów uznania, jak i przygany. Pochwała godna jest,

zdaniem Brożka, Ramusowa miłość do nauk matematycznych, poświadczona zarówno jego książkami, jak i ustanowieniem katedry matematyki na mocy pozostawione go przezeń testamentu⁵⁶, jednak na wyrozumiałość nie zasługuje już fakt zwrócenia się przeciwko nauce Stagiryty. Przytoczone wyżej zdanie nabiera jeszcze bardziej dwuznacznej wymowy dzięki temu, że kilka wersów wyżej, na samym początku rozdziału X, Brożek stwierdza otwarcie, że Ramus ucieka się do sofistycznej argumentacji przeciwko Arystotelesowi⁵⁷.

Brożek przywołuje krakowskie konteksty jeszcze w bodaj dwóch miejscach. W rozdziale XIV *Apologii*, którego celem jest wykazanie pomyłki Ramusa w odniesieniu do starożytnego teorematu na temat figur izoperymetrycznych, po dowodach zaczerpniętych z prac Giuseppe Biancaniego pojawia się fragment, którego wydzźwięk jest dość zaskakujący:

„Ante annos plurimos cum in manus meas venisset Geometria Rami parvo libello comprehensa et a mathematico praestantissimo dedicata, exquirebam omnibus modis, an vere et universe, hoc est an de omni, per se, et universaliter primum omnia in Ramo essent proposita. Fervebat autem tunc geometriae studium in multis praeclaris illustrium virorum et adolescentum ingeniis, non vulgari et plebeio more, iuxta illud. Ex omnibus aliquid, ex toto artium ingeniarum cyclo nihil, sed ex ipsis fontibus, ac ut antiqua facultatis medicae statuta in Universitate Cracoviensi loquuntur ex auctoribus qui radices scientiarum et origines veritatis existunt. Sic illustrissimi comites Tencinii, Lescinii, Zbarascii. Sic illustrissimus Martinus Derslaus Zborowski, qui cum a Galileo una cum illustrissimis iam nominatis Patavii fundamenta praeclara hausisset, eadem hic in Polonia continuavit per omnes scientias nominatim vero et praecipue per astronomicas observationes, in quibus mea opera usus est. Sic et illustrissimus Ioannes Zolkiewski capitaneus Rubiessoviensis magni cancellarii et exercituum Poloniae generalis imperatoris filius. Cur vero hic non commemorem et illustrissimum dominum Thomam Zamoyski postea regni cancellarium qui Adriani Romani institutione geometriam tunc tractabat?”⁵⁸

Jest to jedyne tak obszerne w tekście przywołanie polskich zasług na gruncie nauki, pomieszczone na dodatek z rozbudowaną tytułaturą oraz wielokrotnie powtarzonym epitetem „illustrissimus”. Jednak dowiadujemy się z tego cytatu kilku ważnych rzeczy. Po pierwsze, Brożek wspomina tutaj okoliczności, w jakich wszedł w posiadanie drobnego druku z *Geometrią* Ramusa (zapewne chodzi o przywoływane już wcześniej wydanie *in duodecimo*), wraca pamięcią do czasu swojego pobytu w Padwie, wreszcie przywołuje cały zastęp uczonych mężów, którym zdarzało się na dodatek korzystać z jego prac. Budowany zostaje w ten sposób autorytet samego Brożka (wydaje się mówić: „moje prace też się do czegoś przydają, też są czytane”), jak i Akademii Krakowskiej jako równej partnerki w dialogu z synami Sorbony –

wszak nie bez powodu w sąsiedztwie nazwy krakowskiej uczelni pojawiają się wzniośle metafory mówiące o korzeniach wiedzy i źródłach prawdy.

Drugi z zapowiadanych „krakowskich” momentów *Apologii* nie ma już tak rozbudowanego charakteru, jednak, podobnie jak przytoczony wyżej fragment, zachowuje osobisty charakter. Znajduje się on na samym końcu rozdziału XXII, który stanowi część dłuższej sekwencji, w ramach której dyskutowane są, sygnalizowane już wcześniej i omówione jeszcze szerzej w aneksie do niniejszego rozdziału zagadnienia związane z III księgą *O niebie* Arystotelesa oraz komentarzem Simplicjusza do tej rozprawy Stagiryty. W rzeczonyj księdze postawiony został – w bardzo ogólnych i nieprecyzyjnych terminach – problem pochodzenia złożonych figur, mający źródła w tradycji pitagorejskiej. Rozdział 8 tej księgi ma charakter polemiczny, a Stagiryta próbuje w nim ośmieszyć substancjalne ujmowanie kształtów i ich pochodzenia. Oczyszczony z metafizycznego języka, problem został przetransponowany na język czystej geometrii, a tam nie stanowił już dziwaczego stanowiska, tylko realny problem związany między innymi z opisywaniem jednych figur na innych figurach lub wpisywaniem określonych kształtów geometrycznych – na przykład w okrąg (to samo dotyczyło brył). Po dosyć długim i szczegółowym wywodzie na temat wpisywania czworościanu w kulę (*inscriptio tetrahedris in sphaeram*), w kontekście którego przywołuje ponownie postaci Ramusa, Claviusa, Biancaniego, Arystotelesa, Awerroesa, Euclidesa, Maurolica i Simplicjusza, Brożek robi nieoczekiwany ekskurs w stronę Akademii Krakowskiej oraz związanych z nią uczonych i ich dokonań na gruncie geometrii:

„Desunt figurae quae clariorem faciant textum Simplicii circa illum locum, praesertim circa figuras planum replentes locum; attamen aliquando illas restitueram in gratiam olim collegarum meorum et amicorum, Ioannis Augustini Rybkowic et Matthiae Kwasniewic Professorum Regiorum in Academia nostra Cracoviensi. Separatim aliquando publicabuntur.”⁵⁹

Z uwagi na retoryczny w zasadzie charakter niniejszej analizy można pominąć zasadność twierdzenia, czy za sprawą jakichś figur fragment komentarza Simplicjusza staje się faktycznie łatwiejszy do zrozumienia. Istotny jest natomiast tutaj erystyczny, a nie merytoryczny, gest Brożka, polegający na przywołaniu zasług swoich przyjaciół, stowarzyszonych wraz z nim pod jednym dachem Collegium Maius. Choć nie miał po temu zbyt wielu okazji, próbował Brożek jak mógł włączyć Akademię Krakowską w międzynarodową dyskusję, choć wydaje się, że w żadnym z przywołanych tutaj miejsc nie wypadło to zbyt naturalnie.

4.2. OBLICZA RAMUSA

Rozgrywka między różnymi ośrodkami akademickimi nie jest jednak głównym tematem *Apologii*, nie stanowi też głównego punktu odniesienia dla konstruowanych przez Brożka argumentów retorycznych przeciwko Ramusowi. Na te bowiem składają się obrazy Ramusa błędzącego i zwodzającego innych, Ramusa interpretującego opacznie twierdzenia i w osobliwy sposób stosującego ustanowione przez siebie samego reguły.

„O wiele bardziej błędzi Ramus” – wyznaje w jednym miejscu *Apologii* krakowski matematyk⁶⁰. Ten fragment, zaczerpnięty ze środka rozprawy jest do pewnego stopnia reprezentatywny. Cały tekst jest bowiem naszpikowany próbami wykazania błędnych odczytań tradycji matematycznej dokonanych przez królewskiego profesora filozofii i wymowy. Nie jest jednak tak, że Ramus zostaje przez Brożka całkowicie potępiony; jak się wydaje, w niektórych miejscach można nawet usłyszeć nutę satysfakcji połączonej ze współczuciem dla zatwardziałego antyarystotelika: próżne bowiem okazały się jego wysiłki, na próżno zwalczał Ramus tezy Stagiryty odnośnie własności trójkąta, podobnie jak i próżne były jego wypowiedzi na temat własności kątów⁶¹. Wykazuje też Brożek w niejednym miejscu ignorancję Ramusa – tak się stało m.in. w części *Apologii* poświęconej figurom izoperymetrycznym, gdzie wyjawia, że paryski uczony nie był w stanie podać prawidłowej definicji kąta prostego⁶². W rezultacie okazuje się, że sława Ramusa w dziedzinie geometrii i dialektyki opiera się na bardzo chwiejnej podstawie, skoro nie radził on sobie z przekształceniami geometrycznymi, których efektem ma być wpisanie w okrąg pięcioramiennej gwiazdy i opisanie na okręgu pięciokąta foremnego⁶³. Nic zatem nie stało na przeszkodzie, aby twierdzenia i dowody Pikardyjczyka nazwać paralogizmami⁶⁴.

Tekst *Apologii* został ustrukturyzowany w taki sposób, aby został wywołany efekt realnej sytuacji komunikacyjnej, w której tekstowy Broscjusz (rzadko zresztą ujawniający swoją podmiotowość) okazjonalnie wykorzystuje strategię stawiania Ramusa przy tablicy i pokazywania mu w jak wielu miejscach się myli. Przeważają tutaj sądy mające postać „Ramus robi to-i-to” przeważają, ale można odnaleźć w tekście *Apologii* kilka takich fragmentów, w których ten „uporczywie przeciwstawiający się Euklidesowi” uczony⁶⁵ zostaje zaatakowany wprost i wezwany do odpowiedzi po imieniu.

Najpełniej w antyramistyczną topikę – ale też w strategię stosowaną przez samego Ramusa w jego wczesnych rozprawach polemicznych – wpisuje się fragment, w którym Brożek roztacza przed swoimi czytelnikami obraz Ramusa chłoszczącego różgą Euklidesa i Arystotelesa:

„Ita am Ramus non Aristotelem tantum, sed Euclidem etiam suae ferulae subiicit. Impar congressus. Etenim vel ipsius Rami iudicium pro Euclide contra Ramum pugnabit lib. 3. Scholarum mathematicarum, ubi sic ait. Enimvero iam de Euclide vel Theone (pro eodem enim uterque nobis esto) tam magnifice sen-

tio, quam Hippocrates sensit de Pythagora, Leon de Hippocrate, Theudis de Leonte, Hermotimus de Theudio, Euclides de principibus illis omnibus, Euclidisque elementa nobilia Thaleis, Pythagorae, Hippocratis, Architae, Platonis, Aristotelis 7 reliquorum inventa esse statuo, neque ullum in totis elementis mathematicum Euclidis errorem propono. Nullus enim paralogismus, nulla in totis elementis nobis quamquam severe inquirentibus animadverti potuit: quam laudem singularem esse profiteor: quamque nulli adhuc, neque grammatico, neque Rhetori, neque logico concedere potui, ut in grammatica, rhetorica, logica, nihil falsi docuisset. Hoc Rami de Euclide iudicium est. Euclideorum autem de Ramo quaenam censura?"⁶⁶

Ważne w tym fragmencie jest to, że dopuszczony do głosu zostaje sam Ramus. Brożek w swoim dyskursie okazał się bowiem na tyle uczciwy, że tak jak dopuszczał do głosu autorytety, z którymi się zgadzał, i przytaczał ich sposób rozumowania *in extenso*, tak też bardzo często wplatał w swój wywód obszernie fragmenty z prac Pikardyjczyka. Wprawdzie w rozprawie o charakterze polemicznym cytaty nigdy nie będą dobierane podług neutralnego klucza, jednak oddanie głosu stronie atakowanej, nawet jeśli jest to głos spreparowany, ukształtowany przez otaczający go kontekst, który sprawia, że czytelnik odbiera go od razu jako fałszywy lub błędny, jest swoistym „aktem łaski” – w tym wypadku udzielonym przez Brożka. Doskonałym przykładem może być fragment, w którym dowód Ramusa zostaje wprowadzony w taki sposób, że paryski uczony nie zostaje określony żadnym epitetem, natomiast odnoszący się do jego twierdzeń Snellius i Mersenne zostają określani mianem „najwybitniejszych uczonych”⁶⁷. Nie zawsze tak się dzieje: Brożek w kilku fragmentach uciekał się bowiem do hiperboli, za pomocą której próbował pokazać (i tak udokumentowany już przecież drogą matematycznej analizy) „najokropniejszy” błąd Ramusa⁶⁸. Co gorsza, w takich pełnych przesady fragmentach Ramus nie zostaje pokazany jako ktoś, kto poszukuje i się myli, ale raczej jak bezwolna kukła, którą w błąd wprowadzają czynniki zewnętrzne: elementem aktywnym jest bowiem tutaj niewiedza, która wydaje się sterować jego poczynaniami⁶⁹.

Czasami Brożek przyłapuje go na błędzie w konkretnym fragmencie jego *Geometrii*. Nie omieszkał wówczas podać dokładnych odnośników, przez co zostaje wywołane wrażenie, jakby dwaj adwersarze stali naprzeciwko siebie, a Broscjusz wskazywał palcem na otwarty na właściwej stronie wykład geometrii, jak to ma miejsce w rozdziale poświęconym trójkątom sferycznym i miarom kątów⁷⁰. Takie unaocznienie pojawia się w przynajmniej jeszcze jednym miejscu, gdzie raz jeszcze Ramus zostanie wezwany do przedstawienia dowodu tego, w jaki sposób wyliczył kąty na powierzchni kuli⁷¹. W rezultacie dochodzi do odwrócenia sytuacji, którą przedstawiłem wyżej: przyszedł bowiem czas, aby to Ramus odebrał karę chłosty, oczywiście w odwecie za to wszystko, co opacznie przypisał Euklidesowi i Stagiryście.

Użycie wołacza może mieć jeszcze jedną funkcję. Wydaje mi się bowiem, że w użyciu nazwiska w takiej formie gramatycznej pobrzmiwają echa przytaczanego

już epigramatu Johanna Thomasa Freigege („Invictus Rame es...”) i jego szyderczej trawestacji dokonanej przez krakowskiego matematyka. Jak już pokazałem wyżej, Broscjusz tę złośliwą próbę poetycką zarzucił, ale wykorzystał potencjał obrazu, jaki konotuje taka apostrofa skierowana do Ramusa i wykorzystał ją w większej liczbie miejsc, przekształcając tym samym niektóre partie *Apologii* w monolog nauczyciela wykazującego błędy mało pojętne ucznia⁷².

4.3. RAMUS I JEGO PRAWA

Jak już wiemy, Brożek nie walczył z Ramusem wyłącznie po to, aby wykazać popełnione przez niego błędy w rachunkach i konstrukcjach geometrycznych. Krakowski uczony zdawał sobie doskonale sprawę z charakteru projektu Ramusa i wiedział, że matematyka – czy to arytmetyka, czy to geometria – stanowią jedynie egzemplifikacje szerszego założenia, opartego na jednej metodzie. Broscjusz dał temu wyraz już we wstępie do *Apologii*, gdzie oznajmił, że czuje się wezwany na pojedynek z nim⁷³. To zaraz po tym stwierdzeniu odnajdujemy przytoczony *in extenso* epigramat Freigege, po którym autor *Gratisa* deklaruje otwarcie, że tak jak krytyczny był Ramus w stosunku do zasad ustanowionych przez Arystotelesa, tak teraz i jego spotka krytyczna ocena ze strony Brożka⁷⁴. I to właśnie pojęcie zasad, *resp.* praw (*leges*) okazuje się kategorią nadrzędną dla całej rozprawy. Nieco dalej przytacza Brożek trzy prawa ramistycznej metody (*lex veritatis*, *lex sapientiae* i *lex iustitiae*) i wyznacza zakres swojej polemiki: ma bowiem świadomość tego, że przeciwko Ramusowi zabierali już głos inni, wśród nich między innymi „najwybitniejszy filozof” Joachim Péron⁷⁵, więc w swojej *Apologii* zajmie się wyłącznie konfrontacją Ramusowej geometrii z jego własnymi prawami („Sed nos Geometrica praecipue examinamus ad has ipsas leges Aristotelicas”⁷⁶).

Właśnie we fragmentach poświęconych prawom metody Ramusa ujawniają się z całą mocą przygotowania Brożka, których ślady odnajdujemy w należących do niego tomach sygnowanych nazwiskiem autora *Brutinae quaestiones*. Wszak nie bez przyczyny w kilku miejscach zaznaczał odpowiednie fragmenty związane z trzema prawami. *Apologia* stanowiła wreszcie okazję, kiedy ta wiedza, kumulująca się z każdą kolejną lekturą, mogła skryształizować się w postaci polemicznego dyskursu. Co ciekawe, w całym tekście rozprawy nie znajdziemy w zasadzie miejsca, w którym Brożek twierdziłby, że prawa metody zaproponowanej przez Ramusa są błędne. Może się to brać z faktu, że – niezależnie od tego, że ich użycie dalekie jest od ich prymarnej funkcji w *Organonie* Stagiryty – były one w jakiś sposób uświęcone imieniem Arystotelesa i przez to mogły stawiać adwersarzy Ramusa w kłopotliwej sytuacji: jak bowiem atakować antyarystotelika, który jednocześnie z Arystotelesa robi użytek? W takim wypadku jedynym rozsądnym posunięciem nie jest toczenie sporu o interpretację fragmentów z Arystotelesa, tylko zastosowanie swego rodzaju testu na spójność. Brożek wydaje się kierować następującą regułą: jeśli Ramus faktycznie prakty-

kuje to, co głosi, to pole do dyskusji nad szczegółami jego propozycji pozostaje otwarte, jednak jeśli popada w którymś miejscu w sprzeczność i co innego można znaleźć w prawach rządzących jego metodą, a co innego w jego pismach, wówczas należy jego twierdzenia poddać surowej krytyce.

Jedną z najładniejszych fraz, jakie można odnaleźć w tekście *Apologii*, jest apostrofa mająca charakter zaklęcia, zaproszenia lub wezwania muz odpowiedzialnych za logikę i matematykę, aby to one osądziły dialektykę i geometrię Ramusa podług praw logiki Arystotelesa („Adeste omnes Logicae et Mathematicae Musae, et Logicam hanc atque Geometriam Rami admirabilem, ad leges Aristotelicas expendite”⁷⁷). Wezwanie to z punktu widzenia kompozycji mogłoby doskonale spełnić swoją funkcję w otwarciu: oto autor przymierza się do rozważenia twierdzeń Piotra Ramusa i aby nie utracić intelektualnej czujności wzywa do takiego metafizyczno-naukowego wsparcia. Fragment ten włączył Broscjusz dopiero pod sam koniec *Apologii* i w tym kontekście, po tylu obalonych dowodach staje się on rodzajem bezsilności: zupełnie jakby tekstowy Brożek zaczynał wątpić w swoje własne zdolności rozróżniania między tym, co jest błędem logicznym, a co nim nie jest, na skutek ich ogromnego nagromadzenia w pismach geometrycznych Ramusa. Najwyraźniej „natchnienie” ze strony muz matematycznych przyszło natychmiast, bo już w następnym zdaniu wykazał Brożek kolejny błąd paryskiego scholarchy, tym razem przejście do innej kategorii pojęciowej, zmianę tematu – błąd, który Brożek klasyfikuje jako *descensus de genere in genus*.

To wyszukiwanie pomieszania porządków było jedną z ulubionych strategii krytycznych Brożka i jej zastosowanie można już zaobserwować kilka stron wcześniej:

„Haec est Rami demonstratio in qua ut a Potamone geometria, ita a Ramo sua logica recessit. Peccat enim contra legem, legem ut vocat veritatis: quia falso demonstrat. Imo et contra legem iustitiae, cum solida demonstrat per plana. Quod antiqui vocabant μ : descensum de genere in genus. Primo autem definiendus fuit Ramo angulus solidus. Etsi enim angulum definiat generaliter libro suae Geometriae 3: Angulus est linetum in communi concursu terminorum: hoc tamen non sufficit. Et in scholis Mathematicis anguli solidi duas definitiones quas Euclides adfert in definitionibus libri undecimi, Ramus tanquam vitiosas convincere contendit, quod definitis sing angustiores.”⁷⁸

To, co jednak jest ważne w tym fragmencie, podobnie jak w jeszcze kilku drobniejszych:

„Ac Ramus non assecutus est mentem Geometrarum et Opticorum antiquorum, in sua Geometria de Radio tractans contra legem”. Omnia enim illa ad Opticam spectant ut constat ex Euclidis Opticis, propositionibus 18, 19, 20, 21. Euclidem imitatus est Vitello. Quid quod Diodorus ille Stoicus de quo ex Cicerone, et Didymus Alexandrinus de quo ex S. Hieronymo facit mentionem Ramus Scholarum Mathematicarum libro 2. sine oculis Geometriae munus

tuebantur, Optice tamen distantias, altitudines, et alia radio observare non poterant ? Sed haec indicasse sit satis, redeo ad propositum.”⁷⁹

„Hoc iam praemisso videamus ut Ramus falso demonstret contra legem ac ut de genere in genus descendat contra legem’ . Affirmat Tetrahedra duodecim complere locum solidum. Rationem adferet, quia octo anguli solidi recti complentes locum, et 12 anguli tetrahedri aequantur inter se.”⁸⁰

Broszcjusz stosuje subwersywną strategię zwalczania Ramusa jego własnymi narzędziami. Bez wnikania już w szczegółowe zagadnienia geometryczne można przyjąć, że *modus operandi* Brożka wyglądał następująco: (1) znajdujemy wątpliwe twierdzenie w tekście Ramusa; (2) identyfikujemy jego strukturę logiczną; (3) sprawdzamy, jak się ma do trzech praw metody Ramusa: czy jest na właściwym miejscu w porządku twierdzeń i czy należy w ogóle do właściwej dziedziny, którą się w danym miejscu zajmujemy. Jeśli (4) twierdzenie nie rodzi wątpliwości, zostawiamy je w spokoju i przemilczamy, ewentualnie delikatnie chwalimy; natomiast jeśli (4’) kłóci się ono z prawami ramizmu lub da się w ten sposób przedstawić – wówczas piętnujemy je z całą mocą, jako jawną sprzeczność między Ramusowymi słowami i (matematycznymi) czynami. Takiej redukcji można poddać przywołane wyżej fragmenty dotyczące bardzo różnych zagadnień, które dodatkowo czasami rozstrzyga jeszcze Brożek w quasi-dialogicznej formie⁸¹. Takiej redukcji można też poddać cały rozdział IX (zatytułowany *Universalius haec eadem proprietates explicatur, ut appareat Petrum Ramum contra legem et peccasset*), który w całości zajmuje konstrukcja geometryczna związana z wpisywaniem trójkątów w okrąg i badaniem ich własności, zaczynający się od znaczącego fragmentu raz jeszcze odsłaniającego „warsztat” i intencje Brożka.

„Imo ne peccemus una cum Ramo contra leges Aristotelicas, quia Ramus ordinati pentagoni latera continuat nimis specialiter: potest hoc idem fieri circulo in quinque partes inaequales distributo, et factis juxta leges praescriptas continuo subtensis duarum partium donec ad primum redas, hoc idem ex inordinato demonstrabis”.⁸²

Wydaje mi się, że taka strategia znajduje uzasadnienie w jeszcze jednym zapisku Brożka, który można odnaleźć w brulionowej wersji *Apologii* w formie ascetycznej notatki:

„Platonicus progressus in Euclide: ex vocabulis propositiones, ex propositionibus syllogismus, ex syllogismis demonstratio, ex demonstrationibus scientia. Una enim demonstratio non facit scientiam, quemadmodum una hirundo non facit ver”⁸³,

która dopiero w ostatecznej redakcji tekstu uzyskała pełne brzmienie:

„Aiunt non observatum a Ramo Euclidis et veterum Philosophorum artificium, quo ex vocibus, quarum primo, definitiones, ponuntur, formant proposi-

tionēs; ex propositionibus syllogismos vel entimemata; ex his demonstrationes; ex demonstrationibus plurimis scientiam. Ut enim una hyrundo non facit ver, ita nec una demonstratio scientiam.”⁸⁴

Opisany tutaj porządek przechodzenia od terminów prostych i ich definicji, przez zdania, *resp.* twierdzenia bądź sądy (*propositiones*), ku powiązaniu tychże twierdzeń w sylogizmy i entymematy – dowody prawdziwościami i oparte na prawdopodobieństwie jest poniekąd odpowiedzią na „system” Ramusa, bowiem tylko z takiego układu jednostek informacji może zrodzić się dowód (*demonstratio*), a z dowodów wiedza (*scientia*). Sarkazm Brożka i jego napastliwość wobec paryskiego matematyka w niejednym przecież miejscu *Apologii Euklidesa* można usprawiedliwić jedynie jego przekonaniem, że kumulacja sprawdzonych twierdzeń jest jedyną drogą prowadzącą do prawdziwego poznania, zatem krytyka więc powinna służyć prostowaniu tej ścieżki. Wszak jedno poprawne twierdzenie Ramusa jeszcze nie czyni z jego systemu nauki, tak jak jedna jaskółka nie czyni wiosny.

5. ZAMIAST PODSUMOWANIA

Jan Brożek jest w moim przekonaniu dającym się najpełniej udokumentować przypadkiem recepcji ramizmu w środowisku Akademii Krakowskiej. Za pośrednictwem jego dokumentów: marginaliów, notatek, brulionu *Apologii* oraz drukowanej wersji tej rozprawy jest możliwa rekonstrukcja zarówno jego indywidualnego odczytania naukowego przesłania Ramusa, jak i uzyskanie częściowego, zmediatyzowanego wglądu w relacje między ramizmem a Akademią Krakowską, która w wiekach XVI i XVII pozostała w zasadzie wierna arystotelizmowi⁸⁵. Broscjusz w swych ramistycznych dociekaniach jest o tyle wdzięcznym przedmiotem studiów, że dzięki pozostawionym przez niego dokumentom można również zaobserwować, w jak różnych kierunkach przebiegały jego lektury i jak teksty Ramusa osadzały się w szerokim kontekście ponadnarodowej i ponadczasowej debaty matematyków, a także, w jaki sposób aparat pojęciowy wypracowany przez Ramusa usiłował włączyć Broscjusz do własnego oglądu zagadnień związanych nie tylko z geometrią, ale w ogóle – ze sztukami wyzwolonymi.

Przywoływane przez Brożka „muzy logiki i matematyki” musiały go nawiedzić raz jeszcze i jestem przekonany, że kiedy tak się stało, była wśród nich również ta, która inspiracji dostarczyła swego czasu Ramusowi. Chodzi mianowicie o okres, kiedy Broscjusz pracował nad tekstem *Arithmeticae integrorum*, będącym w istocie rzeczy nie tyle regularnym podręcznikiem arytmetyki, co przeglądem różnych problemów matematycznych, które można zadać do rozwiązania uczniom⁸⁶, zasługuje na uwagę z jeszcze jednego względu. Mimo że w całym tekście podręcznika nazwisko Ramusa nie pojawia się ani razu, to wydzwięk pierwszego rozdziału, napisanego z myślą o pochwaleniu matematyki i przybliżeniu jej historii sytuuje ów tekst w pobliżu rami-

stycznej tradycji rozpoczynania wykładu problemów danej dyscypliny od ekspozycji ukazującej jej historyczne korzenie. Metoda ta dotyczyła nie tylko sztuk matematycznych, ale szerzej – wszystkich sztuk wyzwolonych⁸⁷. Oprócz tego Brożkowy sposób definiowania matematyki w rozdziale pierwszym zatytułowanym *De arithmeticae definitione atque divisione*⁸⁸ jest zaczerpnięty wprost z Ramusowych wykładów matematyki⁸⁹. Ten *locus* u Brożka uznaję za kryptocytat z ramistycznych podręczników dlatego, że to właśnie autorowi *Brutinae quaestiones* należy przypisywać sztywną klasyfikację dyscyplin i przypisanie im wyraźnych przedmiotów dociekań: arytmetyka była sztuką dobrego liczenia, logika/dialektyka – dobrego rozumowania, itd. Fraza o strukturze „_____ est ars bene _____”, choć wydaje się na pierwszy rzut oka pospolita, weszła na stałe do obiegu podręcznikowego dopiero po wystąpieniu Ramusa. Za takim źródłem Brożkowej definicji arytmetyki przemawia również fakt, że krakowski profesor w przywoływanym fragmencie od razu zaczyna się wikłać w dyskusję nt. relacji arytmetyka – logika, którą, jak widać w przytoczonym wyżej cytacie ze *Scholarum mathematicarum*, rozpoczął właśnie Ramus⁹⁰. Może być zatem tak, że ramizm był dla Brożka nie tylko, jak to zapisał w jednym miejscu, „stopniem do kalwinizmu”⁹¹, ale także użytecznym – o ile stosowanym konsekwentnie – narzędziem do osiągnięcia *claritas* naukowego dyskursu.

ANEKS

Rkps BJ 3205 I, *Miscellanea Broscii* Transkrypcja wybranych fragmentów

W niniejszym aneksie zamieszczona została transkrypcja wybranych fragmentów rękopisu Jana Brożka stanowiącego brulionową wersję *Apologii Arystotelesa i Euklidesa* z roku 1652. Opuszczenia tekstu zostały oznaczone za pomocą znaku [...]. Miejsca nieczytelne oznaczono za pomocą znaku zapytania w nawiasie kwadratowym [?], a wątpliwe za pomocą znaku zapytania w nawiasie okrągłym (?). Pisownia rękopisu została nieznacznie zmodyfikowana, ze szczególnym uwzględnieniem pisowni wielką literą dyscyplin wiedzy i rzeczowników odnoszących się do badaczy zajmujących się nimi (zatem „geometria” a nie „Geometria”, „geometras” a nie „Geometras” itd.). Konwencjonalne ligatury stosowane w rękopisie zostały rozwinięte bez zaznaczania. Interpunkcja rękopisu została uspołniona. Z uwagi na dokumentację procesu twórczego Brożka zachowane zostały skreślenia obecne w rękopisie. W aparacie krytycznym podane zostały źródła cytatów, przytoczone zostały fragmenty *Apologii* z roku 1652, dla których rękopis był punktem wyjścia i zidentyfikowane zostały postaci uczonych, do których Brożek odnosi się w przytaczanych fragmentach manuskryptu.

[1^r] A. B.⁹²

A. Quid est demonstratio? B. Est syllogismus facieris scire per causam⁹³. A. At demonstratio saepe plures syllogismis continet ut videmus apud geometras. B. Ita quidem ad auli in resolutionibus demonstrationum Euclidis⁹⁴ apud Dasypodium⁹⁵: proptereaque mirabar saepius in philosophorum scholis istam rem ita neglectam. Ac memini Euclidem a Ramo acrobe accusatum in Scholis mathematicis⁹⁶. Sed ad istas leges quas ex Aristotele Ramus sumpsit⁹⁷ examinemus ipsum Ramum, ut videamus quam ab iis multum recesserit postquam viam veterem et a praestantissimis viris totam deseruit. Ponamus primum Rami iudicium de Elementis Euclidis: quid numerum laudit in illis quid et desiderat. Sic ille libro 3 Scholarum mathematicarum. De logicis instrumentis illis ad instituendas artes necessariis unicum fere Euclides et Theon⁹⁸ in Mathematicis sibi proposuerunt, ne quid falsum docerent: de caeteris omnibus non admodum solliciti fuerunt; nihil fere καθ' αὐτό in regundis finibus; nihil καθ' ὅλον πρῶτον in generalibus generaliter, specialibus [1^r] specialiter explicandis: nihil prope in demonstrando natura priores et antiquiores causas exquisierunt; nihil valid inquam a natura prioribus methodum viamque; nihil, inquam, illa tam necessaria doctrinis informandis instrumenta admodum cogitarunt unquam vel curavint. Haec ille ibi⁹⁹. ~~Libenter eadem laudavi Euclidem a prima lege quae veritatis est unicum, inquit Euclidis et Theon sibi propagerunt nec quid falsum docerent.~~ Ac eadem libro supra. Nullum (inquit) in totis Elementis mathematicum Euclidis errorem propono. Nullus enim paralogismus, nulla¹⁰⁰ in totis Elementis nobis quam frui inquirantibus animadverti potuit: quam laudem singularem esse profiteor uti. Libenter eadem laudavi Euclidem a prima lege quae veritatis est. Videamus verum an Ramus hac in parte Euclidi possit comparari¹⁰¹. An aliquis in ipsius Geometria paralogismus, an pseudographia reperiatur. Proponit Ramus libro 22 consecratio secundo c. 14¹⁰². Tetrahedra 12 complent locum solidum. Demonstrationem adfuit. Quia octo anguli solidi recti complentes locum et 12 anguli tetrahedri aequantur inter se cum [2^r]¹⁰³ utrique 24 rectis planis comprehenduntur. Rectus enim solidus comprehenditur a tribus planis rectis ideoque 8 comprehenduntur a 24. Item angulus tetrahedri comprehenditur a tribus planis aequilateris, id est a sex tertiis unius recti: ideoque a duobus rectis. Itaque 12 comprehenduntur a 24¹⁰⁴. Sic Potamon Geometra¹⁰⁵ (ut est apud Simplicium¹⁰⁶ 8 cap. 3 lib. de caelo^{107, 108}) demonstraverat ex angulis compleri locum solidum a 12 pyramidibus¹⁰⁹. Haec est Rami Demonstratio in qua ~~Ramus~~ Ramo sua logica ~~dissimil~~. Recessit¹¹⁰. Peccat enim contra legem legem ut vocat veritatis; imo et contra legem iusticiae' cum solida demonstrat per plana, quod antiqui vocabant μετάβασις εἰς ἄλλο γένος¹¹¹. descensum de genere in genus¹¹².

[...]

[3^r] + Ex veterum Geometrarum sententia

Ramus vero Geometriae suae libri 4. el. 16. sic generaliter definit figurae complentes locum sunt aequiangular quae circa idem punctum quolibet modo collocatae nihil inane retinuerunt¹¹³.

Quaesit mensura anguli solidi videtur non intellexisse Ramus. Angulum planum lineae comprehendunt duae. Angulum solidum tres superficies comprehendunt. At quemadmodum angulum planum mensurat arcus circuli ex vertice anguli descripti comprehensis a lineis angulum planum constituentibus ita quoque itaque angulum solidum metitur superficies sphaerae comprehensa a tribus anguli solidi superficiibus arcibus circulo maximorum terminantium tres planes superficies angulum solidum continentes quae quidem pars superficiei sphaerae cognoscitur comparatione ad totam superficiem sphaerae seu ad octo solidos angulos rectos. Quae admodum et amplitudo anguli plani cognoscitur ex comparatione arcus comprehensi a cruribus anguli. Ad seu totum circumu, seu quatuor rectos^{114, 115}. [3^v] Ita Vitello demonstrat opticae liber prae Demonstrat hoc Vitello libro primo Opticae Nicolai Cabasilla in 3 librum magnae constructionis Ptolemaei. propositionem partis superficiei sphaericae ad totalem superficiem suae sphaerae sunt anguli solidi in ipsum a centro sphaerae cadentis ad octo rectos solidos necesse est esse. Quod a Nicolao Cabasilla¹¹⁶ in 3 librum magnae constructionis Ptolemaei¹¹⁸ demonstrat 87 propositione libri primi Opticae. Vide ibi¹¹⁸. Itaque sine triangulis sphaericis triangulus solidus cognosci non potest. Vide Constantiam naturae¹¹⁹ Ionstoni¹²⁰, ubi significat tantum Thomae Harioti¹²¹ inventionem quomodo arca trianguli sphaerici est invenianda cuius ignoratione ait lapsum Aristotelem et Ramum sed significat tantum non potuit praeceptum¹²².

Lateas ista Vitellonis propositio est declaranda concedit Ramus sphaerae inscribi tetrahedrum. Ergo ad centrum sphaerae quatuor pyramidas constituentes tetrahedrum complent locum solidum Nihil enim spacia relinquunt iuxta autem et illius definitionem considerantur autem quatuor partiales pyramides in sphaera constituentes tetrahedrum ordinatim¹²³ ++¹²⁴

[4^r] Sed iam videamus ut Ramus de genere in genus descendat. Affirmat tetrahedra xy complere locum solidum. Rationem adfuit: quia octo anguli solidi recti complentes locum et 17 anguli tetrahedri aequantur inter se. Cur hoc autem hoc? et quae aequalitatis causa? Quia inquit utrique 24 rectis planis comprehenduntur. Adeste omnes Logicae et Mathematicae Musae et Logicam hanc atque Geometriam Rami admirabilem ad leges Aristotelicas expendite. An isto loco non evidenter Ramus descendit de genere in genus, cum solida planis demonstrat? Reprehendebat aliquando idem Ramus Iordanum et Tartaleum quid trianguli gaeodesiam non plane sed per stereometriam demonstrarent. Quam demonstrationem postea doctissimus Snellius¹²⁵ in gratiam Rami plane exhibuit: quid iam isto loco dicendum? [4^r] nisi Ramum a logicum modo. Octo anguli solidi recti locum complunt. Concedo. Sed quod octo angulosi solidosi rectosi aequantur 12 solidis angulis tetrahedri. Id Ramo non concedo est enim ab geometriam falsissimum et mox demonstrabitur. At 24 rectis planis utrique comprehenduntur¹²⁶.

At Logice ista iam heterogenia est. Sumis enim superficies octo angulorum solidorum inctorum et caomparas superficiebus 12 angulorum tetrahedri solidorum

quae ~~eum~~ superficies inter se aequales sit quid hoc faciet ad angulorum soliditatem? Quid ad solidorum angulorum mensuram?¹²⁷

[5^r] Age vero proferamus iam solidiores contra Ramum demonstrationes¹²⁸. Rhetorica hic vel Ciceronis vel Demosthenis non est opus radio et [?] res est demonstranda ut Ramus aliquando in Parlamento Parisiensi disseruit¹²⁹.

[...]

[8^r] Perge vero Rame ulterius¹³⁰. Ars ~~deinde~~ libro suae Geometriae 25 consecratur secundi quod tamen quia logica consequantur ex sola octahedra novem complere locum octahedri definitione non video neque te probas solidum¹³¹. Quod consecrarum ~~probas~~ consimili enim paralogismo pro ipsis est in tetrahedro inopus quadruplex enim angulus tetrahedri aequatur triplici octahedri et duodecuplex noncuplici. Itaque novem anguli octahedri valent octo solidos rectos et hac im bella Geometria occasionem sumit contra Aristotelem lib. 4. p. 16 et lib. 25 p. 6.^{132. 133} Ergo et hic solida per plana demonstras admirabili elencho. Nihil autem aliud concludis quam superficuis octo angulorum solidorum rectorum aequalis esse superficiebus 9 angulorum octahedro solidorum¹³⁴.

[8^v] Diodorus ille caecus a nativitate geometriam docere potuit, opticam exercere non potuit¹³⁵. At Ramus opticam in sua geometria commiscuit¹³⁶. Si circi radii usum. Veteres autem haec in opticis docebunt. Vide Euclidis Optica et Vitellonis.

Impar congressus Rami et Euclidis. Ramus enim ipse solitur in praefatione Arithmeticae editae anno 1555 Deum^{137. 138} (inquit maximum oro et ~~obsecro~~ obsecro ut ad hoc opus catholicis illis ~~legibus~~ et methodicis legibus conformandum, omnes (ubique terrarum sint) huius tam praestantis praestantes scientiae peritus et intelligentes excitat. Mihi enim vel optam magnum est quod beatis illis ingeniis voce mea tantummodo monitis praestare fortasse sit facillimum. Sero enim huc et iam canescens secundo: at rebus ante cognitis et usu longo versatis ac meditati opus est ut iis ~~method~~ iudicium et methodum prudenter adhibens. Alibi quodque ad Lectorem. Scripsi et rescripsi hic pleraque millies et infinitis subinde modis commutavi antequam ad propositam methodi normam quadrarent magisque Logicam in mathematico themate exercui, quam mathematicam in suo pulvere, serioque usu tractavi: neque iam biennio toto ad haec studia recolendum a novis quotidie turbis requies illa fuit, neque idem dubito quia tanta commutatio tamque tumultuaria editio pleraque tulerit quae pacatoris et questoris ocii meditatio non ferret¹³⁹.

[9^r] Quae ab Euclide et antiquis Ramus sumpsit ver? Sunt, quae de suo addidit ut lubrica sunt vel falsa ~~et aliena~~.

Si quidcumque corpus regulare sphaerae inscribatur pyramides ad centrum sphaerae tot ~~def~~ sunt quot sunt hedrae corporis regularis quarum ab andulis in superfice sphaerae ad centrum sunt ~~radii~~ sphaerae reliquae lineae autem baseos pyramidum sunt ipsa latera cororum regularium sphaerae inscriptibilium. Utin tetrahedro quatuor pyramides huiusmodi quarum una ~~si concipitur solidi fere usque ad superficiem sphaerae~~ auferet quartam partem superficiem sphaericae triangulo spaerical aequilatero.

[...]

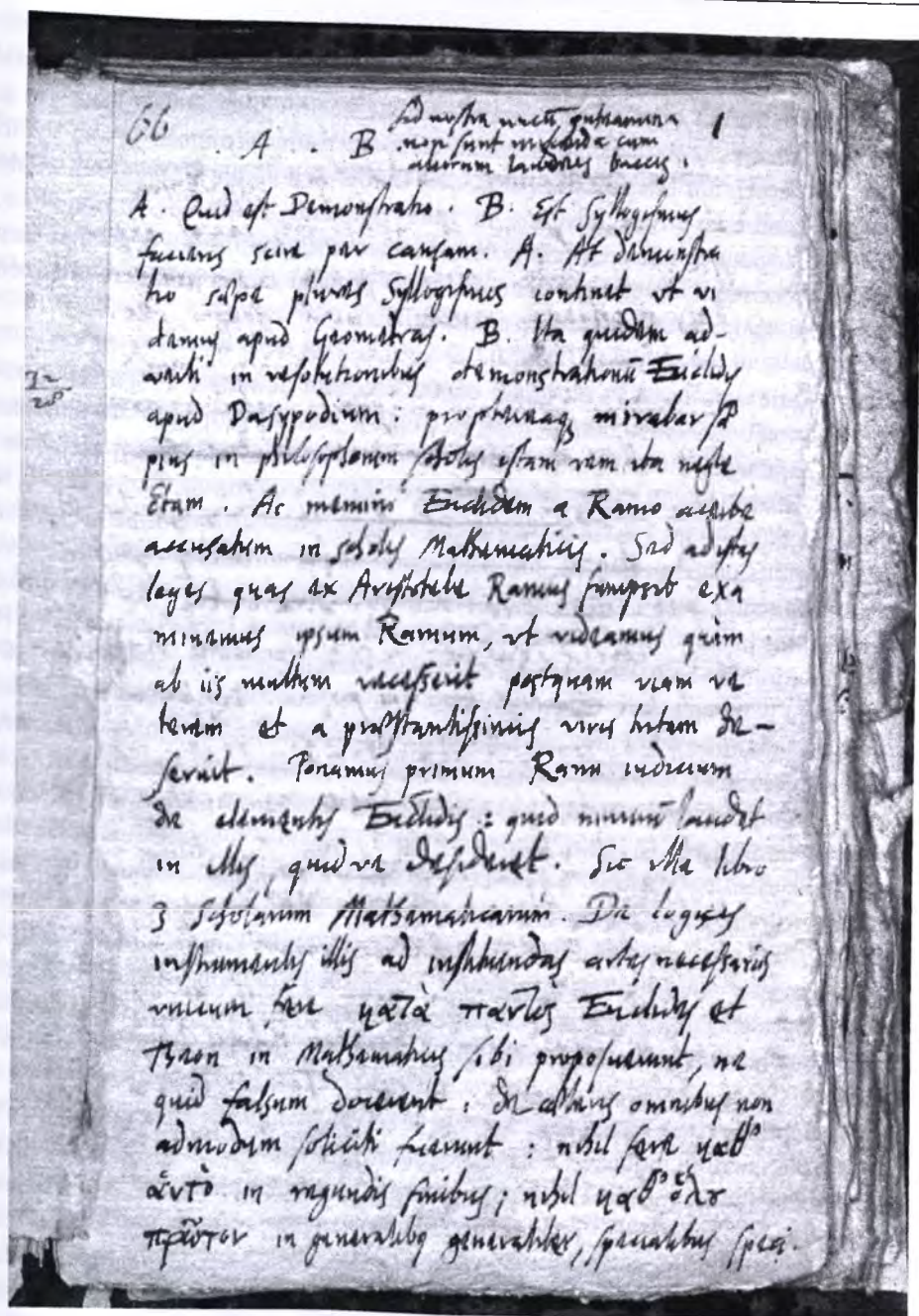
[11^r] Ex libro 3 scholarum Rami: Euclides enim dua fere annorum millia existimatur toto terrarum orbe ab omni reprehensione liber et sacrosanctis fuisse, et si quid post homines natus solidae scientiae comprehensum et animadversum est id Euclidi uni acceptum refertur. Ibidem hoc est libro 3 Scholarum Ramum folio mihi 78. Sola mathesis errore falsitatis in totis elementis caruit: de grammaticis, rhetoribus, logicis id affirmari non potest. Mathematicis verum sibi confirmandum reliquae proposuerunt legemque illam de logicis primam sancta coluerunt: altamen praeter eam ligam nullam admodum coluerunt¹⁴⁰.

[...]

[15^v] Quid vero turpis¹⁴¹ est quam contradictionem admittere in sua elementatione? Proponit ~~ex Euclide~~ olim libri 28, ex Euclidis libro 13 prop. 11¹⁴². Si diameter circuli quinquanguli circumscripti est rationalis, est irrationalis ad latus inscripti quinquanguli. Deinde lib. 19 primo elemento ponit planus e perpendiculari a centro in latus et dividio perimetri, est area multanguli ordinati. Utraque propositio est verissima sed Ramus proponit tantum non demonstrat. Hanc autem posteriorem de geodesia multanguli dum declarat ponit exemplum pentagoni, in quo radium circuli ponit 10 latus pentagoni 12¹⁴³. Sed ipsum Ramum audiamus. Ut hic quadratum e 10 est 100 quadratum, 6 dividio lateris 12 est 36, quo illinc deducto reliquum 64 est. [16^r] Quadratum perpendicularis cuius latus 8 est ipsa perpendicularis ex qua et 30 dividio perimetri planus est 240 area quinquanguli. At si hoc quinquangulum istis numeris recte constitutum est a Ramo, diameter circuli quinquangulo circumscripti ad latus inscripti quinquanguli erit ut 20 ad 12 hoc est in minimus numerus ut 5 ad 3 ideoque rationalis contra 5 lib. 18 Rami¹⁴⁴, hoc est 11 p. 13 Euclidis¹⁴⁵. Tutamen Rame audes contra Euclidem et Proclum¹⁴⁶? Imo et Aristotelem Demonstrationis ~~magnum~~ universalis artificem. ~~Dicebat Proclus~~ Docebat Proclus Platonicus si dentur quadriangulae propositio res necessariae et una sit in illis verisimilis tantum, totam disputationem propter illud unum principium verisimilem filuram. At hic inter tot propositiones ab antiquis sumptas in tua elementatione [16^v] vel falsae sunt plurimae vel falsi exemplis illustratae. Praeterea non advertis te contra legem $\kappa\alpha\theta' \ \acute{\omicron}\lambda\omicron\nu\ \pi\rho\tau\omicron\nu$ peccare¹⁴⁷.

Ponis enim primo rectilinuam figuram esse vel triangulam vel triangulatam¹⁴⁸. Deinde triangulatum inquis vel est quadragululum vel multangulum. Ergo de multangulis ordinatis tantum istud elementum proponis quod de omnibus figuris ordinatis verissimum est generaliter: includendo etiam triangulum ordinatum seu aequilaterum, et quadratum. ~~Si enim iis quoque circulos circumscriptas~~ Nam est in his planus a perpendiculari a centro in latus et dimidio perimetri erit area illorum ~~ordo~~ ~~Perge vero ulterius~~¹⁴⁹.

~~Itaque~~ Imo si universalius rem complecti velis si cuilibet triangulo plano inscribis circulum, radius circuli in dividium perimetri multiplicatis dabit aream trianguli.

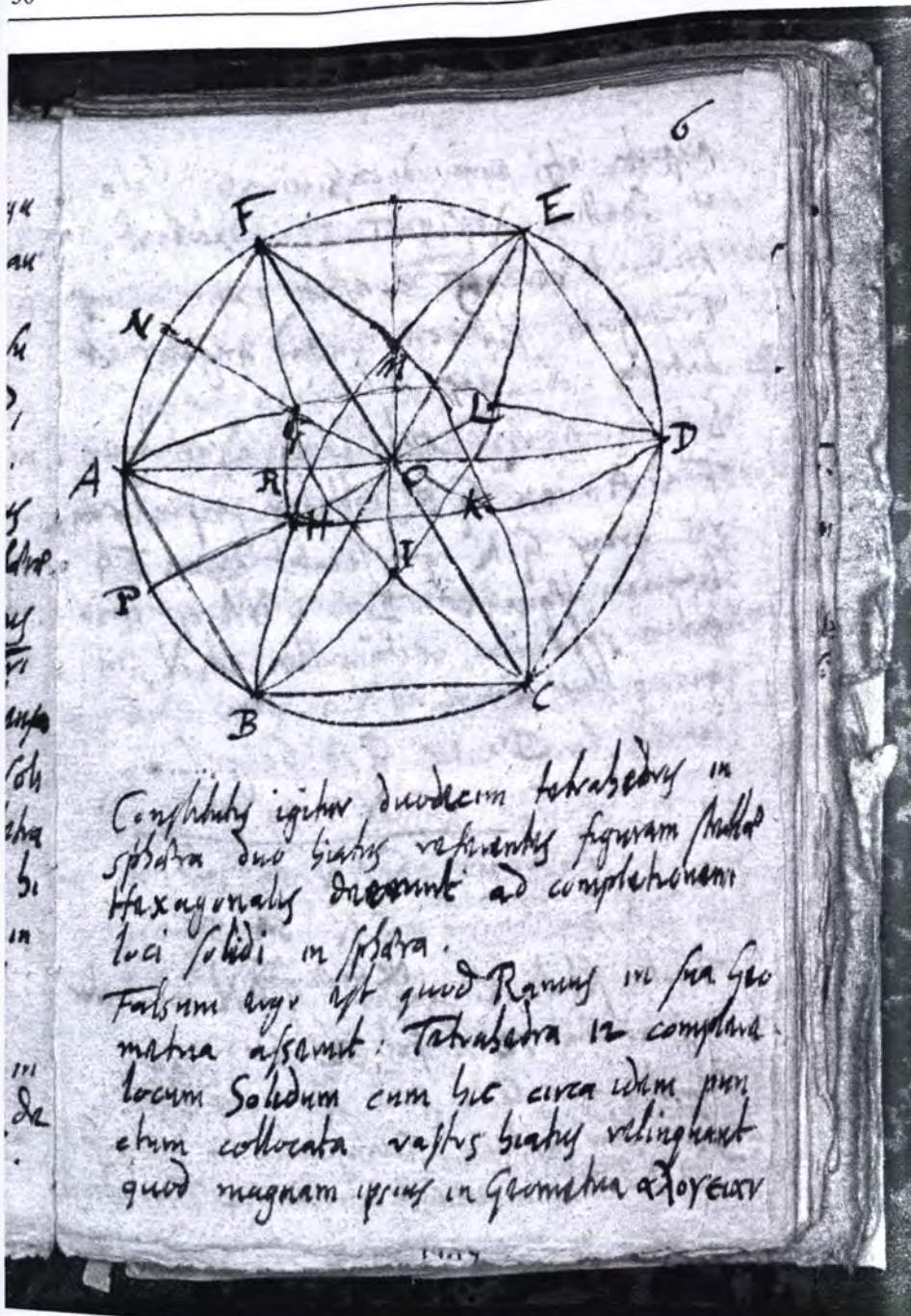

Ryc. 1. Kraków, Biblioteka Jagiellońska, rkps 3205 II: Ioannis Broscii Colloquia
 mathematica, k. 1r. Pierwsza strona zapisków Brozka
 związanych z tekstem Apologii z 1652 r.

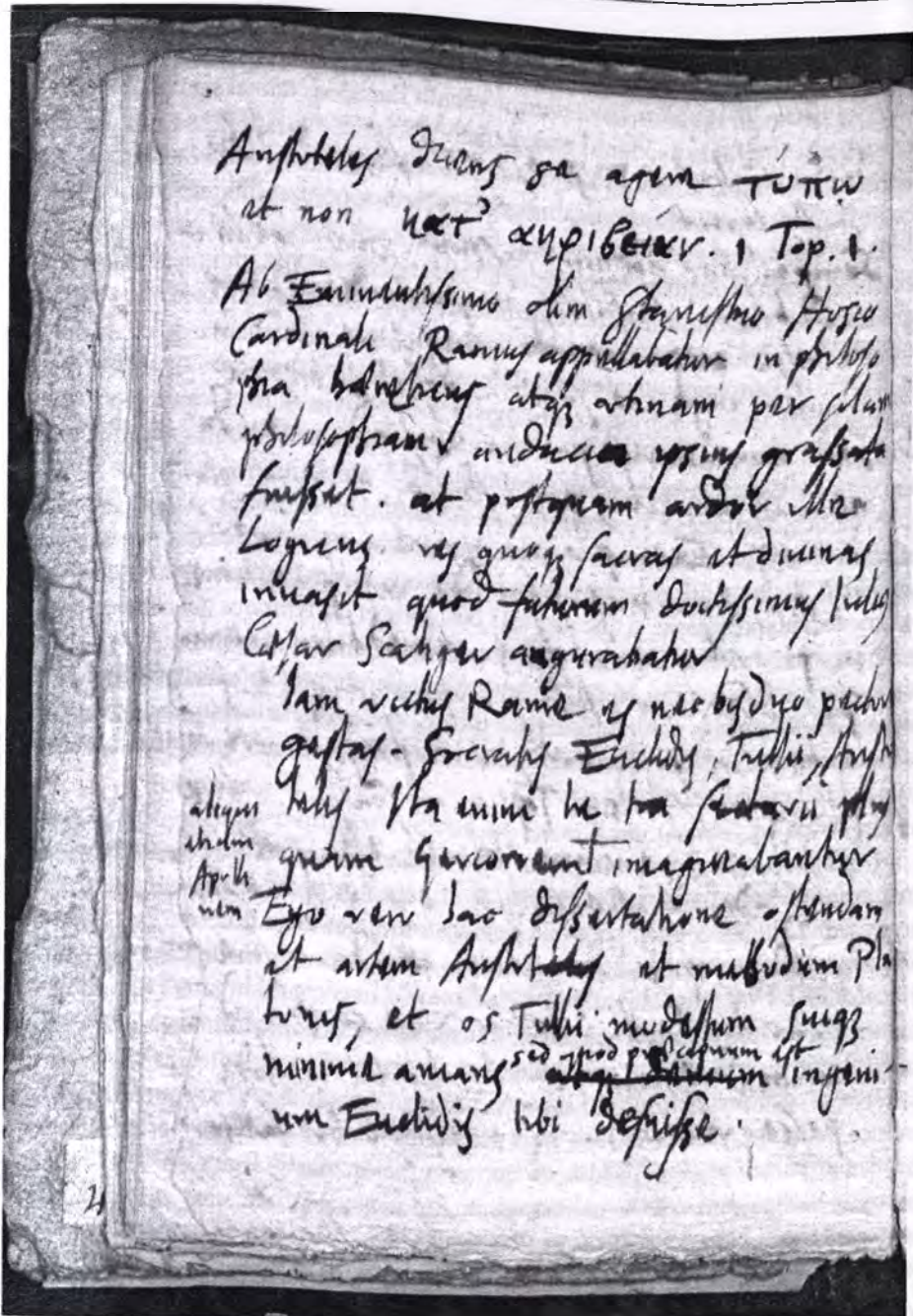
Przedruk ilustracji za zgodą Biblioteki Jagiellońskiej w Krakowie

aliter explicandis: nihil prope in demonstran-
do natura prioris et antiquioris causas exqui-
siverunt: nihil valde regram a natura priori-
bus methodum viamq: nihil, inquam, illa tam
necessaria doctrinis informandi instrumenta
admodum cogitant unquam vel curant.
Hic ille ibi. ~~Etiam a prima~~ ~~quae veritatis est~~ ~~Vni-~~
~~cum~~ ~~degit~~ ~~factis~~ ~~ab~~ ~~hinc~~ ~~et~~ ~~pro-~~
~~erunt~~ ~~et~~ ~~quod~~ ~~factis~~ ~~documentis~~ ~~Ac~~
eadem libro: ⁱⁿ ~~Nullus~~ ~~in~~ ~~totis~~ ~~elementis~~ ~~mathe-~~
~~maticum~~ ~~Euclidis~~ ~~errorem~~ ~~propono~~. Nullus enim
paralogismus, nulla ~~paradoxa~~ ~~in~~ ~~totis~~ ~~ele-~~
~~mentis~~ ~~nobis~~ ~~quoniam~~ ~~scilicet~~ ~~inquirantibus~~
animadverti potuit: quem laudem singulari esse
profiteor ^{liberis} ^{de} ^{quibus} ^{laudari} ^{Euclidem} ^{apud} ^{nos}
ⁱⁿ ^{parte} ^{Euclidis} ^{posse} ^{comparari}. an aliqui
in ipsis ~~paralogismus~~ ~~paralogismus~~, an pseudo-
grapha reperiantur. Proponit Ramus libro 22
commentario secundo c. 14. Tetrahedra 12
compleant locum solidum. Demonstrationem dedit.
Qua octo anguli solidi recti completant locum
et 12 anguli tetrahedri quadrato interserunt cum
triang

Ryc. 2. BJ, rkps 3205 II, k. 1v: roboczy charakter zapisków Brożka uwydatniająca liczne skreślenia, uzupełnienia i odnośniki.

Ryc. 3. BJ, rkps 3205, k. 6r: przykładowa konstrukcja geometryczna w rękopisie krakowskiego matematyka

Aristoteles dicens se agere totum
et non uer^o ex parte. i Top. i.

Ab Eminentissimo dno Stanislao Hozjus
Cardinali Ramus appellabatur in philoso
phia habebat ubiq^{ue} uirtutem per quam
philosophiam uindicta ipsius grassata
fuit. et postquam a dno Tho
Loyens. et quor^{um} sacras et diuinas
inuasit quod futuram doctissimus uulgo
Cesar Scapier augurabatur

Iam uulgo Rome et nebydico pactu
gestat. Socratis Euclidis, Tullii, Arist
teli. Ita enim hic tra factu p^{ro}ph
quam gererant imaginabantur
Ego uen hoc disertatione ostendam
et utrum Aristoteles et multum Pla
tonis, et os Tullii modestum suoz
minime amans ^{sed quod profectum est} ~~ab ipso~~ ~~Stanislao~~ ~~ingeni~~
um Euclidis hinc desisse.

aliqui
etiam
Apr 16
nem

Ryc. 4. BJ, rkps 3205, k. 33v: przykłady fragmentów zarzuconych w trakcie pracy – odniesienie do uwag Stanisława Hozjusza na temat Ramusa oraz trawestacja epigramatu na cześć Ramusa napisanego przez J. Th. Freigeo

Unde postea hoc idem universale ad ordinatas figuras tanquam ex triangulis compositas deducitur.

[17^r] Etiam illi Ramum λογμώτατον vocant Euclideanos tamen signi malunt. Atque eos feliciter imitantur. Vide Franciscum Vietam¹⁵⁰ in Apollonio Gallo¹⁵¹. Ad Clarissimum virum Adrianum Romanum. ~~Vide et Cyclometricum¹⁵² Snelli.~~ Si enim ibi Vieta: Duplicavit cubum per parabolas Menechmus, per conchoidas Nicomedes, an igitur duplicatus est geometrice cubus? Quadravit circulum per volutam inordinatam Dinostratis, per ordinatam Archimedes an igitur geometria quadratus est circulus? Id vero nemo pronuntiabit geometra. Reclamaret Euclides et tota Euclideanorum schola¹⁵³.

[17^v] De Tautologia quam saepe Ramus obiicit. Dico saepe ubi urget Aristotelem aut Euclidem Ramus non esse tautologiam sed usum insignis alicuius praecepti. Si olim exercuisset in mathematico themate suam logicam Ramus verbi gratia in trigonometrica, an absque crebra repetitione illius propositionis quam Aristoteles in libris de demonstratione pro exemplo ad declarandum assumit trianguli tres anguli aequatu duobus rectis aliquid in planis triangulum solvisset. Sed Ramus valide hic similis est illi qui in littore deambulans [?] et ex eo novem fabricam conatus est. Quid est grassari abque ratione si huc non est? Nisi forte et ille tyrannus qui eandem vestem nunquam bis induit exissimetur huc fecisse ad vitandem inanem inpetitionem eut haec quaedam tautologia, etiam in vestrum usu illi videntur. An etiam ~~Ramus repetitionem~~ inscriptionem ciborum singulis diebus inanem existimabunt repetitionem et tautologiam? At, ut Sanctus Augustinus inquit est rescimus quotidianas corporis ruinas [18^r] edendo et bibendo^{154, 155}.

[...]

[31^v] Non repugno ut ista Rami Geometriae concernatio sit instar indicis ad memoriam Mathematici sublevandam, at ut habeatur pro studiosi nunquam Ramo concedam. Studiosis enim continua demonstrationum ferre procedit veluti cathena illa Homeri a terra ad caelum protensa. Considera ut Euclides a puncto ad Hecatomben Pythagoraeam in primo elemento vel ut cocat assurgat 32 Ramus autem ait scripsi ut rescripsi hic pleraque millies ut ad propositum methodi normam quadrarent¹⁵⁶. +¹⁵⁷ Stylum igitur rhetorice in geometria exercuit Ramus non radio et pulvera demonstravit quod Logico vi primus faciendum erat in ~~campo~~ re mathematica latissime ~~potenti diffusa~~ non per philosophum tantis sed per omnes vitae humanae partes ac usus diffusa de quo non inelegantes¹⁵⁸ Ramus aliquando ~~libro secundo Scholarum Mathematicarum~~ in Prooemio Mathematico disseruit ~~quem etiam ad Academiam Cracoviense una cum Animadversionibus Aristotelicos trans-~~ ~~misit~~¹⁵⁹.

[...]

[32^v] Apud Aristotelem in categoris voces simplices explicantur¹⁶⁰. In libris de interpretatione oratio quae ex vocibus alias propositio¹⁶¹. In analyticis prioribus syl-

logismus qui ex propositionibus¹⁶². In analyticis posterioribus demonstratio quo ex syllogismis reliqua in Topicis. Vide 1 Topici¹⁶³.

[...]

[33^r] Petrus Molinaeus¹⁶⁴ in praefatione secundi libri suae logicae¹⁶⁵. Semper ego admiratissimum vim ingenii in credibilem Aristotelis in quo videtur Deus Dedisse experimentum singulare quid in summo ingenio summa posset industria. Sed non omnia pariter eius admiranda nec in omnibus pari studio et cura elaboravit. Exemplo nobis sint Logici libri. Nihil limalius libro de interpretatione. In prioribus analyticis incredibile acumen par doctrina. At quantum ubique alios tantum in posterioribus Analyticis se ipse superavit. Vicissim Topica ut scatent varia eruditione neminem tamen esse puto usque adeo Aristoteleicum qui non fateatur quaedam posse iis adici quaedam sine periculo omitti. Totum vero corpus ad compendiosorem et faciliorem mentodum posse revocari. Nec obscure hoc fatetur [33^v] Aristoteles dicens se agere τῶν et non κατ’ ἀμρίθειαν I Top. 1. Ab Eminentissimo olim Stanislaeo Hosio Cardinali Ramus appellabatur in philosophia haereticus atque utinam per solam philosophiam audaciam ipsius grassata fuisset¹⁶⁶. At postquam ardor ille logicus res quoque sacras et divinas invasit quod futurum doctissimus Iulius Caesar Scaliger augurabatur¹⁶⁷.

Iam victus Rame es nec bis duo pectore gestas. Socratis Euclidis Tullii Aristotelis¹⁶⁸ Ita enim sectarii plusquam Gerionem +¹⁶⁹ imaginabantur. Ego vero hac dissertatione ostendam et artem Aristotelis et methodum Platonis et os Tulli modestum suique minime amarum ~~atque divinum~~ sed apud praecopium est ingenium Euclidis libi defuisse¹⁷⁰.

[34^r] Memini quam morificis laudibus hic istam Rami Gerontium nobis pueros ~~primi institutores~~ nonnulli commendabant.

Alius quoque in praecognitis logicis de Ramo ait oratorem et mathematicum tantum ut cum quoquis veterem in eo genere certum posse videatur. Sit Orator. Mathematicam tantum esse sunt qui ~~negant~~ non concedant ac ipsa Ramus fatetur.

[...]

[37^r] Ramus nunquam sub discipulus. Ex ipsius ore illum convinci. Six enim ait lib. 3 Proemii Mathematici vel postea libri 3 Scholarum Mathematicarum. Equidem si mathemata obscura esse negem parium vericunde de videar dicere etc. ibi vide¹⁷¹.

[...]

[44^v] Platonicus progressus in Euclide: ex vocabulis propositiones, ex propositionibus syllogismus, ex syllogismis demonstratio, ex demonstrationibus scientia. Una enim demonstratio non facit scientiam, quemadmodum una hirundo non facit ver¹⁷².

Quid sit in forma logici. Ut dicunt philosophi: An in forma syllogistica? At syllogismus tantum tertiae operationi intellectus feruit. Tres autem a philosophi enumerantur: 1. Simplicium apprehensio; 2. Compositio et divisio; 3. Discursus¹⁷³.

[45^r] Cur autem Aristoteles non scripsit forma syllogistica quaestiones? Cur saepe eandem non servat S. Thomas. Ut propterea in eius summam alii formalem scripserunt resolutionem? Facerent hoc ad evitandam tautologiam. Nihil enim turpius nugatione, ac unius uni, molesta et occusa repetitione¹⁷⁴.

Przypisy

* W trakcie pracy nad niniejszym artykułem byłem stypendystą Fundacji na rzecz Nauki Polskiej w ramach programu START; artykuł powstał w ramach grantu promotorskiego NCN nr N N103 399540 realizowanego na Wydziale Polonistyki Uniwersytetu Jagiellońskiego. Obu instytucjom dziękuję za udzielone mi wsparcie. Dziękuję również pracownikom Oddziału Starych Druków Biblioteki Jagiellońskiej w Krakowie, którzy z podziwu godną cierpliwością i wyrozumiałością realizowali moje kolejne zamówienia związane z ramistycznymi lekturami Jana Brożka, a pracownikom Oddziału Rękopisów i Dyrekcji BJ za zgodę na przygotowanie edycji rękopisu zamieszczonej w aneksie i reprodukcje manuskryptu. Pierwotna wersja tekstu została udoskonalona dzięki uważnej lekturze i krytycznym komentarzom prof. dr. hab. Andrzeja Borowskiego i dr Joanny Walewskiej; za wszystkie ewentualne błędy i nieścisłości odpowiedzialność ponoszę sam.

¹ Na temat Brożka por. m.in. J. N. Frank: *Jan Brożek (J. Broscius), akademik krakowski 1585–1652. Jego życie i dzieła, ze szczególnym uwzględnieniem prac matematycznych*, Kraków 1884 Akademia Umiejętności, w drukarni Uniwersytetu Jagiellońskiego; J. D i a n n i: *Jan Brożek (Joannes Broscius), akademik krakowski (1585–1652)*, Warszawa: 1949 PZWS; H. B a r y c z: *Wstęp*, [w:] J. Brożek: *Pisma wybrane*. Warszawa 1956 PWN. T. I; J. D i a n n i: *Wstęp*, [w:] J. Brożek, *Wybór pism*, dz. cyt. T. II; T. Przymkowski: *Naukowe pojęcie deklinacji igły matematycznej w Polsce XVII wieku*. „Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej” 1963, Seria C, z. 6; J. D i a n n i: *Zagadnienie kwadratury koła w polskiej literaturze matematycznej*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 1961, nr 2; L. H a j d u k i e w i c z: *Nieznany inwentarz instrumentarium i biblioteki Jana Brożka z roku 1657*. „Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej” 1968, Seria A, z. 12; Z. O p i a ł: *O pracach Jana Brożka z teorii liczb*. „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 1958, nr 4; H. B a r y c z: *Dzieło literackie Jana Brożka*. „Pamiętnik Literacki” 1954, z. 1; J. G r u c h a ł a: *Lektury antyczne Jana Brożka (w świetle rękopisów Biblioteki Jagiellońskiej)*. „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 1978, R. XXVIII; J. G r u c h a ł a: *Piśmiennictwo zachodnioeuropejskie i polskie w lekturach Jana Brożka (na podstawie rękopisów Biblioteki Jagiellońskiej)*. „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 1979, R. XXIX; J. G r u c h a ł a: *Profesorskie otia (O zainteresowaniach Jana Brożka kulturą popularną)*. „Ruch Literacki” 1982, z. 1–2; E. P y t ł a r z: *Jak czytał Witruwiusza polski matematyk Jan Brożek?* „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 1998, nr 1–2, s. 23–41; A. P e ł c z a r: *Jan Brożek (1585–1652), matematyk, historyk nauki, profesor i dobrodziej Uniwersytetu*, [w:] *Złota Księga 600-lecie odnowienia Akademii Krakowskiej*. Red. B. Szafirski. Kraków 2000; A. P e ł c z a r: *O Janie Brożku – varia*. „Prace Komisji Historii Nauki PAU”, t. X; L. S z e ł a c h o w s k a - W i n i a r z o w a: *W poszukiwaniu prawdy historycznej. Problemy związane z Janem Broscusem*, Kraków 2010 Lexis.

² Klocek o sygn. BJ Mag. St. Dr. 593887–593890 II, przednia k. ochr. [6]^r. O pochodzeniu zapisków Brożka z okresu po 1620 r. świadczy jego wpis proveniencyjny na k. tyt.: „Ioannes Broscius 1620 Patavii”; tom ten zakupił Brożek w trakcie pobytu na uniwersytecie padewskim. Uwaga techniczna: paginację kart rękopiśmiennych, w tym kart ochronnych nieponumerowanych przez Brożka, ani też przez porządkujących zbiory bibliotekarzy, podaję w nawiasach kwadratowych.

³ Zawartość klocka o sygn. 593887–593890 II stanowią kolejno: *C. Dibuidii in Geometriam Euclidis prioribus sex Elementorum libris comprehensam Demonstratio Numeralis* [...], Lugduni Batavorum, ex typographeio Christophori Guyotii, CI I CIII; *C. Dibuidii in Geometriam Euclidis prioribus sex Elementorum libris comprehensam Demonstratio Linealis* [...], Arnheimii Geldriae, apud Iohannem Iansonium, CI I CIII; *C. Dibuidii in Arithmetica rationalium Euclidis septimo, octavo et nono Elementorum libris comprehensam demonstratio* [...], Arnheimii Geldriae, apud Iohannem Iansonium, Anno CI I CV; *C. Dibuidii in Arithmetica irrationalium Euclidis decimo Elementorum libro comprehensam demonstratio linealis et numeralis* [...], Arnheimii Geldriae, apud Iohannem Iansonium, Anno CI I CV.

⁴ Por. L. H a j d u k i e w i c z, dz. cyt., s. 305.

⁵ Por. list Brożka do Jakuba Najmanowica (Spytkowice, 18 VI 1625): „Te zapiski będą Uniwersytetowi później bardzo przydatne, bo tutaj nic zapisywać nie da się według tego przysłowia: »głos wydany ginie, a litera napisana zostaje. A to rzecz wielka dla potomności, która sądzić będzie bez stronnicości i uprzedzenia«; cyt. za J. B r o ż e k: *Wybór...* dz. cyt., I, s. 460, oryginał: rkps BJ 227, k. 301^v.

⁶ *Apologia pro Aristotele et Euclide, contra Petrum Ramum, et alios. Additae sunt Duae disceptiones de numeris perfectis. Authore Ioanne Broscio, SS. Th. Doct. et in Alma Universitate Collegii majoris Professore, Canonico Cracoviense, Miedziericenti et Stassoviensi Praeposito, Dantisci, Sumptibus Georgii Försteri, S.R.M. Bibliopolae MDCLII* (dalej jako *Apologia*), obszerne fragmenty w przekładzie na język polski pt. *Apologia Arystotelesia i Euclidesa przeciw Piotrowi Ramusowi i innym*, [w:] J. B r o ż e k: *Wybór...*, dz. cyt., t. II, s. 225–278.

Przez pewien czas przypuszczano, że tekst *Apologii*, miał się ukazać rzekomo w Amsterdamie już w latach 30. XVII w. pod tytułem *Aristoteles defensus contra Petrum Ramum et alios. Additae sunt duae descriptiones de numeris perfectis* (Amstelodami, Blaeu 1638), Niemniej ze względu na brak choćby fragmentu owej *editio princeps*, który potwierdzałby fakt jej istnienia, o którym wspominają m.in. J. N. Franke, S. Estreicher, A. Birkenmajer, H. Barycz oraz J. Dianni, należy przyjąć, iż twierdzenie o wcześniejszym wydaniu *Apologii* jest jedynie złudzeniem bibliografów, a jedynym wydaniem traktatu Brożka jest edycja gdańska; por. *Estr.* XIII, 361; A. B i r k e n m a j e r: *Jan Brożek*, [hasło w:] *PSB*, t. III; H. B a r y c z: *Wstęp*, dz. cyt., s. 117. Rozumowanie zaproponowane przez Frankego opiera się na przypuszczeniu, że Brożek nie mógł odnosić się do dzieła, które nie zostało wydane, jednak nie wydaje mi się to wystarczającym argumentem na rzecz tezy o istnieniu owego wydania; por. J. N. F r a n k e: dz. cyt., s. 230–233, por. również J. D i a n n i: *Jan Brożek*, dz. cyt., s. 82 i 89. Z informacji zebranych przez Frankego wynika, że kolejna domniemana amsterdamska edycja *Apologii*, tym razem datowana na rok 1699, miała być dokładnym reprintem wydania gdańskiego, w którym został pominięty jedynie wiersz okolicznościowy Jana Rackiego, jednak również te przypuszczenia nia znalazły dotąd satysfakcjonującego potwierdzenia.

Przypuszczeniom dotyczącym wcześniejszych wydań dzieła Brożka zdają się także przeczyć słowa Jana Dziedzica stanowiące fragment wydanego w 1653 r. pamiątkowego druku ulotnego zatytułowanego *Rosae Broscianae*, w którym autor pośmiertnego panegiryku wyraźnie napisał, że *Apologia* Stagiryty ukazała się właśnie w roku śmierci krakowskiego matematyka. Por. *Rosae Broscianae in spatioso D. Jagelonis campo natae inclytæ domus Gembicianae fasciis obvolutæ, peraugusti Capituli Cracovien. Coronis exornatæ, Solis Iustitiæ Christi vigore maturæ, anno proxime elapso furente mortis falce succisæ [...] M. Joannes Dziedzic, Collegii Vladislaviani Rhet. Professor. Stylo et Spiritu animatas suo fecit exhalare, [Cracoviae] Anno Domini ManDas, et refeCant, ah LIbItIna Rosas [= 1653], k. E^v:*

„Leget et releget alia plurima, quibus Novatores planam et sanam doctrinam Auctorum, ac receptam ab Ecclesiam Catholicam convelentes, et opinionibus viam sectis inter se dissectis innumeris sternentes, nec non certitudinem sciendi tollentes, refutavit. Teritur iam et teretur manibus cum summo totius Scholæ Peripateticæ oblectamento contra petrum ramum, pro Philosophorum et Mathematicorum Principibus, Euclide ac Aristotele, aliisque., Inclytæ Scientiarum Universitati et Academiæ omnium fecundæ Matri academiæ parisiensi eo anno, quo ipse Mortuus, Typis nata, consecrata apologia. Divino sane consilio, ne totus moreretur”.

Na to świadectwo z epoki żaden z badaczy zajmujących się sprawą holenderskich wydań *Apologii* nie zwrócił do tej pory uwagi. Choć świadectwa pochodzące z epoki bywają zwodnicze, to trudno jednak przypuszczać, aby ludzie, którzy bezpośrednio Brożka znali i którzy stanęli wobec zadania podsumowania dorobku jego życia, pominęli z jakichś względów wcześniejszą edycję jego dzieła, tym bardziej, że owo widmowe wydanie miało się ukazać za granicą, w jednym z najważniejszych nowożytnych ośrodków wydawniczych, na dodatek w wydawnictwie słynącym ze świetnych druków kartograficznych. W świetle informacji zawartych w tym dokumencie, nie można mieć zatem całkowitego zaufania do skrupulatnych, jednak czasem omylnych przecież, bibliografów. Faktem jest natomiast, że w roku 1638 nakładem amsterdamskiej oficyny ukazała się rozprawa Brożka o liczbach doskonałych, która stanowi łącznik z wydaniem *Apologii* z roku 1652, w którym ukazały się dwie rozprawki na ten temat. Por. I. Broscius, *De numeris perfectis disceptatio. Qua ostenditur a decem millibus ad centies centena millia, nullum esse perfectum numerum, atque ideo ab unitate usque ad centies centena millia, quatuor tantum perfectos numerari*, Amsterdami: apud Guilielmum Blæu, 1638. Zob. M. Goluszka, M. Malicki, *Polnische Drucke und Polonica 1501-1700 : Katalog der Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel*, Bd. 2: 1601-1700, München 1994 K. G. Saur, P 1464.

⁷ Przy założeniu, że urodził się 1 listopada 1585 r., jak podaje m.in. *Estr.* XIII, 360; nt. kontrowersji wokół wieku Brożka w momencie śmierci por. L. S z e l a c h o w s k a - W i n i a - r z o w a, dz. cyt., s. 60-67.

⁸ Na ten temat por. m.in. H. B a r y c z: *Pierwszy historyk nauki i kultury w Polsce*. Kraków 1932; por. również J. B r o Ź e k: *Wybór pism*, dz. cyt., t. II, s. 535-541, tam komentarz Barycza oraz biogram Kopernika z *Hekatonas* pióra Szymona Starowolskiego, uznany przez Barycza za dzieło Brożka.

⁹ Por. *Estr.* XIII, 360-366.

¹⁰ Jak podaje L. Hajdukiewicz na skutek zarazy, która wtargnęła do Krakowa latem 1651 r. zmarli kolejno: Jakub Górski (4 III 1652), Zygmunt Gregerowicz (15 VII tr.) i – 21 XI tr. – Brożek, który został powołany na „honorową raczej kadencję”; por. L. Hajdukiewicz, dz. cyt., s. 311 oraz H. Barycz: *Wstęp*, dz. cyt., s. 119.

¹¹ Na pośmiertny charakter edycji nie wskazuje w każdym razie formuła tomu, celebrującego w wierszach okolicznościowych otwierających druk, zdolności żywego Brożka przeciwstawiającego się Ramusowi; por. J. Rakci: *Lyrica Proshonisis*, [w:] *Apologia*, dz. cyt., k. A2^v–A4^r oraz Ch. Ziemkrevius: *Epigramma*, [w:] *Apologia*, k. A4^v. Nie zawiera także żadnej poszlaki w tym względzie dochowana korespondencja Brożka.

Żaden z trzech zachowanych w zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej egzemplarzy nie nosi śladów jego lektury, jednak wszystkie należały do czytelników związanych z Krakowem. Egzemplarz o sygn. BJ Mag. St. Dr. 525263 I należał do Michała Wiśniowskiego, krakowskiego profesora astrologii i geometrii aktywnego w II poł. XVII stulecia, a następnie wszedł w skład zbiorów biblioteki Kolegium Większego. Egzemplarz Mag. St. Dr. 50849 I należał pierwotnie do biblioteki klasztoru kamedułów w podkrakowskich Bielanych, natomiast egzemplarz Mag. St. Dr. 585140 I był własnością Adama Młynkiewicza, profesora teologii w krakowskiej wszechnicy i jednego z egzekutorów testamentu Brożka; ten egzemplarz, po śmierci jego właściciela, podobnie jak egzemplarz Wiśniowskiego, został przekazany bibliotece Collegium Maius; por. wpisy proveniencyjne na kartach tytułowych odpowiednich egzemplarzy.

¹² J. N. Franke: dz. cyt., s. 230–249; J. Diani: *Jan Brożek...*, dz. cyt., s. 89–100 (tekst w dużym stopniu zależny od analiz Frankego); oraz J. Diani: *Wstęp*, dz. cyt., t. II, s. 5–34, na temat samej *Apologii* – s. 27–28.

¹³ L. C. de Wreede: *Willebrord Snellius (1580–1626), a Humanist Reshaping the Mathematical Sciences*, rozprawa doktorska. Universiteit Utrecht 2007; maszynopis pod adresem: <http://igitur-archive.library.uu.nl/dissertations/2007-0925-200740/UUindex.html> (dostęp: 25.04.2013). Brożkowi została poświęcona część 5.4.3 (s. 201–205), w której holenderska badaczka skoncentrowała się przede wszystkim na *stricte* matematycznym wymiarze recepcji geometrii Snella w pracy Broscjusza.

¹⁴ J. Diani: *Jan Brożek*, dz. cyt., s. 89.

¹⁵ Na temat recepcji nauk Ramusa w Europie XVI i XVII w. por.: H. Hotson: *Commonplace Learning. Ramism and its German Ramifications 1543–1630*, Oxford: 2007 Oxford University Press (Oxford-Warburg Studies); *The Influence of Petrus Ramus. Studies in Sixteenth and Seventeenth Century Philosophy and Sciences*. Ed. by M. Feingold, J. S. Freedman and W. Rothert. Basel: 2001 Schwabe & Co AG Verlag; *Autour de Ramus. Le combat*, ed. C. G. Meerhoff. Paris 2005 Champion; *Autour de Ramus. Texte, théorie, commentaire*. Ed. C. G. Meerhoff, J. C. Moisan. Québec: 1997 Nuit Blanche éditeur; *Ramus et l'Université*. Ed. par K. Meerhoff, M. Magnien, Paris 2004 Editions rue d'Ulm; *Ramus, Pedagogy and the Liberal Arts. Ramism in Britain and the Wider World*. Eds. S. J. Reid, E. A. Wilson. Farnham: 2011 Ashgate.

¹⁶ Ocena postaw nowożytnych uczonych w stosunku do ramizmu jest zagadnieniem niezwykle złożonym i bardzo często trudnym do rozstrzygnięcia, nawet w oparciu o obszerny zestaw źródeł dotyczących konkretnej postaci. Pozornie klarownej „matrycy” próbował dostarczyć swego czasu Walter J. Ong (por. *Ramus and Talon Inventory. A short-title inventory of the*

published works of Peter Ramus (1515–1572) and of Omer Talon (ca. 1510–1562) in their original and their variously altered forms. Cambridge, MA: Harvard University Press). Jezuita ten jednakowoż przyznał, że etykiety ramisty, pólramisty czy antyramisty przypisywał szeregowi XVI- i XVII-wiecznych intelektualistów z pewnym wahaniem i że w wypadku niektórych postaci trwają nadal dyskusje dotyczące ich stosunku względem koncepcji Ramusa. Brożek akurat za sprawą swojego *explicite* wyrażonego stosunku do Ramusa zasłużył zdaniem Onga na kategorię „A” (*scil. Anti-Ramist*); por. W. J. O n g: *Ramus and Talon...*, dz. cyt., s. 514 (oprócz Brosciusa oznaczeni za pomocą tej kategorii zostali m.in. Francis Bacon, Antoine Arnauld, Teodor Beza czy François Rabelais).

¹⁷ Zarówno J. N. Franke, jak i J. Dianni odnotowywali po prostu miejsca, w których Brożek udowadniał błędy popełniane przez Ramusa, a z przysłowiowego „kronikarskiego obowiązku” dołączali też do swoich prezentacji *Apologii* krótkie charakterystyki autora *Aristotelice animadversiones*.

¹⁸ Na ten temat por. przede wszystkim H. H o t s o n: *Commonplace Learning*, dz. cyt. oraz tenże, *The Ramist Roots of Comenian Pansophia*, [w:] *Ramus, Pedagogy...*, dz. cyt., s. 227–252.

¹⁹ Na ten temat por. m.in. J. S. F r e e d m a n: *The Diffusion of the Writings of Petrus Ramus in Central Europe, c. 1570–c. 1630*. „Renaissance Quarterly” 1993, Vol. XLVI, No. 1; R. J. W. E v a n s: *The Wechel Presses: Humanism and Calvinism in Central Europe 1572–1627*. „Past & Present” 1975, Supplement 2; P. G. Bietenholz: *Basle and France in the Sixteenth Century: The Basle Humanists and Printers in Their Contacts with Francophone Culture*. Toronto-Buffalo 1971 Toronto University Press & Genève: Droz, *passim*; I. M a c l e a n: *André Wechel at Frankfurt, 1572–1581*, [w:] t e n ż e: *Learning and the Market Place: Essays in the History of the Early Modern Book Scholarship*, Leiden 2009 Brill (Library of the Written Word, 9 – The Handpress World, 6), s. 163–225; t e n ż e: *Commerce, Religion: The Learned Book in the Age of Confessions, 1560–1630*, Cambridge, MA-London 2011 Harvard University Press, *passim*.

²⁰ Por. P. S h a r r a t t: *Nicolaus Nancelius, Petri Rami vita. Edited with an English Translation*. „Humanistica Lovaniensia” 1975, Vol. XXIV, s. 161–277; na temat wybranych retorycznych aspektów biografii Ramusa autorstwa Nancela oraz ich ideologicznych konsekwencji dla rozprzestrzeniania się ramizmu por. M. C h o p t i a n y: *Ramus Petri Rami. Topika martyrologiczna w biografii i Pierre’a de la Ramée autorstwa Nicolasa de Nancela (1581)*, [w:] *Studia rhetorica*. Red. M. C h o p t i a n y, W. R y c z e k, Kraków 2011 Księgarnia Akademicka, s. 25–40.

²¹ Por. na ten temat m.in. W. K r i e g s e i s e n: *Stosunki wyznaniowe w relacjach państwo – kościół między reformacją a oświeceniem (Rzesza Niemiecka – Niderlandy Północne – Rzeczpospolita polsko-litewska)*, Warszawa 2010 Semper.

²² Por. B. N a d o l s k i: *Życie i twórczość...*, dz. cyt.; S. T y n c: *Dzieje Gimnazjum Toruńskiego*. T. I, Toruń 1928, t. II, Toruń 1949; S. S a l m o n o w i c z: *Nauczanie filozofii w Toruńskim Gimnazjum Akademickim (1593–1793) (Organizacja, wykładowcy, podręczniki)*, [w:] *Nauczanie filozofii w Polsce w XV–XVIII wieku*. Red. L. S z c z u c k i. Wrocław 1978 Ossolineum, s. 137–197, tamże: *passim*.

²³ Por. S. T y n c: *Wyższa szkoła Braci Polskich w Rakowie. Zarys jej dziejów (1602–1638)*, [w:] *Studia nad arianizmem*. Red. L. C h m a j. Warszawa 1959, s. 382; L. C h m a j: *Bracia Polscy. Ludzie – idee – wpływy*, Warszawa 1957 PWN, s. 41; J. Wijaczka: *Das arianische Schulwesen in Polen im 16. und 17. Jahrhundert*, [w:] *Ethnicity and Religion in Central and Eastern*

Europe. Ed. by M. Cračium, O. Ghitta. Cluj 1995 Cluj University Press, s. 124; M. Choptiany: *Czy istnieje polska recepcja pism Pierre'a de la Ramée? Kilka postulatów badawczych*, [w:] *Reformacja w dawnej Rzeczypospolitej i jej europejskie konteksty. Postulaty badawcze*. Red. P. Wilczek, współpraca red. M. Choptiany, J. Koryl, A. Ross. Warszawa 2010 IBI UW – Sub Lupa.

²⁴ Por. H. Barycz: *Jan Łasicki*, dz. cyt.; t e n ż e: *Z dziejów polskich wędrówek naukowych za granicę*, Wrocław 1969 Ossolineum, m.in. s. 224, 234–237, 239 i n.

²⁵ Por. *Humanizm. Reformacja. Retoryka. Dyskusja polskich teoretyków retoryki z Piotrem Ramusem*. „Res Historica” 2000, s. 75–91.

²⁶ Por. J. J. Verdonk: *Petrus Ramus en de Wiskunde*, Assen 1966 Van Gorcum; P. Sharratt: *La Ramée's Early Mathematical Teaching*. „Bibliothèque de la Humanisme et Réformation” 1966, Vol. XXVIII, No. 3, s. 605–614; J.-C. Margolin: *L'Enseignement des mathématiques en France (1540–1570): Charles de Bouvelles, Fine, Peletier. Ramus*, [w:] *French Renaissance Studies, 1540–1570: Humanism and Encyclopedia*, ed. P. Sharratt. Edinburgh: Edinburgh 1976 University Press, s. 109–155; E. Rosen: *The Ramus–Rheticus Correspondence*. „Journal of the History of Ideas” 1940, Vol. 1, No. 3, s. 363–368; R. Goulding: *Method and Mathematics: Peter Ramus's Histories of the Sciences*, „Journal of the History of Ideas” 2006, No. 1, s. 63–85; t e n ż e: *Pythagoras in Paris: Petrus Ramus Imagines the Prehistory of Mathematics*. „Configurations” 2009, Vol. 17, No. 1–2, s. 51–86; t e n ż e: *Defending Hypatia: Ramus, Savile, and the Renaissance Rediscovery of Mathematical History*, Dordrecht 2010 Springer; T. J. Reiss: *From trivium to quadrivium: Ramus, method, and mathematical technology*, [w:] *The Renaissance Computer: Knowledge Technology in the First Age of Print*. Ed. N. Rhodes, J. Sawday. London-New York 2000 Routledge, s. 43–56; J. V. Skalik: *Ramus and Reform*, dz. cyt., s. 57–59; G. Cifolletti: *From Valla to Viète: The Rhetorical Reform of Logic and its Use in Early Modern Algebra*, „Early Science and Medicine” 2006, Vol. XI, No. 4; I. Pantin: *Teaching Mathematics and Astronomy in France: The Collège Royal (1550–1650)*. „Science & Education” 2006, Vol. 15, s. 189–207; F. Loret: *De l'algèbre comme art à l'algèbre pour l'enseignement. Les manuels de Pierre de la Ramée, Bernard Salignac et Lazare Schöner*. „Revue de synthèse” 2011, tome 132, 6e série, n° 4, s. 495–527.

²⁷ Por. A. Grafton, J. Weinberg: *„I have always loved the Holy Tongue”: Isaac Casaubon, the Jews, and a Forgotten Chapter in Renaissance Scholarship*. Cambridge, MA-London 2011 The Belknap Press of Harvard University Press, s. 78. Interesującego materiału na temat poglądów Ramusa w tym na temat natury nauk matematycznych dostarczają jego przedmowy do prac i podręczników z zakresu arytmetyki i geometrii; por. m.in. *Petri Rami [...] arithmeticae libri duo, geometriae septem et viginti dudum quatenus a Lazaro Schonero recogniti et aucti [...]*, Francofurti, typis et sumptibus Wecheliorum, apud Danielem et Davidem Aubrios et Clementem Schleichium MDCXXVII, k. b2^r–b4^r oraz cztery przedmowy [w:] *Petri Rami professoris regii et Audomari Talaei collectaneae praefationes, epistolae, orationes [...]*, Marpurgi, Typis Pauli Egenolphi, Typogr. Acad. [1599], s. 121–138 (korzystam z repr. *Collectaneae*, with an introduction by W. J. Ong, Hildesheim 1969 Georg Olms Verlag).

²⁸ *Apologia*, k. B2^r.

²⁹ Por. W. J. Ong: *Ramus, Method, and the Decay of Dialogue. From the Art of Discourse to the Art of Reason*. 2nd ed.. Chicago 2004 The University of Chicago Press, s. 172 i n.; H. H o t - s o n: *Commonplace Learning*, dz. cyt., s. 43.

³⁰ *Apologia*, k. B2^r: „*Id ego cum Praeceptoribus meis Excellentissimis Stanislao Iacobeio et Valentino Fontano cognovissem*”.

³¹ *Apologia*, dz. cyt..

³² *P. Rami Regii professoris, Scholarum Physicarum libri octo, in tottenże acroamaticos libros Aristotelis*. Parisiis, apud Andream Wechelum, sub Pegaso, in vico Bellouaco 1565, egz. Mag. St. Dr. BJ sygn. Filozofia 681 II.

³³ Por. K. M o r a w s k i: *Jakub Górski, humanista i apologeta*, [w:] *Czasy Zygmunta w Warszawie na tle prądów Odrodzenia*. Warszawa 1965; W. Madyda: *Jakub Górski, filolog humanista w Akademii Krakowskiej XVI wieku*, „*Meander*” 1964, nr 11; E. U l i c i n a i t e: *Teoria retoryczna w Polsce i na Litwie w XVII wieku. Próba rekonstrukcji schematu retorycznego*. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1984 Ossolineum, s. 87–88; A. W e r p a c h o w s k a: *Z dziejów retoryki XVI wieku: polemika Jakuba Górskiego z Benedyktem Herbestem*. Wrocław 1987 Ossolineum.

³⁴ Dodatkowo przyjęcie takiej interpretacji mogłoby pomóc w wyjaśnieniu faktycznej daty powstania *Apologii*: jeśli bowiem dodać 80 lat do daty 1566, wówczas znajdziemy się w połowie lat 40. XVII stulecia, co zgadzałoby się z okresem aktywności Brożka poprzedzającym wydanie *Apologii* w roku 1652. Oczywiście takie rozumowanie jest obciążone pewnym marginesem błędu: wstęp Brożka mógł zostać przeredagowany lub dopisany z myślą o nowym, poprawnym wydaniu jego obrony Arystotelesa i Euklidesa, jednak w obliczu braku materialnych dowodów przemawiających za rzeczywistym istnieniem wydania z 1638 roku należałoby ponownie rozważyć zasadność podtrzymywania twierdzenia o jego istnieniu.

³⁵ *Nota bene* w zbiorach starych druków Biblioteki Jagiellońskiej nie zachował się ani jeden egzemplarz tego dzieła.

³⁶ H. B a r y c z: *Jan Łasicki*, dz. cyt., s. 8.

³⁷ Tamże, s. 57–58.

³⁸ Tamże, s. 53. Efektem tej wyprawy Łasickiego było nawiązanie przez Ramusa kontaktów korespondencyjnych z Jakubem Aconciem i Johnem Dee.

³⁹ W. W i s ł o c k i: *Katalog rękopisów Biblioteki Uniwersytetu Jagiellońskiego*. Kraków 1877–1881. T. I–II.

⁴⁰ Rkps BJ 3205 II, sam rękopis jest opisany na karcie tytułowej jako *Miscellanea Broscii*, co chyba lepiej oddaje jego charakter, co pokazują zresztą dalej.

⁴¹ Niezapisane są w nim k. 45^v–48^r, ponadto kilka kart w środku zostało zapisane inną, wyraźnie różniącą się od Brożkowej, ręką.

⁴² J. N. F r a n k e, dz. cyt., s. 262; E. Pytlarz, dz. cyt..

⁴³ Przykładem tego może być wykorzystywanie skądinąd w *Apologii* i w rkps 3205 I tom opracowany przez Johna Dee, w którym Broscius pozwolił sobie na poniekąd anegdotyczną historyczno-bibliograficzną adnotację na temat wizyty astrologa Elżbiety I w Krakowie i książkowego daru, który złożył Akademii Krakowskiej przy tej okazji. Por. BJ Rkps 3205 I, k. 22^r.

⁴⁴ Warto tutaj zauważyć, że sformułowanie to raz jeszcze przywodzi na myśl skojarzenie z Wergiliuszową frazą „*felix qui potuit rerum cognoscere causas*”, która znalazła się również w dwóch miejscach opracowanego przez Brożka podręcznika arytmetyki; por. *Arithmetica inte-*

grorum edita a M. Ioanne Broscio Curzeloviensi, Ordinario Academiae Cracoviensis Astrologo, Cracoviae, Praelo Novodvorsciano, 1620, k. tyt. oraz s. 5:

„Tunc demum rem quamvis scire dicamur, cum causas eius primaque principia cognoscimus, quomodo ille rei alicuius cognitionem contemplatione assecutus dicitur, qui suae contemplationis ignorat usum, hoc est finem, causam causarum omnium praestantissimam? Quia igitur non unius causae, sed omnium causarum cognitio scientiam parit, ideo non solum perquirendum est, quid res sit, quod isto contemplatores faciunt, verum etiam propter quid sit, indeque iam praxis, hoc est usus emanat. Et recte Maro ait: Felix qui potuit rerum cognoscere causas. Sed dicent adhuc multa in hac arte praecepta esse sibi inutilia”.

⁴⁵ Na temat zastosowania dialogu w podręcznikach por. m.in. P. B u r k e: *The Renaissance Dialogue*. „Renaissance Studies” 1989, Vol. 3, No. 1.

⁴⁶ Por. BJ Rkps 3205 II, 32^r–33^v.

⁴⁷ J. T. F r e i g e: *Petri Rami vita*, [w:] *Petri Rami professoris regii et Audomari Talaei collectanea praefationes, epistolae, orationes* [...]. Marpurgi, Typis Pauli Egenolphi, Typogr. Acad. [1599], s. 620.

^{48*} Zob. M. Choptiany, Jan Brożek, czytelnik Piotra Ramusa. *Rekonesans*, „Rocznik Biblioteki Narodowej” 2013, R. 44, s. 137–176.

⁴⁸ *De origine haeresium nostri temporis autore reverendissimo in Christo Patre atque Domino, Domino Stanislao Hosio Episcopo Warmiensi in Prussia, Lovanii, Apud Petrum Sangrium Tiletamum, Anno MDLIX.*

⁴⁹ Nie udało mi się odnaleźć żadnych notatek Brożka w żadnym z egzemplarzy dzieł Hozjusza, które mogłyby naprowadzić mnie na trop tego sformułowania.

⁵⁰ Rkps 3205 I, k. 33^v: „Ab Eminentissimo olim Stanislao Hosio Cardinali Ramus appellabatur in philosophia haereticus atque utinam per solam philosophiam audaciam ipsius grassata fuisset.”

⁵¹ Jedyną pracą z zakresu teologii, jaka wyszła spod pióra paryskiego scholarchy – i które ukazała się już po jego śmierci – było dzieło *Commentariorum de religione Christiana libri quatuor* (Francofurti, apud haeredes Andreae Wecheli, 1576; dzieło doczekało się jeszcze trzech edycji, również nakładem oficyny Wechelów, w 1577, 1583 i 1594; por. O n g: *Inventory*, poz. 637–540). Problem teologicznych powinowactw Ramusa jest zagadnieniem relatywnie słabo zbadanym, istnieje na ten temat w zasadzie jedna XIX-wieczna praca Paula L o b s t e i n a (*Petrus Ramus Als Theologe: Ein Beitrag Zur Geschichte Der Protestantischen Theologie*, Strassburg 1878), która zawiera sporo interesujących uwag na temat teologii Ramusa, jednak z uwagi na gigantyczny postęp, jaki w przeciągu minionego stulecia dokonał się na gruncie historii reformacyjnej teologii i historii reformacji jako takiej, wymagałaby gruntownej rewizji, podobnie jak rewizji wymaga w moim przekonaniu postawiona przez Onga diagnoza dotycząca konstrukcji Ramusowego *Komentarza* i jego profesjonalizmu jako dzieła teologicznego (por. O n g: *Inventory*, s. 391). Na temat wątpliwości dotyczących autorstwa *Commentariorum* oraz prawdziwości faktu konwersji Ramusa z katolicyzmu na kalwinizm por. W. J. O n g: *Père Cossart, Du Monstier, and Ramus' Protestantism in the Light of New Manuscript*. „Archivum Historicum

Societatis Iesu” 1955, Vol. 24, s. 140–164; szerzej na temat (mniej lub bardziej realnego) związku ramizmu i kalwinizmu por. H. H o t s o n: *Commonplace Learning*, dz. cyt., s. 16–25.

⁵² BJ Rkps 3205 I, k. 33^r: „At postquam ardor ille logicus res quoque sacras et divinas invasit quod futurum doctissimus Iulius Caesar Scaliger augurabatur.”

⁵³ *Apologia*, k. B2^r.

⁵⁴ Por. tamże, k. A2^r.

⁵⁵ Tamże, k. E2^r.

⁵⁶ Por. P. S h a r r a t t: *Nicolaus Nancelius*, dz. cyt., s. 274–277.

⁵⁷ *Apologia*, k. E2^r: „Ex his liquet, an circa Trianguli proprietatem philosophice magis quam Sophistice Ramus contra Aristotelem proposuerit”.

⁵⁸ Tamże, k. G^{r-v}.

⁵⁹ Tamże, k. O4^v–P^r.

⁶⁰ Tamże, k. E4^r: „Magis autem hic aberrat Ramus”.

⁶¹ Tamże, k. C3^r: „Frustra igitur Ramus in Trianguli proprietate oppugnavit Aristotelem” oraz k. C4^r: „Non enim frustra ipse Ramus pronunciavit Angulum et Figuram utrumque paginam in Geometria facere.”

⁶² Tamże, k. P2^r: „Isoperimetrica fallacia colligerent: ut hinc colligamus Ramum ignorasse solidi anguli recti definitionem”.

⁶³ Tamże k. F^v–F2^r: „At tu Rame licet nullum in Geometria et Dialectica magna laude tua laboraveris vide quanta sit in te Geometriae et Logicae ignorantia saltem [F2r] circa quinquangulum a te propositum. Ponis data in illo duo ; semidiametrum circuli, cui pentagonum inscribitur 10”

⁶⁴ Tamże, k. L^v: „Quintilianus Rhetor hunc paralogismum Rami non admitteret, ut infra circa Octahedrum videbimus”.

⁶⁵ Tamże, k. F2^v: „Ita videmus Ramum pertinaciter adversari Euclidi”.

⁶⁶ Tamże, k. E2^{r-v}.

⁶⁷ Tamże, k. I4^r: „Videamus ergo istam Rami apodicticam, et primo quidem in Tetrahedro, maxime cum easdem Rami propositiones doctissimi viri Snellius et Mersenus in suis compendiis repetiering ex Ramo”.

⁶⁸ Tamże, k. B3^v: „Dico Ramum contentionis studio turpissimum heterogeniae errorem committere, quando propriam et genuinam Trianguli proprietatem confert linearum ad se invicem comparationi”.

⁶⁹ Tamże, k. C4^r: „Taliu ergo angulorum ignorantio Ramum in errorem magnum induxit, ut crederet quinquangulum e continuatis ordinati quiquanguli lateribus (quiquangulum enim Ramus vocat) factum quinque interiores angulos aequare duobus rectis.”

⁷⁰ Tamże, k. M^r: „Perge vero Rame ulterius. Ais libro tuae Geometriae 25. consecratio secundo elementi 6. Octahedra novem complere locum solidum”.

⁷¹ Tamże, k. L^v: „Demonstra Rame, quemadmodum rectus solidus angulus octavam partem superficiei suae Sphaerae continet, Tetrahedri quoque angulum solidum duodecimam partem superficiei sphaerae continere”.

⁷² Por. m.in. tamże, k. I^r: „Sic Euclidem [Ramus] emendat. At o praestantissime omnium Aristotelis et Euclidis contradictorum Rame!”

⁷³ Tamże, k. B^r: „Mirabuntur, Lector benevole, plurimi ex sectatoribus praesertim Petri Rami, me aliquid ausum esse contra illum: maximè cum aliqui in artium cognitione nihil illi non tribuant.”

⁷⁴ Tamże, k. B^r: „Ego vero ut illi multa concedam ex isto laudum genere, ad leges tamen Aristotelicas quibus Ramus ipsum Aristotelem, Euclidem, Ciceronem omnesque alios Philosophos critica severitate examinavit, eundem adeo rigidum censorem revocare contendo”.

⁷⁵ Tamże, k. B^r: „Habet etiam plurima contra Ramum praeclara Ioachimus Perionius doctissimus Philosophus”, w innym miejscu (k. M4^{r-v}) dodaje Broscjusz na temat Periona: „qui alias pro Aristotele [M4^v] contra Ramum nervose scripsit”.

⁷⁶ Tamże.

⁷⁷ Tamże, k. L^r.

⁷⁸ Tamże, k. I4^{r-v}.

⁷⁹ Tamże, k. K3^r.

⁸⁰ Tamże, k. L^r.

⁸¹ Tamże, k. L^r: „Octo anguli solidi recti complent locum. Concedo. Sed octo solidi anguli recti aequantur duodecim solidis angulis tetrahedri. Id Ramo non concedo, est enim falsissimum ut mox demonstrabitur.”

⁸² Tamże, k. D4^v.

⁸³ BJ Rkps 3205 I, k. 44^v.

⁸⁴ *Apologia*, k. E2^v.

⁸⁵ Por. J. C z e r k a w s k i: *Arystotelizm na wydziale sztuk Uniwersytetu Krakowskiego w XVI i XVII w.*, [w:] *Nauczanie filozofii w Polsce XV–XVII wieku*. Red. L. S z c z u c k i. Wrocław 1978 Ossolineum, s. 45–86, na temat Brożka s. 72–73.

⁸⁶ Por. J. D i a n n i: *Jan Brożek*, dz. cyt., s. 28–65, tam systematyczny opis poszczególnych rozdziałów.

⁸⁷ Por. m.in. R a m u s: *Scholae mathematicae*, s. 1–23

⁸⁸ J. B r o ż e k: *Arithmetica integrorum*, dz. cyt., s. 1: „Arithmetica est doctrina bene numerandi, qua significatione ab aliis Logistica dicitur” oraz s. 7: „Arithmetica duplex est: simplex quae considerat simplicem numeri naturam et comparativa, quae comparationem numerorum instituit”.

⁸⁹ Por. R a m u s: *Arithmeticae libri duo*, k. A^r:

„1. Arithmetica est doctrina bene numerandi. 2. Partes arithmeticae duae sunt, simplex et comparativa”; tenże, *Scholae mathematicae*, s. 111: „Arithmetica est doctrina bene numerandi. [...] At nomen numerandi, additionem, subductionem, multiplicationem, divisionem numerorum et partium, comparationem rationum et proportionum complectitur: denique bene numerare est arithmeticae vim et facultate exprimere, ubi opus sit. Eadem ars apud Platonem logistica interdum dicitur, tametsi alias nomen logisticae vulgarem tantum calculum significat, et sic ratiocinari pro computare dicitur”

oraz s. 111–113 nt. podziału arytmetyki. Por. także inne podręczniki związane z tradycją ramistyczną, np. *Syntagma Philippo-Rameum artium liberalium methodo brevi ac perspicua concinnatum per Ioannem Bilstenium Marsbergianum in gratiam Tyronum partim difficilibus vocibus Germanica adiecta est explicatio*, Basileae, Typis Conr. Waldkirch [1596], s. 361: „Quid

est arithmetica? Arithmetica, die Rechenk? est ars bene numerandi. Subiectum arithmeticae est numerus”.

⁹⁰ Por. również T. J. Reiss: *Knowledge, discovery, and imagination in early modern Europe: the rise of aesthetic imagination*. Cambridge-New York 1997 Cambridge University Press, s. 116.

⁹¹ Por. biogram Matthaeusa Dresserusa [w:] *Vitae germanorum superiori, et quod excurrit, seculo philosophicis et humanioribus literis clarorum sive literati in Germania seculi volumen I coactum studio et opera M. Melioris Adami Silesi, cum indice triplici, personarum gemino, tertio rerum*. Francofurti, typis Nicolai Hoffmanni, sumptibus Ionae rosae Anno MDCXV, s. 497: „Idem Berlepschius omnes vias persecutus est; quibus scriptum adversus Dresserum editum a Ramaeis, profligaret, et in autores iusta severitate animadveret. Memini, inquit, Parisiis quantas turbas, quantas caedes pepererit Rami secta. Quin et in haec verba gravitate magna erupit: quid quaeritu? Ramismus est gradus ad Calvinismum.”; w egzemplarzu należącym do Brożka (sygn. BJ Mag. St. Dr. 585719 I) na wyklejce okładziny dolnej notatka „Ramismus est gradus ad Calvinismum 497”, przy cytowanym fragmencie brak zapisków.

⁹² Dopisek drobniejszym pismem: „sed nostra necum puteaminanon sunt [?] cum aurorum laudeis baccis”.

⁹³ Por. Arist. *An. post.* 71b9: „scire est rem per causas cognoscere”; Verg. *Georg.* 2,490: „Felix qui potuit rerum cognoscere causas”; F. Bacon, *Nov. Org.* II. 2: „Vere scire esse per causas scire”.

⁹⁴ Euklides z Aleksandrii (fl. ok. 300 p.n.e.), ojciec geometrii, autor *Elementów* – pierwszego spójnego wykładu tej dziedziny matematyki oraz licznych prac z zakresu optyki i astronomii.

⁹⁵ Conradus Dasypodius (ca. 1531–1600), wykładowca matematyki w Strasburgu, redaktor wielu części *Elementów* Euklidesa, autor rozprawy *Hypotyposes orbium coelestium congruentes cum tabulis Alfonsinis et Copernici seu etiam tabulis Prutenicis editae* poświęconej teorii heliocentrycznej Kopernika (1568) oraz szkolnego podręcznika matematyki *Institutionum mathematicarum erotemata* (1593).

⁹⁶ Brożek ma tutaj na myśli dzieło Ramusa *Scholarum mathematicarum libri unus et triginta* (wyd. pierwsze: Basileae, per Eusebium Episcopium et Nicolai Fratris haeredes, Anno MDLXIX). Nie udało się ustalić, z którego z wydań Brożek mógł korzystać, ponieważ w zbiorach BJ nie zachował się żaden egzemplarz tego dzieła sygnowany jego nazwiskiem lub zawierający jego notatki. Ong notuje 4 edycje (*Inventory*, poz. 703–706), jednak najwyraźniej musiało być ich więcej, skoro w zbiorach BJ znajduje się jeszcze jedna, przez niego nieopisana: P. Ramus, *Scholarum Mathematicarum libri unus et triginta. Dudum quidem a Lazaro Schonero recogniti & aucti, nunc vero in postrema hac editione innumeris locis emendati & locupletati*, Francofurti ad Moenum, Typis & Sumptibus Wechelianorum, apud Danielelem & Davidem Aubrios & Clementem Schleichium. Anno MDCXXVII., sygn. BJ Mag. St. Dr. Matematyka 1571). W dalszych przypisach używam skrótu *Schol. math.*

⁹⁷ Por. *P. Rami dialectica Audomari Talaei praelectionibus illustrata*, Basileae, per Eusebium Episcopium et Nicolai fratris haeredes, 1577, s. 298: „Has leges Aristoteli P. Ramus attribuit, ut philosopho meritas laudes attribueret”; chodzi o zaczerpnięty z *Organonu* zestaw zasad rządzących terminem środkowym w dowodzie sylogistycznym, u Ramusa przekształcony w prawa ogólne, por. Arist. *An. post.* 73b. Owe leges to *lex veritatis* (κατά παντός) określające

typy sądów będące przedmiotem danej sztuki, *lex iustitiae* (καθ' αὐτό) wyznaczające materię właściwą dla danej sztuki czy dyscypliny oraz *lex sapientiae* (καθ' ὅλον πρῶτον) regulujące porządek twierdzeń w obrębie każdej ze sztuk.

⁹⁸ Theon z Aleksandrii (ok. 335–ok. 405), grecki matematyk i filozof, ojciec Hypatii – pierwszej w dziejach znanej z imienia matematyczki; redaktor *Elementów* Euklidesa oraz tablic astronomicznych (*Procheiroi kanones*) Ptolemeusza oraz komentarzy do tych dzieł.

⁹⁹ „De logicis [...] curavint” – dokładny cytat z: *Schol. math.*, k. NN2^r.

¹⁰⁰ ψευδογραφία – ‘fałszywe twierdzenie, fałszywe świadectwo’; por. Ps.-Archyt. ap. Stob. 1.41.5; Quint. *Inst.* 1.10.39; por. też Arist. *Soph. El.* 22, 178b36–179a10 dla ψευδόγραφος.

¹⁰¹ Por. *Apologia*, k. E2^v:

„Nullus enim paralogismus, nulla ψευδογραφία in totis elementis nobis quamquam severe inquirentibus animadverti potuit: quam laudem singularem esse profiteor: quamque nulli adhuc, neque Grammatico, neque Rhetori, neque Logico concedere potui, ut in Grammatica, Rhetorica, Logica, nihil falsi docuisset. Hoc Rami de Euclide iudicium est. Euclideanorum autem de Ramo quaenam censura?”; fragment „Nullus [...] docuisset”.

Jest to dokładny cytat z *Schol. math.*, k. KK2^r.

¹⁰² Jest to odniesienie do *Petri Rami arithmeticae libri duo, geometriae septem et viginti a Lazaro Schonero recogniti et aucti*. Francofurti, apud Andreae Wecheli haeredes, Claudium Marnium et Ioannem Aubrium. MDXCIX, którego egzemplarz należał do Brożka (sygn. BJ Mag. St. Dr. 932724 II); ze względu na fakt, że część arytmetyczna i geometryczna mają osobne paginacje, do 27 ksiąg na temat geometrii odnoszą się dalej za pomocą skrótu *Geom. lib. XXVII*; w tym miejscu Brożek odsyła do *Geom. lib. XXVII*, s. 147–148.

¹⁰³ U góry strony obwiedziony ramką dopisek Brożka: „+ *praemultae definitiones de completionem lici solidi*”.

¹⁰⁴ „*Tetrahedra [...] 24*” – por. *Apologia*, k. I3^v–I4^r.

¹⁰⁵ Potamon z Aleksandrii, przedstawiciel eklektycznej szkoły filozoficznej łączącej elementy stoicyzmu i arystotelizmu; por. Diog. Laert. 2,12; *Proem.* 21.

¹⁰⁶ Symplicjusz z Cylicji (ca. 490–560), filozof, jeden z ostatnich przedstawicieli szkoły neoplatońskiej, autor komentarzy do *Kategorii*, *O niebie* oraz *Fizyki* Arystotelesa oraz do pism Epikteta.

¹⁰⁷ Chodzi o tom *Simplicii philosophi acutissimi commentaria in quatuor libros de coelo Aristotelis noviter fere de integro interpretata, ac cum fidissimis codicibus Graecis recens collata*, Venetiis apud Hieronymum Scotum 1548, egzemplarz Biblioteki Collegium Maius zawierający adnotacje Jana Brożka – sygn. BJ Mag. St. Dr. 393384 III WOLSKI. *Nota bene*, na k. tyt. trzy obszerne adnotacje Brożka: (1) wiąże się z notatką na wyklejce okładziny górnej klocka BJ 593846–593849 II zawierającego m.in. *Cyclometricus* Willebrorda Snella („*Ex epistola P. Rami ad G. Ioach. Rheticum. A Callisthene Aristotelis mandato Babylonorum obstructiones annorum 1903 in Graeciam missae memorantur. Vide Simplicium in libris de Caelo*”) i brzmi: „*Observationes annorum 1903 Aristoteli a Callisthene ex Babylone missae in Graeciam folio 76. tertia columna*”; (2) notatka nt. Samego Simpliciusa: „*Simplicius philosophus Aristotelicus vixit circa annum Christi 540*” oraz (3) dłuższa notatka nt. *Optyki* Witelona.

¹⁰⁸ Brożek odsyła tutaj do: Simplicius, *Commentaria*, k. 85v, kol. 4 – 86r, kol. 1 (tam znajduje się *commentarius* 8 do *De cael.* 3, jednak zarówno treść komentarza Simplicjusza, jak i ślady lektury pozostawione przez Brożka wskazują, że chodzi tutaj zdecydowanie o k. 98r–v, kol. 2–3, tam przy kol. 2 m.in. indeksacyjne marg. Brożka „Potamon”, a przy kol. 3 m.in. „intricata ista demonstratio”.

¹⁰⁹ „Tetrahedra [...] pyramidibus” – *Geom. lib. XXVII*, k. Tt2^r; dokładne przytoczenie z pochodzącym od Brożka narracyjnym wtrąceniem „Demonstrationem adfuit”.

¹¹⁰ Na lewym marginesie karty dopisek Brożka wzdłuż dłuższego boku: „*Videm Ramum Geometriae libro 4. cap. 16*”.

¹¹¹ μετάβασις εἰς ἄλλο γένος – „przejście do innego gatunku, obszaru, porządku”; por. Arist. *An. post.* 75a38; Arist. *De cael.* 268b1.

¹¹² „2 [...] dicitur” – por. *Apologia*, k. 14^{r-v}:

„Haec est Rami demonstratio in qua ut a Potamone geometria, ita a Ramo sua logica recessit. Peccat enim contra legem κατὰ παντός, legem ut vocat veritatis: quia falso demonstrat. Imo et contra legem iustitiae καθ’ αὐτό, cum solida demonstrat per plana. Quod antiqui vocabant μετάβασις εἰς ἄλλο γένος: descensum de genere in genus. Primo autem definiendus fuit Ramo angulus solidus. Etsi enim angulum definiat generaliter libro suae Geometriae 3: Angulus est linetum in communi concursu terminorum: hoc tamen non sufficit. Et in scholis Mathematicis anguli solidi duas definitiones quas Euclides adfert in in definitionibus [14^v] libri undecimi, Ramus tanquam vitiosas convincere contendit, quod definitis sing angustiores. Utraque autem definitio Euclidis Ramo videtur dicere voluisse angulum esse lineatum, in communi sectione terminorum. Ad haec principia a Ramo contempta errori Rami dederunt occasionem. Si enim in planis figuris angulus Ramo lineatum dicitur: cur in solidis non dicitur superficiatum?”

¹¹³ Por. *Geom. lib. XXVII*, k. Dd4^r:

„Figura complentes locum sunt aequiangula, quae circa idem punctum quolibet modo collatae nihil inane reliquunt. Haec definitio veterum geometrarum fuit, ut apparet e Simplicio ad 8 cap. 3 lib. de caelo: quales figuras Aristoteles ibidem censet tantum ordinatas esse, neque omnes: sed tantum tres in planis triangulum, quadratum sexangulum: in solidis pyramidem et cubum. verum si repletio loci iudicetur ex angulis rectis 4 in plano, 8 in solido, oblongum in plano et octaedrum in solido complebit locum (ut suis locis intelligetur) neque satis accurata erit ista Aristotelis geometria. At anguli recti faciunt hoc iudicium. Et sic Euclides solida ordinata quinque duntaxat esse demonstrat ex angulis, et ita Potamon geometra apud Simplicium quaestionem de figuris complentibus locum demonstrat. Denique si figurae coniunctis angulis efficiant in plano rectos 4, vel in solido 8, complent locum. De hoc problemate geometria scripta est a bantiquis geometris et e recentibus Regiomontanus dicitur accurate commentatus esse, et Maurolycus librum pollicetur, quorum nihil dum videre nobis contigit.”

¹¹⁴ „Quaesit [...] rectos” – por. *Apologia*, k. L4’:

„Secundum definiendum fuit ramo, quatenam sit mensura anguli solidi. Anguli plani mensura est, arcus circuli ex vertice anguli descripti, quia angulum planum lineae duae comprehendunt. Angulum tamen solidum tres ut minimum superficies comprehendunt. At quemadmodum angulum planum mensurat arcus circuli ex vertice anguli descripti comprehensus a lineis angulum planum constituentibus, ita quoque angulum solidum, ut minimum, a tribus planis comprehensum, metitur pars superficiei sphaerae comprehensa a tribus arcibus circulorum maximorum terminantium tres planas superficies ut minimum, angulum solidum constituentes. Quae quidem pars superficiei sphaerae cognoscitur comparatione ad totam superficiem sphaerae, seu ad octo solidos rectos angulos; quemadmodum et amplitudo anguli plani cognoscitur ex comparatione arcus comprehensi a cruribus anguli, ad totum circulum, seu quatuor rectos”.

¹¹⁵ Dopisek Brożka czerwonym atramentem biegnący wokół dwóch dłuższych krawędzi karty i dolnego brzegu:

„non solum quae sit mensura sed quod sit angulus solidus rectus ignoravit quia docet angulis octis rectis compleri locum solidum non docet locum solidum compleri ab octo cubis. Vide in ipsiis Geometria. Cubi definitionem et consecutaria et confer cum definitionibus octahedri e tetrahedri ac earum consecutarius iuxta Ramum”.

¹¹⁶ Neilos Kabasilas (Νεῖλος Καβάσιλας, 1298–1363), bizantyński duchowny, teolog, biskup Thesalonik w latach 1361–1363, jako jeden z nielicznych przedstawicieli Kościoła wschodniego sympatyk tomizmu, wujek Nikolaosa Kabasilasa, teologa, mistyka i zagorzałego zwolennika palamizmu oraz nauczyciel Demetriusza Kydonesa, teologa i polityka. Imię „Nicolas”, którym posługuje się tutaj Brożek, było imieniem nadanym Kabasilasowi na chrzcie.

¹¹⁷ Brożek ma tutaj zapewne na myśli *Claudii Ptolomaei magnae constructionis liber primus cum Theonis Alexandrini Commentariis Jo. Baptista Porta interprete*, Neapoli, typis Joellii Stellioleae 1605; w zbiorach BJ (sygn. Mag. St. Dr. 940207 III) zachowany jest oprócz tego należący do Brożka egzemplarz *Ioannis de Monte Regio et Georgii Purbachii epitome in Cl. Ptolemaei Magnam compositionem [...]*, Basileae, apud Henrichum Petrum MDXLIII, egzemplarz nie zawiera jednak żadnych adnotacji Brożka poza jego wpisem proveniencyjnym).

¹¹⁸ „Ita Vitello [...] ibi” – por. *Apologia*, k. K’:

„Vitello filius Thuringorum et Polonorum libro I. Opticae proponit. Proportionem partis superficiei sphaericae ad totalem superficiem suae sphaerae, sicut anguli solidi in ipsum, a centro sphaerae cadentis, ad octo rectos solidos necesse est esse. Quod Fridericus Risnerus Rami alumnus e Nicolao Cabasila in 3 librum magnae constructionis Ptolemaei desumptum ait propositione 87. lib. 1. Vitellonis. Itaque sine triangulis sphaericis angulus solidus cognosci non potest.”

¹¹⁹ Brożek ma tutaj na myśli rozprawę Jana Jonstona: *Naturae constantia seu diatribe in qua per posteriorum temporum cum prioribus collationem, Mundum, nec ratione sui totius, nec ratione partium universaliter et perpetuo in pejus ruere, ostenditur* (Amstelodami, G. Blaeu 1632);

korzystam z edycji amsterdamskiej z 1634 r. (apud Ioannem Ianssonium), sygn. egz. BJ Mag. St. Dr. 56165 I.

¹²⁰ Ioannes Ionstonus (Jan Jonston, 1603–1675), erudyta, uczoney i lekarz, potomek szkockich emigrantów osiadłych w Polsce, związany z kregiem rodziny Leszczyńskich; autor licznych encyklopedycznych opracowań m.in. z zakresu historii naturalnej.

¹²¹ Thomas Harriot (ca. 1560–1621), angielski astronom, matematyk, etnograf i tłumacz; dokonał transkrypcji alfabetu Indian z plemienia Algonkin podczas wyprawy u boku sir Waltera Raleigha; jako jeden z pierwszych astronomów używał do obserwacji teleskopu, na kilka miesięcy przed Galileuszem naszkicował mapę Księżyca; autor *Artis analyticae praxis* (1631), wydanej pośmiertnie rozprawy z dziedziny algebry.

¹²² Nie udało mi się zlokalizować miejsca, do którego odwołuje się tutaj Brożek.

¹²³ „Lateas – [...] ordinatim” – fragment niewykorzystany w drukowanej wersji *Apologii*.

¹²⁴ Odsyłacz Brożka, bardzo możliwe, że odnosi się do oznaczonego w ten sam sposób fragmentu na k. 7^v.

¹²⁵ Willebrord Snel van Royen (Willebrord Snellius, 1580–1626), niderlandzki matematyk i astronom, syn Rudolfa Snela van Royen (1546–1613), również matematyka, i jego następcą na katedrze matematyki Uniwersytetu Lejdejskiego. Opracował m.in. nową metodę pomiaru promienia Ziemi opartą na triangulacji.

¹²⁶ „Sed [...] comprehenduntur” – por. *Apologia*, k. L^r:

„Hoc iam praemisso videamus ut Ramus falso demonstrat contra legem κατά παντός: ac ut de genere in genus descendat contra legem καθ’ αὐτό. Affirmat Tetrahedra duodecim complere locum solidum. Rationem adferet, quia octo anguli solidi recti complent locum, et 12 anguli tetrahedri aequantur inter se. Adeste omnes Logicae et Mathematicae Musae, et Logicam hanc atque Geometriam Rami admirabilem, ad leges Aristotelicas expendite. An isto loco non evidenter Ramus descendit de genere in genus, cum solida planis confert insolenti comparatione? Reprehendebat aliquando idem Ramus Iordanum Tartaleam quod trianguli geodaesiam non plane sed per Stereometriam demonstrarent. Quam demonstrationem postea doctissimus Snellius in gratiam Rami plane exhibuit: quid iam isto loco dicendum? Octo anguli solidi recti complent locum. Concedo. Sed octo solidi anguli recti aequantur duodecim solidis angulis tetrahedri. Id Ramo non concedo, est enim falsissimum ut mox demonstrabitur. At 24 rectis planis utrique comprehenduntur. Planis? At o Logice ista iam heterogenia est. Sumis enim ambitum seu circumductionem octo angulorum solidorum rectorum separatim unumquemque ut sint anguli 24 recti, et comparas ambitui seu circumductioni angulorum duodecim tetrahedri solidorum separatim, ut sint anguli 36 singuli graduum 60 qui omnes cum eundem numerum conficiant, ut hic vides.”

¹²⁷ „At [...] mensuram” – fragment niewykorzystany w drukowanej wersji *Apologii*.

¹²⁸ „Age [...] demonstrationes” – por. *Apologia*, k. L^v–L2^r:

„Age vero quia de solidis angulis disputamus, proferamus iam ex Triangulis sphaericis solidiores contra Ramum demonstrationes ne vobis obiciat Rhetorica vel Ciceronis vel [L2^r] Demosthenis hic non esse opus. At nos alieni

sumus a laude Rhetorica, Geometrica simplicitate contenti, cuius nimirum Ornari res ipsa negat, contenta doceri. || Habeat sibi Ramus ista laudem, qua abusus est contra Aristotelem et Euclidem: imo et contra Ciceronem, Quintilianum lympidissimos eloquentiae fontes. Rationum momenta potius expendantur.”

¹²⁹ „Rhetorica [...] disseruit” – por. *Apologia*, k. L3^v:

„Rhetorica enim vel Demosthenis vel Ciceronis hic nihil opus est: res hic Mathematica et Pythagoraea agitur, ut aliquando ipse Ramus in Parlamento praeclare disseruit. Accipiamus autem duas propositiones ipsius proprias, quas ab Euclide non accepit”.

¹³⁰ Por. por. k. 16^v i 33^r rkps, a także *Apologia*, k. B^r oraz L4^v

¹³¹ Por. *Geom. lib. XXVII*, k. Xx^v.

¹³² Por. *Apologia*, k. L4^v:

„Perge vero Rame ulterius. Ais libro tuae Geometriae 25. consecratio secundo elementi 6. Octahedra novem complere locum solidum. Quod tamen qua logica ex sola octahedri definitione consequatur, non vide: neque tu probas. Probas autem consimili paralogismo, quod abusus es in tetrahedro. Quadruplex (inquis) angulus tetrahedri, aequatur triplici octahedri, et duodecuplex noncuplici. Itaque novem anguli octahedri, valent octo solidos rectos. Laconica demonstrationis brevitatis, sed a veritate aliena, quod mirum.”

¹³³ Por. Ramus: *Geom. lib. XXVII*, s. 31 (lib. IV, p. 16: „Figurae complentes locum sunt aequiangula, quae circa punctum quolibet modo collocatae nihil inane relinquunt”) oraz s. 162 (lib. 25, p. 6: „Octahedrum est polyhedrum mistum ordinatum, quod ab octo triangulis comprehenditur”).

¹³⁴ „Ergo [...] solidorum” – por. *Apologia*, k. L4^r: „Haec est Rami demonstratio, in qua a Potamone geometria, ita a Ramo sua logica recessit”.

¹³⁵ Por. *Apologia*, k. K3^r:

„Ac Ramus non assecutus est mentem Geometrarum et Opticorum antiquorum, in sua Geometria de Radio tractans contra legem kath auto. Omnia enim illa ad Opticam spectant ut constat ex Euclidis Opticis, propositionibus 18, 19, 20, 21. Euclidem imitatus est Vitello. Quid quod Diodorus ille Stoicus de quo ex Cicerone, et Didymus Alexandrinus de quo ex S. Hieronymo facit mentionem Ramus Scholarum Mathematicarum libro 2. sine oculis Geometriae munus tuebantur, Optice tamen distantias, altitudines, et alia radio observare non poterant? Sed haec indicasse sit satis, redeo ad propositum.”

¹³⁶ Brożek ma tutaj na myśli włączenie elementów optyki do Ramusowego wykładu geometrii. Na uwagę zasługuje również fakt, że w ramach rozrostu ramistycznych publikacji na przełomie XVI i XVII stulecia pojawił się swego rodzaju apokryf zawierający *Optykę* pióra Ramusa, w rzeczywistości będący dziełem Friedricha Risnera – *Opticae libri quatuor, ex voto Petri Rami novissimo, per Fridericum Risnerum, eiusdem in mathematicis adiutorem, olim conscripti, nunc demum [...] in usum et lucem publicam producti*, Casellis, Nicolaus Crugius 1606 (O n g: *Inventory*, 648, a także – późniejsza edycja – 649).

¹³⁷ Chodzi tutaj o edycję *P. Rami, eloquentiae et philosophiae professoris Regii, arithmeticae libri tres ad Carolum Lotharingum Cardinalem*, Parisiis, apud Andream Wechelum, sub Pegaso, in vico Bellouaco, Anno Salutis 1555, egz. Brożka z jego marginaliami – sygn. BJ Mag. St. Dr. 593779 II.

¹³⁸ Na marginesie dopiski: „Vide folio 11 ... 13 ... in praefatione Arithmeticae ad Lectorem quae est edita a Lazaro Schonero”.

¹³⁹ Por. *Apologia*, k. C3r:

„Frustra igitur Ramus in Trianguli proprietate oppugnavit Aristotelem: frustra falsum et fallax exemplum per omnes Philosophiae partes jactatum: frustra artem mirabilis inertiae construxisse pronuntiavit. Et quidem si se aliquando in ferio Geometriae usu exercuisset, animadvertisset hujus propositionis; Plani Trianguli tres interiores anguali aequantur duobus rectis maximum usum per omnem figurarum dimensionem. Non enim frustra ipse Ramus pronuntiavit Angulum et Figuram utrumque paginam in Geometria facere. At Ramus stylum potius exercuit, quam radium in Mathematicis. Sic enim scribit: Scripsi et rescripsi hic pleraque millies, et infiniti subinde modis commutavi, antequam ad propositam methodi normam quadrarent: magnisque logicam in Mathematico themate exercui, quam Mathematicam in suo pulvere serioque usu tractavi: neque ad haec studia recolendum a novis quotidie turbis requies ulla fuit: neque ideo dubito quin tanta commutatio, tamque tumultuaria editio pleraque tulerit, quae pacatoris et quietioris ocii meditatio non ferret. Neque differentur ipse ad Carolum Lotharingum Cardinalem praefatione in Arithmeticae editionis Parisiensis anno 1555, se fero ad Mathematicas artes [C3r] (anno nimirum aetatis quadragesimo) et jam canescentem accedere: et rebus ante cognitis, et usu longo versatis ac mediatis opus esse, ut iis iudicium et methodum prudenter adhibeas; Itaque iste contra Aristotelem impetus juvenilis fuisse videtur, de quo ipsius discipulus Theodorus Zwingerus scribit in hunc modum: Petrus Veromanduus Lutetiae magisterii titulum suscepturus pro more liberam disputandi copiam ingenii, paradoxum illud suscepit: Quaecunque ab Aristotele dicta essent, commentitia esse. Attoniti novitate et insolentia problematis Magistri, cum auctoritatem Aristotelis, qua tanquam scuto sese ad omnes insultus munire consueverant sibi ereptam viderent, irritato conatu per diem integrum Magistrandum oppugnarunt. Ex hoc fortuito successu ansam deinceps ferio et libere in Aristoteleas simias potius, quam in ipsum Aristotelem, cujus divinum ingenium nemo sanus reprehenderit, animadvertendi et inquirendi arripuit. Haec de Ramo Zwingerus discipulus: quod notari diligenter cupio ab illis, quia Ramistica levitate veterem Aristotelis philosophia deserverunt.”

Nieznanający się w rkps cytata z Zwingera pochodzi z *Theatrum humanae vitae Theodori Zvingeri Bas. Tertiatione novem voluminibus locupletatum, interpolatum, renovatum Jacobi Zvingeri Fil. recognitione [...]*, Basileae, per Sebastianum Henricpetri [1604], s. 1177.

¹⁴⁰ Por. *Schol. math.*, k. KK3v:

„Et quidem de scholis omnium artium ac professionibus nulla constatiorem logicam ut praedixi, tenuit quam mathematica: sola mathesis errore falsitatis in totis elementis caruit: de grammaticis, rhetoribus, logicis id affirmari non potest. Mathematici verum sibi confirmandum religiose proposuerunt, legemque illam de logicis primam kata pantos sancte coluerunt, attamen praeter eam legem nullam admodum coluerunt. Itaque laudes quas Proclus commemorat, neque possit neque velid Euclides agnoscere.”

¹⁴¹ *Sic!*; *Apologia*, k. E4^r: „turpius”.

¹⁴² Eucl. *El.* XIII, 11. Por. *Euclidis posteriores libri IX, accessit liber XVI de solidorum regularium cuiuslibet intra quodlibet comparatione [...]* auctore Christophoro Clavio Bambergensi e *Societate Iesu*, Francofurti, Ex Officina typographica Nicolai Hoffmanni MDCVII, s. 510: „Si in circulo rationalem habente diametrum, pentagonum aequilaterum describatur. Pentagoni latus irrationalis est linea, quae vocatur minor”, korzystam z egz. BJ Mag. St. Dr. 591614 I należącego do Brożka i zawierającego drobne oznaczenia na marginesach naniesione jego ręką; przy cytowanym miejscu marginaliów brak.

¹⁴³ Por. *Apologia*, k. Fv–F2^r:

„At tu Rame licet nullum in geometria et dialectica magna laude tua laboraveris vide quanta in te geometriae et logicae ignorantia saltem [F2^r] circa quinquangulum a te propositum. Ponis data in illo duo; semidiametrum circuli, cui pentagonum inscribitur 10, latus pentagoni circulo inscripti 12, deinde quaeris ex semidiametro 10 et dimidio lateris per quadrata perpendiculararem”.

¹⁴⁴ Por. Ramus, *Geometriae libri XXVII*, s. 126: „Si diameter circuli quinquangulo circumscripti est rationalis, est irrationalis ad latus inscripti quinquangulis”

¹⁴⁵ Eucl. *El.* XI, 13 – Clavius: *Euclidis posteriores...*, s. 198: „Dato plano a puncto quod in illo datum est, duae rectae lineae ad rectos angulos non excitabuntur, ad easdem partes”, w egz. Brożka brak marginaliów w tym miejscu.

¹⁴⁶ Proklos (412–485), filozof, przedstawiciel neoplatonizmu, kierował akademią platońską do 485 r.; autor komentarzy do dialogów Platona, *Elementów fizyki*, *Zarysu teorii astronomicznych* oraz komentarza do I ks. *Elementów* Euklidesa.

¹⁴⁷ „Quid vero [...] peccare” – por. znacznie krótszy fragment w *Apologia*, k. E4^r:

„Magis autem hic aberrat Ramus, quam Durerus in suo pentagono, qua de re vide Clavium in Geometria practica. Sed neque dum finis est. Quid turpius est quam eundem scriptorem in eodem opere contradictionem committere? Ramus autem Ramo, si non verbis, at re ipsa et praxi, mere contradictorius est. Nam in hoc quinquangulo ponit diametrum circuli circumscripti 20, latus pentagoni 12. At libro 18 suae geometriae elemento 5 contrarium enunciat ex Euclidis 11. p. 13. Si diameter circuli quinquangulo circumscripti est rationalis; est irrationalis ad latus inscripti quinquanguli. Vel potius quia Ramus genericam Irrationalium doctrinam sufficere existimat, Euclidis verba reponamus. Si in circulo rationalem diametrum habente Pentagonum aequilaterum describatur: Pentagoni latus Irrationalis est linea quae vocatur Minor. Si quid simile observasset in Euclide Ramus, quas non fecisset exclamations?”

¹⁴⁸ Por. *Apologia*, k. C2^r: „Quis unquam geometrarum vidit quinquangulum decem laterum et quinque angulorum? At cum Ramus in sua Geometria dicat omnem figuram vel esse triangulum vel triangulatam [...]”.

¹⁴⁹ „Perge vero ulterius” – por. k. 8^r i 33^r rkps, a także *Apologia*, k. B^r oraz L4^v.

¹⁵⁰ Franciscus Vieta (François Viète, 1540–1603), matematyk i astronom, autor notacji literowej dla stałych w równaniach, autor prac z zakresu algebry i trygonometrii.

¹⁵¹ Brożek odwołuje się tutaj do *Francisci Vietae Apollonius Gallus seu exuscitata Apollonii Pergaei Περὶ Ἐπαφῶν geometria*, Parisiis, Excudebat David le Clerc 1600; Broscius sporządził bardzo staranną rękopiśmienną kopię tej rozprawy, przechowywaną obecnie pod sygn. BJ Mag. St. Dr. Cimelia Qu 5883.

¹⁵² Chodzi tutaj o *Willebrordi Snellii R.F. Cyclometricus de circuli dimensione secundum logarithorum abacos et ad mechanicam accuratissima atque omnium parabilissima [...]*, Lugduni Batavorum, Ex Officina Elzeviriana Anno [1621], egz. należący do Brożka zachowany w BJ – sygn. Mag. St. Dr. 593846 II.

¹⁵³ Viète: *Apollonius*, k. B^r. Brożek najprawdopodobniej korzystał ze swojego własnego odpisu *Apolloniusa Gallusa Viète'a*: w klocek o sygn. BJ Mag. St. Dr. Cimelia Qu 5881–5883 znajduje się kilkadziesiąt dodatkowych kart, częściowo zapisanych przez Brożka, tworzących zeszyty na początku i końcu woluminu (karty te opatrzone sygnaturą Cimelia Qu 5883). Tylne karty zawierają właśnie wykonany ręką Brożka odpis wspomnianego dzieła. Przytaczany przez Brożka fragment, pochodzący z początku jego przedmowy zaadresowanej do Adriaana van Roomen, w wersji rękopiśmiennej znajduje się na k. [1]^r tylnego zeszytu. *Nota bene*, klocek ten jest ciekawy również z uwagi na znajdujące się w nim liczne marginalia Brożka towarzyszące *Progymnasmatom* Lansbergiusa oraz *Efemerydom* z 1550 r., a także znajdujący się na jednej z kart epigramat Brożka o Ptolemeuszu i Koperniku (por. przedni zeszyt, k. [13]^v).

¹⁵⁴ Por. Aug. *Confess.* 10.31.43: „reficimus enim cotidianas ruinas corporis edendo et bibendo.”

¹⁵⁵ „De tautologia [...] bibendo” – nie udało mi się zlokalizować odpowiedniego miejsca w drukowanym tekście *Apologii*.

¹⁵⁶ „Non repugno [...] quadrarent” – nie udało mi się odnaleźć odpowiednika tego fragmentu w drukowanej wersji *Apologii*.

¹⁵⁷ Przypis Brożka na k. 32^r: „Bene quidem haec. At ego hinc infero”.

¹⁵⁸ „Stylum [...] inelegantes” – por. *Apologia*, k. C3^r:

„At Ramus stylum potius exercuit, quam radium in mathematicis”; k. E3^r: „Sed obiecit de philosophia parpostere disputans priusquam accederet Platonis edicto ad geometriam, ad quam fero accessit, stylum magis rhetoricum exercens, quam radium geometrice tractans”; k. G^r: „Haec ista studiose in nobili et latissime fusa isoperimetrorum colligit Ramus” oraz k. F^{r-v}: „Unus vero suffecerit doctissimus Dibadius, qui in praefatione ad [F^v] serenissimum principem Henricum Walliae principem, regnorumque Britanniae, magnae Franciae, et Hiberniae haeredem sic contra Ramum scribit: Digna per se est Irrationalium doctrina quae expendatur ab homine Mathematicum integritatem et incorruptam famam sustinente, latissimi in commerciis Mathematicis usus, adeo ut nullum fere problema eius ope carere possit [...]”

– Brożek wplata tutaj cytaty z *C. Dibuidii in Arithmetica irrationalium Euclidis decimo Elementorum libro comprehensam demonstratio linealis et numeralis* [...]. Arnheimii Geldriae, Apud Iohannem Iansonium. Anno [1605], egz. Brożka, wraz z trzema innymi komentarzami Dibuidiusa i licznymi notatkami Kurzelowity zachowany w BJ – sygn. Mag. St. Dr. 593887-593890 II.

¹⁵⁹ W skreślonym fragmencie Brożek odnosi się najprawdopodobniej do zachowanego w zbiorach BJ egzemplarza *Prooemium*, który był własnością Jana Łasickiego (*P. Rami professoris Regii prooemium mathematicum ad Catharinam Mediceam, Reginam, matrem Regis*. Parisiis, apud Andream Wechelum, 1567; sygn. BJ Mag. St. Dr. Cimelia 1417) i w którym, oprócz zapisków Łasickiego zachowały się również drobne ślady lektury Brożka. W podanej do druku redakcji, ujętej w pierwszym zdaniu wstępu do czytelnika, pojawia się już tylko anegdotyczne przywołanie (niezachowanego?) egzemplarza *Animadversiones* jako daru Ramusa dla Akademii Krakowskiej; egzemplarz *Prooemium* musiał trafić do zbiorów *librarii* krakowskiej wszechnicy w późniejszym okresie. Por. *Apologia*, k. B2^r: „Octoginta anni abierunt et aliquot cum Petrus Ramus ex Academia Parisiensi ad Academiam Cracoviensem de periodis tunc acriter disputantem Animadversiones suas transmisit.”

¹⁶⁰ Por. Arist. *Cat.* 1a–b, a także *De int.* 16b.

¹⁶¹ Por. Arist. *De int.* 16b–17a.

¹⁶² Por. Arist. *An. prior.* 24b.

¹⁶³ Por. Arist. *An. post.* 100b–101a.

¹⁶⁴ Petrus Molinaeus (Pierre Du Moulin, 1568–1658), francuski minister hugenocki, część życia spędził w Anglii, autor krytyki katolickiej liturgii (*Anatomie de la Messe; Tractatus de peregrinationibus superstitionis et de altaribus et sacrificiis Christianorum*) oraz innych pism polemicznych (*De Monarchia temporalis pontificis romani*).

¹⁶⁵ Chodzi tutaj o *Elementa logica* Molinaeusa, które miały kilka wydań. W zbiorach BJ zachował się tylko jeden egzemplarz tego podręcznika (*Petri Molinei elementa logica ab authore recognita*, Antverpiae, Ex officina Plantiniana Raphelengii, MDCIII, sygn. BJ Mag. St. Dr. Filozofia 321 II (f)) i nie zawiera on żadnych rękopiśmiennych śladów, które pozwalałyby na powiązanie go z Brożkiem.

¹⁶⁶ Nie udało się ustalić źródła tego *dictum* Stanisława Hozjusza; możliwe, że pochodzi ono z przekazu ustnego. Skądinąd wiadomo, że Brożek miał w swojej bibliotece *Opera* kardynała (por. pośmiertny inwentarz biblioteki Brożka z 1657 r., Archiwum UJ, Fasc. 488/II), nie udało mi się jednak zlokalizować właściwych egzemplarzy i zweryfikować ewentualnych notatek Brożka tam się znajdujących.

Z kolei jeszcze nt. Brożkowej oceny roli Hozjusza w zwalczaniu zagrażających jedności doktryny tendencji por. *Sermo Ioannis Broscii, Philosophiae ac Medicinae Doctoris, S. Theol. Baccalaurei, Parochi Medirecensis habitus in Synodo Provinciali Luceoriensi iussu Illustrissimi et Reverendissimi Domini D. Andreae Gębicki, Dei et Sedis Apostolicae Gratia Episcopi Luceoriensis*. Cracoviae, In Officina Andreae Petricovii, S.R.M. Typographi. Anno Domini, 1641, k. B^r:

„Viderunt hoc idem multi Catholicae veritatis assertores zelantissimi, Stanislaus Hosius, Stanislaus Carncovius, et alii, qui passim Scholas et Collegia Catholica, ubi necessitas tunc exigebat, erexerunt. Absque illis sanctae memoriae Viris, sic enim nominandi sunt, quid iam verae et Catholicae

Romanae Ecclesiae fidei, in Polonia reliquum fuisset? Docentur, ut a nonnullis iactari audio, Humaniores literae apud Haereticos: Sed utinam diviores, iuxta Sanctorum Patrum normam doceantur. Discent ibi simul cum Grammatica Haeticorum, ut illi solent transire de genere in genus, declinare a Catholica Ecclesia. Discent coniugare omnes damnatos errores, ut cum divisim non valeant, coniunctim possint Catholicam veritatem oppugnare. Discent oppresos, ac apud inferos iam sepultos, Haereticorum Syllogismos, a quibus olim Sanctorum Patrum doctrinae, pietate, orationibus, ieiuniis, ac bonis exemplis Ecclesia liberata est, illos autem anitquos Catholicam religionem conservandi modos, in Haeticorum Scholis nunquam discent. Vetus enim illa, ad Ecclesiam et Rempublicam accomodata, ratio docendi, fuit duobus versiculis comprehensa. Quatuor in templo Clerus sciat esse tenenda. Grammaticam, *cantare, Calendas et Canonum Ius*”;

korzystałem z egz. BJ sygn. Mag. St. Dr. 39077 I.

¹⁶⁷ Nie udało mi się ustalić źródła tego stwierdzenia Scaligera.

¹⁶⁸ Jest to ironiczna trawestacja pierwszego wersu epigramatu Johanna Thomasa Freigego (1543–1583), ucznia Ramusa, teoretyka prawa, autora i *Ciceronianusa* oraz rektora uniwersytetu w Altdorfie:

„Invictus Rame es, nam bis duo pectora gestas
Socratis, Euclidis, Tullii, Aristotelis.
Arte es Aristoteles, methodo Plato, Tullius ore
Ingenio Euclides Rame, quid ulterius?”

Ramus zamiast być „niezwycięzonym” jest przez Brożka obwołany „już zwycięzonym” – krakowski matematyk wykazuje się w tym drobnym miejscu zarówno poczuciem humoru, jak i całkiem niezłym słuchem, pozwalającym na przemycenie antyramistycznego przesłania. Oryginalny tekst epigramatu pojawia się w *Petri Rami vita per Joannem Thomam Freigium*, [w:] *Petri Rami professoris regii et Audomari Talaei collectaneae praefationes, epistolae, orationes* [...], Marpurgi, Typis Pauli Egenolphi, Typogr. Acad. [1599], s. 620; por. także *Apologia*, k. B' oraz notatka Brożka [w:] *Petri Rami Veromandui, philosophiae et eloquentiae Regii professoris celeberrimi, Commentariorum de religione christiana libri quatuor, eiusdem vita a Theophilo Banosio descripta*. Francofurti, Apud haeredes Andreae Wecheli MDLXXXIII, margines k. 5°, egz. BJ Mag. St. Dr. Cimelia 1575.

¹⁶⁹ Dopisek na marginesie: „aliqui etiam Apollinem”.

¹⁷⁰ Por. *Apologia*, k. B':

„Mirabuntur, Lector benevole, plurimi ex sectatoribus praesertim Petri Rami, me aliquid ausum esse contra illum: maximè cum aliqui in artium cognitione nihil illi non tribuant. Sic enim de illo Ioannes Thomas Freigius: || Invictus Rame es, nam bis duo pectora gestas | Socratis, Euclidis, Tullii, Aristotelis. | Arte es Aristoteles, methodo Plato, Tullius ore | Ingenio Euclides Rame, quid ulterius? || Ego vero ut illi multa concedam ex isto laudum genere, ad leges tamen Aristotelicas quibus Ramus ipsum Aristotelem, Euclidem, Ciceronem omnesque alios Philosophos critica severitate examinavit, eundem adeo rigidum censorem revocare contendo.”

Warto w tym miejscu odnotować, że Brożek zarzucił w wersji drukowanej swój pomysł podważenia „zwycięskości” Ramusa (por. przypis wyżej).

¹⁷¹ Por. *Schol. math.*, k. L14^v: „Equidem si mathemata obscura esse negem, non satis verecunde dicere videar.”

¹⁷² Por. *Apologia*, k. E2^v:

„Aiunt non observatum a Ramo Euclidis et veterum Philosophorum artificium, quo ex vocibus, quarum primo, definitiones, ponuntur, formant propositiones; ex propositionibus syllogismos, vel entimemata: ex his demonstrationes: ex demonstrationibus plurimis scientiam. Ut enim una hyrundo non facit ver, ita nec una demonstratio scientiam.”

¹⁷³ „Quid [...] Discursus” – luźna notatka Brożka, nierozwinięta później w tekście *Apologii*.

¹⁷⁴ „Cur autem [...] repetitione” – najprawdopodobniej luźna notatka, niewykorzystana później przez Brożka. Jedyne odniesienie do św. Tomasza z Akwinu w *Apologii* na k. N4^v.

M. Choptiany

„ADESTE OMNES LOGICAE ET MATHEMATICAE MUSAE”
JOHANNES BROSCIUS’S APOLOGY OF ARISTOTLE AND EUCLID (1652)
AND THE ISSUE OF ANTI-RAMISM AT THE ACADEMY OF CRACOW

This article discusses a largely overlooked aspect of the last work by Johannes Broscius (1585–1652), his *Apologia pro Aristotele et Euclide contra Petrum Ramum et alios* of 1652. While the past researchers focused their attention on the evaluation of Broscius’s contribution to mathematics, geometry in particular, they ignored the socio-scientific aspect of his work, that is the way Peter Ramus and his followers have been presented and how did the dark legend of Ramus have been thus revived at the Central-European university in the middle of 17th century. I am showing types of rhetorical arguments employed by Broscius and analyse the way he portrayed Ramus and depicted events related to the reception of Ramism at the Academy of Cracow. The article is followed by an appendix which contains a critical edition of excerpts from the manuscript rough draft of *Apologia* which has been preserved until nowadays (Jagiellonian Library MS. 3205 I). In the apparatus I identify the references and show how Broscius rewrote and rearranged the original paragraphs of his anti-Ramist work.

...the first part of the book is devoted to a discussion of the foundations of logic and mathematics. In the second part, the author discusses the philosophy of language and the philosophy of mathematics. The third part of the book is devoted to a discussion of the philosophy of science and the philosophy of history. The fourth part of the book is devoted to a discussion of the philosophy of art and the philosophy of religion. The fifth part of the book is devoted to a discussion of the philosophy of law and the philosophy of politics. The sixth part of the book is devoted to a discussion of the philosophy of education and the philosophy of ethics. The seventh part of the book is devoted to a discussion of the philosophy of psychology and the philosophy of sociology. The eighth part of the book is devoted to a discussion of the philosophy of anthropology and the philosophy of linguistics. The ninth part of the book is devoted to a discussion of the philosophy of biology and the philosophy of medicine. The tenth part of the book is devoted to a discussion of the philosophy of geography and the philosophy of environmental studies. The eleventh part of the book is devoted to a discussion of the philosophy of astronomy and the philosophy of physics. The twelfth part of the book is devoted to a discussion of the philosophy of chemistry and the philosophy of earth sciences. The thirteenth part of the book is devoted to a discussion of the philosophy of geology and the philosophy of environmental science. The fourteenth part of the book is devoted to a discussion of the philosophy of oceanography and the philosophy of atmospheric science. The fifteenth part of the book is devoted to a discussion of the philosophy of meteorology and the philosophy of climatology. The sixteenth part of the book is devoted to a discussion of the philosophy of hydrology and the philosophy of environmental engineering. The seventeenth part of the book is devoted to a discussion of the philosophy of environmental planning and the philosophy of environmental management. The eighteenth part of the book is devoted to a discussion of the philosophy of environmental policy and the philosophy of environmental law. The nineteenth part of the book is devoted to a discussion of the philosophy of environmental education and the philosophy of environmental communication. The twentieth part of the book is devoted to a discussion of the philosophy of environmental ethics and the philosophy of environmental justice. The twenty-first part of the book is devoted to a discussion of the philosophy of environmental aesthetics and the philosophy of environmental quality. The twenty-second part of the book is devoted to a discussion of the philosophy of environmental health and the philosophy of environmental safety. The twenty-third part of the book is devoted to a discussion of the philosophy of environmental risk and the philosophy of environmental security. The twenty-fourth part of the book is devoted to a discussion of the philosophy of environmental justice and the philosophy of environmental equity. The twenty-fifth part of the book is devoted to a discussion of the philosophy of environmental justice and the philosophy of environmental equity.

AND THE ISSUE OF ANTI-REDUCTIVISM IN THE PHILOSOPHY OF SCIENCE

JOHANNES BROUWER'S THEORY OF INTUITIONISM AS A FOUNDATION FOR THE PHILOSOPHY OF LANGUAGE

ADARTE OMNES LOGICAE ET MATHEMATICAE MUSATIUS

...the first part of the book is devoted to a discussion of the foundations of logic and mathematics. In the second part, the author discusses the philosophy of language and the philosophy of mathematics. The third part of the book is devoted to a discussion of the philosophy of science and the philosophy of history. The fourth part of the book is devoted to a discussion of the philosophy of art and the philosophy of religion. The fifth part of the book is devoted to a discussion of the philosophy of law and the philosophy of politics. The sixth part of the book is devoted to a discussion of the philosophy of education and the philosophy of ethics. The seventh part of the book is devoted to a discussion of the philosophy of psychology and the philosophy of sociology. The eighth part of the book is devoted to a discussion of the philosophy of anthropology and the philosophy of linguistics. The ninth part of the book is devoted to a discussion of the philosophy of biology and the philosophy of medicine. The tenth part of the book is devoted to a discussion of the philosophy of geography and the philosophy of environmental studies. The eleventh part of the book is devoted to a discussion of the philosophy of astronomy and the philosophy of physics. The twelfth part of the book is devoted to a discussion of the philosophy of chemistry and the philosophy of earth sciences. The thirteenth part of the book is devoted to a discussion of the philosophy of geology and the philosophy of environmental science. The fourteenth part of the book is devoted to a discussion of the philosophy of oceanography and the philosophy of atmospheric science. The fifteenth part of the book is devoted to a discussion of the philosophy of meteorology and the philosophy of climatology. The sixteenth part of the book is devoted to a discussion of the philosophy of hydrology and the philosophy of environmental engineering. The seventeenth part of the book is devoted to a discussion of the philosophy of environmental planning and the philosophy of environmental management. The eighteenth part of the book is devoted to a discussion of the philosophy of environmental policy and the philosophy of environmental law. The nineteenth part of the book is devoted to a discussion of the philosophy of environmental education and the philosophy of environmental communication. The twentieth part of the book is devoted to a discussion of the philosophy of environmental ethics and the philosophy of environmental justice. The twenty-first part of the book is devoted to a discussion of the philosophy of environmental aesthetics and the philosophy of environmental quality. The twenty-second part of the book is devoted to a discussion of the philosophy of environmental health and the philosophy of environmental safety. The twenty-third part of the book is devoted to a discussion of the philosophy of environmental risk and the philosophy of environmental security. The twenty-fourth part of the book is devoted to a discussion of the philosophy of environmental justice and the philosophy of environmental equity. The twenty-fifth part of the book is devoted to a discussion of the philosophy of environmental justice and the philosophy of environmental equity.

Adam Hulanicki

Department of Chemistry, University of Warsaw

POLISH ANALYTICAL CHEMISTRY – ITS HISTORY SINCE 1945*

Starting this historical presentation about Polish analytical chemistry I have to remind that 29 years ago the fifth Euroanalysis conference was also organized in Poland, namely in Cracow. At that meeting an introductory historical presentation about Polish chemistry was given by the late **Ludwik Górski** (1924–2012) (Fig. 1), professor of chemistry at the Technical University in Cracow, one of the organizers of the Euroanalysis V conference.

As a starting point I will only shortly mention the roots of analytical chemistry in Poland in the earlier days. A few words about the historical background seem to be necessary for better understanding the situation during the last period.

In XVIII and XIX century – when in other countries of Europe science was rapidly developed, on Polish territories there were only a few individuals who could be mentioned as pioneers of analytical chemistry.

Among them was **Jędrzej Śniadecki** (Fig.2) in Vilnius who analyzed meteorites and in 1806 he discovered, questioned by others, a new element – vestium – later known as ruthenium.

In Warsaw in XIX century during the short period of existence of Polish, and later Russian university there were practically no conditions for scientific research. One notable exception at the beginning of XX century was the discovery of chromatography by a Russian biologist, **Michael Tswett** (Fig. 3).

* This text was presented as a Plenary Lecture at the Euroanalysis XVII Conference, Warsaw, 26–29 August 2013.

At that time a number of Polish scientists worked abroad, developing and using in their work analytical procedures. The best example was the Nobel laureate in physics and chemistry **Maria Skłodowska-Curie** (Fig. 4). She studied and made her discoveries in Paris, but she stated personally that:

"I would never discover radium and polonium, when I couldn't learn analytical chemistry in the "Museum of Industry and Agriculture" in Warsaw".

The mentioned "Museum" was a private Polish enterprise for, among others, commercial analysis.

2.

Analytical chemistry as a separate scientific discipline was born in XIX century under the influence of new journals and in particular after the publication of the famous book of Wilhelm Ostwald "Die wissenschaftliche Grundlagen der analytischen Chemie". Nevertheless its most important achievements were created by scientists who formally should be ascribed to physical, inorganic or organic chemistry. Similarly as in other countries at Polish Universities separate chairs and departments of analytical chemistry were formed not earlier than the second half of the XX century.

3.

Before the Second World War in Poland there existed 5 academic centers where chemistry was lectured and developed as a science (Fig. 5). These were universities in Cracow, Vilnius, Lvov, Warsaw and Poznań. Technical universities, called Polytechnics, existed in Lvov, Warsaw, and Academy of Mining and Metallurgy in Cracow. In these technical schools analytical chemistry was lectured under the title of Technical Analysis, in medical faculties it was a part of pharmacy curriculum. Development of new methods took place also in some research institutes, as the Institute of General Chemistry, the State Institute of Hygiene, the State Geological Institute, (all in Warsaw). However reconstruction of this status after the war was difficult principally for two reasons.

The first one was the lack of qualified personnel after the end of the War. The number of well educated chemists just before the war was adequate to the needs of the country, but their losses during the war were very severe. The Polish Chemical Society published a list of personal losses of chemists, working before the war at universities and in main industrial laboratories. It contains 170 names, and probably is yet not complete. Among them were 34 university professors and docents of chemistry. After the war a number of educated people, among them also chemists, for political reasons remained abroad and rarely had a chance to work creatively in chemistry.

Further, it must be remembered that during the German occupation for more than six years, all higher educational institutions were closed and six age-groups of young people could not replace their forerunners.

The second aspect was the lack of the laboratory facilities. The starting point was nearly at zero level. Within the new political borders of Poland remained only three old university centers: Warsaw, Poznań and Cracow. However their laboratories were either destroyed during the war events or taken away by the occupants. The pre-war German academic centers in Wrocław and in Gdansk, were not only devoid of scientific staff, but also of equipment. However, at least the site and partly the buildings remained. A number of new universities were soon erected in various cities: Lublin, Łódź, Toruń and Gliwice, but there also the laboratory equipment was urgently needed. The new staff in these new schools was insufficient and not particularly specialized in analytical chemistry.

Therefore in these days very important was the invaluable help of Niels Bohr and other Danish academicians to invite 250 Polish students for a few summer months to give them the possibility of practical laboratory work at Danish universities.

4.

In 1952 several professors of chemistry in cooperation with industrial chemists have organized a conference for exchange views about the ways of education of recent new aspects of analytical chemistry. In 1955 Commission (later Committee) on Analytical Chemistry of the Polish Academy of Sciences (Fig. 6) has been organized. It brought together scientists interested in development of this field of chemical knowledge. This body counting up to 50 scientists representing most important analytical centers in Poland is still active and without doubt has significantly contributed to the development of analytical chemistry in Poland. The Committee through more than half a century has organized a great number of meetings, seminars and conferences on analytical chemistry in Poland, including the present one. In its activity an important role played professor **Stanisław Rubel** (1922–2008) as the scientific secretary of the Committee for more than 30 years.

An important aspect in development of analytical chemistry were scientific meetings and conferences organized by the Committee. The most important meetings under the title **“Polish Conference on Analytical Chemistry”** (Fig. 7), covered all aspects of analytical chemistry, presenting new developments. Starting from the conference in 1956 till 1968 they had the character of national events, only with international participation of individually invited scientists.

The important event for Polish analytical chemists was the conference “Euroanalysis V”. It was in 1979 scheduled for 1984 in Cracow. But because of the martial state in Poland in the eighties, some of the analysts from the Western Europe proposed to move the site of the conference to some other place, e.g., to Spain.

Happily due to the firm attitude of such prominent analysts, as **Wilhelm Fresenius** and **Hanns Malissa**, the initial decision about the site of the conference was confirmed. The political changes in Poland slowly made international contacts easier. Since that time many Polish analysts have strengthened their contacts with world wide science. Also international serial conferences became organized in Poland, and the participation of Polish analysts was simpler in international meetings abroad. As a consequence the character of the so called "Polish conferences" changed. They became rather national meetings, obviously not excluding special invited guests as speakers from abroad. Such conferences now take place every 5 years, the last one was in 2010 in Cracow. They give a general overview of the newer achievements in analytical chemistry in Poland.

The role of the Committee is still important in discussion of educational programs at universities and in evaluation each year the level of Ph.D. theses and awarding the best ones.

Presenting the activity of the Committee on Analytical Chemistry it is necessary to mention the foundation of the Polish journal devoted to analytical chemistry in 1956 (Fig.8). Soon after four years, in 1960 the papers published in this journal were fully reported in international abstracting journals. Initially the journal "**Chemia Analityczna**" was published mainly in Polish, but gradually most papers appeared in the conference languages. Since 1992 all papers were published in English and its title changed to "**Chemia Analityczna – Chemical Analysis**". Starting from 2010 according to the unfortunate decision of the Polish Chemical Society the publication of the journal was terminated.

In my lecture I will present some results obtained only by those scientists who passed away. I expect that the most interesting and recent results will be at this conference presented by their authors.

5.

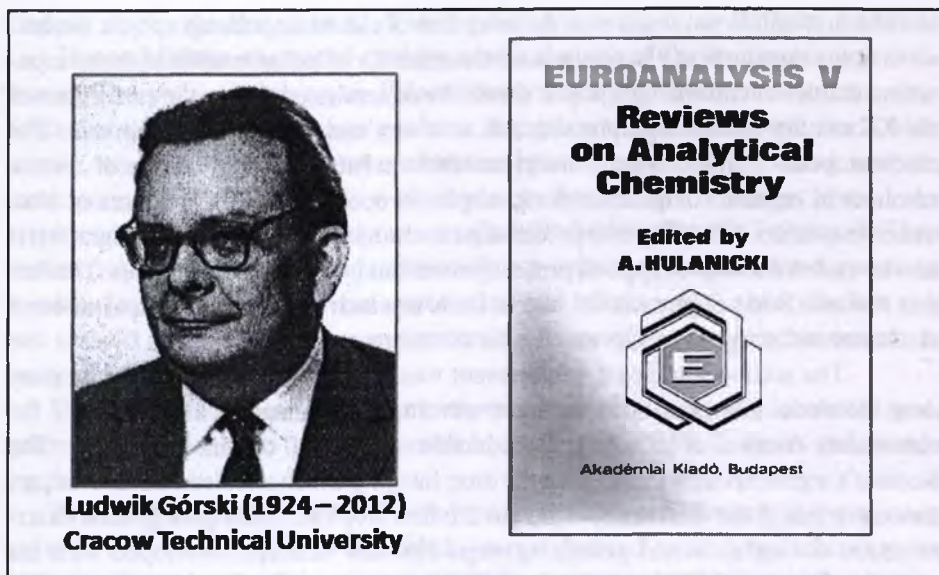
There is no doubt that the most outstanding analytical chemist in Poland in XX century was **Wiktor Kemula** (1902–1986), (Fig.9). He started his academic carrier as a physical chemist in the twentieths at the John-Casimir University in Lvov. At that time this was one of the strongest academic centers in Poland, both in science as in humanities. The early research papers of Kemula were devoted to basic electrochemistry in particular to processes occurring on the mercury dropping electrode. He recognized the importance of polarography as an analytical tool. A major part of his research after the Second World War at the University of Warsaw was devoted to this technique. Those achievements have largely extended the possibilities of polarography in chemical analysis.

The first significant result was the invention of chromatopolarography, a method which joins the excellent electrochemical detectability of polarography with the separation abilities of chromatography. It should be remembered that in the early fifties of the XX century chromatography was still in a very early stage of development. The chromatopolarographic system made possible analytical determinations of minute amounts of organic compounds, for example nitrocompounds, or mixtures of electroactive isomers. Coupling of two techniques: chromatography and polarography, is now considered as a prototype of presently common hyphenated techniques. The further research fields of Kemula led him to basic research and analytical exploration of clathrates and progress in supramolecular chemistry.

The second significant achievement was a construction of hanging mercury drop electrode. Until that time the main advantage of a mercury electrode was the continuous renewal of a highly reproducible surface of the mercury drop. The Kemula's ingenious idea was to keep the drop hanging which enabled to use it for pre-concentration of the electroactive ions in the first step and subsequently their determination during a second polarizing step. His new concept, developed with his coworker **Zenon Kublik** (1922–2005) (Fig.10), gave the analytical chemists a perfect tool, which shifted down the detectability of electrochemical determination by five orders of magnitude. Further studies have shown that the process of preconcentration could be based not only on amalgam formation, but also on adsorption processes. Combination of the two steps based on different physicochemical processes gave the analysts a powerful tool for determination of extremely low concentrations of impurities, e.g., in environmental objects.

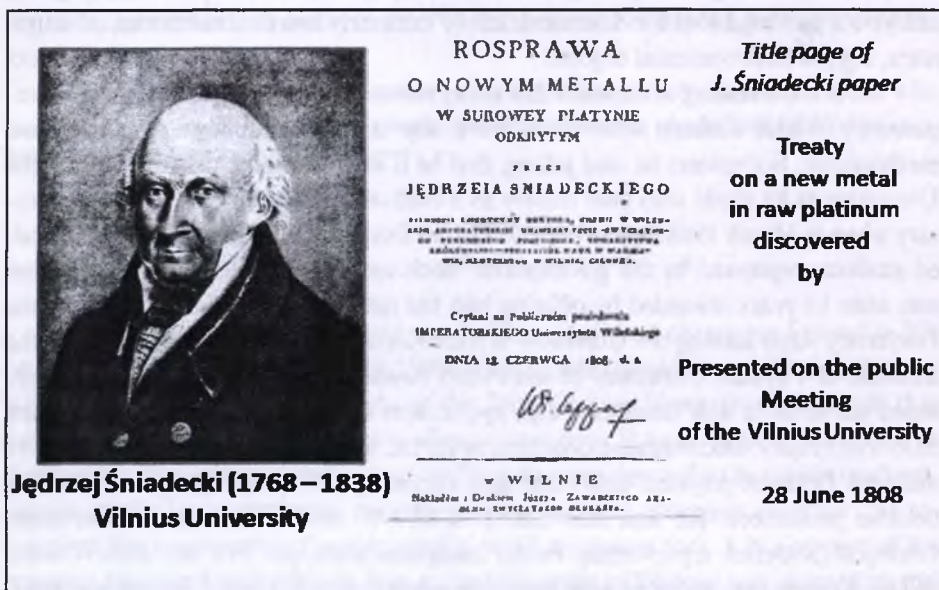
It is interesting to mention that many new constructions were personally prepared by Wiktor Kemula who could work also as a glass blower or a precision mechanician. Sometimes he said joking, that he is not afraid of loosing the job at the University as he could also gain money as a craftsman. Happily this was not necessary when in March 1968 he has been dismissed from the University, when he defended students repressed by the government. Such unfair and politically based action was after 14 years rewarded by offering him the title of doctor honoris causa of the University. After leaving the University Wiktor Kemula has continued his work in the Institute of Physical Chemistry of the Polish Academy of Sciences. There he developed his ideas in new directions e.g., application of cyclodextrins in high pressure chromatography, electrokinetic detection in HPLC and supramolecular chemistry. In different fields of physical and analytical chemistry, 25 of his doctorate students became professors. He was also active in IUPAC and Federation of European Chemical Societies representing Polish analytical chemists. For his achievements Wiktor Kemula was awarded with honorary membership of several learned societies.

However to complete the picture of this great individuality I want also to mention that Wiktor Kemula was a lover of classical music. As a student he earned money playing piano during the silent film performances, as a professor in the fifties

Ludwik Górski (1924–2012)
Cracow Technical University

Fig. 1 Ludwik Górski, (1924–2012),
 Cracow Technical University

Jędrzej Śniadecki (1768–1838)
Vilnius University

Fig. 2. Jędrzej Śniadecki, (1768–1838),
 Vilnius University

Michail Semenowich Twett (1872–1919)
Warsaw University – Biology Chair

О НОВОЙ КАТЕГОРИИ
АДСОРБЦИОННЫХ ЯВЛЕНИЙ
И О ПРИМЕНЕНИИ ИХ
К БИОХИМИЧЕСКОМУ
АНАЛИЗУ

Предварительное сообщение
С. сообщено в Биологическом отделении Варшавского Общества естественных наук 8/21 марта 1903 г. 11

ON A NEW CATEGORY
OF ADSORPTION PHENOMENA
AND THEIR APPLICATION
IN BIOCHEMICAL ANALYSIS

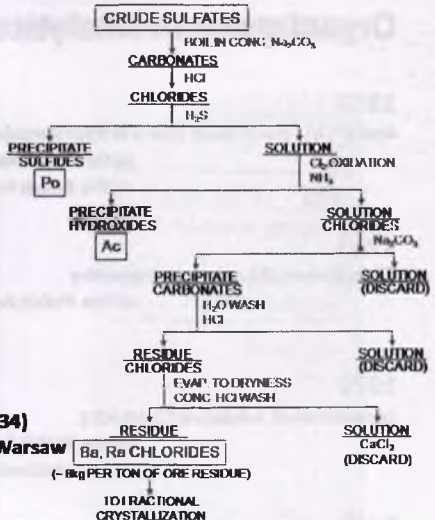
Preliminary communication

Presented in Biological Section of Warsaw Natural Science Society
8/21 March 1903

Fig. 3. Michael Tswett, (1872–1919),
Warsaw University-Biology Chair

Maria Skłodowska-Curie (1867–1934)
Museum of Industry and Agriculture, Warsaw
University of Paris


```

graph TD
    A[CRUDE SULFATES] -- "HCl IN CONC. Na2CO3" --> B[CARBONATES]
    B -- "HCl" --> C[CHLORIDES]
    C -- "H2S" --> D[PRECIPITATE SULFIDES]
    C -- "H2S" --> E[SOLUTION]
    D --> F[Pb]
    E -- "Ca2 OXIDATION NH3" --> G[PRECIPITATE HYDROXIDES]
    E -- "Ca2 OXIDATION NH3" --> H[SOLUTION CHLORIDES]
    G --> I[Ac]
    H -- "Na2CO3" --> J[PRECIPITATE CARBONATES]
    H -- "Na2CO3" --> K[SOLUTION DISCARD]
    J -- "H2O WASH HCl" --> L[RESIDUE CHLORIDES]
    J -- "H2O WASH HCl" --> M[SOLUTION DISCARD]
    L -- "EVAP. TO DRYNESS CONC. HCl WASH" --> N[RESIDUE Ba, Ra CHLORIDES]
    L -- "EVAP. TO DRYNESS CONC. HCl WASH" --> O[SOLUTION DISCARD]
    N -- "101 RACIONAL CRYSTALLIZATION" --> P["(- 18g) PER TON OF ORE RESIDUE"]
    
```

Flow chart of Maria Curie's purification of the crude barium and radium sulfates

Fig. 4. Maria Skłodowska-Curie (1867–1934),
Museum of Industry and Agriculture, Warsaw; University of Paris

Polish Universities before 1939:

Jagiellonian University, Cracow 1364

Stefan Batory University, Vilnius 1578

John Casimir University, Lvov 1608

Warsaw University, Warsaw 1816

Adam Mickiewicz University, Poznań 1919

Technical University, Lvov 1877

Technical University, Warsaw 1915

Academy of Mining & Metallurgy, Cracow 1919

Fig. 5. Polish Universities before 1939

Organization of Analytical Chemistry in Poland

1955

Analytical Commission (head Wiktor Kemula)

**within the Committee of Chemical Sciences
of the Polish Academy of Sciences**

1966

Commission of Analytical Chemistry

of the Polish Academy of Sciences

1975

Committee of Analytical Chemistry

**of the Polish Academy of Sciences
(21 specialized Commissions)**

2013

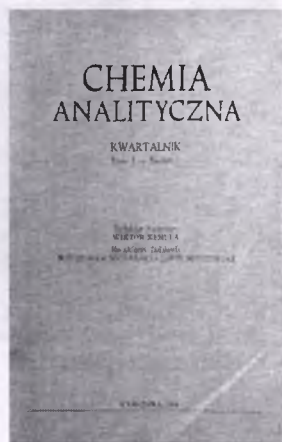
**37 elected members of the Committee
– in 10 Working Groups 168 analysts**

Fig. 6. Organization of Analytical Chemistry in Poland

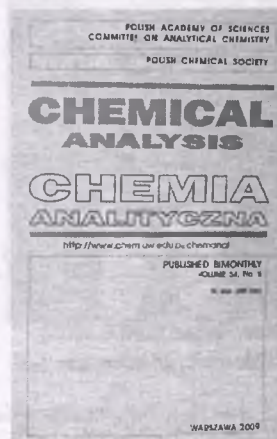
POLISH CONFERENCES ON ANALYTICAL CHEMISTRY

	Year	Place	Participants
Council on Analytical Chemistry	1951	Warsaw	100
II Polish Conference on Analytical Chemistry	1957	Warsaw	800
III Polish Conference on Analytical Chemistry	1968	Warsaw	600
IV Polish Conference on Analytical Chemistry	1974	Warsaw	622
Euroanalysis V	1984	Cracow	700
V Polish Conference on Analytical Chemistry	1995	Gdansk	608
VI Polish Conference on Analytical Chemistry	2000	Gliwice	410
VII Polish Conference on Analytical Chemistry	2005	Toruń	550
VIII Polish Conference on Analytical Chemistry	2010	Cracow	700
Euroanalysis XVII	2013	Warsaw	

Fig. 7. Polish Conferences on Analytical Chemistry

Polish Journal on Analytical Chemistry 1956-2009

1956 – Quaternary
33 papers, 345 pages; in Polish

2009 – Bimonthly
101 papers, 1520 pages; in English

Fig. 8. Cover pages of the journal „Chemia Analityczna”, vol. 1 and vol. 54

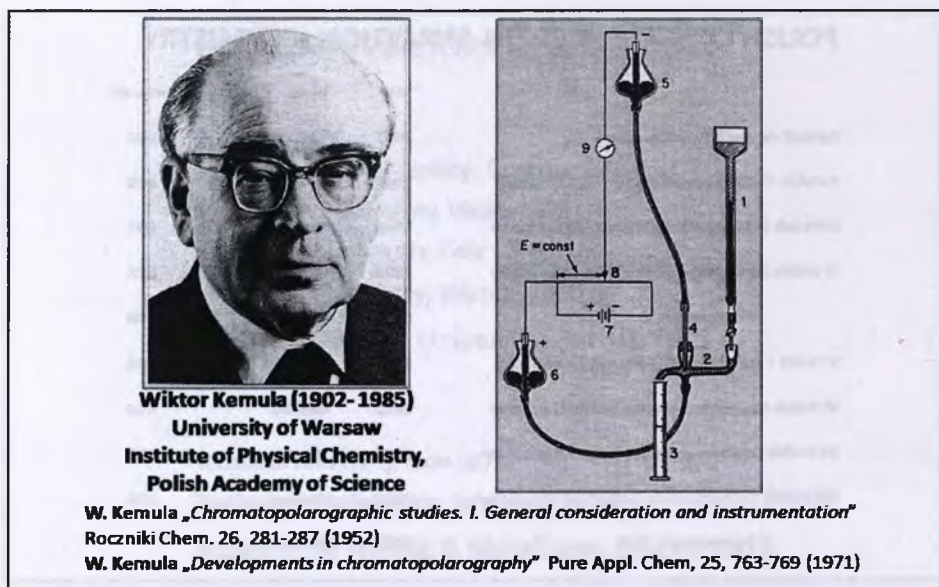

Fig. 9. Wiktor Kemula (1902–1985),
 University of Warsaw, Institute of Physical Chemistry, Polish Academy of Sciences.
 The scheme of the chromatopolarographic instrumentation

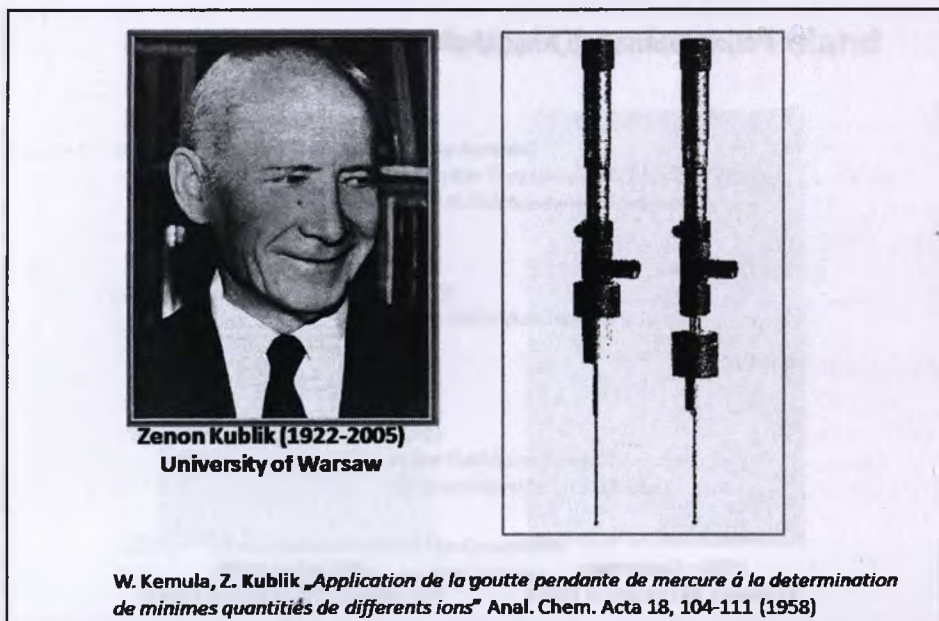

Fig. 10. Zenon Kublik (1922–2005),
 University of Warsaw. Commercialized hanging mercury electrodes

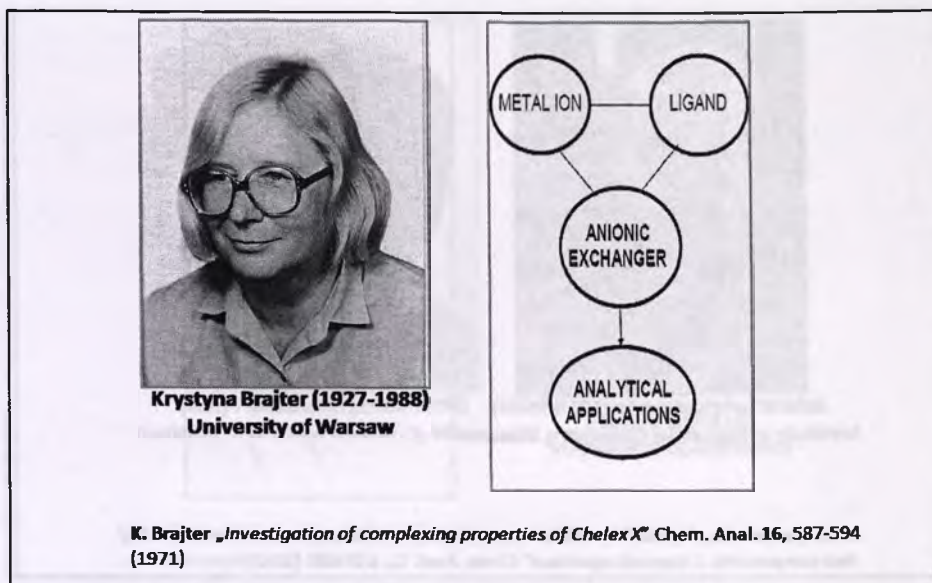

Fig. 11. Krystyna Brajter (1927–1988), University of Warsaw, Scheme of her research concept

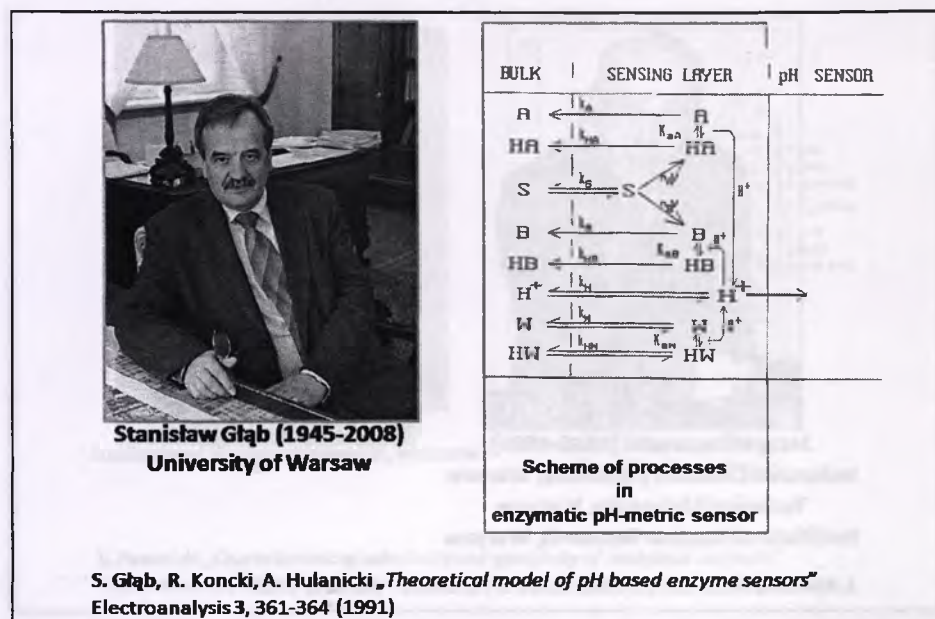

Fig. 12. Stanisław Głąb (1945–2008), University of Warsaw, Scheme of processes in enzymatic pH-metric sensor

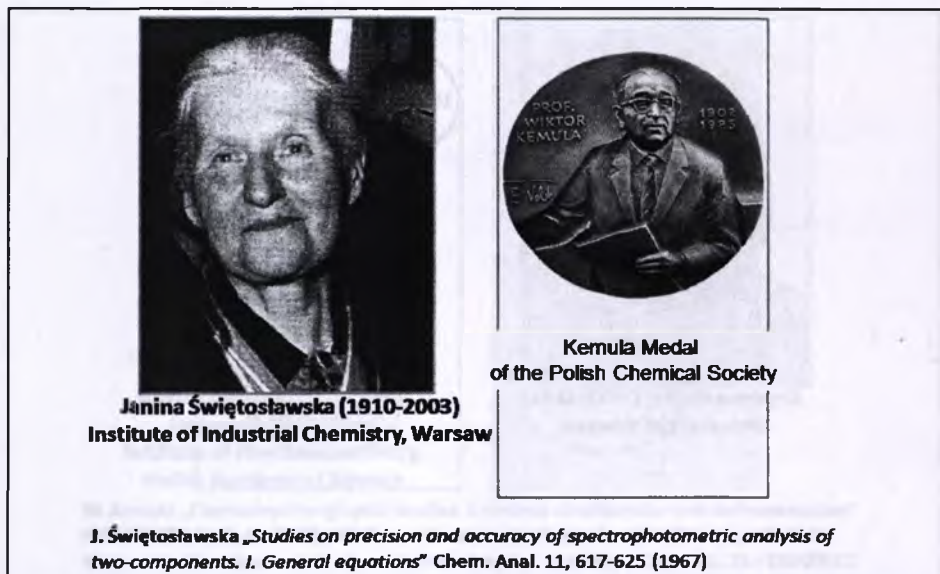

Fig. 13. Janina Świętosławska (1910–2003),
 Institute of Industrial Chemistry, Warsaw.
 The Kemula Medal of the Polish Chemical Society

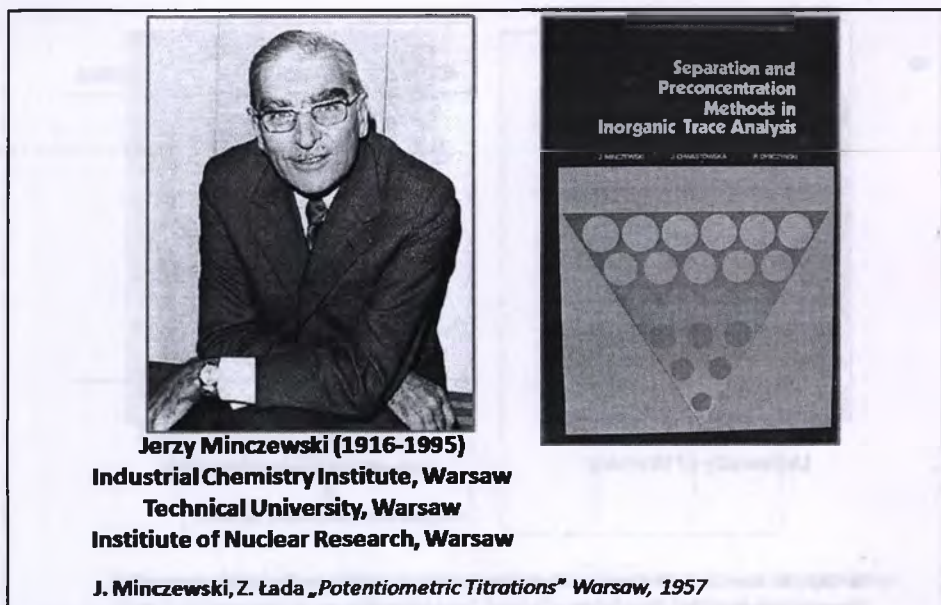

Fig. 14. Jerzy Minczewski (1916–1995),
 Institute of Industrial Chemistry; Warsaw; Technical University, Warsaw; Institute of Nuclear
 Research, Warsaw. The cover page of the book “Separation and Preconcentration Methods
 in Inorganic Trace Analysis”

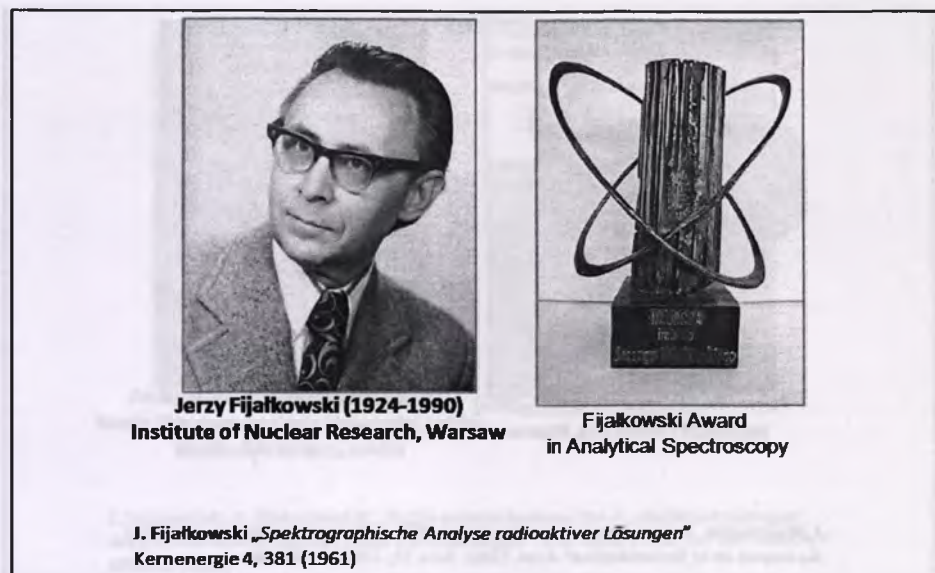

Fig. 15. Jerzy Fijałkowski (1924–1990),
Institute of Nuclear Research, Warsaw.
The Fijałkowski Award in Analytical Spectroscopy

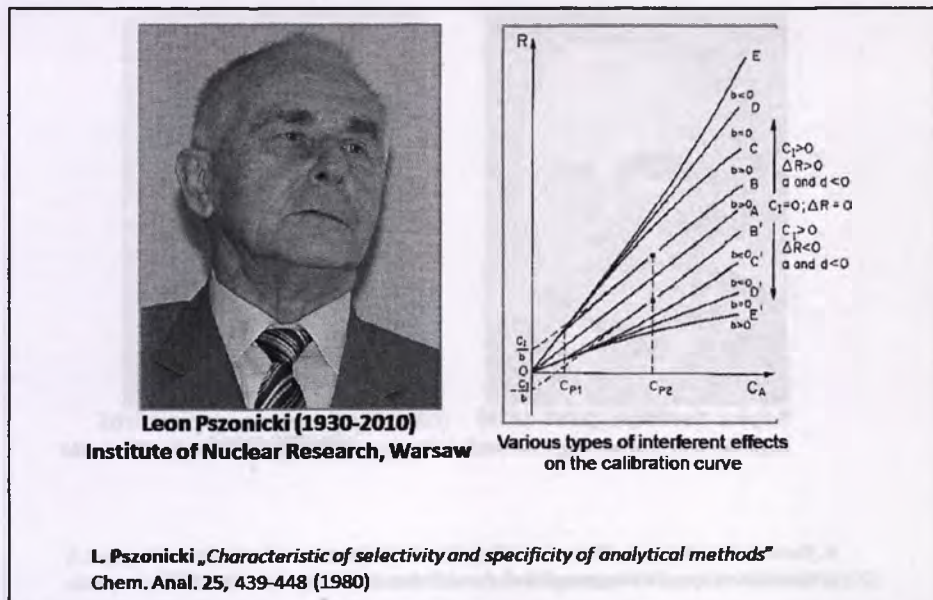

Fig. 16. Leon Pszonicki (1930–2010),
Institute of Nuclear Research, Warsaw.
Various types of interferent effects on the calibration curves

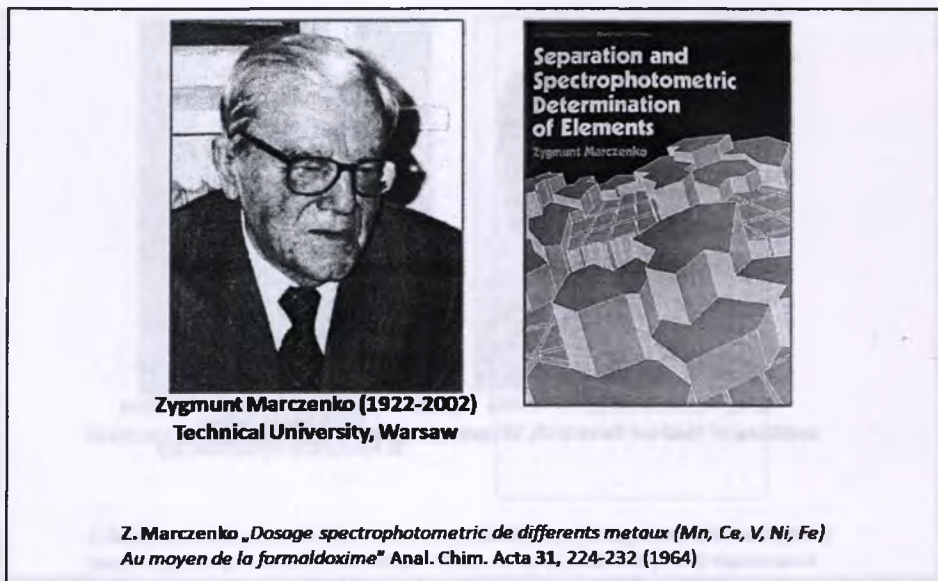

Fig. 17. Zygmunt Marzenko (1922–2002),
 Technical University, Warsaw. The cover page of one of his books

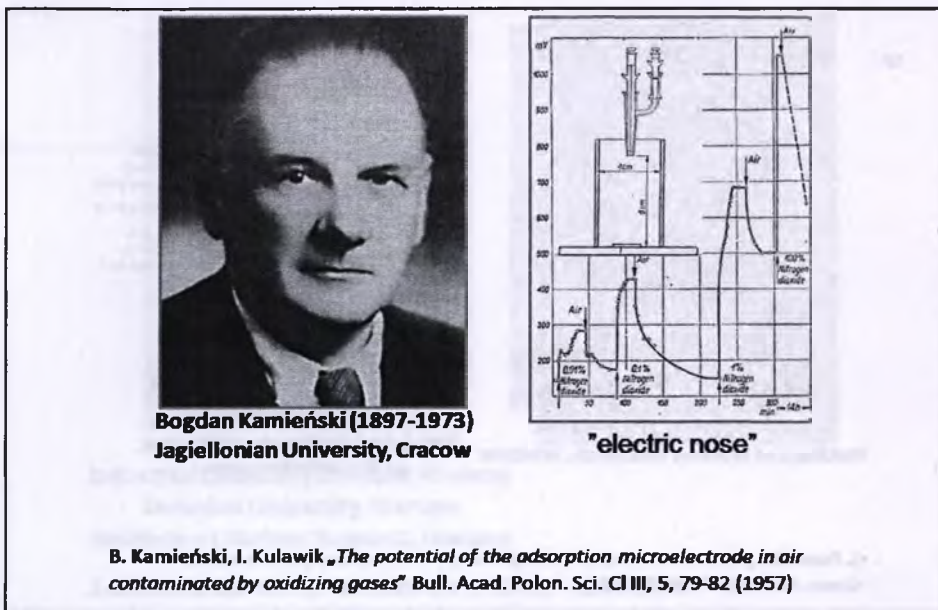

Fig. 18. Bogdan Kamiński (1897–1973),
 Jagiellonian University, Cracow. The scheme of the “electric nose”
 and its response curves

Fig. 19. Andrzej Waksmundzki (1910–1998).
Maria Skłodowska-Curie University, Lublin.
Medical University, Lublin. The front and back side of the Waksmundzki Medal

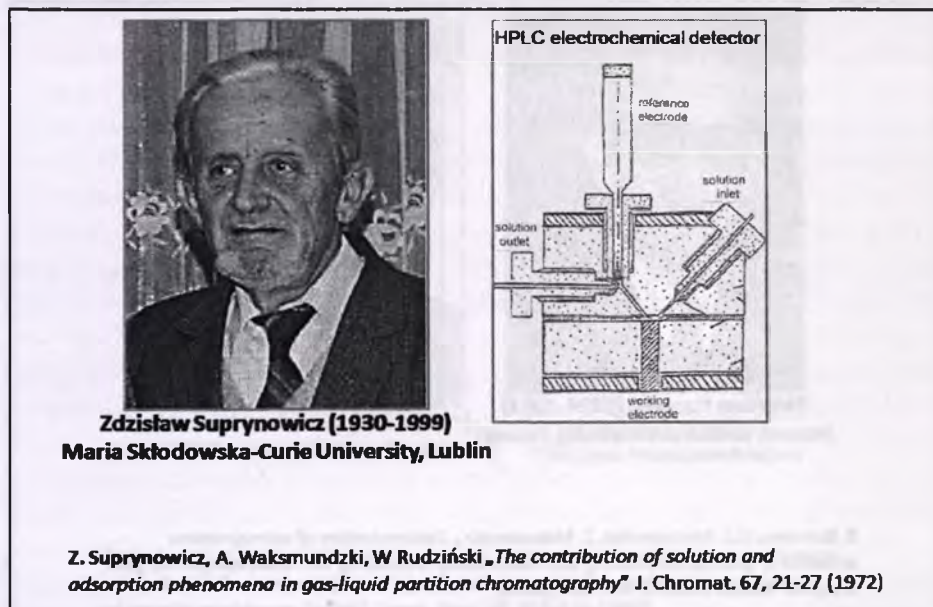

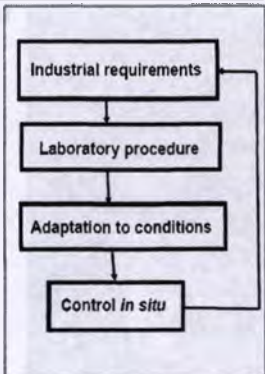

Fig. 20. Zdzisław Suprynowicz (1930–1999).
Maria Skłodowska-Curie University, Lublin.
Scheme of his HPLC electrochemical cell

Zbigniew Gregorowicz (1924-1999)
Silesian Technical University, Gliwice

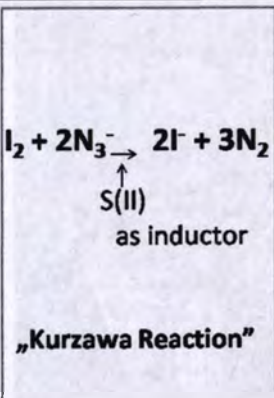

Z. Gregorowicz, M. Marczak, P. Görka „Polarographische Bestimmung von Indiummikromengen in Blei- und Zinkerzen und Mineralien“ Mikrochim. Acta 53, 1163-1166 (1965)

Fig. 21. Zbigniew Gregorowicz (1924-1999).
Silesian Technical University, Gliwice. Scheme of his research concept

Zbigniew Kurzawa (1924-2003)
Poznań Technical University, Poznań

„Kurzawa Reaction“

Z. Kurzawa, H.Z. Matusiewicz, Z. Matusiewicz „Determination of microgramme amounts of gold by inhibition of the iodine-azide reaction by th 2-mercaptapurine-gold complex“ Chem. Anal. 21, 747-804 (1976)

Fig. 22. Zbigniew Kurzawa (1924-2003).
Poznań Technical University, Poznań. The scheme of the „Kurzawa Reaction“

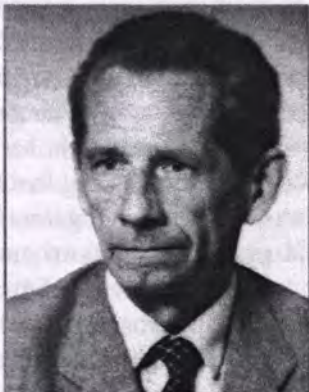

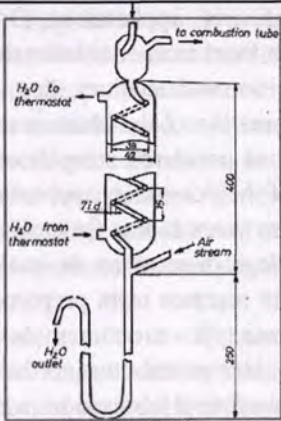
**Electrometric
techniques
in processes
induced by
divalent
sulfur reactions**

Włodzimierz Jędrzejewski (1923-2012)
Łódź University, Łódź

W. Ciesielski, W. Jędrzejewski „Coulometric determination of sodium diethyldithiocarbamate and mercury with the use of the induced iodine-azide reaction”
Mikrochim. Acta III, 407-412 (1984)

Fig. 23. Włodzimierz Jędrzejewski (1923-2012). Łódź University, Łódź.
His research field

**Continuous flow
Thin Layer Headspace Analysis**

Edmund Kozłowski (1932-1995)
Gdańsk Technical University, Gdańsk

E. Kozłowski, A. Kołodziejczyk, J. Kozłowski „Continuous flow-thin layer head-space analysis. VII General equation of simultaneous separation and preconcentration of volatile analytes as liquids”
Chem. Anal. 38, 315-321 (1993)

Fig. 24. Edmund Kozłowski (1932-1995).
Gdańsk Technical University. Scheme of the apparatus
for continuous flow-thin-layer head-space

and sixties of XX century he often invited friends at nearly every Thursday, to play in a quartet. He usually attended to concerts, until his last day. He died unexpectedly during the evening Mozart Requiem concert in the Warsaw Saint Cross Church, at the age of 84.

A number of coworkers and followers of Wiktor Kemula successively developed analytical chemistry at the University. Among them I like to mention **Krystyna Brajter** (1927–1988) (Fig. 11). She studied separation of metal ions on anion exchangers with sulfonate groups in presence of various complexing agents. She studied their properties and possibilities of new analytical applications.

Another member of this school was my coworker, **Stanisław Głąb** (1945–2008) (Fig. 12). He developed microcoulometric procedures for investigation of protolytic equilibria of organic compounds, in water-organic solvents. Another his field of interest was the study of enzymatic electrodes, which resulted in the theoretical concept of their functioning in analytical measurements. For several years he was a Dean of the Faculty, and later the Vice-Rector of the Warsaw University. He was also through several years active in the IUPAC Division of Analytical Chemistry. Unhappily he passed away suddenly during his full activity.

Important contributions to analytical chemistry in Poland were made in the forties and fifties of the XX century at the Institute of Industrial Chemistry in Warsaw. The head of the Technical Physics Department was **Janina Świątosławska** (1910–2003). (Fig.13) with her coworkers invented many new spectrometric procedures for industrial applications. On the basis of numerous measurement data, obtained also from industrial laboratories, she has formulated general correlations between precision and accuracy, their statistical evaluation, methods of linear approximation, elimination of the blank in trace analysis, estimation of errors due to non-homogeneity of powdered samples etc.etc. Concepts presented in her papers were well ahead of their common application in chemometry four and five decades later. Through many years Janina Świątosławska was very active in organization of courses and meetings devoted to theoretical and practical aspects of analytical spectroscopy. That research team prepared and published a number of excellent monographs, devoted to fundamentals of applied spectroscopy, and absorption spectroscopy. Her contribution to the introduction of modern analytical procedures to industrial analytical laboratories was significant. For her achievements she was the first recipient of the Kemula Medal of the Polish Chemical Society.

In the same Institute of Industrial Chemistry started his scientific career **Jerzy Minczewski** (1916–1995) (Fig.14). A valuable contribution was the early monograph on potentiometric titrations containing a critical discussion of contemporary electro-metric procedures. At the same time he was also involved in organization of the Chair of Analytical Chemistry at the Technical University in Warsaw, and started there research on organic spectrophotometric reagents for trace metal determination.

When in 1956 in Warsaw was founded the Institute of Nuclear Chemistry, Jerzy Minczewski became there the chief of the Analytical Chemistry Division. Soon it became an important center of analytical chemistry. Under his guidance several young chemists have graduated. They also became coauthors of valuable monographs on trace analysis, as well as on separation and preconcentration in inorganic analysis. In this Institute was created a strong research group in emission spectrometry. This institute became an important Polish center of applied analysis.

In this laboratory I will mention only two scientists who significantly contributed to the development of spectroscopy in Poland. **Jerzy Fijałkowski** (1924–1990) (Fig.15) has developed the emission spectroscopic methods based on copper spark excitation in particular for application in analysis of radioactive materials. Besides he was very active in organization of numerous symposia and conferences on emission spectrometry in Poland, also with participation of many analysts from abroad. He was among those who have initiated the series of international conferences CANAS (Conference on Analytical Spectroscopy), some of them, in 1981 and 1988, were organized in Poland. The award named after Jerzy Fijałkowski, every two years is, since 2006, presented to Polish and foreign scientists, who have specially contributed to development of analytical spectroscopy in Poland.

The second member of this team was **Leon Pszonicki** (1930–2010) (Fig.16), who since 1968 became the leader of the laboratory. He developed several atomic emission spectroscopic methods of trace determination in mineral samples, including uranium ores. His research was particularly related to the application of spectroscopic carriers and the mechanisms of their action. Such studies were connected with the high-temperature physicochemical processes occurring in the excitation source. On this basis he studied theoretical correlations between concentration and analytical signal. This made possible computational elimination of interference effects in various analytical procedures. During his stay at the International Atomic Energy Agency in Vienna he invented and introduced in practice a new procedure for evaluation of results in inter-laboratory comparison. This was based on the non-parametric distribution, as an alternative to that based on the normal one.

Through many years at the Technical University in Warsaw **Zygmunt Marczenko** (1922–2002) (Fig.17), investigated new organic reagents for inorganic trace spectrophotometric analysis and developed a number of their application in trace determinations. As an example it should be mentioned formaldehyde, as well as a number of new azo-compounds. International reputation received his excellent monographs on separation and spectrophotometric determination of elements, as well as on trace analysis. His books were translated into English, Russian and Chinese.

An early step of research in theoretical processes in chromatography can be attributed to a prominent physical chemistry professor **Bogdan Kamiński** (1897–1973) (Fig.18), who worked at the Jagiellonian University in Cracow. Before the Second World War he studied electrical processes related to adsorption phenomena. An interesting contribution to analytical chemistry was the development in 1953 of an adsorp-

tion potentiometric sensor, which could be used as a novel analytical detector. It was used, for example, for determination of impurities in air and of pyridine bases and was called an “electric nose”.

Among doctoral students of Bogdan Kamieński before the Second World War, was **Andrzej Waksmundzki** (1910–1998) (Fig. 19). He originated from a mountaineer family from the village Waksmund, close to the Tatra Mountains. As a young doctor he started his scientific carrier in Cracow. During the war he went through an ordeal, as he passed through several German concentration camps as Auschwitz and Mauthausen working also as a stone breaker. After the war he returned to Poland and became employed in Lublin at the newly formed Maria Skłodowska-Curie University as a professor of physical chemistry at both Pharmacy and Natural Science Departments. Developing the interest of his former professor in Cracow he started to investigate the theory of the chromatographic processes.

His initial interest was connected with the adsorption properties of some quino-line bases. This was a good starting point for further studies in theory and practice of chromatography which at that time, in the forties and fifties of XX century, expanded rapidly. He worked also with success on developing industrial extraction processes and on optimization of parameters of chromatographic separations of organic species. He started the industrial production of chromatographic columns of various polarity based on carbon and organic polymers, as well as construction of various apparatuses necessary in physicochemical studies.

Beside chromatography the research interest of Andrzej Waksmundzki encompassed a wide range of theoretical aspects of phase boundary processes in adsorption and electrochemical phenomena. Among them it is worthwhile to mention the study of optimization of separation conditions for acidic and basic species in industrial systems, the theoretical basis of adsorption processes in multicomponent mixtures, and the investigation of conditions for separation of complex biological systems.

Through several decades, nearly 40 of Waksmundzki's students became professors. Therefore in Lublin he got a nickname “Professor of Professors”. The progress of chromatography in Lublin, both in theory and analytical applications was and still is well known, and the term: “Lublin School of Chromatography” is used also outside Poland.

The role of the Lublin school can be also traced in basic theoretical studies which resulted in such relationships, as the Soczewiński-Wachtmeister equation, which relates the chromatographic parameters with the molecular structure of the analyzed species. Similarly, the Snyder-Soczewiński equation gives the quantitative relationship between retention and eluent composition.

It is worth to mention that Andrzej Waksmundzki had also interest in many other areas, always presenting a very practical approach even in seemingly distant areas. For example he realized that preparation of capillary column may be a proper way to prepare fibre optic cables. This started their studies and production in Poland.

In spite of many creative activities in Lublin Andrzej Waksmundzki always paid special attention to his birthplace, to his country-fellows and to everything connected with his mountainous homeland. He used to spend most of his free time there. Those warm feelings were repaid and for his funeral ceremony in Lublin came and played an original mountaineers band.

Many students and coworkers of the research group of professor Waksmundzki significantly extended and broadened the studies on chromatography and related techniques in Lublin. Among them I want to remind **Zdzisław Suprynowicz** (1930–1999), (Fig.20), professor in the Department of Chemical Physics and Physicochemical Separation Methods at the Chemistry Faculty of the University. Being interested in gas chromatography, he constructed the first gas chromatograph in Poland. He also contributed to the studies of physical phenomena in capillary zone electrophoresis.

The chromatographic school in Lublin without any doubt influenced positively the level of that important field of chemical analysis in other centers in Poland.

In the heavily industrialized part of Poland, namely in the Upper Silesia, the need for methods readily adaptable in industry influenced the type of research in universities and institutes. Through more than 40 years at the Silesian Technical University in Gliwice in the Chair of Analytical and General Chemistry analytical chemistry was developed by **Zbigniew Gregorowicz** (1924–1999) (Fig. 21). He studied chemistry at the Silesian Polytechnics, and later worked as professor of analytical chemistry. Procedures, to which he paid special attention, were developed for analysis of different industrial raw materials and products. For this purpose he studied and developed many instrumental analytical techniques. Zbigniew Gregorowicz was interested in new optical as well as electrochemical methods which could be easily adaptable in industrial laboratories. He developed also a number of procedures for the control of environment pollution. Beside he studied new spectrophotometric reagents and also investigated new redox indicators. Polarographic methods were used for determination of main and trace metallic elements in Polish mineral resources, in ashes, and in industrial residues. The broad spectrum of methods developed and modified covered both inorganic and organic analytes in technical products of mineral as well as organic industry.

To obtain a more complete characteristic of Zbigniew Gregorowicz it is necessary to say a few words about his life-history. During the Second World War, as a young man he was fighting actively in the underground Polish Army, where he lost his right arm. He was rewarded with high military orders, among them *Virtuti Militari*, the highest distinction in Polish Army. Certainly this has influenced also his long standing post-war activity in the Scout and Veteran Organizations.

In the Institute of General Chemistry of the Technical University in Poznań, **Zbigniew Kurzawa** (1924–2003) (Fig.22), developed analytical methods based on inorganic and organic sulfur compounds. In particular he investigated physicoche-

mical characteristics of catalytic reactions in the sodium azide – iodine system. He found that such reactions offer numerous possibilities of development of analytical procedures for direct determination of trace amounts of divalent sulfur compounds. By proper selection of reaction conditions it became possible to determine individual species in mixtures of compounds of biological importance. It has been also applied to indirect determination of analytes, which react with various sulfur derivatives. On this topic he published several tens of research papers. Therefore some analysts have named this reaction a Kurzawa reaction .

It is interesting to mention that in the fifties and sixties of XX century such not very commonly known reactions attracted attention of a group of analytical chemists also at the University of Łódź. The azide-iodine reaction was studied at the University of Łódź by **Włodzimierz Jędrzejewski** (1923–2012) (Fig.25). Being interested in electrochemistry he developed several electrochemical procedures, for example, coulometric, in which the azide-iodine reaction could be used in procedures for determination of sulfur compounds.

In Northern Poland at the Technical University in Gdańsk **Edmund Kozłowski** (1932–1995) (Rys. 26) in the last decades of XX century, investigated automatic procedures of microelemental analysis of organic compounds. He developed and used coulometric techniques for determination of fluorine group elements and sulfur. Of special interest were fundamental studies on the general equation describing the flow rate of the liquid phases in continuous flow Thin Layer Head-Space analysis. Such fundamental investigations were an important step in development and application of theoretical correlations in practical analytical procedures. His multisided interest in environmental aspects influenced the research of his followers.

6.

The selection of less than twenty names of outstanding analytical chemists, which have been presented, was to some extent, arbitrarily. As a rule I have described individually only those which passed away. In most cases those scholars created research schools, worked in teams of students and coworkers. They continued the work of their forerunners, extending the research fields and introducing new ideas. Due to the rapid progress in science and also development of new instrumental possibilities, new research fields in analytical chemistry were developed in many Polish Universities and research institutes.

Modern **spectroscopic methods** were and are investigated at Wrocław Technical University, as well as at Poznań, Białystok and Warsaw Universities .

Fundamental aspects of **chromatographic processes and applications**, often in correlation to biological phenomena were and are studied at the Nicolaus Copernicus University in Toruń, at the Medical University in Gdańsk, at the Technical University

in Gliwice and at the Silesian University in Katowice, and of course continuously in the very competent, in that field, academic schools in Lublin.

Sensors, biosensors and flow-through techniques being one of the most interesting fields of contemporary analytical chemistry are actively developed in the Warsaw Technical University, the Warsaw University and the Jagiellonian University in Cracow.

Electroanalytical methods, both in fundamental aspects and their practical analytical applications are the subject of interest in the Academy of Mining and Metallurgy in Cracow, at the Warsaw University and Łódź University

Out of the many centers which are interested in practical applications of analytical procedures I will mention only those which devote their efforts to solving practical problems in environment and on the border to humanistic disciplines.

The variety of analytical techniques for special applications in **environment protection** are thoroughly studied and developed in numerous centers, just two of them I mention, namely the Technical University in Gdańsk and the Adam Mickiewicz University in Poznań.

The application of new and specially developed analytical methods for investigation and preservation of **art and archeological objects** became popular in several centers. Beside Warsaw, Cracow, Toruń Universities and Technical Universities active teams exist in other places.

It should be remembered that in several smaller and newly created academic research centers, e.g., in Białystok, Olsztyn, Opole, different novel aspects of analytical methods are currently investigated with success.

This short presentation of contemporary centers active in analytical chemistry does not exhaust the list. The lectures and posters presented on this Conference will give a more complete picture of Polish achievements in various fields of analytical chemistry.

A. Hulanicki

HISTORIA POLSKIEJ CHEMII ANALITYCZNEJ PO ROKU 1945

Po drugiej wojnie światowej chemia analityczna, tak jak wiele innych dziedzin, wymagała odbudowy od podstaw, zarówno w zakresie kadry badawczej, jak i zaplecza laboratoryjnego. W pracy omówiono powstawanie nowych ośrodków uczelnianych oraz struktur organizacyjnych Komitetu Chemii Analitycznej Polskiej Akademii Nauk, których zadaniem była współpraca naukowa pozwalająca na uzyskiwanie nowych osiągnięć badawczych, stanowiących trwały wkład do światowego dorobku chemii analitycznej. Omówiono najważniejsze osiągnięcia Komitetu Chemii Analitycznej oraz działalność 17 zmarłych badaczy, chemików analityków, a zwłaszcza Wiktora Kemuli, Jerzego Minczewskiego i Andrzeja Waksmundzkiego.

in the past few years, the field of chemistry has been undergoing a rapid and dramatic change. The development of new materials, the discovery of new elements, and the advancement of chemical theory have all contributed to this growth. The field is now more interdisciplinary than ever before, with chemists working closely with physicists, biologists, and engineers. This has led to a wide range of new applications for chemistry, from the development of new drugs to the creation of new materials. The field is also becoming more global, with chemists from all over the world working together to solve common problems. This has led to a more diverse and inclusive field, with a wider range of perspectives and ideas. The future of chemistry is bright, and there is much to be excited about.

The evolution of chemistry is a long and complex process, but it is one that has led to some of the most significant advances in human history. From the discovery of fire to the development of modern materials, chemistry has played a central role in the progress of civilization. Today, as we face new challenges and opportunities, the field of chemistry continues to be a source of inspiration and innovation. We can only hope that the future will bring even more exciting discoveries and breakthroughs in this wonderful science.

Hanna Tucholska-Zaluska

Warszawa

TADEUSZ TUCHOLSKI
(1898–1940)
Przyczynek do biografii naukowej

Ryc. 1. Doc. dr Tadeusz Tucholski, 1939 r.

SŁOWO WSTĘPNE

Nie jest łatwo pisać biografię swego Ojca, którego znało się zaledwie dwa lata i dwa miesiące. Tyle czasu bowiem minęło od moich urodzin do naszego rozstania. Niemniej, choć to dosyć rzadkie jak na ten wiek, zachowałam dwa wspomnienia. Pierwsze, zapadło we mnie w czerwcu 1939 r. u nas w Poznaniu: widzę postać Ojca wchodzącego po schodkach prowadzących na werandę, skąd wypatrywaliśmy go z bratem, trzymając puste miseczki na truskawki, które Ojciec sam hodował w naszym ogrodzie. Mówiła mi Matka, że po przyjeździe z Uniwersytetu najlepiej odpoczywał uprawiając grządki. A drugie – już w Rembertowie, po opuszczeniu Poznania dla Warszawy – kiedy ugryzła mnie w stopę osa. Było bardzo gorąco. Ojciec wszedł do jadalnego pokoju, wziął mnie na ręce, pocałował w piętę i nóżka przestała boleć. Do dziś czuję jego ciepłe ramiona. Nie pamiętam nic więcej, bo kiedy Ojciec poszedł na wojnę, była noc, ja spałam, a następnego dnia bomba uderzyła w schron, w którym schowaliśmy się z bratem i naszą nianią, a potem, w czasie naszej ucieczki przed Niemcami na wschód, byłam nieprzytomna po doznanym szoku i przestałam mówić. Mama myślała, że tak już zostanie albo nie wiadomo co będzie, bo wszystko mogło się wtedy zdarzyć. Śmierć szalała na wszystkich drogach, od zachodnich do wschodnich granic Polski.

Myśmy z tej tułaczki wrócili, nie wrócił nigdy mój Ojciec ewakuowany z fabryką amunicji „Pocisk” w Rembertowie i w Mizoczcu wzięty do niewoli przez sowietów. Ale zanim do tego dojdę, chciałabym przybliżyć i ocalić od zapomnienia jego postać i tamte, tak bardzo wydawałoby się odległe, czasy związane z burzliwymi wydarzeniami z jego życia, czasem prób i dokonań tamtego pokolenia marzącego o niepodległości a potem pracującego dla Niepodległej. Moja Matka wychowywała nas, mnie i mojego brata, w kulcie pamięci dla naszego Ojca, który stawał się z biegiem lat coraz bardziej mityczny, zanurzony w nieskończonych wspomnieniach, ale i coraz bardziej posągowy. Toteż, gdy jako ostatnia żyjąca z naszej małej rodziny, wertując zachowane dokumenty w rodzinnym archiwum, publikacje naukowe, fotografie i listy, podjęłam próbę ożywienia tej pamięci i opisanie jej, tak rzetelnie, jak tylko potrafię. Pierwszy zyciorys mego Ojca napisał mój brat Jędrzej. Zajęło mu to kilka stron maszynopisu wraz z wykazem zachowanych publikacji. Brat mój udzielił także kilka wywiadów i zyciorys Ojca znajduję w różnych publikacjach, w których szczególnie akcent jest położony na jego tragiczną śmierć w Katyniu, gdy można już było na ten temat mówić i pisać. Tadeusza Tucholskiego wspominali też czasem ludzie nauki, w czasach PRL-u rzadko i oględnie, bez daty i miejsca, w którym zakończył życie a czasem – zgodnie z wytycznymi reżimowej historii.

Kiedy po wojnie moja Matka zwróciła się do Funduszu Kultury Narodowej o udzielenie nam finansowego wsparcia, w ramach pomocy udzielanej przez ten Fundusz rodzinom ofiar wojny zasłużonych dla kultury i nauki, profesor Józef

Zawadzki ze strony Politechniki Warszawskiej wystąpił z poparciem i wystawił memu Ojcu następujące świadectwo, które cytuję *in extenso*¹.

„O działalności Doc. dr T. Tucholskiego

Zabity podczas ostatniej wojny doc. dr Tadeusz Tucholski należał do najwybitniejszych przedstawicieli młodszego pokolenia uczonych fizyko-chemików polskich i śmierć jego była prawdziwym ciosem dla nauki polskiej, tak bardzo przez stratę najwybitniejszych ludzi nauki osieroconej.

Brak jego stanowi wielką lukę w chwili, gdy próbujemy odbudować naukę i uczelnie wyższe w Polsce.

Był badaczem o szerszych horyzontach niżby to z zajmowanego stanowiska wynikało. Trudności formalne robione mu w sprawie habilitacji z zakresu najbardziej dlań odpowiedniego: chemji fizycznej, motywowano tym, że pracował w zakładzie fizyki a nie chemji fizycznej, przerzuciły się w skutek stanowiska profesora poznańskiego tego przedmiotu i na Warszawę, wskutek czego w Politechnice Warszawskiej został habilitowany z chemji fizycznej materiałów wybuchowych. Był to niewątpliwie ważny dział jego pracy naukowej ale stanowił tylko częśćkę jego badań.

Dr Tucholski ogłosił przeszło 20 prac naukowych, w załączeniu podano spis niepełny, ponieważ nie wszystko dało się odnaleźć. Są to prace z dziedziny:

1. Kinetyki i katalizy
2. Własności fizycznych i optycznych wybuchów
3. Toksykologii i kryminologii

Prace te wykonane były częściowo w pracowni fizycznej Uniwersytetu Poznańskiego u prof. Kalandyka, gdzie pracował w latach 1926–1939, częściowo w laboratorium toksykologicznym przy Zakładzie Medycyny Sądowej w Poznaniu, częściowo w Politechnice Warszawskiej, gdzie od 1937 r. dr Tucholski prowadził wykłady p.t. «Z najnowszych teorii reakcji wybuchowych». Jedną z najważniejszych swych prac dr Tucholski wykonał w Cambridge w znanym laboratorium prof. Rideala z zakresu katalizy i kinetyki reakcji chemicznych.

Dr Tucholski stale współpracował w sprawach swej specjalności z wojskiem. Od 1921–1929 r. był kierownikiem laboratorium chemiczno-pirotechnicznego Warsztatów Amunicyjnych w Poznaniu i inspektorem magazynów z materiałami wybuchowymi. Jak wynika z zaświadczeń władz wojskowych, jego starannej kontroli i opanowaniu przedmiotu zawdzięczano, że nie było ani jednego wypadku w magazynach przez cały okres czasu jego działalności.

W okresie późniejszym dr Tucholski został stałym doradcą technicznym Ministerstwa Spraw Wojskowych. We wszystkich dziedzinach pracy dr Tucholski wykazywał wielkie zdolności, inicjatywę i pracowitość.

/-/ Józef Zawadzki
prof. Politechniki Warszawskiej”

RODOWÓD I PIERWSZE LATA ŻYCIA

Tadeusz Tucholski urodził się 30 kwietnia 1898 r. w Rogowie koło Koluszek, gdzie ojciec jego był urzędnikiem na stacji Drogi Żelaznej Warszawsko-Wiedeńskiej. Ochrzczony został w Żbikowie koło Pruszkowa, w kościele p.w. Niepokalanego Poczęcia NMP². Piszę o tym, bowiem w niektórych dokumentach mego Ojca miejscem urodzenia jest Żbików – zaś w innych – Rogów. Działo się tak dlatego, że ówczesnie księgi metrykalne były prowadzone cyrylicą i często zachodziły pomyłki przy niedokładnym ich odczytywaniu; mylono parafię, w której dziecko zostało ochrzczone i zapisane w księgach stanu cywilnego, z miejscem urodzenia.

Rodzice mego Ojca, Walery Bolesław Tucholski i Zofia Aleksandra z Seredów, urodzili się na początku lat 70. XIX w., w trudnych czasach popowstaniowych, które przyniosły ruinę majątkową wielu rodzinom. Bolesław (tego imienia używał) po ukończeniu gimnazjum w Kaliszu znalazł zatrudnienie na Kolei Warszawsko-Wiedeńskiej i kiedy zakładał rodzinę mając lat 25 doszedł już do stanowiska zastępcy naczelnika stacji Strzemieszyce, a potem Warszawa Towarowa. Na świat zaczęło przychodzić rodzeństwo mego Ojca: Zdzisław i Włodzimierz.

W 1903 r. Bolesław Tucholski otrzymał posadę na Kolei Transsyberyjskiej, na Zabajkalu. Był to czas intensywnych prac nad ukończeniem odcinka łączącego jezioro Bajkał z rzeką Amur, gdy Kolej Transsyberyjską prowadzono do wybrzeża Oceanu Spokojnego i gdy w niedługi czas po przyjeździe, już w roku 1904, żelaznym szlakiem mknęły transporty na wojnę rosyjsko-japońską. Na Zabajkale docierały echa szerzących się rozruchów rewolucyjnych w carskim imperium, a przede wszystkim, wieści o płomieniu rewolucji, który ogarnął Królestwo Polskie w latach 1905–1907. Czuć było zbliżający się niepokój na świecie.

Ryc. 2. Tadzik w 1903 r.

Na posadę w Rosji mój dziadek wyruszył z całą rodziną. Tam urodziła się jeszcze dwójka najmłodszych dzieci: Zofja i Czesław. Mały Tadeusz w wieku 10 lat rozpoczął naukę w rosyjskim gimnazjum w Czycie. Z zachowanego strzępu dyplomu pochwalnego wiemy, że uczył się dobrze, lecz nauka w klasie drugiej została przerwana z powodu powrotu Tucholskich do kraju. Wrócili w 1909 r., gdy na ziemiach polskich dogorywała krwawo stłumiona rewolucja, gdy rozprawiano się z jej uczestnikami. Panowała atmosfera przygnębienia i braku nadziei na zmiany, nie mówiąc już o niepodległości. Tucholscy zamieszkali w Piotrkowie Trybunalskim, gdzie matka Tadeusza odnalazła przyjazne środowisko z panięskich czasów gimnazjalnych. Tam też Tadeusz kontynuował naukę w gimnazjum rządowym ale i tym razem została ona przerwana w klasie trzeciej, gdy wiosną 1911 r. jego ojciec podjął decyzję o szukaniu lepszego życia za oce-

anem, w dalekiej Brazylii. Z zachowanego dzienniczka uczniowskiego wiemy, że na ostatniej lekcji Tadeusz był w sobotę 19 marca starego stylu czyli 1 kwietnia 1911 r.³

Tucholscy dołączyli do porewolucyjnej fali emigracyjnej. Była to emigracja różniąca się od dziewiętnastowiecznej, której trzon stanowili wszak niepiśmienni chłopci z polskich wsi. Teraz byli to również ludzie o różnych zawodach, nierzadko ze średnim a nawet wyższym wykształceniem.

BRAZYLIA

Za ocean Tucholscy wypłynęli z niemieckiego Hamburga czy Bremy. W końcu kwietnia tego samego roku szczęśliwie dołączyli do Brazylii i ze statku zeszli na ląd w Rio de Janeiro. Po dwumiesięcznej kwarantannie na Wyspie Kwiatów udali się na południe, do stanu Parana. Tam od lat 70. XIX w. koncentrowało się polskie osadnictwo, zdominowane przez chłopów przybyłych do Brazylii w poszukiwaniu chleba, pracy i upragnionej ziemi. Rząd nowej ojczyzny ziemię dawał, ale trzeba było ją wydierać brazylijskiej puszczy. Warunki były bardzo ciężkie: gorący klimat, egzotyczna przyroda, obca ludność i nieznyany język. Tucholscy dotarli do nowopowstałej polskiej kolonii *Cruz Machado* (krzyż i siekiera), tam rozpoczynając życie pionierskich osadników. Nie znali się na rolnictwie, otworzyli zatem sklep a z czasem dorobili się małej kopalni półszlachetnych kamieni. Bolesław Tucholski włączył się w nurt emi-

Ryc. 3. Uroczystość patriotyczna w Cruz Machado, ok. 1918 r., pośrodku o. T. Drapiewski

gracyjnego życia, był czynnym działaczem społecznym miejscowej polonii, współredagował lokalną gazetę, a kiedy powstał Związek Polskich Demokratów na Amerykę Południową – został członkiem jego władz naczelnych⁴.

Początki życia emigracyjnego były bardzo trudne. Kiedy rodzina Tucholskich dotarła na miejsce przeznaczenia, choroby dziesiątkowały miejscową ludność. O posłaniu dzieci do szkoły nie było co marzyć. Sytuacja uległa zmianie gdy do *Cruz Machado* w 1912 r. przybył z Pomorza werbista o. Teodor Drapiewski⁵ z misją niesienia pomocy cierpiącym biedę polskim emigrantom. Był nie tylko duszpasterzem ale i społecznikiem, wybitnie zasłużonym działaczem narodowym i niepodległościowym. Po powrocie do Polski, rektor i wykładowca misyjnych szkół zakonu werbistów, w 1940 r. za głoszenie polskich kazań i deklarowanie się Polakiem, został przez Niemców aresztowany, wywieziony do obozu koncentracyjnego w Dachau i tam zamęczony zakończył życie. Gdy piszę te słowa toczy się proces jego beatyfikacji.

Staraniem o. Teodora Drapiewskiego postawiono dwa kościoły i uruchomiono parafialną szkołę, prowadzoną przez przybyłe z Polski siostry zakonne. Do niej poszły młodsze dzieci. Tadeusz był samoukiem, kurs gimnazjalny przeszedł sam albo chodząc do prywatnych osób na naukę oraz dorywczo do szkoły. Szczęśliwie w osadzie *Marechal Mallet*, oddalonej o kilkadziesiąt kilometrów drogą przez puszcę, powstała w 1913 r. pierwsza średnia szkoła polska w Brazylii, tzw. Kolegium im. Mikołaja Kopernika, założona przez Romana Paula, znanego całej polonii parańskiej społecznika i oświatowca. Były zatem sporadyczne konsultacje oraz dostęp do podręczników i książek. Tadeusz zafascynowany ogniami sztucznymi, które tak kochają Brazylijczycy, pasjonował się chemią i fizyką a szczególnie materiałami wybuchowymi. Marzyła mu się fabryka fajerwerków. W 1916 r. podjął naukę w sześcioklasowym gimnazjum w Kurytybie, którą zakończył w grudniu 1917. „Wtedy – jak wspominał – opuściłem mury szkolne, zdawało się na zawsze”⁶.

Tymczasem do Brazylii zaczęły dochodzić wieści z teatru Wielkiej Wojny w Europie oraz o tworzeniu się Legionów i Polskiej Organizacji Wojskowej (POW). Młodzież polska za oceanem zaczęła śnić o wolnej Polsce i szkolić się do Polskiego Wojska. Na kolonii *Cruz Machado* została stworzona w 1916 r. pierwsza, i bodajże jedyna w Ameryce Południowej, polska placówka wyszkolenia wojskowego, od stycznia 1917 na skutek przeszkód czynionych przez miejscowe władze brazylijskie, działająca pod nazwą „Sokół”⁷. Tadeusz Tucholski był jednym z 7 członków założycieli tej organizacji, w której pełnił od początku, aż do połowy 1919 r. funkcję skarbnika. Organizacja liczyła około 70 członków. Zajmowała się przysposobieniem wojskowym swych członków oraz ścisłą współpracą z miejscowym Komitetem Niepodległościowym w urządzaniu zebrań, uroczystości narodowych, prowadzeniu zbiorów pieniężnych przekazywanych następnie na Skarb Narodowy im. Józefa Piłsudskiego w Krakowie itp.⁸

Ostatecznym i głównym celem organizacji było jednakże przeszkolenie jej członków na żołnierzy, którzy różnymi drogami, najczęściej niezwykle trudnymi, podejmo-

Ryc. 4. Polski paszport wydany Tadeuszowi Tucholskiemu w Kurytybie

wali starania o wyjazd do tworzących się w Polsce formacji wojskowych: do Legionów, POW, do armii polskiej we Francji, czy bez wyraźnego założenia, byle dotrzeć do kraju i walczyć⁹.

Do jednych z pierwszych, którym udało się dotrzeć do Polski, należał mój ojciec i jego dwaj bracia: Zdzisław i Włodzimierz, pełniący w „Sokole” funkcje instruktorów. Tadeusz rozpoczął starania o wyjazd w 1918 r., jeszcze w *Cruz Machado*. Od maja 1919 r. oczekiwał na zezwolenie na wyjazd w Kurytybie, działał w „Sokole” i zbierał pieniądze na podróż, pracując jako konduktor w tramwajach konnych i na Kolei Południowo-Brazylijskiej. Zezwolenie otrzymał wreszcie w kwietniu 1920 r. dzięki pomocy pierwszego konsula polskiego w Kurytybie, Kazimierza Głuchowskiego. Otrzymali je także rodzice i rodzeństwo.

POWRÓT DO NIEPODLEGŁEJ

Na wieść o odzyskaniu niepodległości, Tucholscy wyprzedali cały majątek i w komplecie, w czerwcu 1920 r., na polskich paszportach, powrócili do Polski. Na statek wsiedli w porcie Santos i włoskimi liniami dopłynęli do Genui, by od południa Europy dotrzeć koleją do stacji granicznej Oświęcim. Niestety stracili wszystkie pieniądze, które przywieźli z Brazylii, zamieniając je na polskie marki, zdaje się, że już

Ryc. 5. Szkoła Majstrów Pirotechnicznych, 1921 r. T. Tucholski stoi trzeci od lewej

w polskim konsulacie w Genewie, po zejściu ze statku. Wszystko trzeba było zaczynać od nowa. W kraju dokuczał głód i nieskończona wojna. Ze wschodu szła bolszewicka nawała. Mój Ojciec i dwaj jego bracia zaciągnęli się natychmiast jako ochotnicy do Wojska Polskiego.

Tadeusz dostał przydział do 14 Pułku Artylerii Ciężkiej, który w składzie sławnej 14 Poznańskiej Dywizji Piechoty uczestniczył w wojnie polsko-bolszewickiej. Jego pułk brał udział w kontruderzeniu znanym jako bitwa pod Wieprzem 16 sierpnia 1920 r., w walkach o Garwolin, Kołbiel, Mińsk Mazowiecki, Kolno oraz w wielu innych bitwach i potyczkach. Były wreszcie prawdziwe fajerwerki armatnich ogni, kanonier Tucholski błysnął nie tylko odwagą, ale wiedzą i talentem. W grudniu 1920 r. został z linii frontu skierowany do Szkoły Majstrów Pirotechnicznych przy Dowództwie Okręgu Generalnego Poznań. Ukończył ją celująco i objął obowiązki pomocnika dowódcy Szkoły Pirotechnicznej. Z powierzonych zadań wywiązywał się bardzo dobrze, toteż w czerwcu 1921 r. został odkomenderowany do Warsztatów Amunicyjnych w Poznaniu, znajdujących się w Cytadeli Poznańskiej, by pełnić funkcję kierownika Laboratorium chemicznego i pirotechnicznego Warsztatu Zakładu Amunicyjnego Nr 2. Ponadto był inspektorem magazynów z materiałami wybuchowymi, odpowiedzialnym za ich bezpieczeństwo przed samoczynną eksplozją. W służbie czynnej pozostał do października 1926 r. i 1 kwietnia 1927 r., w stopniu starszego majstra wojskowego pirotechnika, przeszedł do rezerwy¹⁰. Do Warsztatu Amunicyjnego Nr 2 powrócił

Ryc. 6. Kadra Warsztatu Amunicyjnego Nr 2 w Poznaniu, ok. 1923-1925 r.

jeszcze w 1928 r., jako pracownik cywilny Wojska Polskiego, by do lipca 1929 r. pełnić ponownie funkcję kierownika Laboratoriów chemicznego i mechanicznego. „Ze swych obowiązków wywiązywał się p. Tucholski wzorowo, bo pomimo olbrzymich mas i różnorodności materiałów nie dopuścił do żadnego nieszczęśliwego wypadku, przez stałą, ścisłą oraz ponad przepisową kontrolę chemicznych materiałów pirotechnicznych”¹¹, w uznaniu czego otrzymał w 1929 r. – Rozporządzeniem Prezydenta Rzeczypospolitej „za zasługi około przemysłu wojennego” – Srebrny Krzyż Zasługi¹². W tym samym roku został udekorowany Medalem Pamiątkowym za Wojnę 1918–1921 oraz Medalem Dziesięciolecia Odzyskanej Niepodległości.

Ojciec był rozmiłowany w Wojsku Polskim, toteż po skończonej wojnie z bolszewikami pragnął w nim pozostać i poświęcić się badaniom nad materiałami wybuchowymi i gazami bojowymi. Wojsku i swym zainteresowaniom pozostał wierny do końca życia, czerpiąc z nich radość i siłę do pracy. Wojsko Polskie było dla mego Ojca, jak i dla tamtego pokolenia, nieodłącznym atrybutem niepodległego państwa polskiego, tradycji narodowej i tej cudownie, ogromnym wysiłkiem zbrojnym odzyskanej wolności. Badania, które później prowadził były ukierunkowane na unowocześnienie uzbrojenia naszej armii. Jak podkreślili recenzenci Komisji powołanej dla sprawy habilitacji mego Ojca:

„Dr Tucholski był jedynym w Polsce chemikiem, który na własną rękę zainteresował się materiałami wybuchowymi”, podczas gdy „badania nad materiałami wybu-

chowymi prowadzone są niemal wyłącznie w specjalnych laboratoriach przez powołanych do tego celu pracowników. Z powodów zrozumiałych pożądanę jest aby tą dziedziną zainteresowało się jak najszersze grono uczonych.”¹³.

STUDIA. UNIwersYTET POZNAŃSKI

Tadeusz Tucholski szybko uzupełniał swoje wykształcenie. W 1923 r. zdał eksternistycznie maturę w zakresie gimnazjum realnego przed Komisją Egzaminacyjną Kuratorium Okręgu Szkolnego Warszawskiego. Komisja egzaminowała w Liceum Władysława IV na Pradze. Jesienią tegoż roku, jako wybitnie uzdolniony, został skierowany przez dowództwo na studia chemiczne w Uniwersytecie Poznańskim.

Jeszcze w mundurze, pełniąc obowiązki w służbie czynnej, zapisał się na Wydział Filozoficzny, do sekcji matematyczno-przyrodniczej i w 1923 r. rozpoczął nowy rozdział życia związany z Uniwersytetem Poznańskim.

Na Uniwersytecie spotkał się ze swoją przyszłą żoną, Zofią Osuchowską, studentką filozofii, z którą zawarł związek małżeński 28 października 1925 r. Matka moja była kobietą o wielkiej kulturze i niepowседневnej inteligencji, wychowaną w tradycji niepodległościowej, córką więźnia X Pawilonu, zesłańca politycznego na Syberię w 1909 r. za działalność w Organizacji Bojowej Frakcji Rewolucyjnej PPS, wnuczką uczestników Powstania Styczniowego, sama zaś łączniczką harcerskiej służby pomocniczej III Powstania Śląskiego. W ukochanej żonie znalazł wsparcie i wiernego przyjaciela. Z tego związku urodziło się dwoje dzieci: w 1932 Jędrzej Maria Hieronim i w 1937 – autorka tego wspomnienia Hanna Rozalia Maria.

Uniwersytet Poznański został powołany do życia 7 maja 1919 r., wkrótce po odzyskaniu niepodległości i powrocie ziem Wielkiego Księstwa Poznańskiego do Macierzy, po zwycięskim Powstaniu Wielkopolskim. W szybkim tempie tworzone zręby tej wreszcie polskiej uczelni zwanej dumnie Wszechnicą Piastowską. Na pierwszym miejscu stały problemy kadrowe. Do podjęcia pracy w Poznaniu zapraszano uczonych różnych specjalności, rozproszonych po ośrodkach uniwersyteckich Galicji, Niemiec, Szwajcarii, Rosji i innych krajów a także za oceanem. Potrzeby odbudowującego się Państwa Polskiego i licznej rzeszy młodzieży pragnącej zdobyć wykształcenie w polskiej *alma mater* były ogromne. Polskich uniwersytetów było wtedy już pięć: krakowski, warszawski, lwowski, wileński i poznański. Wraz z kompletowaniem kadry akademickiej i rozwojem Uniwersytetu Poznańskiego, zmieniała się jego struktura. Jako pierwszy został zorganizowany Wydział Filozoficzny z 13 katedrami Sekcji Humanistycznej i 8 katedrami Sekcji Matematyczno-Przyrodniczej. Wkrótce wyodrębniły się z niego nowe wydziały i otwierały kolejne. W 1920 r. utworzono Wydział Lekarski, na którym Katedrę Fizyki objął, przybyły z Kijowa w 1921 r., profesor Stanisław Kalandyk.

Ryc. 7. Stanisław Kalandyk, portret z dedykacją dla Tadeusza Tucholskiego

ZAKŁAD FIZYKI WYDZIAŁU LEKARSKIEGO. PROFESOR STANISŁAW KALANDYK¹⁴

Z Wydziałem Lekarskim i osobą profesora Kalandyka była związana szczególnie kariera uniwersytecka mego Ojca. Toteż pragnę tu poświęcić Profesorowi więcej miejsca, ponieważ po latach owocnej współpracy „dobiegli w tym samym czasie do mety”, w tragicznych okolicznościach kończąc, tak bardzo jeszcze obiecujące, życie naukowe. Ale o tym będzie mowa dalej.

Stanisław Kalandyk urodził się w 1885 r. na Kresach, w Kamieniu Podolskim. Był absolwentem Wydziału Matematyczno-Fizycznego Uniwersytetu w Kijowie i nauczycielem akademickim tej uczelni. Uniwersytet Kijowski, choć rosyjski, kipiał podskórnie polskością: najliczniejszą kolonią akademicką stanowiła polska młodzież kresowa, Polaków także nie brakowało wśród nauczycieli akademickich, często rekrutujących się z zamkniętego po Powstaniu Listopadowym na rozkaz cara Mikołaja I Uniwersytetu Wileńskiego. Po otrzymaniu habilitacji na docenta fizyki w 1911 r., Stanisław Kalandyk, podobnie jak wielu Polaków udających się do przodujących europejskich ośrodków badawczych, studiował w Lipsku oraz w Cambridge i Manchesterze. W angielskich laboratoriach, kierowanych przez wielkich fizyków i noblistów: Josepha J. Thomsona i Ernsta Rutherforda zapoznał się z zagadnieniami pro-

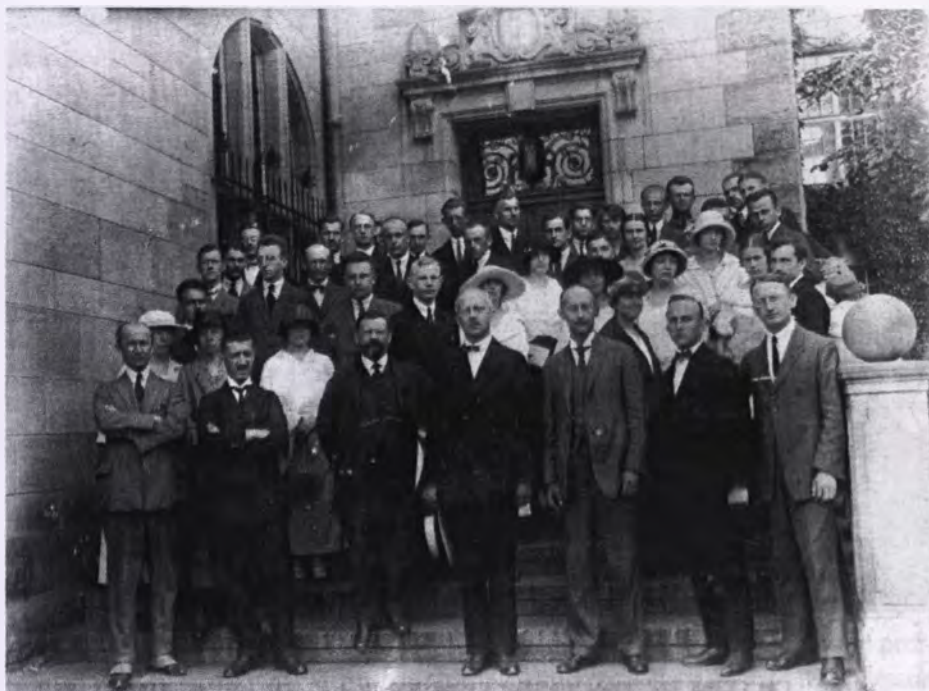

Ryc. 8. Legitymacja studencka T. Tucholskiego

mieniotwórczości i najnowszymi osiągnięciami w dziedzinie atomistyki. Przypomnę, że u Thomsona, który w latach 1884–1919 był dyrektorem sławnego *Cavendish Laboratory* na Uniwersytecie w Cambridge, przebywał wcześniej w celach badawczych także Władysław Natanson, późniejszy profesor fizyki teoretycznej UJ oraz inni polscy uczeni. Po Thomsonie *Cavendish Laboratory* objął Ernst Rutheford.

Po powrocie z zagranicy w 1914 r., S. Kalandyk wykładał fizykę na Uniwersytecie Kijowskim, a także w 1917 r. objął katedrę fizyki w nowo utworzonym Polskim Kolegium Uniwersyteckim. Gdy w wirze rewolucji Kolegium zlikwidowano po dwóch latach istnienia i Kalandyka powołano jako profesora zwyczajnego na katedrę fizyki w Taurydze na Krymie, propozycję odrzucił, przyjął katedrę fizyki w Uniwersytecie Kijowskim ale i tę pozostawił, gdy dostał zaproszenie z Poznania i w 1921 r. przyjechał do Wielkopolski by objąć katedrę fizyki na nowo otwartym Wydziale Lekarskim Uniwersytetu Poznańskiego. Tu kształcił studentów medycyny, rolnictwa, leśnictwa i wychowania fizycznego. Uważany był za pioniera fizyki lekarskiej i wybitnego wykładowcę-dydaktyka. Napisał pierwsze podręczniki fizyki dla lekarzy oraz biologów w Polsce: *Wykłady fizyki dla studentów medyków* (1927) i *Podręcznik fizyki dla medyków i biologów* (1934).

Profesor Kalandyk zorganizował jedyny wówczas w Polsce, i bodajże w Europie, Zakład Fizyki na Wydziale Lekarskim, w którym nie tylko kształcił studentów medy-

Ryc. 9. Profesorowie i studenci chemii Uniwersytetu Poznańskiego, 1923 r. (?). W pierwszym rządzie, od lewej: nn., prof. prof. Konstanty Hrynakowski, Antoni Galecki, Tadeusz Miłobędzki, Antoni Korczyński, Alfons Krause, nn. W grupie studentów, w ostatnim rządzie, T. Tucholski (trzeci od prawej, w mundurze)

cyny ale rozwinął pracę naukowo-badawczą. Zainteresowania jego były znacznie szersze niż fizyka lekarska. W Zakładzie prowadzono badania nad zagadnieniami jonizacji w płomieniu, oraz nad termoemisją jonową i elektrojonową w gazach i parach, nad jonizacją zachodzącą podczas eksplozji a także nad kinetyką procesów eksplozji i zjawiskami katalitycznymi. W 1939 r. w Zakładzie podjęto pionierskie w skali światowej badania nad hałasem.

Zakład Fizyki Wydziału Lekarskiego, kierowany przez profesora Kalandyka, był jedynym tego rodzaju zakładem w Polsce, gdzie ówczesnie zostały podjęte badania nad widmami metali w reakcjach wybuchowych.

U progu podjętych prac badawczych z nukleoniki profesor Kalandyk potrzebował chemika do współpracy. Wybór padł na Tadeusza Tucholskiego, który jeszcze jako student IV roku rozpoczął pracę naukową w Zakładzie Chemii Organicznej. Tam pod kierownictwem profesora Antoniego Korczyńskiego wykonał pracę *O niektórych pochodnych dwunaftyli*, za którą 17 listopada 1927 r. otrzymał stopień magistra filozofii w zakresie chemii¹⁵. Praca otrzymała ocenę bardzo dobrą. Została opublikowana w „Rocznikach Chemii” (1931), wspólnie z profesorem Korczyńskim¹⁶.

Ryc. 10. W laboratorium Zakładu Chemii Organicznej, 1925/26 r.

Natychmiast po złożeniu pracy magisterskiej, w sierpniu 1926 r., Tucholski otrzymał od profesora Kalandyka propozycję asystentury w Zakładzie Fizyki Wydziału Lekarskiego. Zrazu była to asystentura ryczałtowa, a po otrzymaniu magisterium i przejściu do rezerwy otrzymał 1 stycznia 1928 r. nominację na młodszego i wkrótce, 1 kwietnia tegoż roku, na starszego asystenta przy Katedrze Fizyki. Pozostał w niej do wybuchu II wojny światowej. Ponieważ asystentura była związana nie tylko z działalnością badawczą w Zakładzie Fizyki ale i z działalnością dydaktyczną profesora Kalandyka, Ojciec mój przygotowując się solidnie do tych zadań, podjął, w roku akademickim 1927/28, pracę nauczyciela fizyki i chemii z mineralogią w Państwowym Seminarium Żeńskim w Poznaniu, na wszystkich czterech kursach¹⁷.

Prace doświadczalne w Zakładzie Fizyki ruszyły w 1926 r., gdy Profesor Kalandyk wraz ze swymi asystentami podjął badania nad widmami metali, powstającymi w czasie eksplozji mieszanin piorunujących.

W latach 20. zagadnienia analizy widm nabrały nowego charakteru i sensu. Na gruncie badań kwantowych prowadzonych przez Nielsa Bohra udało się znaleźć klucz do zrozumienia języka linii i pasm widmowych. Spektroskopia stała się źródłem wiadomości o budowie atomów i ich cząsteczek, a także o ich wewnętrznych przemianach. Znajdowała coraz szersze zastosowanie w dziedzinach nauk doświadczalnych – głównie fizyce, chemii, astronomii i medycynie. Podjęte przez Kalandyka, Kozłowskiego i Tucholskiego badania nad widmami metali w eksplodujących gazach miały na celu wyjaśnienie charakterystycznych cech widma wybuchowego i porównanie go z widmami: płomiennym i łukowym. Były one prowadzone z całym entuzjaz-

zmem choć w bardzo skromnych warunkach lokalowych i bez odpowiedniego wyposażenia. Ponieważ porównanie widm wymagało spokojnego pomieszczenia, zabezpieczonego od wszelkiego rodzaju wstrząsów oraz zmian temperatury, niektóre pomiary wykonywano w udostępnionej, dzięki uprzejmości profesora Konstantego Hrynakowskiego, ubikacji, znajdującej się w Zakładzie Chemii Farmaceutycznej ulokowanej w suterrenach Zamku Poznańskiego. Aparatura była ustawiona na podium, wmurowanym bezpośrednio w ziemię, wahania temperatury nie przekraczały 1° C. Profesor Antoni Korczyński wypożyczył spektrograf. Otrzymane zdjęcia były fotometrowane w Zakładzie Fizyki Doświadczalnej Uniwersytetu Warszawskiego, pod okiem jego kierownika profesora Stefana Pieńkowskiego. Zakład ten, reaktywowany od podstaw po odzyskaniu niepodległości, był jedyną, bardzo dobrze wyposażoną, placówką do badań widmowych w Polsce. Prace zostały zakończone w roku 1927 i opublikowane rok później w „Sprawozdaniach Polskiego Towarzystwa Fizycznego” p.t. *Widma metali w eksplodujących gazach*¹⁸.

BADANIA PIKRYNIANÓW

Kontynuując kierunek badań fotometrycznych, Tadeusz Tucholski otworzył przewód doktorski i pod kierownictwem prof. Kalandyka podjął badania nad widmami wybuchowymi stałych materiałów aby tą drogą wyznaczyć temperatury wybuchów. Tematem pracy było dokładne zbadanie charakteru widm, powstających przy rozkładzie wybuchowym pikrynianów, pobudzonych do wybuchu: poprzez ogrzewanie do temperatury eksplozji i przez detonowanie ich w mieszaninie z innymi materiałami wybuchowymi¹⁹. Tucholski badał widma eksplozji i detonacji pikrynianów rozmaitych metali oraz widma detonacji żelatyny wybuchowej, kwasu pikrynowego i bawełny kolodjonowej. Bawełna kolodjonowa o zawartości około 12 % azotu oraz żelatyna wybuchowa zawierająca 92% nitrogliceryny pochodziły z fabryki materiałów wybuchowych dla górnictwa „Lignoza S.A” w Starym Bieruniu na Górnym Śląsku. O materiał doświadczalny należało się starać własnymi drogami. Uczelnie, podobnie jak cały kraj, borykały się z trudnościami finansowymi we wszechobecnym kryzysie.

Doświadczenia nad eksplozjami pikrynianów o małej masie (0,1 g) wykonał w Zakładzie Fizyki na terenie Uniwersytetu Poznańskiego a badania detonacji o dużej masie (ponad 5 g) – w znanych sobie zakładach Warsztatów Amunicyjnych znajdujących się w jednym z narożników fortecznych Cytadeli Poznańskiej „Kernwerk”. Dla otrzymania jednego spektrogramu trzeba było przeprowadzić 100 eksplozji! W sąsiedztwie twierdzy wylatywały szyby z okien, huk eksplozji było słychać w całym mieście i profesor Kalandyk mógł odnotować każdy wybuch w swoim mieszkaniu przy ul. Słowackiego. Także tu pomieszczeniem dla prowadzonych badań spektrometrycznych stała się forteczna wygódka. Warunki do prowadzenia eksperymentów były bardzo skromne i niebezpieczne. Podkreślali to recenzenci pracy, profesorowie

Konstanty Hrynakowski i Antoni Galecki: „[...] praca niezmiernie ciekawa [...] w warunkach bardzo skromnych wykonano bardzo wiele” i „Podnieść wreszcie należy odwagę kandydata, z jaką przeprowadził tak niebezpieczne doświadczenia w najprymitywniejszych warunkach z narażeniem własnego zdrowia.”²⁰

W prowadzonych badaniach fotometrycznych Tucholski przystosował jedną z najbardziej precyzyjnych metod fizycznych do badania właściwości substancji wybuchowych. Po raz pierwszy w piśmiennictwie zostały przedstawione systematyczne badania widm wybuchów stałych materiałów wybuchowych. Za pracę *Widma metali, otrzymywane przy reakcjach wybuchowych*, uzyskał 1 lipca 1930 r. stopień doktora filozofii w zakresie chemii fizycznej, na Wydziale Matematyczno-Przyrodniczym Uniwersytetu Poznańskiego²¹.

Praca została wysoko oceniona. Profesor Władysław Natanson referował ją na posiedzeniu Wydziału Matematyczno-Przyrodniczego PAU w Krakowie w dniu 9 lutego 1931 r. i natychmiast skierował do druku w „Bulletin de l'Academie Polonaise des Sciences et des Lettres, Classe des Sciences Mathematiques et Naturelles, Serie: A.”²²

Zachował się list profesora Władysława Natansona do mego Ojca z 31 stycznia 1931 r., w którym pisze :

„Wielce Szanowny Panie i Kolego

Uprzejmie dziękuję W. Szanownemu Panu Doktorowi za zaufanie i za przyjemność jaką mi sprawi przedstawienie Wydziałowi Mat.-Przyrodniczemu P. Akademii Um. tak pięknej pracy.

Najbliższe posiedzenie naukowe Wydziału przypada na dn. 9 lutego, więc wkrótce nie wątpię, że zaraz po tem posiedzeniu praca pójdzie do druku. ...

/-/ Wład. Natanson”²³

Wyników badań gratulował także profesor Pierre Laffitte, który po pierwszych eksperymentach prowadzonych przez Leveinga i Devara w latach 80. XIX w., opisał w 1925 r. liniowe widmo metali w chwili wybuchu eksplodujących gazów. A oto i słowa skierowane do Ojca :

„Monsieur,

Je vous remercie bien vivement de l'aimable pensée que vous avez eu de m'envoyer votre interessant mémoire sur l'analyse thermique des picrates. Permettez moi de vous féliciter pour les résultats obtenus au cours de ce travail.

/-/ P. Laffitte

Professeur à l'Université de Nancy”²⁴

Po obronie pracy doktorskiej Tucholski kontynuował w Zakładzie Fizyki Wydziału Lekarskiego badania nad różnymi właściwościami substancji wybuchowych. Doktorat otworzył mu szeroko drzwi do świata nauki. Prace nabrały dalszego przyspieszenia i życie nabrało jeszcze większego tempa.

W 1931 r. na zaproszenie profesora Stefana Horoszkiewicza Tucholski został kierownikiem laboratorium chemiczno-toksykologicznego przy organizującym się Zakładzie Medycyny Sądowej Uniwersytetu Poznańskiego. W 1932 r. został zaprzysiężonym chemikiem sądowym Apelacji Poznańskiej. Po ukończeniu latem 1932 r. kursu aspirantów oficerskich w Baonie Podchorążych Rezerwy Piechoty Nr 7a w Jarocinie (uzyskał pierwszą lokatę na 102 aspirantów), został awansowany na oficera rezerwy piechoty w stopniu podporucznika i wkrótce przeniesiony do korpusu oficerów uzbrojenia. W 1934 r. wyjechał na roczne badania naukowe do Cambridge. W 1936 r. habilitował się na Politechnice Warszawskiej. W 1932 r. przyszedł na świat mój brat Jędrzej. Były to więc lata nie tylko wyętej pracy ale i osobistych, radosnych wydarzeń.

Przerwę tu na chwilę wątek chemii fizycznej materiałów wybuchowych, by wspomnieć o jeszcze jednej ścieżce prac mego Ojca, prowadzonych na Wydziale Lekarskim Uniwersytetu Poznańskiego – na polu chemii sądowej

ZAKŁAD MEDYCyny SĄDOWEJ. PRACOWNIA CHEMICZNO-TOKSYKOLOGICZNA²⁵

Katedrą i Zakładem Medycyny Sądowej Uniwersytetu Poznańskiego kierował, od chwili powołania w 1921 r., aż do wybuchu wojny, profesor Stefan Horoszkiewicz, uczeń wybitnego uczonego profesora Leona Wachholza z Katedry i Zakładu Medycyny Sądowej Uniwersytetu Jagiellońskiego.

W październiku 1930 r. Zakład Medycyny Sądowej otrzymał nowe pomieszczenie w gmachu *Collegium Anatomicum* przy ul. Heliodora Świącickiego 6. Ruszyły prace organizacyjne. Tworzono sale wykładowe i sekcyjne, laboratoria i pracownie. W 1939 r. zespół pracowników naukowych Zakładu Medycyny Sądowej liczył 8 osób, łącznie z profesorem Horoszkiewiczem, pod którego kierownictwem tworzył doskonałą ekipę. Byli to lekarze Stanisław Łaguna, Józef Makowiec, Bolesław Laszka i Jerzy Wusatowski oraz chemicy Jerzy Czigrinow, Maria Lewandowska-Kapczyńska i Tadeusz Tucholski.

W 1930 r. powstała przy Zakładzie Medycyny Sądowej nowa pracownia chemiczno-toksykologiczna, której organizowanie i wkrótce kierownictwo powierzył prof. Horoszkiewicz, będącemu świeżo po doktoracie, Tucholskiemu. Ojciec pracownię zorganizował i częściowo wyposażył z własnych środków, tak by była przystosowana do prowadzenia badań specjalistycznych. Kierował nią honorowo do czasu wojny.

Według oceny prof. Edmunda Chróścielewskiego „Pracownia chemiczno-toksykologiczna w Zakładzie Medycyny Sądowej Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu Poznańskiego, kierowana przez dr Tadeusza Tucholskiego, była jedną z pierwszych tego typu pracowni w zakładach i instytucjach medycyny sądowej nie tylko w Polsce, lecz także w Europie i cieszyła się dużym autorytetem”²⁶.

Ryc. 11. W Pracowni Chemiczno-Toksykologicznej, Zakład Medycyny Sądowej.
W białych fartuchach T. Tucholski i S. Łąguna

Laboratorium zajmowało się chemicznymi zagadnieniami w zakresie medycyny sądowej, toksykologii i kryminalistyki. W tych dziedzinach prowadzone były badania naukowe. Ojciec prowadził badania chemiczno-toksykologiczne wchodzące w zakres medycyny sądowej a więc badanie narządów wewnętrznych na obecność trucizn, leków oraz kryminalistyczne, takie jak badanie pisma i atramentów, fałszywych monet itp. „Z bogatego materiału eksperymentalnego umiejętnie wyłwiał przypadki o dużej wartości naukowej”, wspominał profesor Chróścielewski²⁷. Pracował nad nowymi technikami badań kryminalistycznych i toksykologicznych, m.in. wykorzystywał metody mikro-spektrofotometryczne do badania widm absorbcyjnych oksyhemoglobiny niektórych kregowców²⁸. W głośnej, w końcu lat 30., „sprawie Halasza” o defraudację ogromnej sumy pieniędzy [158 494 zł] ze Skarbu Państwa, finalizowanej w Sądzie Apelacyjnym w Poznaniu, w prowadzonej wspólnie z mgr chem. Jerzym Czigrinowem ekspertyzie, stosował badania pisma w widmie podczerwieni oraz chromatografię bibułową. Nie wiadomo czy była to jego własna metoda czy też zapożyczona ze szkoły w Jenie, z którą się konsultował.

Z tej działalności naukowej Tucholskiego udało mi się ustalić 9 publikacji, ogłoszonych głównie w „Czasopiśmie Sądowo Lekarskim” oraz 3 referaty wygłoszone na Zjeździe Lekarzy i Przyrodników Polskich we Lwowie w 1937 r.

Ryc. 12. Sekcja Medycyny Sądowej na Zjeździe we Lwowie. Stoją od lewej do prawej: dr J. Makowiec, prof. dr L. Wachholz, dr S. Manczarski, prof. dr W. Sieradzki, dr S. Łaguna, prof. dr S. Schilling-Siengalewicz, prof. dr. S. Horoszkiewicz, prof. dr W. Grzywo-Dąbrowski, doc. dr T. Tucholski, dr A. Kozłowski

Wraz z całym Zakładem Medycyny Sądowej pracownia chemiczno-toksykologiczna prowadziła działalność na rzecz wymiaru sprawiedliwości: Sądu Okręgowego, Sądu Apelacyjnego i Sądów Grodzkich okręgu poznańskiego.

Od stycznia 1932 r. Tadeusz Tucholski był zaprzysiężonym chemikiem sądowym, ustanowiony „biegłym sądowym w dziedzinie chemii sądowej, pismoznawstwem (badania chemiczne i fizykochemiczne pisma) i grafometrii (pomiar pisma) na okręg Sądu Apelacyjnego w Poznaniu.”²⁹

Wkrótce po moim urodzeniu, Ojciec udał się do Lwowa na XV Zjazd Lekarzy i Przyrodników Polskich by wziąć udział, m.in., w obradach Sekcji Medycyny Sądowej. Tamże wygłosił 2 referaty: *O wykrywaniu arsenu we włosach i O znikaniu fenolu w moczu*, wspólnie z M. Lewandowską, oraz zgłosił referat *Widmo krwi tlenkowej w przebiegu gnicia*. Na posiedzeniu w dniu 5 lipca obrady sekcji urozmaiciły demonstracje przygotowane przez zespół poznański z zakresu badań kryminalistycznych: S. Horoszkiewicz przedstawił karty do gry ze śladami tłuszczu ludzkiego, S. Łaguna – fotografie łusek z nabojów, T. Tucholski – preparaty z badań odzieży osobników zajmujących się fałszowaniem pieniędzy metalowych³⁰.

Na zakończenie obrad, w dniu 7 lipca 1937 r. profesor Wiktor Grzywo-Dąbrowski wystąpił z wnioskiem o utworzenie Polskiego Towarzystwa Sądowo-Lekarskiego, w ślad za świeżo utworzonym w Paryżu Międzynarodowym Towarzystwem Sądowo-Lekarskim. Towarzystwo zostało zarejestrowane w lutym 1938 r. pod nazwą Polskie Towarzystwo Medycyny Sądowej i Kryminologii. Archiwum PTS-L spłonęło w Warszawie w czasie wojny. Pozostała fotografia uczestników Sekcji Medycyny Sądowej ze Zjazdu we Lwowie, na której założyciele Towarzystwa utrwalili to ważne wydarzenie. Zapewne nie przeczuwali, że wkrótce wojna wyrwie z tego szeregu aż cztery osoby a Polskie Towarzystwo Medycyny Sądowej i Kryminologii, zakazane przez Niemców, zawiesi na wiele lat swoją działalność. Zakłady Medycyny Sądowej na uniwersytetach ulegną grabieży i dewastacji³¹.

BADANIA PIKRYNIANÓW C.D.

W trakcie badań nad widmami eksplozji i detonacji pikrynianów, podjętych w pracy doktorskiej Tucholskiego, pojawiło się pytanie, jak zachowują się te sole podczas ogrzewania do temperatury inicjującej ich wybuch.

Wyłoniła się zatem kwestia opracowania aparatury wytrzymałej na wstrząsy wybuchów i pozwalającej na bezpieczne badanie pikrynianów w warunkach laboratoryjnych. Tucholski rozwiązał problem opracowując metodę analizy termicznej związków wybuchowych przy użyciu ich w minimalnej ilości: 0,02 g. Metoda ta odznaczała się wysoką precyzją oraz całkowitym bezpieczeństwem prowadzonych prób. Pomiar temperatur przemian fizycznych i chemicznych, w czasie ogrzewania badanej substancji, odbywały się w specjalnie skonstruowanym piecyku elektrycznym zbudowanym z pełnego bloku miedzianego. Przedmiotem obserwacji były prądy termoelektryczne w termoparach, umieszczonych w badanej substancji i w piecu elektrycznym, z jednoczesnymi pomiarami temperatury tego piecyka, ogrzewanego ze stałą prędkością w zakresie przyrostu temperatury aż do momentu wybuchu.

Konstruując ten przyrząd „Tadeusz Tucholski, wykonał pionierską pracę i jest uważany za twórcę dyferencjalnego kalorymetru rejestrującego procesy przemiany materiałów wybuchowych w czasie ich ogrzewania. Jest on obecnie szeroko stosowany i w handlu występuje pod nazwą *Differential Scanning Calorimeter*”³². DSC został zgłoszony do patentu w USA przez E. S. Watsona i M. J. O’Neila w 1962 r. i opatentowany w 1966 r. (pod nr US3263484 A)³³. Na rynek został wprowadzony w 1963 r. przez *Pittsburgh Conference on Analytical Chemistry and Applied Spectroscopy*. Czy autorzy tego patentu znali prace mego Ojca sprzed trzydziestu lat? Czy ich wynalazek był w pełni samodzielny? Ciekawe, że w patentowym opisie tego urządzenia Watson i O’Neil wskazują na inspirującą dla ich wynalazku termoelektryczną metodą opracowaną przez R. Austena dla oznaczania temperatur przemiany metali i stopów metalicznych i, że na tę samą metodę powoływał się również mój Ojciec. Co prawda,

profesor Urbański zwrócił uwagę, że „Prace T. Tucholskiego nie są cytowane w zagranicznej literaturze, gdyż były publikowane w pismach polskich. Po raz pierwszy znalazły się w literaturze angielskiej w książce : T. Urbański, *Chemistry and Technology of Explosives* (Oxford, 1964, Pergamon Press).”³⁴ Na marginesie wspomnę, że wszystkie prace publikowane, czy to w „Rocznikach Chemii”, czy to w „Acta Physica Polonica”, zawierały *resumé* w języku niemieckim lub francuskim, niektóre były drukowane w całości po niemiecku, a w „Bulletin Internationale de l’Academie Polonaise des Sciences...” – po francusku.

Doniesienie o budowie i zasadach działania aparatury oraz pierwsze wyniki przeprowadzonych analiz zostało złożone do druku 4 listopada 1931 r. i ogłoszone w „Rocznikach Chemii” (1932) pod tytułem *O zastosowaniu ogniów termoelektrycznych do badania temperatury odwodnienia oraz temperatury wybuchu niektórych pikrynianów metalicznych*³⁵.

Analiza termiczna związków wybuchowych była referowana na VI Zjeździe Fizyków Polskich, który odbył się w Warszawie we wrześniu 1932 r. i opublikowana w „Acta Physica Polonica” (1932)³⁶. Pozwalała ona na całkowicie bezpieczne badanie przebiegu odwodniania pikrynianów, uchwycenie warunków, w których można uzyskać bezwodne pikryniany, na obserwację zachowania się badanego związku aż do jego stopienia i wybuchu. Wynaleziona przez Tucholskiego metoda jest dziś

Ryc. 13. T. Tucholski (z prawej) i pan Tomczak (laborant) montują aparaturę w Zakładzie Fizyki Wydziału Lekarskiego

powszechnie stosowana i występuje pod nazwą dyferencjalnej analizy termicznej (T. Urbański)³⁷ lub termicznej analizy różnicowej (*Differential Thermal Analysis – DTA*).

Stosując metodę dyferencjalnej analizy termicznej Tucholski kontynuował kompleksowe badania nad pikrynianami. W latach 1932–1934 powstał cykl prac zatytułowanych: *ANALIZA TERMICZNA PIKRYNIANÓW. Cz. I–IV*.

- I. *Analiza termiczna pikrynianów. Odwodnienie, temperatury topnienia, inicjujące i przedwybuchowe pikrynianów Li, Na, K, Rb, Cs, Cu i Ag.*
- II. *Analiza termiczna pikrynianów. Odwodnienie, temperatury topnienia, inicjujące i przedwybuchowe pikrynianów Be, Mg, Zn, Cd, Hg, Ca, Sr i Ba.*
- III. *Analiza termiczna pikrynianów. Odwodnienie, temperatury topnienia, inicjujące i przedwybuchowe pikrynianów Cr, Mn, Fe, Co i Ni.*
- IV. *Analiza termiczna pikrynianów. Odwodnienie, temperatury topnienia, temperatury inicjujące i przedwybuchowe pikrynianów Al, Sc, Y, La, Ga, In, i Tl.*

W pracy tej zbadał systematycznie wszystkie pikryniany metali znajdujące się w trzech pierwszych grupach pierwiastków układu okresowego oraz chromu, manganu i żelazowców, wyodrębnił i zdefiniował po raz pierwszy następujące pikryniany: skandu, itru, lantanu, galu i indu oraz szereg nowych wodzianów tych pikrynianów. Ustalił skład wszystkich możliwych wodzianów tych pikrynianów i warunki ich wyodrębniania, podał sposoby otrzymywania pikrynianów w postaci bezwodnej, wyznaczył temperatury ich topnienia, temperatury inicjujące wybuch oraz temperatury przedwybuchowe. Były to pierwsze w literaturze fachowej systematyczne badania procesów zachodzących w materiałach wybuchowych przy stopniowym ich ogrzewaniu aż do momentu eksplozji. Ich wyniki rzucały światło na wyjaśnienie przyczyn samorzutnych eksplozji materiałów wybuchowych³⁸.

Profesorowie poznańscy pisali: „Opracowana [...] metoda operowania minimalnymi ilościami materiałów wybuchowych zasługuje na jak największe zainteresowanie. Jest rzeczą niemal nie do uwierzenia, że badania przeszło stu próbek różnych pikrynianów, doprowadzające do eksplozji względnie do detonacji były wykonywane w gmachu Collegium Medicum, bez zwrócenia czyjejkolwiek uwagi”³⁹

Praca była drukowana sukcesywnie w latach 1933–1934 w „Rocznikach Chemii” (t. XIII i XIV)⁴⁰ oraz przedstawiona na XIV Zjeździe Lekarzy i Przyrodników Polskich w Poznaniu w 1933 r. (cz. III). Ogłoszone wyniki zostały przedstawione w 1936 r. jako rozprawa habilitacyjna na Politechnice Warszawskiej. W 1938 r. praca p.t. *Analiza termiczna pikrynianów* została nagrodzona przez Sąd Konkursowy Fundacji Stypendialnej przy Wydziale Chemicznym Politechniki Warszawskiej im. S. A. Fabryk Chemicznych „Radocha”⁴¹.

W 1938 r. ukazała się w „Rocznikach Chemii” jeszcze jedna praca poświęcona analizie termicznej pikrynianów p.t. *Rozkład termiczny pikrynianu potasu*⁴², w której Tucholski zbadał rozkład pikrynianu potasu w okolicy jego minimalnej temperatury zapłonu (około 287° C). Stwierdził, że poniżej tej temperatury pikrynian rozkłada się

autokatalitycznie na początku reakcji. Po okresie autokatalitycznym występuje degeneracja reakcji, a podczas tego okresu reakcja następuje zgodnie z równaniem szybkości reakcji łańcuchowych. Powyżej minimalnej temperatury zapłonu szybkość rozkładu doznaje gwałtownego przyśpieszenia. Dopóki temperatura rozkładającego się związku nie jest wyższa od temperatury ośrodka ogrzewającego, rozkład następuje zgodnie z równaniem $w = Ae^t$. Po przekroczeniu tej temperatury, wskutek coraz szybszego narastania temp. własnej pikrynianu, szybkość rozkładu doznaje coraz intensywniejszego przyśpieszenia i rozkład kończy się wybuchem, a temperatura pikrynianu w chwili przed wybuchem znajduje się w pobliżu 310° – 325° C.

Równoległe do badań nad przemianami pikrynianów pod wpływem zmian temperatury Tucholski prowadził prace nad krusznością i ciśnieniem wybuchowym pikrynianów i kwasu pikrynowego. Część eksperymentalną wykonał w laboratorium starobieruńskiej fabryki materiałów wybuchowych dla górnictwa „Lignoza” S.A., gdzie udzielono mu potrzebnego materiału eksperymentalnego i sprzętu pomiarowego⁴³. Zainteresowany tematem inż. Janusz Barcikowski, ówczesny dyrektor fabryki, a także inż. chemik Jerzy Kielczewski prowadzili badania nad nowymi technologiami ładunków wybuchowych do spłonek, co było też przedmiotem zainteresowania wielu specjalistów z zagranicy. Tucholski, mierząc rozcięcie ołowianego bloku Trautzla, wyznaczył ciśnienie wybuchowe dla 22 pikrynianów bezwodnych oraz zmierzył na kreszerach miedzianych ich kruszność. Stwierdził, że istnieje kilka pikrynianów, wywierających ciśnienie wybuchowe i kruszność wyższe od przyjmowanego dla kwasu pikrynowego (którym napelnia się spłonki amunicji), zaś inne – niższe. Wyniki zostały opublikowane w „Wiadomościach Technicznych Uzbrojenia” w 1934 r. p.t. *Wpływ kationu pikrynianu na ich kruszność i ciśnienie wybuchowe*⁴⁴.

Dalsze prace doświadczalne w tym zakresie Tucholski prowadził w Zakładzie Fizyki Uniwersytetu Poznańskiego. Również i tym razem przystąpił do budowy aparatury, która pozwalałaby na wykonanie obserwacji w całkowicie zamkniętej przestrzeni. Wraz z M. Sąsiadkiem, który wykonał część konstrukcyjną, zbudowali bombę manometryczną, urządzenie posiadające indykator tłoczkowo-sprężynowy z rejestracją kinematograficzną, którym można było jednocześnie mierzyć całkowity przebieg zmian ciśnienia, od chwili początkowej, poprzez maksimum do całkowitego obniżenia. Pomysł zbudowania bomby manometrycznej powstał w ramach prac zapoczątkowanych przez prof. Kalandyka nad jonizacją, zachodzącą przy wybuchach, kiedy okazało się konieczne wykonanie obserwacji w całkowicie zamkniętej przestrzeni. Jako materiałem doświadczalnym posłużono się pikrynianami; w czasie badania wyznaczono czas trwania wybuchu, wpływ gęstości ładowania na ciśnienie wybuchowe oraz zależność od kationu pikrynianu. Opis bomby manometrycznej z indykatorem i urządzeniem rejestrującym oraz wyniki przeprowadzonych prób zostały ogłoszone w „Acta Physica Polonica” w 1934 r. *Die Manometerbombe ind ihre Anwendung zur Untersuchungen der Explosions-eigenschaften der Pikrate. Bomba manometryczna i jej zastosowanie do badań włas-*

ności wybuchowych pikrynianów⁴⁵. M. Sasiadek referował *Badania nad jonizacją oraz ciśnieniem podczas eksplozji stałych materiałów wybuchowych*, na VIII Zjeździe Fizyków Polskich we Lwowie w 1936 r.

KINETYKA I KATALIZA. CAMBRIDGE

Rok 1934 był dalej bardzo pracowity i pełen ciekawych wyników badań a także elektryzujących środowisko atomistów nowych odkryć. W tymże roku amerykański chemik z Uniwersytetu Columbia Harold Clayton Urey otrzymał Nagrodę Nobla z chemii za odkrycie deuteru – ciężkiego izotopu wodoru występującego w warunkach naturalnych. Odkrycia tego dokonał w 1931 r. a kilka miesięcy później, już w 1932 r. wyprodukowana została po raz pierwszy ciężka woda. W następnym roku H. C. Urey i G. N. Lewis przeprowadzili w Stanach Zjednoczonych pierwszą próbę wyizolowania czystego deuteru poprzez elektrolizę. Badania nad deuterem wywołały duże zainteresowanie fizyko-chemików.

W Zakładzie Fizyki prof. Kalandyka Nagroda Nobla dla Ureya wywołała poruszenie. Ojciec zwrócił uwagę na stojącą w kącie wielką, dwudziestopięciolitrową butlę z wodą destylowaną, przygotowaną do eksperymentu. Butla stała niewykorzystana od 3 lat, woda powoli parowała i pozostało jej około 600 ml. Postanowił zbadać ciężar właściwy tej odparowanej cieczy: po wykonaniu pomiarów okazało się, że miała gęstość 1,0016 w temp. 4° C i że był to zatężony roztwór ciężkiej wody. Dla porównania odparował przez gotowanie pewną ilość wody do 1/60 początkowej objętości. Gęstość jej wyniosła 1,0001. Porównanie wyników wykazało, że powolne odparowywanie wody jest bardziej skuteczną metodą zatężania cząsteczek tlenu wodoru zawierających atomy deuteru (ang. *diplogen*) aniżeli podgrzewanie do temperatury wrzenia. Doniesienie o przeprowadzonym eksperymencie Tucholski przesłał do „Nature”. Jest ono zatytułowane *Increase of the Percentage of Diplogen in Water during very slow Evaporation*⁴⁶.

Eksperyment z butlą okazał się zaskakujący. Prace nad pikrynianami dobiegły końca, ostatecznie wyniki były przygotowane do druku. Z pełną aprobatą profesora Kalandyka, Ojciec podjął starania o wyjazd do Cambridge, do *Colloid Science Laboratory*, gdzie pod kierunkiem prof. E. K. Rideala, znanego ze swych prac na katalizę heterogenną, prowadzone były badania nad reakcjami wodoru i deuteru na powierzchni metali. W lutym 1934 r. zwrócił się do Funduszu Kultury Narodowej o stypendium na roczny pobyt studyjny w *Department of Colloid Science, the University of Cambridge*. Od swoich przełożonych profesorów Kalandyka i Horoszkiewiczza uzyskał poparcie i doskonałe opinie, które przytaczam w całości⁴⁷:

„Poznań, 7 II 1934

[...] Nawiązując do podania dr Tucholskiego o stypendium na wyjazd na studia do Cambridge uprzejmie podaję, że Dr Tucholski [...] dał się poznać jako niepo-

wszedni pracownik, poświęcający wszystkie swe siły dla nauki, dowodem czego jest załączony wykaz publikacji. Od paru lat Dr Tucholski wykonuje badania na swoje własne tematy, prowadząc doświadczenia zupełnie samodzielnie.

Znając inicjatywę i pracowitość Dr Tucholskiego jestem przekonany, że w czasie pobytu zagranicą Dr Tucholski pogłębi swoją wiedzę i przyniesie naszej literaturze naukowej szereg nowych prac.

/–/ Prof. Stanisław Kalandyk”

„Poznań, 7 lutego 1934

[...] Dr Tucholskiego znam z opinii jego bezpośredniego przełożonego prof. Dr Kalandyka, jako wzorowego pracownika Zakładu, spełniającego z całym oddaniem swe obowiązki i z zapałem oddającego się pracy naukowej. Od lat dwu mam nadto sposobność, stykając się z Dr Tucholskim, jako zaprzysiężonym chemikiem sądowym, prowadzącym badania w pracowni chemicznej Zakładu Medycyny Sądowej, stwierdzić w całej rozciągłości zdanie o jego zupełnie wyjątkowych wartościach pracownika i badacza naukowego.

Rzadko spotykana pilność, obowiązkowość i sumienność, dokładność i docieklivość, przy wybitnych i wszechstronnych zdolnościach, stawiają Dr Tucholskiego w rzędzie tych nielicznych młodych uczonych, którzy dzisiaj są i będą nadal w przyszłości chlubą Nauki Polskiej.

Uważam, że w interesie tej Nauki winno się umożliwić Dr Tucholskiemu pracę w kierunku zamierzonych badań wśród korzystnych po temu warunków.

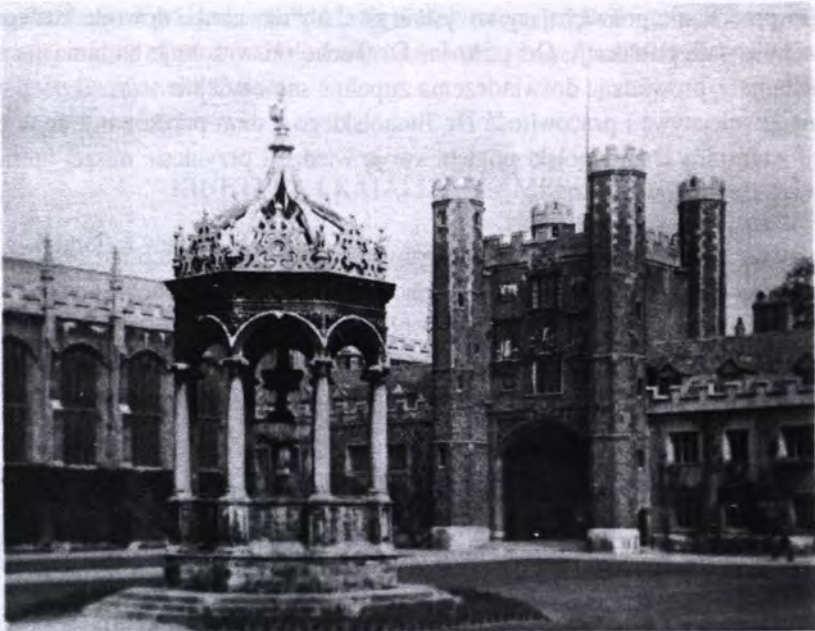
/–/ Prof. Dr Stefan Horoszkiewicz

Kierownik Zakładu Medycyny Sądowej U.P.”

Fundusz Kultury Narodowej przyznał Tucholskiemu stypendium a Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w końcu lipca wraziło zgodę i „udzieliło st. asystentowi dr Tadeuszowi Tucholskiemu urlopu bezpłatnego na czas od 1 października 1934 r. do 30 września 1935 r. dla badań naukowych za granicą.”⁴⁸

Wyjazd nastąpił 28 września pociągiem przez Niemcy i Holandię do Anglii, by z całym entuzjazmem otworzyć w Cambridge „angielski rozdział”, w warunkach całkowicie memu Ojcu nieznanym.

Cambridge, stare, średniowieczne miasteczko przesiąknięte było życiem uniwersyteckim. W 1209 r. znalazł tu siedzibę, drugi po Oxfordzie, najstarszy uniwersytet angielski – *University of Cambridge*. „Miasto żyło nauką i życiem studentów. – wspominał w *Szkicach z Przeszłości* Leopold Infeld – Uniwersytet to zbiór autonomicznych *college*’ów, starych, bogatych klasztorów nauki. Zbudowane są owe *colleges* w stylu gotyku angielskiego, porośnięte dzikim winem, z kamienia poczerniałego od wiatru, pełne dziedzińców i krużganków, i różnych pokoi w których mieszkają studenci... i fel-

Ryc. 14. Uniwersytet Cambrigde. Great Court w Trinity College

lows, to znaczy naukowcy pracownicy *college'u*, nauczyciele, wykładowcy. Wieczorami studenci noszą krótkie togi, a po dyplomie – dłuższe. Rytuał życia oparty jest na zwyczajach średniowiecznych, zmieniających się bardzo powoli; formy wykładów biorą początek z wykładów Erazma z Rotterdamu, ale ich treść jest nowoczesna.”⁴⁹ Słynne *Cavendish Laboratory*, kierowane od 1919 przez Lorda Rutheforda, mieściło się od ponad stu lat, w starym gmachu *Trinity College*. W tych samych starych murach ulokowały się pracownie *Colloid Science Laboratory*. Na fotografii, którą Ojciec zrobił w czasie wykładu Lorda Rutheforda widać te stare sale, których atmosferę tak świetnie oddał Profesor Infeld:

„Pamiętam dobrze brudne stare sale i pracownie w Cavendish Laboratory, z którymi związana jest historia fizyki drugiej połowy XIX wieku i pierwszych trzydziestu pięciu laty naszego wieku. James Clerk Maxwell, Lord Rayleigh, J. J. Thomson, Lord Rutheford – oto kolejne nazwiska kierowników Cavendish, zapisane na zawsze w historii nauki. Dziś złoty wiek Cambridge dla fizyki doświadczalnej minął. Zmieniło się wiele na świecie od roku 1934 i centra badań fizycznych uległy przesunięciu. Ale około roku 1934 stan był taki, że jeśli się chciało widzieć jakiegokolwiek wielkiego fizyka na świecie, to nie trzeba się było ruszać z Cambridge. Prędzej czy później musiał on o Cambridge zawadzić.”⁵⁰

Ojciec miał szczęście. „W 1934 roku – jak wspominał Leopold Infeld – „Cambridge!...było największym skupiskiem laureatów nagrody Nobla: Lord Rutheford, J. J. Thomson, J. Chadwick, P. M. G. Blackett, J. D. Cockroft, P. A. M.

Ryc. 15. Lord Ernest Rutherford w czasie wykładu. Fot. T. Tucholski

Dirac. Wszyscy byli około roku 1934 w Cambridge, wszyscy oni przed lub po 1934 otrzymali nagrodę Nobla z fizyki.”⁵¹

W tym okresie, przebywało w Cambridge na stażach naukowych z zakresu nukleoniki kilku stypendystów z Polski. W *Cavendish Laboratory* – fizycy Henryk Niewodniczański i Leopold Infeld (stypendyści Fundacji Rockefellera) oraz Leopold Sosnowski (stypendysta Funduszu Kultury Narodowej). W *Laboratory of Colloid Science* – Tadeusz Tucholski (także FKN). Wszyscy oni, wybitni uczeni i późniejsi profesorowie zapisali się na kartach światowej nauki. Tucholskiemu wojna ucięła skrzydła.

Colloid Science Laboratory w Trinity College, w którym Tucholski spędził pracownice wiele „angielskich” miesięcy, kierował profesor Eric K. Rideal⁵² od 1930 r., tj. od kiedy został wybrany członkiem Akademii Królewskiej, otrzymując tym samym najwyższy tytuł naukowy w Anglii – *Fellow of the Royal Society*. W tym samym roku mianowany *Professor of Colloid Science, University of Cambridge* na nowo utworzonym *Department of Colloid Science*, założył *Colloid Science Laboratory*, którym kierował do 1946 r. Pod jego kierownictwem Laboratorium stało się światowym centrum badań koloidów, chemii powierzchni oraz katalizy (*colloid and surface chemistry and catalysis*). W czasie II wojny światowej zespół profesora Rideala pracował na potrzeby wojska, prowadził prace nad materiałami wybuchowymi, paliwami, polimerami i innymi zagadnieniami związanymi z toczącą się wojną. Jego zasługi zostały uhonorowane w 1951 r. tytułem szlacheckim za służbę dla *Ministry of Supply* w czasie II wojny światowej oraz *Davy Medal of the Royal Society* za wybitne zasługi na polu chemii

powierzchni (*subject of surface chemistry*). Być może Laboratorium prof. Rideala już przed wojną prowadziło także badania na potrzeby wojska? Tak twierdził mój brat Jędrzej.

Współpraca Ojca z profesorem Ridealem układała się bardzo dobrze. Kto wie, czy nie bez znaczenia były też ich przeżycia frontowe z czasów I wojny – te należą u mężczyzn do najważniejszych i rodzą między nimi specyficzną więź. Obaj walczyli jako ochotnicy w swoich armiach: jeden w walkach nad Sommą w Korpusie Strzelców Królewskich, w 1916 r. ranny ale dalej pracujący na tyłach nad puryfikacją wody dostarczanej z tej rzeki dla walczącego wojska, drugi – na froncie wojny 1920 r. jako kanonier w artylerii ciężkiej a potem w służbie zawodowej – jako pirotechnik. Czyżby doświadczenia te skierowały ich pasje naukowe ku chemii fizycznej i jej zastosowań w chemii wojskowej?

Dla Ojca staż naukowy w *Colloide Science Laboratory* okazał się bardzo owocny. W krótkim czasie, zaledwie dziesięciu miesięcy, opanował całkowicie technikę wysokoprężniową, zapoznał się z badaniami nad kinetyką reakcji gazowych w układach homogenicznych i heterogenicznych oraz ze stroną teoretyczną tych zagadnień. Konkretnym tematem, nad którym pracował pod kierunkiem profesora Erica K. Rideala była kinetyka uwodornienia etylenu lekkim wodorem i jego ciężkim izotopem – deuterem na powierzchni niklu⁵³.

Ryc. 16. Lord Rutheford na polu golfowym. Fot. T. Tucholski

Deuter do badań w Laboratorium sprowadzany był z Norwegii z zakładów chemicznych *Norsk Hydro Company*, przy hydroelektrowni w Vemork, 130 km od Oslo. Była to największa, i zdaje się jedyna, produkcja przemysłowa w Europie i w świecie. To właśnie z tej wytwórni, Ojciec, po powrocie do kraju, sprowadzał deuter do swoich dalszych eksperymentów.

O przejście produkcji deuteru w Norwegii rozegrała się w czasie II wojny światowej słynna „bitwa o ciężką wodę”. Niemcy próbowali wykorzystać ją do produkcji bomby atomowej. W 1941 r. kiedy produkcja, w przejętej przez Niemców fabryce, została wielokrotnie zwiększona, do 1,7 ton rocznie, Churchill podjął decyzję o zniszczeniu zakładu w Vemork. Pierwsza akcja komandosów brytyjskich w 1942 r. nie powiodła się i dopiero akcja norweskiego ruchu oporu w 1944 r. była udana i prom z ewakuowaną do Niemiec ciężką wodą został zatopiony⁵⁴.

Tymczasem, do wybuchu wojny mamy jeszcze 4 lata. Wyniki badań prowadzonych przez Tucholskiego w Cambridge zostały ogłoszone, wspólnie z E. K. Ridealem, w „*Journal of the Chemical Society*” w październiku 1935 r., p.t. *The Reaction of Hydrogen and Deuterium with Ethylene at a Nickel Surface*⁵⁵. W pracy tej „[...] posługując się subtelną techniką badań wysokopróżniowych, wykazano, że reakcja uwodorniania etylenu lekkim wodorem oraz wodorem ciężkim, wykonywana z użyciem niklu jako katalizatora, w granicy ciśnień 1–10 mm, jest reakcją rzędu zerowego. [...] Jest to bardzo ciekawa praca z punktu widzenia eksperymentalnego i teoretycznego...” pisali profesorowie poznańscy w *Sprawozdaniu Komisji...*⁵⁶ Według prof. Józefa Zawadzkiego, była to jedna z najważniejszych prac Tucholskiego.

Ocenę pracy Tucholskiego w *Colloid Science Laboratory* przesłał prof. Eric K. Rideal do Poznania, po powrocie Ojca z Cambridge. Zamieszczam ją *in extenso*⁵⁷:

“DEPT. OF COLLOID SCIENCE,
THE UNIVERSITY,
CAMBRIDGE

9th october, 1935

Dear Sir,

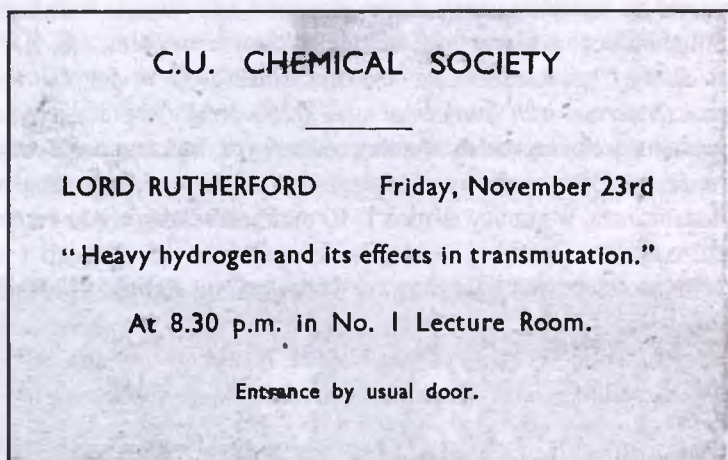
I have much pleasure in expressing my satisfaction with the admirable way in which Dr. Tucholski has carried out a piece of work in my laboratory, in the year 1934 – 1935. During this period he mastered the not easily acquired art of high vacuum technique and commenced an investigation on the reaction of ethylene with both hydrogen and the newly discovered isotope deuterium.

When it is realised that he had only one year available to enter a new laboratory and commence work, I consider that the work which he actually car-

ried out and completed and which I trust will be shortly published in the Journal of the English Chemical Society, is a very creditable performance.

I am,
Yours faithfully,
/-/ Eric K. Rideal
Professor of Colloid Science.”

Czas spędzony przez Ojca w Cambridge wypełniała głównie praca w Laboratorium, ale nie tylko. Były wykłady i spotkania naukowe. Zawiadomienia o nich były drukowane na kolorowych kartonikach, w formie wizytówki. Jako ciekawostkę przedstawiam zachowany przez Ojca anons o wykładzie Lorda Rutheforda⁵⁸:

Zachowało się także, wydrukowane w tej samej formie, zaproszenie na doroczne spotkanie INTER-LABORATORY LEAGUE⁵⁹. Międzynarodowa Liga Laboratoryjna była – a może jest i dziś – klubem, w którym spotykali się zagraniczni naukowcy pracujący w różnych laboratoriach Uniwersytetu w Cambridge. W klubie tym Ojciec poznał stypendystów pracujących w *Biological Laboratory*: dr Wiktora Władysława Nowińskiego biochemika z Instytutu Nenckiego, stypendystę Fundacji Rockefellera (po wojnie prowadził w Stanach Zjednoczonych badania nad biochemią komórek rakowych) oraz hinduskiego epidemiologa dr Dhiren N. Rojya, stypendystę uczelni *Calcutta School of Tropical Medicine* (po wojnie profesora i dyrektora tej uczelni). Wiem, że była to bliska znajomość a z dr Rojyem zawiązała się serdeczna przyjaźń.

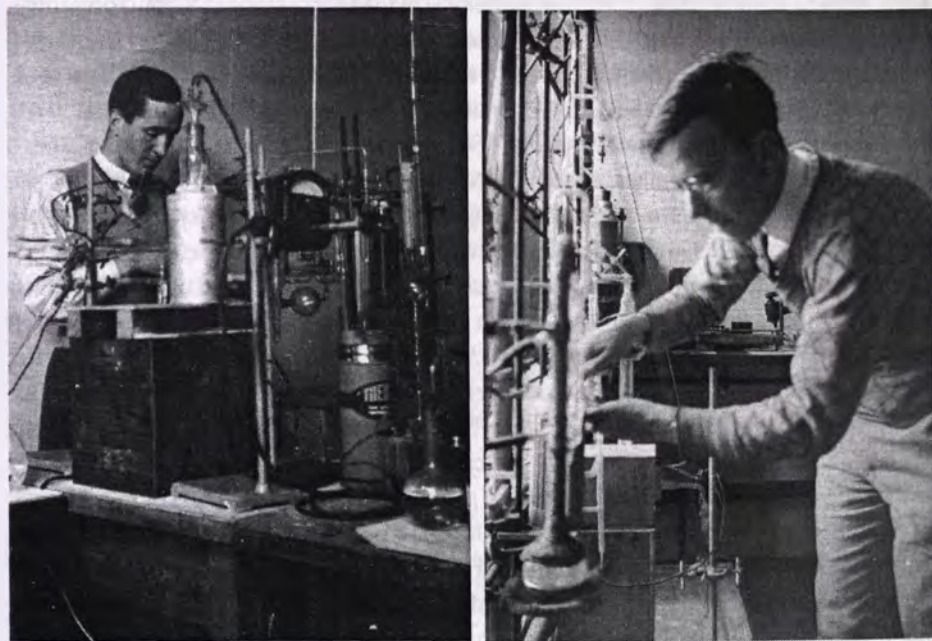
Ojciec namiętnie fotografował i pozostawił sporą ilość zdjęć ze swego pobytu w Anglii a nawet krótkiego wypadu do Szkocji, dokąd zaprosił go, w czasie wielkoczasowej przerwy George Bryce. Na fotografiach jest wiele przyrody, dalekich krajobrazów i starej architektury. Te zdjęcia pozwoliły mi zobaczyć starą Anglię i Szkocję oczami mojego Ojca. Jest też cała kolekcja fotografii z Cambridge, zdjęcia kolegów

w *Colloid Science Laboratory* a także ze spotkań po pracy. Wygląda na to, że tworzyli dość żywą społeczność. Po godzinach i dniach spędzonych w laboratorium należał się oddech. Grali więc w golfa, spotykali się na weekendowych spacerach i wycieczkach.

Trudno mi rozpoznać te osoby choć niektóre fotografie są opisane na odwrocie. Pozostały z tych czasów znajomości i przyjaźnie, które przetrwały do wybuchu wojny i o których świadczą listy słane później do Poznania przez George'a Bryce'a, Richarda C. L. Boswortha, F. E. T. Kingmana i Dhirena N. Roja z Indii.

Zachowała się też korespondencja moich rodziców z czasu ich rozłąki: Mama pisała regularnie, donosząc co w domu i na Uniwersytecie, Ojciec słał kartki pocztowe zapisane drobnym maczkiem. Jego listy do profesora Kalandyka, niestety nie zachowały się, choć wiem, że pisał obszernie donosząc mu o postępach prac. Miał o to pretensje profesor Galecki, zrazu robiąc mu wymówki a gdy to nie poskutkowało, próbował go sobie zjednać przejściem na stopę koleżeńską (zachowały się u mnie listy Profesora pisane do Cambridge). Nic z tego, Ojciec pozostał lojalny wobec profesora Kalandyka.

Profesor Galecki nie darował mu tego i po powrocie Tucholskiego do kraju, stawiał przeszkody w sprawie jego habilitacji. Konkurując z profesorem Kalandykiem robił trudności formalne w sprawie habilitacji z chemii fizycznej, motywując to tym, że Tucholski pracował w zakładzie fizyki a nie chemii fizycznej. Wiedział też dobrze, że w Zakładzie Fizyki u profesora Kalandyka powstała *Analiza termiczna pikrynianów*,

Ryc. 17. W *Colloid Science Laboratory*, George Bryce i F. E. T. Kingman. Fot. T. Tucholski

Ryc. 18. Cambridge. Tadeusz Tucholski z Dhirenem N. Royem

gotowa od 1934 r. jako rozprawa habilitacyjna. Rywalizacja między dwoma profesorami dała tu o sobie znać. Profesor Kalandyk był do tego stopnia wzburzony intrygami profesora Gałęckiego, że w testamencie umieścił życzenie, aby w razie swej śmierci wykluczyć profesora Gałęckiego z konduktu pogrzebowego. Habilitacja przesunęła się na następny rok i została przeniesiona na Politechnikę Warszawską.

Ojciec wrócił do Polski 22 lipca 1935 r. Przyplłynął statkiem do nowoczesnego portu w Gdyni, zbudowanego w ciągu kilku lat na terenie maleńkiej, rybackiej wioski, gdzie jeszcze 10 lat temu spędzał wakacje na kolonii akademickiej wraz ze swoją narzeczoną Zochną Osuchowską. Odżyły wspomnienia jak bawili się, tańczyli na trawie *shimmy* i kąpali się w morzu, nareszcie polskim. Teraz wioził kufer załadowany książkami, baedekerami oraz mnóstwem zdjęć. Żonie przywiózł plik reprodukcji z galerii malarstwa londyńskiego *British Muzeum* i szkocki pled w czerwonej kratę, który nam długo służył w zimnych, powojennych latach. Zakończywszy prace w laboratorium w Cambridge, pragnął jak najszybciej otworzyć przewód habilitacyjny i kontynuować podjęte badania z kinetyki reakcji katalitycznych.

Po powrocie do Poznania, pomimo napotkanych przeszkód czynionych przez prof. Gałęckiego w sprawie habilitacji, Tucholski przystąpił do kontynuowania prowadzonych w Anglii badań. W Zakładzie Fizyki prof. Kalandyka podjął systematyczne studia nad mechanizmem reakcji katalitycznej łączenia się tlenu z wodorem na metalicznym palladzie. Doświadczenia prowadził dwuetapowo. W pierwszym podejściu zbadał łączenie się wodoru i tlenu na powierzchni palladu w zależności od

nadmiaru obu reaktantów oraz zmierzył wpływ temperatury na reakcję w granicach od 0 do 300° pod ciśnieniem 10 – 15 mm Hg, w drugim – porównał reakcje $2\text{H}_2 + \text{O}_2$ i $2\text{D}_2 + \text{O}_2$ na folii palladowej w granicach temperatur 0 – 300° i pod ciśnieniem 10 mm Hg oraz wyznaczył ich energie aktywacji. Wodór ciężki był przygotowywany z – 99,6% D_2O o c. wł. 1,10495 – dostarczonego przez, wspomnianą już wytwórníę *Norsk Hydro-Elektrisk-Kvaelfabrikationselskab Oslo*⁶⁰. Na podstawie otrzymanych wyników, przedstawiony został mechanizm łączenia się wodoru z tlenem na powierzchni palladu.

Całość prac wraz z opisem zbudowanej aparatury i procesem doświadczalnym oraz wyniki przeprowadzonych badań zostały następnego roku opublikowane w „Rocznikach Chemii” (1937) pt. *O łączeniu się tlenu z wodorem na powierzchni palladu. I. i II*⁶¹. oraz przedstawione na posiedzeniu Sekcji Chemii XV Zjazdu Lekarzy i Przyrodników Polskich we Lwowie, w lipcu 1937 r.⁶²

W 1938 r. praca ta, zatytułowana *Über die Reaction von Wasserstoff mit Sauerstoff auf metallischem Palladium*, ukazała się w Lipsku, w niemieckim czasopiśmie „Zeitschrift für physikalische Chemie”⁶³.

O tym badaniu Tucholskiego wspominała prof. Alicja Dorabalska na plenarnym posiedzeniu w dniu 1 lipca 1938 r. IV Zjazdu Chemików Polskich w Wilnie, na którym miała odczyt zatytułowany: *Oblicza współczesnej chemii fizycznej zagranicą i w Polsce*⁶⁴.

Powiedziała wtedy na zakończenie:

„W dziedzinie ostatnio wykrytych izotopów deuter i jego związki skupiają najliczniej uwagę badaczy. [...] Nauka opanowała metody otrzymywania i oznaczania stężeń licznych już dziś związków deuteru, zarówno nieorganicznych jak i organicznych, poznała ich stałe fizyczne i termodynamiczne, własności ciężkiej wody jako rozpuszczalnika, jej stałą dysocjacji; poznano kinetykę wymiany H na D w wodzie i kinetykę wielu innych reakcji, przebiegających w roztworach ciężkiej wody. Dział badań nad deuterem rozwija się dzisiaj z wielką szybkością. [...] W Polsce w Zakładzie prof. Kalandyka w Poznaniu doc. Tucholski opracował kinetykę reakcji tlenu z wodorem i deuterem na blaszce palladu w zakresie temperatur 0–300° pod ciśnieniem 10 mm Hg.”⁶⁵

HABILITACJA. POLITECHNIKA WARSZAWSKA. INSTYTUT TECHNICZNY UZBROJENIA

Habilitacja Tadeusza Tucholskiego odbyła się na Wydziale Chemicznym Politechniki Warszawskiej w czerwcu 1936 r. Podstawą dysertacji habilitacyjnej była, wspomniana już *Analiza termiczna pikrynianów. Odwodnienie, temperatury topnienia, inicjujące i przedwybuchowe pikrynianów. Cz. I–IV*. Na mocy Uchwały Rady Wydziału Chemicznego Politechniki Warszawskiej z 23 czerwca 1936 r., popartej przez Senat Akademicki na posiedzeniu w dniu 24 czerwca 1936 r. i zatwierdzonej 31 sierpnia

1936 r. przez Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, dr Tadeusz Tucholski został habilitowany i mianowany docentem chemii fizycznej materiałów wybuchowych na Wydziale Chemicznym Politechniki Warszawskiej⁶⁶. Przewodniczącym Rady Wydziału i dziekanem Wydziału Chemicznego był prof. Józef Zawadzki – od roku akademickiego 1936/37 aż do wybuchu wojny, rektor Politechniki Warszawskiej.

Nie czekając na wynik, natychmiast po przewodzie habilitacyjnym, 18 czerwca, Ojciec udał się na sześciotygodniowe ćwiczenia oficerów rezerwy w Szkole Uzbrojenia W.P. w Cytadeli Warszawskiej. O zatwierdzeniu habilitacji przez Senat Akademicki dowiedział się 24 czerwca z telegramu otrzymanego z Poznania:

NOWY DOCENT NIECH ŻYJE – KALANDYKOWIE⁶⁷. Był to bowiem także sukces Profesora.

O ile wiem, prace dra Tucholskiego w czasie kolokwium habilitacyjnego referował prof. Tadeusz Urbański, kierownik Zakładu Technologii Materiałów Wybuchowych Wydziału Chemicznego Politechniki Warszawskiej i wkrótce, w roku akademickim 1938/39 dziekan Wydziału Chemicznego. Od tamtego czasu nawiązała się między nimi bliska współpraca. Profesor Urbański zaczął czynić starania by mego Ojca przenieść z Uniwersytetu Poznańskiego do Politechniki Warszawskiej. W końcu, w 1939 r., zostały one uwieńczone pomyślnymi decyzjami, lecz wojna przekreśliła wszystkie plany. W swoich *Zapiskach do autobiografii naukowej* profesor Urbański napisze pod koniec życia:

„Nie wrócili z wojny dwaj moi doskonali pracownicy: dr Zbigniew Kapuściński i doc. dr Tadeusz Tucholski, który świeżo habilitował się na Politechnice Warszawskiej i został przeniesiony z Uniwersytetu Poznańskiego na stanowisko adiunkta przy Katedrze Technologii Materiałów Wybuchowych. T. Tucholski był wybitnie uzdolnionym chemikiem. Wynalazł on modną obecnie metodę dyferencjalnej analizy termicznej (1932–34 r.). Następnie odbył on roczny staż na Uniwersytecie w Cambridge u prof. Rideala, znanego ze swych prac nad katalizą heterogenną. Był doskonałym członkiem zespołu na Politechnice i obiecywałem sobie dużo po współpracy z nim”⁶⁸.

Zakład Technologii Materiałów Wybuchowych powstał w 1934 r., wraz z oddaniem do użytku nowego Gmachu Technologii Chemicznej Politechniki Warszawskiej. Jego organizację powierzono, będącemu świeżo po habilitacji, docentowi Urbańskiemu, który od 1929 r. miał zlecone wykłady na Wydziale Chemicznym z technologii materiałów wybuchowych oraz kierował Działem Badań Pirotechnicznych Instytutu Technicznego Uzbrojenia. W 1928 r. zorganizował i prowadził Laboratorium Chemiczne przy Fabryce Prochu w Pionkach a potem w Rembertowie, dokąd zostało przeniesione w 1932 r. na teren Wytwórni Amunicji „Pocisk”, gdzie „udało się [...] stworzyć laboratorium doskonale zaopatrzone w nowoczesną, jak na owe czasy, aparaturę.”⁶⁹ W 1935 r. Wytwórnia Amunicji „Pocisk” została przejęta przez Departament Uzbrojenia Min. Spraw Wojskowych pod nazwą Wojskowe Zakłady Pirotechniczne. W potocznym użyciu pozostała nazwa „Pocisk”.

Laboratorium było wydzieloną jednostką ITU na terenie wytwórni amunicji w Rembertowie⁷⁰. Kilka kilometrów dalej, na terenie poligonu w Zielonce, mieściła się jeszcze jedna jednostka ITU – Centrum Badań Balistycznych.

Po mianowaniu profesorem nadzwyczajnym w 1936 r., Tadeusz Urbański otrzymał Katedrę i kierownictwo Zakładu Technologii Materiałów Wybuchowych. Podjął ścisłą współpracę z Laboratorium ITU w Rembertowie. Stworzył zespół wysoko kwalifikowanych chemików i fizyko-chemików, specjalizujących się w dziedzinie materiałów wybuchowych. Ze współpracy tych zakładów naukowych wyszło wtedy wiele cennych prac prowadzonych na potrzeby Ministerstwa Spraw Wojskowych⁷¹. Współpracownicy prof. Urbańskiego z Politechniki pracowali także w Laboratorium Instytutu Technicznego Uzbrojenia w Rembertowie.

Ojciec podjął pracę w ITU 1 sierpnia 1939 r. Został zatrudniony jako samodzielny pracownik naukowy, w charakterze doradcy technicznego Instytutu Technicznego Uzbrojenia, w Dziale Badań Pirotechnicznych w Rembertowie. Umowę podpisał z kierownikiem ITU ppłk inż. Andrzejem Pomaskim. Dokument zawierał „Umowę dodatkową”, w której: „doc. dr Tadeusz Tucholski zobowiązany jest do wykonania wszelkiego rodzaju ulepszeń, wynalazków i konstrukcji w zakresie działu uzbrojenia, przy czym prawo uzyskania patentu na wynalazki i ulepszenia z dziedziny uzbrojenia przysługuje wyłącznie Ministerstwu Spraw Wojskowych, a to po myśli rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 22 marca 1928 r. o ochronie wynalazków, wzorów i znaków towarowych art. 17 p. 2”⁷². Minie ledwie miesiąc, gdy dostanie rozkaz ewakuacji z ITU na Wschód.

Przez dwa lata poprzedzające wojnę Tucholski wykonywał prace zlecone w zakresie materiałów wybuchowych, jako stały doradca techniczny Departamentu Uzbrojenia Ministerstwa Spraw Wojskowych, w tym prowadził wykłady pt. *Z najnowszych teorii reakcji wybuchowych*⁷³ na Wydziale Chemicznym Politechniki Warszawskiej. Prace te jako utajnione, nie są znane. Prawdopodobnie przepadły w czasie ewakuacji ITU we wrześniu 1939 r. oraz bombardowania Politechniki. Wiem od mego brata, że Ojciec zajmował się badaniami amunicji strzeleckiej i artyleryjskiej, m.in. do armat Boforsa wz. 36, 37 mm. W sierpniu 1938 r. odbył ćwiczenia oficerów uzbrojenia rezerwy w Centrum Badań Balistycznych w Zielonce⁷⁴, 19 marca 1939 dostał awans na porucznika rezerwy uzbrojenia.

Prace badawcze na potrzeby wojska nabierały coraz większego tempa. Kiedy w 1934 r. Hitler rozpoczął intensywną akcję dozbijania Niemiec i w 1936 r. zajął Nadrenię – nad Polskę zaczęły nadciągać czarne chmury wojny. Na VIII Zjeździe Fizyków Polskich we Lwowie w październiku 1936 r., na którym Tucholski referował *Uwodornienie związków lekkim i ciężkim wodorem na katalizatorach metalicznych*⁷⁵, Walne Zgromadzenie uchwaliło wniosek o gotowości do współpracy z Towarzystwem Wojskowo-Technicznym w rozwiązywaniu zagadnień mających znaczenie dla obronności Państwa.

Ryc. 19. Oficerowie uzbrojenia na ćwiczeniach w Centrum Badań Balistycznych, 1938 r.

Ojciec był członkiem tego Towarzystwa i brał czynny udział w pracach Komisji Materiałów Wybuchowych. Zachował się jej ślad w postaci zaproszenia z 30 stycznia 1939 r. „[...]na posiedzenie Komisji, które odbędzie się w sobotę 11 lutego b.r. o godz.17.30 w lokalu TWT (Al. Róż 8 m.1)”, na którym Doc. dr Tucholski wygłosi referat p.t. „O substancjach przeciwstukowych”. Podpisał Dyrektor /-/ J. Rotarski⁷⁶.

CORAZ BLIŻEJ WOJNY

Wraz z habilitacją spadły na Ojca nowe obowiązki. Dzielił je teraz między Uniwersytet Poznański, Politechnikę Warszawską i Instytut Techniczny Uzbrojenia.

Po powrocie z Warszawy z tytułem doktora habilitowanego, Tucholski powrócił do swoich badań na Wydziale Lekarskim w Zakładzie Fizyki i w Zakładzie Medycyny Sądowej. W 1936 r. został mianowany adiunktem na Wydziale Lekarskim i rozpoczął wykłady z chemii ogólnej dla I roku studentów medycyny i studentów wychowania fizycznego. Wykładał chemię nieorganiczną, chemię organiczną i podstawy chemii fizycznej, z prawem do egzaminowania. W następnym roku doszły wykłady z chemii lekarskiej.

Zaczęły się też coraz częściej wyjazdy z Poznania: co miesiąc wykład na Politechnice Warszawskiej i inne zobowiązania w Warszawie, związane z pracami dla Wojska. W maju 1936 r. – udział w Międzynarodowym Zjeździe Fizyków Poświęconym Fotoluminescencji w Warszawie, i na jesieni – udział w VIII Zjeździe Fizyków Polskich we Lwowie, w 1937 r. – w XV Zjeździe Lekarzy i Przyrodników Polskich, także we Lwowie i w 1938 r. – w IV Zjeździe Chemików Polskich w Wilnie.

Zjazd wileński, ostatni przed wybuchem wojny, był bardzo udany. Była piękna pogoda przełomu czerwca i lipca. Posiedzenia referatowe odbywały się w pięciu sekcjach: wygłoszono 211 referatów w tym na Sekcji chemii fizycznej – 62⁷⁷. Tucholski miał 2 referaty: *O łączeniu się wodoru z tlenem na palladzie (III)* i *O rozkładzie pikrynianów w niskich temperaturach*⁷⁸. Zadowolony, wysłał do żony dwie pocztówki z widokami Wilna: „Kochana Zochno ! Jutro wieczorem – w poniedziałek – będę w Poznaniu. Referaty udały mi się. Pochwalono mnie za nie jako za zupełnie nowoczesne i podnoszące poziom polskiej chemji [...] Czekam na poniedziałek rano rozmowa z Witkowskim⁷⁹ na temat akademii wojskowej. Tadzik”.

Uniwersytet Wileński przygotował na czas Zjazdu bogaty program turystyczny. „Wycieczek żadnych nie robiłem. – pisał Tadeusz do żony – Wyjechałem tylko statkiem do Werek”. Spieszył się. Z tej wycieczki pozostała fotografia.

Z opowieści rodzinnych mojej Matki, związanych z czasem zbliżającej się wojny zapamiętałam jedną, która wywarła na mnie duże wrażenie. Otóż pewnego dnia, Ojciec po powrocie do domu oznajmił: „Wiesz Zochno, miałem propozycję od Anglików

Ryc. 20. IV Zjazd Chemików Polskich w Wilnie, 1938 r. Wycieczka statkiem do Werek. Na pierwszym planie T. Urbański i T. Tucholski

na stanowisko dyrektora technicznego w zakładach zbrojeniowych w Związku Południowej Afryki. Oczywiście świetne warunki finansowe, opłacany przez stronę angielską co roku wyjazd dla rodziny do Europy. Postawili mi jeden warunek: przyjęcie obywatelstwa brytyjskiego.” „I jaką dałeś odpowiedź?” zapytała moja Matka. „Oczywiście odmówiłem”.

Kiedy 5 maja 1939 r. minister Spraw Zagranicznych Józef Beck wygłosił w Sejmie historyczne przemówienie, z którego wynikało, że wojna jest nieunikniona i wybuchnie lada chwila, profesor Urbański naglił coraz bardziej aby finalizować formalności związane z zatrudnieniem Ojca na Politechnice i w ITU.

Zapadła decyzja opuszczenia Poznania i przeprowadzki do Warszawy. Moja Matka przyjęła tę wiadomość bez entuzjazmu, lubiła Poznań – to spokojne, solidne, żyjące swoim rytmem miasto, gdzie założyła rodzinę i gdzie wraz mężem zapuścili już na dobre korzenie. Od dwóch lat mieszkaliśmy wygodnie w wynajętym domu z ogrodem przy ulicy Płowieckiej.

Cóż było robić. Rodzice udali się do Warszawy by obejrzeć mieszkania do wynajęcia. Nic się im nie podobało i na tym się skończyło. Na całe szczęście, bowiem wszystkie oglądane domy legły w gruzach w czasie Powstania Warszawskiego.

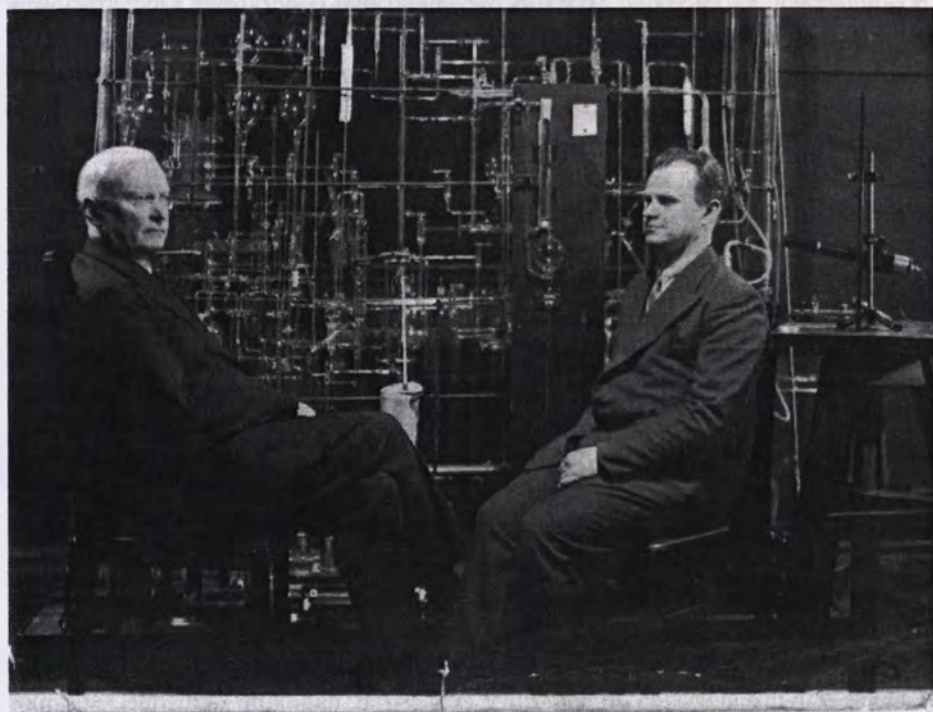
Ryc. 21. Pracownicy naukowcy Zakładu Medycyny Sądowej Wydziału Lekarskiego UP. Siedzą (od prawej) Prof. dr S. Horoszkiewicz, mgr M. Lewandowska-Kapczyńska, doc. dr T. Tucholski, stoją dr S. Łaguna, dr J. Makowiec, mgr J. Czigrinow, dr B. Laszka.

Fot. ze zbiorów E. Semulki

A czas naglił. Trzeba było zakończyć wszystkie prace i zobowiązania w Poznaniu i pożegnać się z Uniwersytetem, z kolegami i współpracownikami z Wydziału Lekarskiego. Z tych pożegnań pozostały dwie fotografie. Jedna – z profesorem Stanisławem Kalandykiem w Zakładzie Fizyki, druga – z profesorem Stefanem Horoszkiewiczem i kolegami w Zakładzie Medycyny Sądowej.

Są to ostatnie fotografie z Uniwersytetu. Wszyscy wiedzieli, że żegnają się z moim Ojcem ale czy mogli wiedzieć, że żegnają się na zawsze, że przestaną istnieć ich laboratoria, zniszczone, zdewastowane, wyrzucone na bruk, że w zakładach i salach wykładowych będą panoszyć się butni Niemcy, że cała kadra profesorska Uniwersytetu Poznańskiego zostanie pozbawiona wszelkich praw. Ci profesorowie co nie zostaną zgładzeni, uwięzieni czy wywiezieni w głąb Niemiec zostaną załadowani do bydłęcych wagonów i wysłani na poniewierkę do zburzonej i okaleczonej Warszawy. Uniwersytet Poznański będzie jednak dalej trwać w konspiracji pod nazwą Uniwersytetu Ziemi Zachodnich. Jednym z jego organizatorów będzie prof. Antoni Gałeczki⁸⁰. Przeżyje wojnę.

Nie wrócił do Poznania profesor Horoszkiewicz. Po śmierci żony Olgi, lekarza pediatry, zamordowanej przez Niemców w 1942 r. z racji pochodzenia żydowskiego, umrze ze zgrzyoty trzy lata później⁸¹.

Ryc. 22. Prof. Kalandyk i doc. dr Tucholski w Zakładzie Fizyki Wydziału Lekarskiego, czerwiec 1939 r.

A profesor Kalandyk? Zadenuncjonowany przez swego studenta, zostanie aresztowany za posiadanie odbiornika radiowego, jako „angielski szpieg” osadzony w VII Forcie Cytadeli Poznańskiej i tam, 28 stycznia 1940 r. zakatowany butelkami po piwie przez pijanych niemieckich żołdaków (wg relacji żony Profesora).

Trzy miesiące później 30 kwietnia zostanie zamordowany przez sowieckie NKWD w Katyniu, najbliższy współpracownik profesora Kalandyka – Tadeusz Tucholski.

Fotografia (ryc. 22) profesora Kalandyka i dra Tucholskiego w Zakładzie Fizyki nosi wręcz znamiona symbolu.

Przed wyjazdem z Poznania odbył się chrzest mój i mojego brata. Był on odwołany bowiem Ojciec nalegał aby ochrzcił nas o. Teodor Drapiewski, a Ojciec Drapiewski, bardzo zajęty szkoleniem misjonarzy po powrocie z Brazylii, ciągle nie miał czasu. W końcu 28 czerwca odbyła się oczekiwana ceremonia. Na ojca chrzestnego mego brata został poproszony profesor Kalandyk, który sam nie mając dzieci, zachwycał się małym Jędrkiem. Przyjechała matka mego Ojca i brat Czesław z żoną. Było to ich ostatnie spotkanie. Pozostały wspólne fotografie, ostatnie, na których jesteśmy wszyscy razem.

Zaraz zaczęło się pakowanie. Ojciec wyjechał natychmiast do Warszawy. W pośpiechu wynajął mieszkanie w Rembertowie przy ul. Klasztornej 8, niedaleko od zakładów amunicji „na Pocisku”. Miało to być mieszkanie tymczasowe a przetrwaliśmy w nim wojnę i długie powojenne lata, ale już bez Ojca. Rembertów był ówczesnie małą miejscowością podwarszawską, wokół której rozciągały się poligony wojskowe, na kolonii oficerskiej mieszkaly rodziny wojskowych. Za Rembertowem, w Zielonce ulokowało się Centrum Badań Balistycznych ITU.

W Rembertowie mieszkali z rodzinami koledzy Ojca z Politechniki i Laboratorium „na Pocisku”: chemicy dr Zbigniew Kapuściński oraz dr inż. Juliusz Hackel, kolega prof. Urbańskiego jeszcze z Pionek. To oni namówili Ojca na Rembertów i pomogli znaleźć dla nas mieszkanie.

Do Rembertowa przeprowadziliśmy się na początku lipca.

1 WRZESIEŃ 1939. WOJNA. ŚMIERĆ

„Już 1 wrzesień i data, której się nigdy nie zapomni. Minęło 40 lat – wspominała moja Matka – a wszystko pamiętam tak wyraźnie jakby to było wczoraj. Śniadanie w jadalnym pokoju, Tadeusz wstał od stołu aby wyrzeć przez okno, gdyż słychać było samoloty i strzelanie. Ale strzelanie w Rembertowie było rzeczą zwyczajną i codzienną, nie budziło niepokoju. Za chwilę przyszedł Kapuściński w mundurze lotnika, gdyż zmobilizowany dnia poprzedniego wybierał się na dworzec i myślał, że może z Tadeuszem razem wyjadą do Warszawy. Powiedział: nad nami są niemieckie samoloty i do nich strzelają.”⁸²

Pożegnali się serdecznie. Porucznik rezerwy, lotnik dr Zbigniew Kapuściński ewakuował się z 3 Pułkiem Lotniczym do Lublina a po zbombardowaniu lotniska, 17 września wraz z personelem bazy lotniczej dostał się w Zwiniaczach koło Trembowli do niewoli sowieckiej. Zginął w Katyniu.

Porucznik rezerwy dr Tadeusz Tucholski został zmobilizowany 3 września z przydziałem do nadzoru technicznego ewakuacji Laboratorium ITU i farbyki amunicji w Rembertowie. Był wieczór gdy żegnał się z żoną. Dzieci spały. Przed wyjściem z domu zajrzał jeszcze do spakowanego plecaka i wyciągnął z niego cywilne ubranie, które mu żona cichcem włożyła. Powiedział tylko z wyrzutem: „Zochno, jak mogłaś! czy sądziłaś, że mógłbym zdjąć mundur?” – Poszedł w nim do niewoli.

Warszawska centrala ITU (siedzibę miała w Alei Niepodległości *vis-à-vis* nowego Gmachu Technologii Chemicznej Politechniki) wyruszyła rano 5 września pociągiem ewakuacyjnym z Dworca Wschodniego na Pradze. Pociąg kierował się na Siedlce i dalej na wschód na Krasnystaw, Chełmno, Włodawę i Kowel. Eszelon rembertowskich zakładów podążał tym samym szlakiem. Ostrzeliwane przez samoloty niemieckie pociągi poruszały się nocą. 16 września dotarły do Zdołbunowa i po silnym bombardowaniu zakończyły bieg. Wieczorem, ich pasażerowie dotarli furmankami do Mizocza, małego miasteczka położonego niedaleko granicy. Tam znaleźli schronienie w koszarach KOP-u. 17 września jednostki sowieckie przekroczyły polską granicę. Rano koszary zostały otoczone przez uzbrojonych Ukraińców, a wieczorem zastąpił ich wrzeszczący, z bagnietami na broni, oddział Armii Czerwonej. 18 września Urbański widział Tucholskiego po raz ostatni. Wzięci do niewoli umundurowani oficerowie, pognani zostali do granicy w nieznaną. Jak się później okazało do obozów w Starobielsku i Kozielsku. Instytut Techniczny Uzbrojenia przestał istnieć⁸³.

W grudniu nadszedł list z Kozielska:

„Kochana Zochno ! – pisał Ojciec – Jestem zdrów, czuję się dobrze – tęskno mi za wami. Jestem pełen niepokoju jak dajesz sobie radę bez żadnych funduszów i zapasów oraz z Twoim i dzieci zdrowiem. Zwróć się o pomoc do rektora Politechniki naszej, dalej idź do prof. Urbańskiego, dziekana Wydziału Chemicznego teje a mojego szefa, wreszcie zwróć się o pomoc do zarządu miejskiego w Rembertowie. Gdy wrócę, wszystkie przez Ciebie zaciągnięte zobowiązania pokryję. Załączam potrzebne upoważnienie. [...] Nie mogę Ci jeszcze nic napisać o swoim powrocie. Ściskam i całuję Was wszystkich. Tadzik [...]”⁸⁴

Dwa miesiące później przyszedł drugi list, adresowany do PCK na Wiejskiej, też pełen niepokoju brakiem wiadomości. Potem zapadła złowroga cisza.

13 kwietnia 1943 r. w „Nowym Kurjerze Warszawskim” Niemcy ogłosili o odkryciu masowych grobów polskich oficerów w Katyniu koło Smoleńska. Na liście ofiar figurował ppor. doc. dr Tadeusz Tucholski.

W 1969 r. dowiedzieliśmy się, z listu prof. Stanisława Świaniewicza napisanym z Kanady do mojej Matki, która przebywała na zaproszenie brata w Anglii, o ostat-

nich chwilach naszego Ojca i dacie Jego śmierci. Profesor Świaniewicz był jedynym więźniem Kozielska, który uratował się z transportu oficerów wiezionych na egzekucje do Katynia. Oto jego relacja :

„Wielce Szanowna Pani [...] Śp. męża Pani oczywiście pamiętam, lecz w Kozielsku widywaliśmy się bardzo rzadko, bo mieszkaliśmy w innych barakach. Po raz pierwszy zetknęliśmy się już nie w Kozielsku, lecz w ową ponurą noc z 29 na 30 kwietnia 1940 roku, kiedy nas razem wieziono pod Katyń. [...] Byliśmy ściśnięci w przedziale tzw. stołypinowskiego wagonu więziennego [...] Mąż Pani siedział naprzeciwko mnie, na prawo-skos, tyłem do kierunku jazdy pociągu. Ten obrazek mam dotychczas w pamięci. Mówił nam wówczas, że jest docentem Politechniki Warszawskiej. [...] Po pół godziny byliśmy na stacji wyladowniczej [...] dziś wiemy, że była to stacja Gniezdowaja, kilka kilometrów od lasu katyńskiego. Wkrótce potem do naszego wagonu wszedł pułkownik NKWD z kilku strażnikami, aby mnie wydzielić i skierować do więzienia w podziemiach smoleńskiego NKWD. Specjalnie serdecznie pożegnałem się z Pani Mężem. W tym zespole, przeważnie nieznajomych ludzi, byliśmy zapewne sobie najbliżsi, jako przynależni do zawodu akademickiego. Według wszelkiego prawdopodobieństwa Mąż Pani w kilka godzin potem został zamordowany. Owey pamiętnej nocy sprawił na mnie wrażenie człowieka w dobrej formie psychicznej i fizycznej.”⁸⁵

Bezpośrednio po wojnie Zofia Tucholska napisała listy do angielskich kolegów Ojca: Kingmana, Boswortha i Bryce’a. Oto fragment jednego z nich:

„Drogi Doktorze !

Piszę do Pana ponieważ z moim mężem łączyła Pana przyjaźń i długa korespondencja. Tadeusz Tucholski poszedł na wojnę w 1939 r. jako oficer i został zabity. Przeżyliśmy straszną okupację o jakiej Wy ludzie z Zachodu nie macie pojęcia, bo to co się u nas działo było wbrew wszelkim prawom ludzkim i boskim. Nie znacie atmosfery tego naszego życia i naszej walki nierównej i zawziętej, która nas kosztowała tyle krwi, że co szóste dziecko jest u nas sierotą. Tak mało znacie naszą historię! I naprawdę nie rozumiecie naszej roli w Europie. Dzieci moje są już duże, uczą się. Ja pracuję w Warszawie i nie umiem odjechać z tego miejsca gdzie wszystko jest w ruinie i wszystko trzeba odbudowywać. Tak jest w całym kraju. Wszystko trzeba zaczynać od początku, w warunkach tragicznie ciężkich i powikłanych.”⁸⁶

Czy listy dotarły do rąk adresatów ? Czy odpisali ? Odpowiedzi nigdy nie nadeszły.

W 1971 r. – w czasach, kiedy wymazywano z narodowej pamięci słowo *Katyń* – profesor Alicja Dorabalska ufundowała na warszawskich Powązkach tablicę ku uczczeniu pamięci chemików zabitych w czasie wojny. Większość chemików wymienionych na tablicy poniosła śmierć w Katyniu i Charkowie, o czym wtedy nie wolno było mówić.

„Poświęcenie jej odbędzie się 27 czerwca b.r. o godz. 15. – pisała prof. Wanda Polaczkowa do mojej Matki – Ten symboliczny grób znajduje się na Powązkach kwatery 62, rząd 1, miejsce 1. Od IV bramy trzeba iść w prawo wzdłuż muru, aż do dala widocznego granitowego glazu, który jest grobem Hiszpańskiego [...] następną alejką w lewo

dochodzi się do narożnego grobu, na którym duża, czarna granitowa tablica z 25 nazwiskami dość rzuca się w oczy. To tam! A zatem zapewne spotkamy się tam za 10 dni [...]”⁸⁷

Na tablicy wykuty jest napis :

**TU UMARLI ŻYJĄ
OTO MOGIŁA CHEMIKÓW KTÓRYCH PROCHY W LATACH 1939 –45
ROZSIANE PRZEZ WROGA NIE ZNALAZŁY MIEJSCA
W POLSKIEJ CISZY CMENTARNEJ**

śřp:

inż. JADWIGA BOBIŃSKA, inż. TADEUSZ BRZozowski, dr WŁODZIMIERZ CZARNODOLA, inż. CZESŁAW DOBROWOLSKI, dr inż. KAROL DREWSKI, inż. KAROL GAŚSIOROWSKI, dr inż. TADEUSZ WACŁAW JEZIEŃSKI, inż. JERZY KALTEMBERG, inż. KAZIMIERZ KOSAKIEWICZ, inż. STANISŁAW KOWALEWSKI, prof. dr TADEUSZ KUCZYŃSKI, prof. dr ROMAN MAŁACHOWSKI, inż. STANISŁAW MANTEL, prof. dr STANISŁAW PILAT, dr inż. MARIAN POLACZEK, inż. JERZY POPIEL, prof. dr STANISŁAW PRZYŁĘCKI, dr mjr EDMUND SCHMIDT, prof. dr KAZIMIERZ SMOLEŃSKI, doc. dr ROMUALD SPYCHAŁSKI, doc. dr TADEUSZ TUCHOLSKI, inż. JAN USAKIEWICZ, dr JAN SIENIEŃSKI-WASZKA, doc. dr JAN WIERTELAK, prof. inż. płk ZYGMUNT WOYNICZ-SIANOŻECKI. I WIELU, WIELU INNYCH.

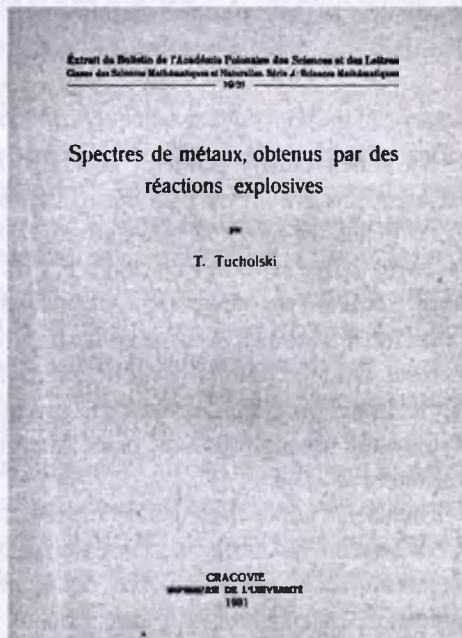
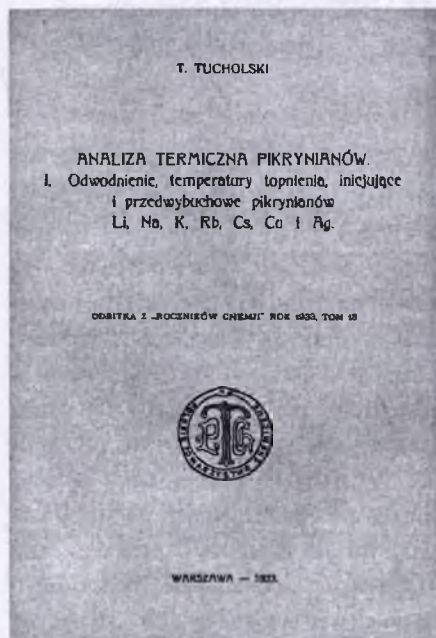
POSŁOWIE

Na końcu mojej opowieści przyszedł czas na podziękowania. Należą się one wszystkim życzliwym mi osobom i instytucjom, bez pomocy których wspomnienie o moim Ojcu nie mogłoby powstać w takim kształcie w jakim starałam się je zarysować. Mój Ojciec żył w innych czasach, dziś powiedzieć można, że w całkowicie innej epoce. Starałam się odtworzyć drogę naukową Ojca na tle tej właśnie, przedwojennej epoki i ludzi, wśród których żył i pracował, innych zwyczajów i obowiązujących wtedy wartości. Do tego potrzebne mi było nie tylko dokładne ustalenie faktów na podstawie dokumentów ale też konsultacje specjalistów, którzy nie szczędząc swego czasu i życzliwości pomogli sprostać postawionemu samej sobie zadaniu: „Ocalić od zapomnienia” !

Niem mało trudności sprawiało mi poruszanie się po zagadnieniach chemicznych i wojskowych i tu kieruję specjalne podziękowania do dra Marcina Doleckiego i dra Zbigniewa Tucholskiego z PAN, dr Aldony Zalewskiej z Wydziału Chemicznego Politechniki Warszawskiej i dra Erazma Barana, patologa Zakładu Medycyny Sądowej UJ, dr Aleksandry Tucholskiej-Lenart z Polskiego Towarzystwa Kryminalistycznego, mgr Mirosława Zientarzewskiego z Muzeum Wojska Polskiego, dr hab. Czesława Żaby kierownika Katedry i Zakładu Medycyny Sądowej UM w Poznaniu, prof. Leszka Kubisza, kierownika Katedry i Zakładu Biofizyki UM w Poznaniu

a także do pani Ewy Szymanowskiej z Wojskowego Instytutu Technicznego Uzbrojenia w Zielonce za udostępnienie wspomnień o przedwojennym ITU.

Nie wolno mi też pominąć instytucji, bez których, mimo posiadania sporego archiwum rodzinnego, nie udało się ustalić i potwierdzić wielu faktów. A więc: dziękuję: Archiwum Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, szczególnie kierującej nim pani mgr Annie Domalanus, za cierpliwe wyszukiwanie i udostępnienie dokumentów, Archiwum Uniwersytetu Medycznego im. Karola Marcinkowskiego w Poznaniu i jego archiwistom, Centralnemu Archiwum Wojskowemu, jego dyrektorowi dr Czesławowi A. Żakowi za udostępnienie mi dokumentów w czasie zamknięcia zbiorów CAW oraz pani mgr Teresie Żach za kwerendę dokumentów, wreszcie Muzeum Katyńskiemu, jego kierownikowi mgr Sławomirowi S. Frączzakowi i całemu zespołowi młodych archiwistów, którzy opracowali złożone z naszego archiwum rodzinnego dokumenty i ponownie mi je udostępniłi. Jeżeli w nawale dokumentów i notatek kogoś pominęłam to bardzo przepraszam.

Ryc.23 Wybrane publikacje T. Tucholskiego

WYKAZ ZACHOWANYCH PUBLIKACJI TADEUSZA TUCHOLSKIEGO

- 1) (Z udziałem S. K a l a n d y k, L. K o z ł o w s k i): *Widma metali w eksplodujących gazach.* – *Die Metallspektren in Explosionsgasgemischen.* [w:] *Sprawozdanie Polskiego Towarzystwa Fizycznego*, 1928, t. III, z 3, s. 241–255, il., tab., rys.
- 2) (Z udziałem A. K o r c z y ń s k i): *O pewnych pochodnych dwunaftyli.* – *Sur quelques derives du dinaphtyle.* „Roczniki Chemii”, 1931, t. XI, s. 655–663, tab.
- 3) *Spectres de metaux, obtenus par des reactions explosives.* – *Widma metali, otrzymywane w reakcjach wybuchowych.* [w:] „Bulletin International de l’Academie Polonaise des Sciences et des Lettres, Classe des Sciences Mathematiques et Naturelles, Serie A, Sciences Mathematiques”, 1931, s. 76–105, tab., tabl., Resumé.
- 4) *O zastosowaniu analizy widmowej do badań temperatury wybuchu związków i mieszanin wybuchowych.* „Wiadomości Techniczno-Artyleryjskie”, 1931, nr 9, s. 1177–1184, tab.
- 5) *O zastosowaniu ogniw termoelektrycznych do badania temperatury odwodnienia oraz temperatury wybuchu niektórych pikrynianów metalicznych.* – *Sur l’application des piles thermoélectriques à l’étude de la température de déshydratation et de la température d’explosion de picrates de metaux.* „Roczniki Chemii”, 1932, t. XII, s. 58–66., tab., wykr., il.
- 6) *Analiza termiczna związków wybuchowych.* – *Sur l’analyse thermique des materiaux explosives.* „Acta Physica Polonica”, 1932, t. 1, z. 3, s. 351–355, wykr., il., Resumé.
- 7) *Analiza termiczna pikrynianów chromu, manganu, żelaza, kobaltu i niklu: ich odwadnianie, temperatury topnienia, inicjujące i przedwybuchowe.* – *Analyse thermique des picrates: deshydratation, temperature de fusion, temperature d’initiation et avant – explosion des picrates de chrome, manganese, fer, cobalt et nickel.* [w:] *Pamiętnik XIV Zjazdu Lekarzy i Przyrodników Polskich w Poznaniu 11–15. IX. 1933*, Poznań 1933, t.1, s. 276–276a, tab.
- 8) *Analiza termiczna pikrynianów. I. Odwodnienie, temperatury topnienia, inicjujące i przedwybuchowe pikrynianów Li, Na, K, Rb, Cs, Cu i Ag.* – *L’analyse thermique des picrinates, I.* „Roczniki Chemii”, 1933, t. XIII, s. 435–447, tab., wykr., Resumé.
- 9) *Analiza termiczna pikrynianów. II. Odwodnienie, temperatury topnienia, inicjujące i przedwybuchowe pikrynianów Be, Mg, Zn, Cd, Hg, Ca, Sr i Ba.* – *Analyse thermique des picrinates. II.* „Roczniki Chemii”, 1934, t. XIV, s. 125–140, tab., wykr.
- 10) *Analiza termiczna pikrynianów. III. Odwodnienie, temperatury topnienia, inicjujące i przedwybuchowe pikrynianów Cr, Mn, Fe, Co i Ni.* – *Analyse thermique des picrinates.* „Roczniki Chemii”, 1934, t. XIV, s. 259–267, tab., wykr., Resumé.

- 11) *Analiza termiczna pikrynianów. Odwodnienie, temperatury topnienia, temperatury inicjujące i przedwybuchowe pikrynianów Al, Sc, Y, La, Ga, In, i Tl. – Analyse thermique des picrates. III.* „Roczniki Chemii”, 1934, t. XIV, s. 430–450., tab., wykr. *Resumé.*
- 12) (Z udziałem M. S a s i a d e k): *Die Manometerbombe und ihre Anwendung zur Untersuchungen der Explosionseigenschaften der Pikrate. Bomba manometryczna i jej zastosowanie do badań własności wybuchowych pikrynianów*, „Acta Phisica Polonica”, 1934, t. III, s.197–211, tab., wykr.
- 13) *Wpływ kationu pikrynianów na kruszność i ciśnienie wybuchowe*, „Wiadomości Techniczne Uzbrojenia”, 1934, z. 25, s. 278–283, tab., bibliogr.
- 14) *Increase of the percentage of diplogen in water during very slow evaporation*, “Nature”, (London), Vol. 134, Issue 3375, pp. 29 [7 lipiec 1934]
- 15) (Z udziałem: Eric K. Rideal): *The Réaction of Hydrogen and Deuterium with Ethylene at a Nickel Surface*, “Journal of the Chemical Society”, London 1935, s.1701–1704.
- 16) *Uwodornienie związków lekkim i ciężkim wodorem na katalizatorach metalicznych.* [w:] *Program VIII Zjazdu Fizyków Polskich Lwów 28.IX – 2.X.1936*, Lwów 1936, s. 46, *Resumé.*
- 17) *O łączeniu się tlenu z wodorem na powierzchni palladu. I. La réaction de l'oxygène avec l'hydrogène sur le palladium. I.*, „Roczniki Chemii”, 1937, t. XVII, z. 6–7, s. 284–292, tab., wykr.
- 18) *O łączeniu się tlenu z wodorem na powierzchni palladu. II. La réaction de l'oxygène avec l'hydrogène sur le palladium. II.*, „Roczniki Chemii”, 1937, t. XVII, z. 6–7, s. 340–348, tab., wykr.
- 19) *O łączeniu się wodoru z tlenem na palladzie. III.* Referat wygłoszony na IV Zjeździe Chemików Polskich w Wilnie. 1.VII.1938. [w:] *Program IV Zjazdu Chemików Polskich w Winie 29.VI – 2.VII 1938*, Wilno 1938.
- 20) *O rozkładzie pikrynianów w niskich temperaturach.* Referat wygłoszony na IV Zjeździe Chemików Polskich w Wilnie. 1.VII.1938. [w:] *Program IV Zjazdu Chemików Polskich w Winie 29.VI – 2.VII 1938*, Wilno 1938.
- 21) *Über die Reaction von Wasserstoff mit Sauerstoff auf metallischem Palladium*, „Zeitschrift für physikalische Chemie“, 1938, Lipsk, (B) 40, s. 333–346, il., tab., wykr. Wyd. Academische Verlagsgessellschaft m.b. H. in Leipzig.
- 22) *Rozkład termiczny pikrynianu potasu. Der thermische Zerfall des Kaliumpikrats*, „Roczniki Chemii“, 1938, t. XVIII, s. 840–850a, tab., bibliogr.
- 23) *O substancjach przeciwstukowych*, referat wygłoszony na Komisji Materiałów Wybuchowych Towarzystwa Wojskowo-Technicznego, Warszawa 11.02.1939.
- 24) *Pobieranie i przesyłanie narzędzi do badań chemiczno-sądowych*, „Czasopismo Sądowo Lekarskie”, 1933, nr 3–4, s.179–190, il., tab.
- 25) *Pobieranie i przesyłanie narzędzi do badań chemiczno-sądowych*, „Nowiny Lekarskie” 1933, z.11, s. 327–332, tab., ryc.

- [„Nowiny Lekarskie”: organ Wydziału Lekarskiego Tow. Przyjaciół Nauk Poznańskiego i Łódzkiego Towarzystwa Lekarskiego, red. nac. Karol Jonscher].
- 26) *Przypadek samobójstwa gazem świetlnym i luminalem*, „Czasopismo Sądowo Lekarskie” 1933, nr 3–4, s.191–196, il., tab.
 - 27) *Śmierć naturalna czy gwałtowna przez zatrucie akonityną i atropiną*, „Polska Gazeta Lekarska”, 1933, nr 27, s. 515–517, tab.
 - 28) (Z udziałem J. K a p ł a n s k a): *Badania nad tlenkowęglową hemoglobina, Pamiętnik XIV Zjazdu Lekarzy i Przyrodników Polskich w Poznaniu 11–15. IX. 1933*, Poznań 1933, t. 2, s. 230.
 - 29) (Z udziałem A. W o ł o s z z u k): *Mikrospektrophotometrische Untersuchungen über die Absorptionsspektren von Oxyhemoglobin einiger Wirbeltiere. – Badania mikrospektrofotometryczne widm absorpcyjnych oksyhemoglobiny niektórych kręgowców*, „Acta Physica Polonica”, 1934, t. 3, s. 271–278, il., tab., wykr.
 - 30) (Z udziałem S. Ł a g u n a): *Otrucie wywarem z liści oleandra*, „Czasopismo Sądowo Lekarskie”, 1930, nr 2, s. 240–245, tab.
 - 31) *Przyczynek do poznania rozmieszczenia fluorokrzemianów w przypadkach otruc*, „Czasopismo Sądowo Lekarskie”, 1939, nr 2, s. 295–299, tab.
 - 32) (Z udziałem M. L e w a n d o w s k a): *O szybkości wydalania fenolu drogami moczowymi*, „Czasopismo Sądowo Lekarskie” 1939, nr 2, s. 300–310, tab., wykr.
 - 33) *O wykrywaniu arsenu we włosach*, referat wygłoszony na XV Zjeździe Lekarzy i Przyrodników Polskich we Lwowie, [w:] *Pamiętnik XV Zjazdu Lekarzy i Przyrodników Polskich we Lwowie 4–7. VII. 1937*, Lwów 1939, s. 875.
 - 34) (Z udziałem M. L e w a n d o w s k a): *O znikaniu fenolu w moczu*, referat wygłoszony na XV Zjeździe Lekarzy i Przyrodników Polskich we Lwowie, [w:] *Pamiętnik XV Zjazdu Lekarzy i Przyrodników Polskich we Lwowie. 4–7. VII. 1937*, Lwów 1939, s. 873.
 - 35) *Widmo krwi tlenkowęglowej w przebiegu gnicia*, referat zgłoszony na XV Zjazd Lekarzy i Przyrodników Polskich we Lwowie, [w:] *Pamiętnik XV Zjazdu Lekarzy i Przyrodników Polskich we Lwowie. 4–7. VII. 1937*, Lwów 1939, s. 876.

Spis skrótów

ARTT – Archiwum Rodziny Tadeusza Tucholskiego w Warszawie

MK – Muzeum Katyńskie oddział Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie

AUAM – Archiwum Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu

AUM – Archiwum Uniwersytetu Medycznego w Poznaniu

CAW – Centralne Archiwum Wojskowe w Warszawie

Przypisy

¹ ARTT.

² Tamże, kserokopia aktu urodzenia z Księgi stanu cywilnego parafii NP NMP w Pruszkowie. 1898 r. Nr 138.

³ ARTT. Dzienniczek ucznia.

⁴ Zob. CAW, sygn. KKiMN 25-736 TUCHOLSKI Tadeusz.

⁵ Zob. Biuletyn Informacyjny „Męczennicy” 2007, nr 1, s.1-3.

⁶ AUAM Poznań, sygn. 387/109: *Życiorys Tucholskiego Tadeusza*, z dn. 6.11.1923.

⁷ Zob. CAW, sygn. KKiMN 25-736 TUCHOLSKI Tadeusz.

⁸ Tamże.

⁹ Tamże.

¹⁰ Przebieg służby: CAW, sygn. AP4079 i AP1603 TUCHOLSKI Tadeusz oraz ARTT.

¹¹ ARTT, świadectwo Dyrektora Warsztatu Amunicyjnego Nr 2 w Poznaniu, 9.09.1929

¹² ARTT i MK 655 A, Krzyż Zasługi nr 3107/Or.

¹³ AUM Poznań, Sygn.3/32/56/25, *Sprawozdanie Komisji, wybranej przez Wydział Lekarski Uniwersytetu Poznańskiego dla Sprawy habilitacji dr. Tadeusza Tucholskiego w zakresie Chemii Ogólnej. /Skład Komisji: profesorowie S. Dąbrowski /przewodniczący/, S. Kalandyk, L. Zbyszewski, s. 10.*

¹⁴ Por. A. P i l a w s k i: *Kalandyk Stanisław (1885-1940)*. „PSB” 1965, t. XI, z. 3, s. 432-433; M. D o l e c k i: *Kalandyk Stanisław (1885-1940)*, maszynopis.

¹⁵ ARTT, dyplom mgr filozofii UP.

¹⁶ T. T u c h o l s k i, A. K o r c z y Ń s k i: *Opewnych pochodnych dwunastylu*. „Roczniki Chemii” 1931, t. XI, s. 655-663.

¹⁷ ARTT i MK Inne, Pismo Kuratorium Okręgu Poznańskiego Szkolnego, 24. 10. 1927.

¹⁸ S. K a l a n d y k, L. K o z ł o w s k i, T. T u c h o l s k i: *Widma metali w eksplodujących gazach*, [w:] *Sprawozdanie Polskiego Towarzystwa Fizycznego*, 1928, t. III, z. 3, s. 241-255.

¹⁹ Zob. T. T u c h o l s k i: Praca doktorska, AUAM Poznań, sygn.22890.

²⁰ AUAM Poznań, sygn. 387/109

²¹ ARTT, dyplom doktora filozofii UP.

²² T. T u c h o l s k i: *Spectres des metaux, obtenus par des reactions explosives*. „Bulletin...”, 1931, s. 76-105.

²³ ARTT.

²⁴ Tamże.

²⁵ Cz. Ż a b a: *90-lecie Katedry i Zakładu Medycyny Sądowej Uniwersytetu Medycznego im. K. Marcinkiewicza w Poznaniu*. „Arch. Med. Sąd. Kryminol.” 2001, LXI, s. 93-96;

S. Ł a g u n a: *Opis Zakładu Medycyny Sądowej i jego organizacja*. „Czasopismo-Sądowo-Lekarskie” 1939, nr 2, s. 94-109; S. Ł a g u n a: *40-lecie działalności naukowej prof. dr Stefana Horoszkiewicza*. „Czasopismo Sądowo Lekarskie” 1939, nr 12, s. 94-109, zeszyt jubileuszowy.

²⁶ E. C h r ó ś c i e l e w s k i: *Doc. dr Tadeusz Tucholski*. „Przegląd Lekarski” 1991, nr 1, s. 166-167.

²⁷ Tamże.

²⁸ T. T u c h o l s k i, A. W o ł o s z c z u k: *Mikrospektrophotometrische Untersuchungen über die Absorptionsspektren von Oxyhemoglobin einiger Wirbeltiere*. „Acta Phisica Polonica” 1934, t. III, s. 271-278.

²⁹ Zob. Pismo Prezesa Sadu Apelacyjnego w Poznaniu do doc. dr T. Tucholskiego z dn. 1.12.1938 r., ARTT iMK 674 A

³⁰ „Pamiętnik XV Zjazdu Lekarzy i Przyrodników Polskich we Lwowie. 4–7. VII–1937”, Nakładem Komitetu Organizacyjnego XV Zjazdu Lekarzy i Przyrodników Polskich we Lwowie. 1939, ss. 870, 873, 875, 876.

³¹ Por. E. B a r a n: *Historia Polskiego Towarzystwa Medycyny Sądowej i Kryminologii, 1938–2013*. „Arch. Med. Sąd. Kryminol.” 2012, LXII, s. 243–244, 270; „Pamiętnik XV Zjazdu Lekarzy i Przyrodników Polskich we Lwowie. 4–7. VII–1937”, Nakładem Komitetu Organizacyjnego XV Zjazdu Lekarzy i Przyrodników Polskich we Lwowie. 1939.

³² T. U r b a ń s k i: rękopis niepublikowany, ARTT; M. Korzun: *1000 słów o materiałach wybuchowych, biogram Tucholski Tadeusz*. Warszawa 1986, s.196–197.

³³ *Differential microcalorimeter US3263484 A*. Patenty Google.

³⁴ ARTT, rękopis niepublikowany.

³⁵ Zob. T. T u c h o l s k i: „Roczniki Chemii” 1932, t. XII, s. 58–66.

³⁶ T. T u c h o l s k i: *Analiza termiczna związków wybuchowych*. „Acta Physica Polonica” 1932, t. I, z. 3, s. 351–355.

³⁷ Zob. T. U r b a ń s k i: *Zapiski do autobiografii naukowej*. „KHNiT” 1984, nr 1, s. 17.

³⁸ Zob. *Sprawozdanie Komisji...*, s. 10,11

³⁹ Tamże. s.10.

⁴⁰ T. T u c h o l s k i: „Roczniki Chemii” 1933, t. XIII, s. 435–447; „Roczniki Chemii” 1934, t. XIV, s. 125–140, 259–267, 430–450.

⁴¹ ARTT, Zawiadomienie o przyznaniu nagrody, Warszawa 17 02.1938, dokument.

⁴² T. T u c h o l s k i: *Rozkład termiczny pikrynianu potasu*. „Roczniki Chemii” 1938, t. XVIII, s. 840–850a.

⁴³ Zob. T. R o g a l s k i: *Od Lignozy do dzisiejszego Ergu*. Bieruń 1988, Wyd. Społeczny Komitet 600-lecia Bierunia, 16 ss.

⁴⁴ T. T u c h o l s k i: *Wpływ kationu pikrynianu na kruszność i ciśnienie wybuchow.* „Wiadomości Techniczne Uzbrojenia” 1934, z. 25, s. 278–283.

⁴⁵ M. S ą s i a d e k, T. T u c h o l s k i: „Acta Physica Polonica” 1934, t. III, s.197–211.

⁴⁶ T. T u c h o l s k i: „Nature” 1934, London, t.134, issue 3375, s.29.

⁴⁷ ARTT iMK.1344 A.

⁴⁸ Tamże.

⁴⁹ L. I n f e l d: *Szkice z przeszłości*, Warszawa 1964, s. 154.

⁵⁰ Tamże, s. 153–154.

⁵¹ Tamże, s. 153.

⁵² Zob. *Sir Eric Rideal MBE (E.K. Rideal S 1908)*, [w:] Oundle Society : OO Club >Distinguished Oos > Rideal

⁵³ *Sprawozdanie Komisji...*, s. 2.

⁵⁴ Zob. L. A d a m c z e w s k i: *Pierwszy błysk. Tajemnica hitlerowskiej broni jądrowej*, Zakrzewo 2009.

⁵⁵ T. T u c h o l s k i, E. K. R i d e a l: „Journal of the Chemical Society”. Londyn 1935, s. 1701–1704.

⁵⁶ *Sprawozdanie Komisji...*, s. 11 i 12.

- ⁵⁷ ARTT, list i pismo E. K. Rideala w oryginale.
- ⁵⁸ ARTT.
- ⁵⁹ Tamże.
- ⁶⁰ T. T u c h o l s k i: *Ołączeniu się tlenu z wodorem na powierzchni palladu. I i II.* „Roczniki Chemii” 1937, t. XVII, s. 284–292 i 340–348.
- ⁶¹ Tamże.
- ⁶² „Pamiętnik XV Zjazdu Lekarzy i Przyrodników Polskich we Lwowie. 4–7 VII. 1937”, Nakładem Komitetu Organizacyjnego XV Zjazdu Lekarzy i Przyrodników Polskich we Lwowie. 1939.
- ⁶³ T. T u c h o l s k i: *Über die Reaction von Wasserstoff mit Sauerstoff auf metallischem Palladium.* „Zeitschrift für physikalische Chemie” 1938 (B) 40, s. 333–346.
- ⁶⁴ A. D o r a b i a l s k a: *Oblicza współczesnej chemii fizycznej zagranicą i w Polsce.* [w:] *Sprawozdanie z IV Zjazdu Chemików Polskich w Wilnie 29. VI – 2.VII. 1938.* „Roczniki Chemii” 1939, t. XIX, z. 1–2, s. 31–46.
- ⁶⁵ Tamże., s. 44–45.
- ⁶⁶ ARTT i MK 657 A, zatwierdzenie habilitacji dr T. Tucholskiego przez Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dn. 31.VIII.1936 r.
- ⁶⁷ ARTT i MK 658 A.
- ⁶⁸ T. U r b a ń s k i: *Zapiski do autobiografii naukowej.* „K H N I T” 1984, nr 1, s. 17.
- ⁶⁹ Tamże., s. 13.
- ⁷⁰ J. K l i m m, A. K l i m m: *Instytut Techniczny Uzbrojenia we wspomnieniach Jana Klimma.* „Problemy Techniki Uzbrojenia i Radiolokacji” 1996, z. 57 s. 93.
- ⁷¹ T. U r b a ń s k i: *Zapiski do autobiografii...*, s. 15.
- ⁷² ARTT, umowa o pracę z dnia 1 sierpnia 1939.
- ⁷³ Zob. „Skład osobowy i plan studiów na rok akademicki 1936/37”, Politechnika Warszawska 1936, z. XXII i dalsze.
- ⁷⁴ ARTT, Wyciąg z książeczki wojskowej doc. dr Tadeusza Tucholskiego, maszynopis.
- ⁷⁵ Program VIII Zjazdu Fizyków Polskich Lwów 28.IX–2.X 1936, Lwów 1936, s. 13, 46
- ⁷⁶ ARTT i MK 677 A.
- ⁷⁷ Zob. „Roczniki Chemii” (1939), t. XIX, s. VIII–XI.
- ⁷⁸ Zob. „Program IV Zjazdu Chemików Polskich w Wilnie”, Wyd. Uniwersytet Stefana Batorego 1938.
- ⁷⁹ Płk Stanisław Witkowski był ówczesnie dyrektorem ITU.
- ⁸⁰ Zob. H. R e g u l s k a: *Naukowcy poznańscy na wygnaniu.* „Przegląd Powszechny” 1983, nr 4, s. 99–110.
- ⁸¹ E. B a r a n: *Historia polskiego...*, s. 244
- ⁸² ARTT, rękopis.
- ⁸³ Zob. J. K l i m m, A. K l i m m: *Instytut Techniczny...*, s. 101.
- ⁸⁴ ARTT i MK 1292 A.
- ⁸⁵ ARTT, list z dn. 19 sierpnia 1969.
- ⁸⁶ Tamże. kopie listów w rękopisie.
- ⁸⁷ ARTT i MK 1292 A, kartka pocztowa adresowana do Zofii Tucholskiej z dn. 17 czerwca 1971.

*H. Tucholska-Zaluska*TADEUSZ TUCHOLSKI (1898-1940).
A CONTRIBUTION TO THE SCIENTIFIC BIOGRAPHY

Assistant professor Tadeusz Tucholski Ph.D., murdered in Katyń, was one of the most outstanding representatives of the younger generation of Polish physical chemist scholars of the interwar period.

He published over 30 scientific papers in the field of physical and chemical properties of explosions, kinetics and catalysis and also toxicology and forensics. These searches were partly performed at the University of Poznań, in the period 1926-1939, at the Faculty of Medicine of the Department of Physics where Tucholski was employed as a senior assistant and was the closest associate of professor S. Kalandyk, partly at the Department of Forensic Medicine headed by professor S. Horoszkiewicz in the chemical-toxicological laboratory which Tucholski ran in the years 1931-1939, partly at the Warsaw University of Technology in the Department of Explosives Technology of the Faculty of Chemistry headed by professor T. Urbański, where he had been lecturing "On the latest theories of explosives" since 1937 and in 1934-35 in Cambridge, as a teaching fellow of the National Culture Fund, in Colloid Science Laboratory headed by professor E.K. Rideal.

In 1903 Tucholski moved with his parents to Zabakalye, in 1911 - to Brazil. He returned to Poland in 1920, joined the Polish Army and with the 14th Polish Medium Regiment fought on the fronts of the Polish-Bolshevik War. He was drafted to the School of Pyrotechnics Foremen at Corps District Command number VII (Poznań). After graduating, Tucholski remained on active duty as a professional pyrotechnic: from 1921 to 1929 he was appointed the head of the Laboratory of Chemical and Pyrotechnic Ammunition Workshop No. 2 in Poznań and as an inspector of magazines of explosives. In 1927 he was transferred to the reserves, in 1932 after having graduated from the Officer Cadet School in Jarocin, Tucholski was appointed a second lieutenant in the Army Reserve, and later moved from the officers infantry corps to the army ordnance corps. As part of his specialty, he constantly cooperated with the army. In the years 1937-1939, Tucholski was a technical adviser to the Ministry of Military Affairs and from August 1939 - an independent researcher at the Institute of Armament Technology. He took part in the works of the Explosives Commission of the Military Technical Society.

Tadeusz Tucholski was a self-taught man. He passed his A-level exams in course of his military service in October 1923 and began studying chemistry at the Faculty of Mathematics and Natural Sciences of the University of Poznań. He obtained his Master's degree in 1927, the rank and the degree of Ph.D. in the field of chemical sciences and physics in 1930. In 1936, he became the Associate Professor of physical chemistry of explosives at the Faculty of Chemistry

at the University of Technology in Warsaw. Tucholski invented the method of the differential thermal analysis. He is the author of the widely used differential calorimeter which records the processes of conversion of explosives during heating, presently known as the Differential Scanning Calorimeter.

Leszek Zasztowt

Instytut Historii Nauki PAN

Warszawa

**DOKTOR DOROTA ZAMOJSKA (10.12.1960–25.12.2013)
– IN MEMORIAM**

Dnia 25 grudnia 2013 roku zmarła w Warszawie po ciężkiej chorobie dr Dorota Zamojska, nasza koleżanka z Instytutu Historii Nauki PAN.

Dorota była rodowitą warszawianką urodzoną 10 grudnia 1960 roku, absolwentką Instytutu Historycznego Uniwersytetu Warszawskiego. Studia historyczne z wynikiem bardzo dobrym ukończyła w 1984 uzyskując stopień magistra na podstawie pracy *Józef Bohdan Dziekoński (1816–1855). Bursz, cygan, legionista*, napisa-

nej pod kierunkiem profesora Jerzego Skowronka. Później pracę tę wydała jako odrębna książkę.

W latach 1983–1985 pracowała jako asystent w Ośrodku Studiów Historycznych Zamku Królewskiego w Warszawie, a następnie w latach 1985–1989, będąc doktorantką w Instytucie Historii PAN, przygotowywała rozprawę doktorską o wychowaniu młodzieży wiejskiej w Księstwie Warszawskim i w Królestwie Polskim. Wówczas to współpracowała z prof. Janiną Leskiewiczową przy gromadzeniu i opracowywaniu materiałów ankiety na temat losów wiejskości polskiej w latach II wojny światowej.

Wtedy to zaczęły się jej kłopoty ze zdrowiem, które spowodowały niedokończenie wspomnianej pierwszej rozprawy doktorskiej.

Gdy kontakty Doroty Zamojskiej w Instytucie Historii Nauki PAN nasiliły się w końcu lat dziewięćdziesiątych, miała już spory dorobek naukowy w znacznym stopniu związany z jej działalnością w Archiwum Polskiej Akademii Nauk, w którym pracowała jako starszy asystent, a następnie adiunkt archiwalny latach 1989–2005. Opracowała tam – między innymi – spuścizny profesorów: Stanisława Kasznicy (prawo), Stefana Stasiaka (orientalistyka), Witolda Jabłońskiego (orientalistyka), Bogusława Leśnodorskiego (historia), Ludwika Bazylowa (historia), Witolda Chodźki (medycyna), Władysława Leopolda Jaworskiego (prawo) oraz rodziny Baudouin de Courtenay.

W Archiwum przygotowała samodzielnie i wraz z koleżankami kilka scenariuszy poważnych wystaw i ekspozycji, z których opublikowane zostały liczne pięknie wydane katalogi. Były to między innymi: *Staszic w Warszawie* (1997), *Napoleon a Polska. Polacy a Napoleon* (1997), *W stulecie odkrycia polonu i radu* (współpraca; 1998), *Wilno Przypisani* (2001), *Światła Wilna* (współautor: Alicja Kulecka; 2001), „...którzy nauki, cnotę, Ojczyznę kochają”. *Znani i nieznanymi członkowie Towarzystwa Królewskiego Warszawskiego Przyjaciół Nauk* (współautorki: Alicja Kulecka i Małgorzata Osiecka; 2000) oraz katalog *Genius loci. Tradycje Polskiej Akademii Nauk* (Berlin 2003).

Na potrzeby Archiwum PAN Dorota przeprowadzała również kwerendy dotyczące dziejów nauki w zbiorach archiwalnych w Tartu w Estonii (Dorpat) w 1996 roku oraz w Wilnie w 1995, 1997, 2001 i 2003 roku.

W okresie pracy w Archiwum Dorota współpracowała także z Pracownią Dziejów Kobiet, kierowaną przez prof. Annę Żarnowską, dla której opracowała *Bibliografię prac dotyczących dziejów kobiet (1900–2000) – prace polskie i polski dotyczące*, której maszynopis jest dostępny w Pracowni.

W 1997 roku na zlecenie Żydowskiego Instytut Historycznego razem z Tadeuszem Epsztajnem i Ewą Grzymałą opracowała inwentarz akt Wydziału Oświaty Centralnego Komitetu Żydów Polskich, którego tekst jest dostępny w ŻIH-u.

Spośród profesorów miała już wówczas za sobą współpracę z Jerzym Skowronkiem, Joanną Mantel-Niećko, Marią Starnawską, a kontynuowała kontakty z Kaliną Bartnicką i odnowiła niebawem z Henrykiem Samsonowiczem. Niektóre z tych związków były stricte zawodowe, inne organizacyjne i towarzyskie.

Równoległe z pracą w Archiwum PAN Dorota wiele publikowała. W 1991 roku ukazała się opracowana przez nią (wraz z Marią Starnawską) *Bibliografia Zamku Królewskiego w Warszawie 1976–1983* (1991). W tymże samym roku wydała: *Spis archiwum Senackiej Komisji ds. Osób Pozbawionych Wolności*, wydany przez Joannę Mantel-Niećko jako: *Próba Sił. Źródła do dziejów Uniwersytetu Warszawskiego po 13 grudnia 1981* (1991). W 1995 roku ukazała się książka napisana na podstawie magisterium: *Bursz-cygan-legionista: Józef Bogdan Dziekoński 1816–1855* (Warszawa 1995), a w 1996 oraz w kolejnych latach artykuły biograficzne o życiu i twórczości Cezarii Baudouin de Courtenay-Ehrenkreutz-Jędrzejewiczowej. Były to m.in.: *Kariera naukowa Cezarii Baudouin de Courtenay-Ehrenkreutz-Jędrzejewiczowej*, zamieszczony w książce: *Kobiety wśród twórców kultury intelektualnej i artystycznej w Polsce* (pod red. Anny Żarnowskiej; 1996), a także biogram Cezarii w: *Etnografowie i ludoznawcy polscy – sylwetki i szkice biograficzne* (pod red. Ewy Fryś-Pietraszkowej, Anny Kowalskiej-Lewickiej i Anny Spiss; tom I: 2002) oraz przedmowa do wydania wybranych prac Cezarii (współautorka: Anna Zadrożyńska), książki zatytułowanej *Łańcuch tradycji* (wybór Lech Mróz i Anna Zadrożyńska; Warszawa 2005).

W 1999 roku Dorota opublikowała przekład dziennika Anatola Mühlsteina (*Dziennik: wrzesień 1939–listopad 1940*; Warszawa 1999) oraz przekład *Historii Żydów w Polsce: od XVI wieku do rozbiorów*, autorstwa Daniela Tolleta (Warszawa 1999).

Najpoważniejszym dziełem edytorskim Doroty Zamojskiej stała się publikacja *Dzienników 1930–1936* księdza profesora Bronisława Żongołłowicza wydanych przez Studium Europy Wschodniej Uniwersytetu Warszawskiego w serii „Fontes” w „Bibliotheca Europae Orientalis”, tom XXII (Warszawa 2004). Właśnie wydanie tych ponad siedmuset stronicowych *Dzienników*, ówczesnego wiceministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego i profesora Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, który objął funkcję ministerialną w kwietniu 1930 roku i sprawował ją do czerwca 1936 roku, w okresie przygotowywania i wprowadzania fundamentalnej reformy uniwersyteckiej, spowodowało przejście Doroty Zamojskiej z Archiwum Polskiej Akademii Nauk do instytutu badawczego w 2005 roku – instytutu, który wkrótce otrzymał imiona Ludwika i Aleksandra Birkenmajerów (2011).

Dzienniki ks. Żongołłowicza, odnalezione przez Dorotę w Bibliotece Litewskiej Akademii Nauk w Wilnie, są źródłem bezcennym, nie tylko z racji szczegółowości zapisów na temat prac w Ministerstwie, ale także, a może przede wszystkim, z powodu szczególnego charakteru księdza profesora Żongołłowicza, który był antyklerykałem (rzadkość wśród duchowieństwa) oraz słynął ze swej złośliwości,

sarkazmu oraz dużego talentu obserwacyjnego i umiejętności krytycznego charakteryzowania osób, z którymi współpracował. *Dzienniki* opracowała Dorota Zamojska doskonale zarówno od strony edytorskiej, historycznej, warsztatowej, jak i literackiej. To dzieło będzie trwać i przynosić chlubę Autorce.

Pracując w Instytucie Dorota Zamojska uczęszczała na seminarium prof. Kaliny Bartnickiej (od 2003 roku) i przygotowywała przede wszystkim doktorat. Miała to być analiza relacji pomiędzy światem akademickim, zwłaszcza profesurą, a tzw. czynnikami rządowymi, w okresie tworzenia się struktur szkolnictwa wyższego, zwłaszcza uniwersyteckiego, w Polsce okresu międzywojennego. Początkowo monografia miała obejmować okres od założeń tworzenia systemu szkolnictwa wyższego do reformy początku lat trzydziestych XX wieku. Ostatecznie, wraz z rozrastaniem się monografii, za namową kolegów z Instytutu Dorota postanowiła tę problematykę zawęzić od strony chronologicznej. I tak powstała monografia: *Akademicy i urzędnicy. Kształtowanie ustroju państwowych szkół wyższych w Polsce 1915–1920*, wydana w tomie czterdziestym drugim „Monografii z dziejów oświaty” (Warszawa 2009), będąca do dzisiaj najsolidniejszym opracowaniem genezy i tworzenia polskiego modelu ustroju akademickiego zwłaszcza w odniesieniu do uniwersytetów. Już obecnie można stwierdzić, że antynomia: akademicy – urzędnicy, zdominowała świat nauki nie tylko w Polsce, ale również na świecie. W tym kontekście monografia Doroty Zamojskiej nabrała jeszcze dodatkowego waloru i znaczenia, gdyż pokazuje proces etatyzacji nauki na jego etapie początkowym, który w obecnych czasach rozrósł się do wymiarów monstualnych.

Na podstawie tej monografii Dorota doktoryzowała się w Instytucie Historii Nauki PAN w dniu 11 grudnia 2008 roku pod moim kierunkiem. Recenzentami jej pracy byli profesorowie: Julian Dybiec i Janusz Żarnowski. Wielkie nadzieje, jakie wszyscy wiązaliśmy z Jej dalszą doskonałą karierą naukową, przekreślać zaczęła nasilająca się znowu choroba serca, z którą Dorota walczyła od lat, o czym wszyscy wiedzieliśmy.

Ostatnim poważnym dokonaniem naukowym Doroty okazało się opracowanie dużego artykułu poświęconego humanistyce na Uniwersytecie Warszawskim w okresie międzywojennym, który ukaże się w 2016 roku, w publikacji uświetniającej dwusetną rocznicę jej ukochanej uczelni.

Mimo olbrzymiej woli walki, mimo udanego przeszczepu serca do którego w końcu udało się doprowadzić, mimo potężnej siły umysłu i imponującej wytrzymałości psychicznej, organizm Doroty nie wytrzymał.

Będzie nam jej bardzo brakować. Będzie nam brakować jej uśmiechu i delikatnego dowcipu. Jej pogodnej twarzy i błyszczących radośnie oczu. Będzie brakować młodości i pogody ducha, którą potrafiła przekazywać bezinteresownie nam wszystkim. Będzie brakować ciepła, jakie roztaczała wokół i pozytywnych bio-prądów, którymi nas immunizowała od chandry i trosk.

Jeśli istnieje niebo, niech to niebo będzie schronieniem dla niej. Niech to będzie renesansowe niebo błękitne i impresjonistyczne niebo pełne powietrza. Ale niech to będzie również niebo szczególne, o którym pisał poeta z Krakowskiego Przedmieścia: „lekkie i niecałe – jeszcze nieużywane” niebo.

... (faint text at the top of the page, likely bleed-through from the reverse side)

... (faint text in the middle of the page)

... (faint text in the lower middle of the page)

... (faint text in the lower part of the page)

... (faint text in the lower part of the page)

... (faint text in the lower part of the page)

Gdańskie Gimnazjum Akademickie. T. 5. Źródła i artykuły. Pod red. Lecha M o k r z e c k i e g o i Mariusza B r o d n i c k i e g o. Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego. Gdańsk 2012

W 2012 r. ukazał się piąty już tom opracowania pod tytułem *Gdańskie Gimnazjum Akademickie* stanowiący efekt szeroko zakrojonych badań wielodyscyplinarnego grona specjalistów nad dziejami tej niezwykle ważnej instytucji dla kultury i nauki XVI–XVIII w. Zachętą do podjęcia owych intensywnych prac i rekapitulacji dotychczasowej wiedzy stanowiła 450. rocznica założenia Gimnazjum przypadająca na 2008 r. W jubileuszowym roku opublikowano cztery tomy, każdy przygotowany przez innego redaktora: t. I *Szkice z dziejów* pod red. Edmunda K o t a r s k i e g o, t. II *Wybór źródeł z XVI i XVII wieku* pod red. Lecha M o k r z e c k i e g o, t. III *Wybór źródeł od XVI do XVIII wieku* pod red. Zbigniewa N o w a k a oraz t. IV *W progach muz i Minery* pod red. Zofii G ł o m b i o w s k i e j. Tu omawiany piąty swą genezą także sięga do 2008 r.: 17 listopada tego właśnie roku w murach Gdańskiej Wyższej Szkoły Humanistycznej i Muzeum Narodowego odbyła się sesja naukowa poświęcona dziejom gdańskiego Gimnazjum Akademickiego. Niektóre z zamieszczonych w tomie piątym tekstów są rozwinięciem wygłoszonych wówczas referatów, z uwzględnieniem sugestii dyskutantów i późniejszych recenzentów. Biorą one także pod uwagę dorobek jubileuszowego roku. Dzięki rocznicy 450-lecia w pewnym stopniu wypełniona została więc istotna luka w historiografii – główna placówka edukacyjna jednego z najważniejszych ośrodków gospodarczych i kulturalnych I Rzeczypospolitej, działająca nieprzerwanie od 1558 do 1817 r., skupiająca elitę intelektualną miasta, nie miała dotąd całościowego ujęcia. Omawiane pięciotomowe dzieło nie ma jednak charakteru wyłącznie podsumowującego, „podręcznikowego”. Jak świadczą już same tytuły poszczególnych części, jest to sproblematyzowany zestaw opracowań analitycznych i syntetycznych o różnym stopniu ogólności, wzbogacony przez edycję wielu materiałów i źródeł. Nie tworzy systematycznej – monograficznej, skończonej całości, stanowi mimo to prawdziwą kopalnię wiedzy i inspiracji nie tylko dla badaczy dziejów edukacji, lecz także historyków nauki i kultury, ukazując kulturotwórczą rolę Gimnazjum i kwestie jego funkcjonowania pod bardzo różnorodnym kątem. Można powiedzieć, że publikacja – poprzez swą wielokształtną formę – nawiązuje do wydawnictw epoki erudycji nastawionych na przekazanie maksymalnej dawki bardzo różnorodnych wiadomości, dla których gatunkowe bariery i typologiczne wymogi miały drugorzędne znaczenie. Należy uznać to za walor dzieła, choć znacząco podnoszący

jego objętość i zmuszający recenzentów do zawężenia pola ich obserwacji¹. Dostawia czasem też brak precyzyjnych odsyłaczy źródłowych (dotyczy to jedynie tomu pierwszego).

Zwróćmy także uwagę, że retrospekcja historyczna, dla której impulsem są okrągłe rocznice, to dla gdańskiej placówki rzecz typowa. Dygresja ta odnosi się nie tylko do wspomnianych wyżej obchodów 450-lecia oraz tych wcześniejszych o pół wieku, których owocem była *Księga pamiątkowa...* opublikowana w Gdyni w 1959 r.² Pierwsze stulecie istnienia Gimnazjum uroczysto świętowano już w czerwcu 1658 r. – mimo trwającej wtedy szwedzkiej lądowej blokady miasta (w tym czasie port został już otwarty dla żeglugi). W specjalnej oracji rektor Jan Maukisch (12 VI) przypomniał wówczas najważniejsze zdarzenia z pierwszego wieku funkcjonowania szkoły³. Niezwykle uroczysty charakter miały obchody 200-lecia istnienia Gimnazjum w 1758 r., podczas których podjęto próbę nakreślenia jego instytucjonalnych dziejów i podsumowania dotychczasowego dorobku edukacyjnego i badawczego. Specjalna jubileuszowa dwutomowa publikacja *Acta jubilaei secundi Gymnasii Gedanensis*, która ukazała się drukiem prawdopodobnie w 1759 r., zawiera m.in. obszerny tekst Michała Krzysztofa Hanowa *Protoscholarum et Protobibliothecariorum [...] Gymnasii Academici Gedanensis meritorum memoria saecularis* ze zmiennym mottem zaczerpniętym z Tacyta (z przemówienia Aulusa Cremutiusa Cordusa): „Suum cuique decus posteritas rependit”⁴. Już zresztą we wstępie do całego dzieła wyrażono nadzieję, że w przyszłości „zrodzi się chęć bliższego przyjrzenia się postaciom i zaletom swoich przodków” i temu właśnie celowi publikacja ma służyć. Owa skłonność do rocznicowej autorefleksji historycznej ma z pewnością – obok niewątpliwych zamiarów propagandowych – jedno ze źródeł w tradycjach i osiągnięciach w zakresie nauczania historii i badaniach historycznych (ich praktyki i teorii) w Gdańskim Gimnazjum Akademickim, które syntetycznie podsumował w tomie pierwszym jubileuszowego opracowania z 2008 r. Lech Mokrzecki⁵. Warto też zwrócić uwagę na dostrzegalną, zwłaszcza chyba w kręgu protestanckim, rolę stuleci – „centurii” w popularnych chronologicznych kategoryzacjach dziejów stosowanych w epoce erudycji. W zgodzie z nimi poszczególne szkoły świętowały kolejne wieki swego istnienia, z okazji takich jubileuszy przypominano też ważne wydarzenia z przeszłości (np. podpisanie traktatów welawsko-bydgoskich czy pokoju w Oliwie⁶). W jubileuszowym tomie z 1759 r. przywołuje się podobne obchody, które miały miejsce w nieodległym czasie w uczelni królewieckiej, Greifswaldzie, Rinteln, Duisburgu, Jenie, podkreślając przy tym, że „wypadało zatem i naszej szkole, rozpoczynającej trzecie stulecie działalności, ustanowić dzień założenia jako święto” i zorganizować uroczystości, których rangę podkreśliła nie tylko specjalna publikacja, lecz także emisja okolicznościowej monety⁷. Interesującym problemem badawczym, dotąd chyba nie podjętym, byłoby sprawdzenie zasięgu i genezy tego zjawiska w myśli historycznej XVII–XVIII w. – obserwowanego przecież, choć w nieco innych kontekstach, do dzisiaj⁸. Wydaje się, że mamy tu do czynienia z naturalnym etapem przewyżniania ahistoryczności

obrazu dziejów – w uznaniu odrębności epok, a więc różnic w ich charakterystyce. Warto przypomnieć, że upowszechnienie i utrwalenie przekonania o odrębności czasów antycznych, wieków średnich i „współczesności” to przede wszystkim zasługa żyjącego dopiero na przełomie XVII i XVIII w. Christopha Cellariususa (Kellera), którego wielokrotnie wznawiane dzieło *Historia universalis breviter ac perspicue exposita, in antiquam, et medii aevii ac novam divisa* (pierwsze wydanie – Jena 1702) pozostawiło trwałe ślady w świadomości historycznej ludzi schyłku „ancien régime’u”.

Niedawno opublikowany tom V wydawnictwa *Gdańskie Gimnazjum Akademickie* zawiera zgodnie ze swoim podtytułem bardzo różnorodne teksty. Pierwsze dwa to edycje ważnych źródeł do dziejów szkoły: przywileju gwardiana klasztoru franciszkanów Jana Rollaua z 30 września 1555 r. (kopia z 1670 r.) przedstawiającego okoliczności przekazania Radzie Miasta Gdańska budynku klasztoru oraz mowy inauguracyjnej rektora Andrzeja Franckenbergera wygłoszonej 13 czerwca 1568 r. przy okazji dziesiątej rocznicy powstania szkoły. Użyteczność edycji podnosi tłumaczenie obu tekstów na język polski.

Kolejna część tomu to opracowania godne uwagi historyka staropolskiej nauki i kultury. W pierwszym rzędzie odnajdziemy tu dzieje poszczególnych dyscyplin w Gimnazjum Akademickim: teologii (w okresie *Colloquium charitativum* – Sławomir Kościelak), filozofii (początki nauczania – Mariusz Brodnicki), medycyny (Adam Szarszewski). Są to opracowania analityczne, dopełniające podręcznikowe ujęcia z tomu I omawianej publikacji, odwołujące się do szerokiego zestawu źródeł, częściowo dotąd nie wykorzystywanych, co pozwala na uzupełnienie wiedzy faktograficznej i na nowe spojrzenie np. na rolę gdańskiej katedry anatomii i medycyny w ówczesnym życiu naukowym. Ta próba przewartościowania dotychczasowych ocen opiera się na przeglądzie zmiennych warunków funkcjonowania katedry („Przez niemal 1/3 czasu działalności Gimnazjum pozbawione było możliwości nauczania podstaw medycyny przez odpowiednio wykształconych wykładowców.” s. 88), podkreśla statyczność i stereotypowość obrazu utrwalonego w literaturze przedmiotu, bez uwzględniania choćby zagadnień finansowych: „Znamienny jest też fakt, że uposażenie profesora medycyny należało do niższych uposażeń profesorskich w Gimnazjum, zarówno w XVII, jak i w wieku XVIII.” (s. 88). Do częstych błędów historyków nauki należy zbyt pochopne uznawanie pojedynczych dokonań badawczych za wystarczający miernik poziomu rozwoju dyscypliny czy rangi poszczególnych instytucji w długim okresie ich istnienia. To kusząca perspektywa zwłaszcza w publikacjach rocznicowych – w tym jednak wypadku nie napotykałyśmy powierzchownych, koturnowych zestawień i ocen.

W ten sposób katalog nauk wykładanych i uprawianych w Gdańskim Gimnazjum, a omówionych w całym pięciotomowym wydawnictwie jest już znaczący. W tomie pierwszym, obok wzmiankowanego wyżej tekstu o historii, który stanowi syntetyczne podsumowanie wieloletnich badań Lecha Mokrzeckiego nad tym tematem, znajdziemy opracowania poświęcone matematyce, fizyce i astronomii (Małgorzata

Czerniakowska), filozofii (Mariusz Brodnicki), prawu (Tadeusz Maciejewski), nauczaniu języka polskiego w XVII w. (Regina Pawłowska) i muzyki (Danuta Popiginis). Warto przy tej okazji odnotować, że w 2012 r. ukazało się obszernie, gruntowne studium autorstwa Mariusza Brodnickiego *Nauczanie filozofii w Gdańskim Gimnazjum Akademickim do połowy XVII w.* (Gdańsk 2012, ss. 275) obejmujące swym chronologicznym zasięgiem okres od 1558 do jubileuszu stulecia w 1658 r., który wiązał się z propozycjami ważnych reform programowych dotyczących nie tylko samego Gimnazjum, ale także szkół parafialnych. Trudno odnieść się do tak szerokiego spectrum zagadnień z historii nauki o bardzo różnorodnym ciężarze gatunkowym – rozsianych po pięciu tomach. Obraz wyłaniający się z dotychczasowych badań skłania do być może zbyt pochopnej sugestii, że okresy, kiedy malała liczba studiujących, albo/i obniżał się poziom edukacji niekoniecznie wiązały się ze spadkiem jakości badań naukowych, a dysonans ten szczególnej chyba ostrości nabral w I połowie wieku XVIII, gdy intelektualna aktywność profesorów gdańskich znajdowała ujście w nowych formach organizacyjnych (towarzystwa naukowe, literackie) – poza tradycyjnymi strukturami szkoły (katedrami). Z przymrużeniem oka można tę uwagę odnieść „ku pokrzepieniu serc” do dzisiejszych niełatwych dla nauki czasów...

Obok omówienia dziejów poszczególnych dyscyplin w tomie V odnajdziemy także inne zagadnienia nauki i kultury. Porządkująca dotychczasową wiedzę biografia Jana Bernardyna Bonifacia, markiza Orii pióra Zenobii Lidii Pszczółkowskiej, a także analiza siedemnastowiecznych oracji i kazań pogrzebowych poświęconych gdańskim uczonym dokonana przez Edmunda Kotarskiego to kolejne ważne elementy w portrecie środowiska intelektualnego związanego z Gdańskim Gimnazjum Akademickim w XVI i XVII w. Okresu XVII–XVIII w. dotyczy studium Lecha Mokrzeckiego ukazujące stosunek gdańskich profesorów do socyanizmu. Jest to uzupełniona i rozszerzona wersja tekstu opublikowanego w „Roczniku Gdańskim” (T. 40 [1980], z. 1). Studium ukazuje proces stopniowego przekształcania polemiki teologicznej w przekaz historiograficzny – nie wolny przecież także od aktualnych odniesień. Wgląd w blaski i cienie studenckiej egzystencji zapewnia *Szkic z życia studentów Gdańskiego Gimnazjum Akademickiego w XVII–XVIII wieku* autorstwa Edmunda Kizika, choć źródła dokumentujące codzienność funkcjonowania szkoły „już z powodu swojej banalności i zwykłości najczęściej nie zachowały się do czasów obecnych, a te, które szczęśliwie przetrwały, zwykle pozostają rozproszone po różnych zespołach akt” (s. 54). To także uzupełnienie syntetycznego tekstu tegoż autora z tomu I wydawnictwa (*Życie codzienne w Gimnazjum*. T. I, s. 247–273).

Na ostatni, najszerzy merytorycznie krąg refleksji w omawianym tomie V składają się teksty ukazujące społeczno-gospodarcze konteksty rozwoju kultury gdańskiej, wzorce organizacyjne Gimnazjum, inspiracje, kontakty i oddziaływania zewnętrzne oraz ścieranie się rozmaitych koncepcji edukacyjnych na początku istnienia placówki oraz w ciągu długich jego dziejów, jak również ukazujące miejsce szkoły w strukturach miejskich, w życiu intelektualnym Prus Królewskich i w całym „protestanckim świe-

cie”. Tym zagadnieniom poświęcone są *Refleksje o Gimnazjum Gdańskim w dobie I Rzeczypospolitej* Lecha Mokrzeckiego, tekst Jerzego Trzosi *Uwarunkowania społeczno-gospodarcze rozwoju kultury gdańskiej*, porównawcze studium Marcina Pawłaka o gimnazjach akademickich w Gdańsku, Toruniu i Elblągu, a także ogólna charakterystyka podobieństw i różnic w modelu edukacyjnym placówek zakonów katolickich (jezuitów, pijarów i teatynów) oraz szkół protestanckich w Prusach Królewskich przeprowadzona przez Kazimierza Puchowskiego.

Szerokie spektrum zagadnień, różnorodność ujęć, obfitość materiału analitycznego i danych faktograficznych to niewątpliwe zalety tomu, który systematyzuje, uzupełnia i koryguje naszą wiedzę o Gdańskim Gimnazjum Akademickim. Należy mieć nadzieję, że wraz z tomem V nie zakończy się seria poświęcona tej ważnej gdańskiej instytucji edukacyjnej i badawczej i nie trzeba będzie czekać pół wieku na kolejne gruntowne rozprawy. Nie brak bowiem tematów, które wymagają dopracowania czy nowego oświelenia – jak choćby zagadnienie wzajemnych relacji pomiędzy elitą umysłową Gdańska a elitami politycznymi i intelektualnymi innych obszarów Rzeczypospolitej, zwłaszcza w wieku XVIII. Przestarzałe już nieco prace Łukasza Kurdybachy czy Heinza Lemkego⁹ mają charakter przede wszystkim opisowy. Dziś pojawiają się nie tylko nowe dane, lecz także interesujące, czasem sprzeczne propozycje interpretacyjne, które uwzględniają wyniki niedawnych badań kwestii etnicznych, intelektualnych i wyznaniowych (np. nad „spóźnioną katolicką konfesjonalizacją”), jak również odmienne wizje miejsca i roli kultury umysłowej Prus Królewskich w ramach wieloetnicznej Rzeczypospolitej¹⁰.

Przypisy

¹ Kwestie dotyczące historii edukacji w całym pięciotomowym wydawnictwie obszernie przedstawiła Kalina Bartnicka w recenzji zamieszczonej w „Rozprawach z Dziejów Oświaty”. T. 49 (2012) s. 228–235. Niniejsze omówienie koncentruje się na zagadnieniach historii nauki z perspektywy problematyki poruszonej w tomie V.

² *Gdańskie Gimnazjum Akademickie. Księga pamiątkowa dla uczczenia czterechsetnej rocznicy założenia Gimnazjum Gdańskiego*. Gdynia 1959.

³ Zob. np. L. Mokrzecki: *Gdańskie Gimnazjum Akademickie – zarys dziejów*, [w:] *Gdańskie Gimnazjum Akademickie. T. I Szkice z dziejów*. Pod red. Edmunda Koterskiego s. 32.

⁴ Wybrane teksty z tej jubileuszowej publikacji w wersji oryginalnej i tłumaczeniu na język polski zawiera tom trzeci opracowania *Gdańskie Gimnazjum Akademickie pt. Wybór źródeł od XVI do XVIII wieku*. Pod red. Z. Nowaka s. 121–532.

⁵ L. Mokrzecki: *Historia w Gimnazjum Gdańskim*, [w:] *Gdańskie Gimnazjum Akademickie. T. I Szkice z dziejów* pod red. Edmunda Koterskiego s. 207–228.

⁶ Zob. np. *Pacta Welaviensia et Brombergensia*. B.m.w. 1757; J. G. Boehme: *Acta pacis oliviensis inedita*. T. 1. Wrocław 1763, T. 2. Wrocław 1766 czy mowę na stulecie pokoju

oliwskiego wygłoszoną przez gdańskiego profesora retoryki i poezji Gottlieba Wernsdorfa, a szczegółowo omówioną w t. IV *Gdańskiego Gimnazjum Akademickiego. W progach muz i Minerwy* (s. 204–226) przez Jacka Pokrzywnickiego.

⁷ Zob. *Gdańskie Gimnazjum Akademickie*, t. III. *Wybór źródeł od XVI do XVIII wieku...* s. 163–164.

⁸ Przywołanie wzorców antycznych i dawnych tradycji piśmiennictwa chrześcijańskiego nie wyjaśnia dostatecznie zagadnienia. Swą rolę z pewnością odegrała międzykonfesyjna polemika wokół dziejów Kościoła (XVI–XVII w.) z *Centuriami magdeburskimi* na czele.

⁹ Ł. Kurdybacha: *Stosunki kulturalne polsko-gdańskie w XVIII w. Monografie z dziejów Gdańska i stosunków polsko-gdańskich*. Gdańsk 1937; H. Lemke: *Die Brüder Zaluski und ihre Beziehungen zu Gelehrten in Deutschland und Danzig. Studien zur polnischen Frühaufklärung*. Berlin 1958.

¹⁰ „Spóźniona katolicka konfesjonalizacja” to tytuł rozdziału z pracy Wojciecha Krisesena: *Stosunki wyznaniowe w relacjach państwo-kościół między reformacją a oświeceniem. (Rzesza Niemiecka-Niderlandy Północne-Rzeczpospolita polsko-litewska)*. Warszawa 2010. Na temat polemiki zob. S. Roszak: *Koniec świata sarmackich erudytów*. Toruń 2012 s. 19–22. Por. też studium Jana Kozłowskiego: *Leksykon współczesnych uczonych polskich Jana Daniela Janockiego*. „Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej”. Seria A. Z. 15: 1980 s. 10 („W połowie XVIII w. Prusy Królewskie, choć wchodziły w skład Rzeczypospolitej, nie były traktowane jako część Polski”). Ogólnie o tej problematyce pisał niedawno S. Salmonowicz: *Prusy Królewskie w XVII–XVIII wieku. Studia z dziejów kultury*. Toruń 2002 s. 10–35 – rozdział *Kultura umysłowa Pomorza Wschodniego w XVII–XVIII w. (do r. 1772)*.

J. Kurkowski
Instytut Historii Nauki
im. L. i A. Birkenmajerów
Warszawa

Historia na Uniwersytecie Warszawskim. Red. Maria Koczerska, współpraca Joanna Adamczyk. Warszawa 2012, Wydawnictwo Neriton, 208 ss., il.; S. Brzeziński, K. Fudalej: *Pracownicy naukowo-dydaktyczni Instytutu Historycznego Uniwersytetu Warszawskiego 1930–2010. Słownik biograficzny*. Warszawa 2012, Wydawnictwo Neriton, 144 ss.

W 2010 r. Instytut Historyczny Uniwersytetu Warszawskiego obchodził osiemdziesiątą rocznicę swojego powstania. Zwieńczeniem trzydniowych obchodów była konferencja naukowa, zatytułowana *Historia na Uniwersytecie Warszawskim*. Odbyła się ona 21 października 2010 r. Wygłoszone na niej zostały referaty prezentujące dzieje uprawiania historii starożytnej, mediewistyki, historii nowożytnej, historii XIX i XX w. oraz nauk pomocniczych historii. Referaty w języku polskim i angielskim przedstawiono w specjalnej, jubileuszowej publikacji pod tym samym tytułem, jaki miała sesja. Autorami referatów i poszczególnych rozdziałów są wybitni historycy, pracownicy

Instytutu Historycznego UW, bardzo długo związani z tą placówką. Publikacja stanowi pierwszy tom, czy pierwszą część, chociaż formalnie są to oddzielne pozycje, poświęcone Instytutowi Historycznemu. Powstała ona pod redakcją Marii Koczerskiej przy współpracy Joanny Adamczyk. Drugą część stanowi tom zatytułowany *Pracownicy naukowo-dydaktyczni Instytutu Historycznego Uniwersytetu Warszawskiego 1930–2010. Słownik biograficzny*. Autorami tej publikacji są Szymon Brzeziński i Krzysztof Fudalej. Obie pozycje ukazały się w serii zatytułowanej *Prace Instytutu Historycznego Uniwersytetu Warszawskiego*. Publikacje te należy wspólnie przedstawić i omówić, ponieważ wzajemnie się uzupełniają, dzięki czemu mamy pełniejszy obraz dziejów Instytutu Historycznego UW.

Praca *Historia na Uniwersytecie Warszawskim* jest pozycją ze wszech miar zasługującą na bardziej szczegółowe omówienie. Ma ona charakter przekrojowy, chociaż nie jest – zapewne taką być nie mogła – pełnym studium badanego zagadnienia. Niewątpliwie wpisuje się w nurt pisarstwa okolicznościowego, lecz zakresem i sposobem narracji zdecydowanie wykracza poza ramy tego typu publikacji. Pozwala czytelnikowi poszerzyć i uporządkować wiedzę z zakresu uprawiania historii w Instytucie Historycznym UW. Tym samym wpisuje się nurt pisarstwa naukowego, poświęconego historii nauki oraz historii Uniwersytetu Warszawskiego. Dodatkową wartość pracy stanowi bardzo bogato cytowana literatura przedmiotu. Publikacji z tego zakresu, o przekrojowym charakterze, nie jest zbyt dużo w rodzimej literaturze. W tym miejscu należy wymienić przede wszystkim pozycję *Tradycja i współczesność. Księga pamiątkowa Instytutu Historycznego Uniwersytetu Warszawskiego 1930–2005* (Warszawa 2005).

Zaletą publikacji *Historia na Uniwersytecie Warszawskim* jest to, że autorzy – wybitni historycy – w poszczególnych rozdziałach w sposób bardzo obszerny i różnorodny prezentują zagadnienie uprawiania nauki historii w Instytucie Historycznym.

Zakres chronologiczny jest szeroki. Obejmuje w głównym zarysie okres od 1930 r., ale są również teksty sięgające do drugiego dziesięciolecia XX w. Cezura końcowa jest też różna. Większość tekstów kończy się na latach 90. XX w.

Pierwszą z wymienionych publikacji otwiera wprowadzająca w zagadnienie *Przedmowa*, pióra Marii Koczerskiej. Przedstawiono w niej okoliczności powstania publikacji. Autorka opisała obchody osiemdziesięciolecia Instytutu Historycznego.

Część zasadniczą otwiera rozdział Krystyny Stebnickiej zatytułowany *Historia starożytna na Uniwersytecie Warszawskim w latach 1915–1987*. Autorka zaczyna od roku 1915, kiedy to nastąpiło odnowienie życia naukowego na Uniwersytecie. Rok 1987 to data odejścia na emeryturę prof. Izy Biezuńskiej-Małowist i tym samym – zdaniem autorki – wydarzenie to: „[...] zakończyło pewną epokę w dziejach Zakładu Historii Starożytnej” (s. 11). Profesor Biezuńskiej autorka poświęca najwięcej miejsca. Opisuje drogę życiową i osiągnięcia uczonej.

Roman Michałowski jest autorem artykułu zatytułowanego *Mediewistyka w Instytucie Historycznym Uniwersytetu Warszawskiego*. Została w nim poddana analizie

naukowa spuścizna najwybitniejszych uczonych tego okresu. Autor pominął – co wydaje się słuszne – twórczość naukową żyjących historyków. Michałowski rozpoczyna od omówienia postaci Jana Karola Kochanowskiego. W następnej kolejności analizuje twórczość Stanisława Kętrzyńskiego i Oskara Haleckiego. Więcej uwagi poświęca Marcelemu Handelsmanowi, który odegrał wyjątkową rolę w mediewistyce i to nie tylko warszawskiej, ale też i polskiej. Michałowski podkreśla wielką wszechstronność, jaką odznaczała się działalność naukowa tego wybitnego historyka, który prowadził badania nie tylko mediewistyczne, ale także dotyczące epoki nowożytnej (s. 25).

Michałowski szerszej analizie poddaje również twórczość ucznia Handelsmana – Tadeusza Manteuffla. Przypomniane zostały poglądy uczonego (i ich ewolucja) na zagadnienie feudalizmu, od którego odszedł z powodu braku możliwości swobodnych badań. Zajął się wyjątkowo trudnym w tamtych latach tematem, a mianowicie historią Kościoła.

Równie obszerna jest analiza pracy naukowej Mariana Małowista. Pokazany został główny obszar jego zainteresowania, a mianowicie historia gospodarcza, która zdaniem uczonego, stanowiła podstawę do zrozumienia dziejów. Przypomina także temat, którym Małowist zajmował się przez całe życie, a mianowicie przyczyny zaco-fania Polski (s. 29).

Główne nurty badań nad dziejami nowożytnymi w Instytucie Historycznym Uniwersytetu Warszawskiego w latach 1930–1990 to obszerny tekst, pióra Wojciecha Kriegseisena, ukazujący sześćdziesiąt lat prac badawczych, prowadzonych nad historią XVI–XVIII w. Rozdział ten jest przekrojową analizą stanu badań na tą tematykę. Autor sięga do lat wcześniejszych, przed rokiem 1930. Pokazuje główne nurty refleksji teoretycznej nad dziejami, jakie dominowały w warszawskim środowisku historyków. Omówione są trzy główne kierunki: empiriokrytyczny, materialistyczny i idealistyczny. Ważnym momentem w dziejach rozwoju teoretycznych badań nad dziejami było ukształtowanie się na przełomie lat 20. i 30. XX w. trzech szkół historiograficznych, wywodzących się i powiązanych z seminariami trzech historyków: Marceliego Handelsmana, Oskara Haleckiego i Wacława Tokarza. Zaletą tekstu Kriegseisena jest pokazanie szkół, czy też kierunków, jakie zapoczątkowały wspomniane seminaria. Autor analizuje dorobek mistrzów i ich uczniów, jak np. Janusza Wolińskiego, Wacława Tomkiewicza czy Stanisława Herbsta. Tak ujęta problematyka daje możliwość szerszego spojrzenia, pokazania kontynuacji i własnych przemyśleń oraz ustaleń poszczególnych badaczy w ciągu blisko sześćdziesięciu lat.

Kolejny rozdział nosi tytuł *Nauki pomocnicze historii, źródłoznawstwo i edytorstwo źródeł na Uniwersytecie Warszawskim w XX w.* Tekst dotyczy bardzo szerokiego zakresu chronologicznego – zaczyna się na przełomie roku 1918 i 1919, a kończy się na 2001. Jest to niewątpliwie ważny rozdział, który powinni poznać wszyscy parający się historią, ponieważ pokazuje kształtowanie się nowoczesnego warsztatu historyka. W części tej ponownie pojawia się nazwisko Marceliego Handelsmana, Jana Karola Kochanowskiego czy Aleksandra Gieysztora, uczonych o dorobku naukowym, których nauki

pomocnicze historii zajmują wyjątkowo ważne miejsce. Autorka tego rozdziału Maria Koczerska, wnikliwie prezentuje osiągnięcia poszczególnych uczonych. Oprócz już wspomnianych, nie mogło zabraknąć takich postaci, jak Stanisław Kętrzyński, Jadwiga Karwińska, czy wreszcie Ireneusz Ihnatowicz. Jak określiła autorka: „Drugim filarem uprawiania i nauczania nauk pomocniczych w Instytucie Historycznym UW był od początku lat sześćdziesiątych Ireneusz Ihnatowicz” (s. 66).

W rozdziale tym zostały pokazane również osiągnięcia na polu nauk pomocniczych historii dotyczących okresu starożytności, jak np. numizmatyki czy epigrafiki. Problematyka tą zajmowali się m.in. Ewa Wipszycka i Jerzy Kolendo.

Interesująco został ujęty rozdział *Od narodu do płci (i z powrotem)*. Instytut Historyczny UW jako ośrodek badań nad XIX wiekiem. Autor Tomasz Kizwalter na wstępie pisze: „Dlatego też opinie, które przestawię, uważam przede wszystkim za materiał do dyskusji” (s. 71). Niewątpliwie rozdział ten pobudza do dyskusji wszechstronnością narracji i wnikliwym wydobywaniem najistotniejszych elementów z twórczości naukowej prezentowanych uczonych. W tekście swym Kizwalter szerzej omawia dorobek Marcelego Handelsmana oraz Stefana Kieniewicza. Pisze także m.in. o Witoldzie Kuli, Barbarze Grochulskiej, Jerzym Skowronku, Marii Wawrykowej, Andrzej Zahorskim, czy też o Marianie Małowiście. Nie prezentując całości dorobku omawianych historyków, autorowi udało się stworzyć szeroki i dynamiczny obraz kierunków badań nad XIX wiekiem, przez pokazanie indywidualnych poszukiwań uczonych.

Ostatni rozdział dotyczy badań nad najnowszymi dziejami i nosi tytuł *Perypetie badań nad historią XX wieku w Instytucie Historycznym UW*, którego autorem jest Andrzej Chojnacki. Różni się on od pozostałych nie tylko zakresem, ale i ujęciem problematyki. Autor, oprócz prezentacji podejmowanych badań nad dziejami XX w., porusza bardzo istotną kwestię – co sugeruje sam tytuł rozdziału – a mianowicie wpływ polityki na uprawianą naukę. Tym samym rozdział ten nabiera drugiego wymiaru, pokazuje badania nad dziejami najnowszymi oraz same dzieje najnowsze, opisując zależności polityczne, jak np. cenzurę i działanie władz. Ważną rolę w artykule odgrywają zamieszczone zestawienia. W zestawieniach tych znajdują się wykazy pracowników, seminariów oraz katedr działających w ramach Instytutu Historycznego. Pokazują one skalę i zakres prowadzonych badań. W ocenie położenia nauk historycznych na Uniwersytecie Warszawskim, Chojnacki stwierdza, że sytuacja Instytutu była różna, od innych tego typu placówek, co wynikało ze stanu kadry naukowej, jaka się w nim znajdowała. Instytut Historyczny po wojnie odbudowywany, czy raczej odtwarzany był przez uczonych, którzy prace naukową zaczynali przed wojną. Część z nich była związana z tajnym nauczaniem, czy też z AK. Marksizm w badaniach nad zagadnieniami społecznymi nie był dla nich obcy, jak zauważa Chojnacki: „[...]to jednak ów marksizm nie stanowił dla nich intelektualnej przygody w takim stopniu, jak to się stało w wypadku wielu uznanych później filozofów czy socjologów” (s. 87).

Autor bardzo trafnie pokazuje jak następowały zmiany w uprawianiu historii najnowszej. Niewątpliwie zasadniczą cezurą był październik 1956 r. Również lata 60.

z napięciami politycznymi i społecznymi odbiły się na nauce historii, a także lata 70. wraz z rządami Gierka, kiedy to nastąpiły zmiany w samej ideologii i sposobie sprawowania władzy przez partię. Chojnacki pisze: „Historiografii nie narzucano żadnego modelu metodologicznego. Funkcjonowała natomiast lista tematów tabu, wśród których dominowały kwestie stosunków polsko-radzieckich oraz niektóre wątki dziejów ruchu robotniczego – od końca lat siedemdziesiątych zaczęły one być określane mianem »białych plam«” (s. 95). W rozdziale tym autor wymienia takich uczonych, jak: Andrzej Garlicki, Jerzy Holzer, Józef R. Szaflik, Marian Wojciechowski, Anna Żarnowska.

Rozdział kończy się ciekawym stwierdzeniem, które stanowi pewnego rodzaju podsumowanie badań historycznych nad wiekiem XX. Dopiero zmiany po roku 1989 wprowadziły nową jakościowo dynamikę w badaniach nad wiekiem XX, który był przez długi czas uważany za kontynuację wieku XIX. Dopiero w latach 60., w kręgach anglosaskich badaczy, wiek XX przedstawiano jako odrębną epokę ze specyficznymi procesami rozwoju, nowymi jakościowo przemianami i ich geografiją (s. 98).

Publikację kończy wykaz zatytułowany *Pracownicy Instytutu Historycznego Uniwersytetu Warszawskiego 1930–2010*, zestawiony przez Szymona Brzezińskiego i Krzysztofa Fudaleja. W indeksie, oprócz nazwisk i imion, znajdują się: data urodzin oraz ewentualnie śmierci. Biorąc pod uwagę, że jego autorzy są twórcami drugiej, zasygnalizowanej poniżej publikacji, to indeks ten można określić jako podręczny, ale jest on bardzo przydatny przy czytaniu części zasadniczej.

Bardzo wartościowa jest wspomniana druga praca: *Pracownicy naukowo-dydaktyczni Instytutu Historycznego Uniwersytetu Warszawskiego 1930–2010. Słownik biograficzny*. Jest to pierwsza publikacja, w której znalazły się nazwiska wszystkich pracowników naukowych tej placówki, w ciągu osiemdziesięciu lat. Biogramy, chociaż nie są obszerne, zawierają wszystkie potrzebne dane. Oprócz imienia i nazwiska mamy, daty urodzenia i ewentualnie śmierci, daty uzyskanych stopni naukowych, zatrudnienia w Instytucie Historycznym UW i pełnione funkcje. Wymienione jest również członkostwo w PAN i PAU oraz ważniejsze funkcje i miejsca pracy poza Instytutem. Na końcu biogramów został zamieszczony wykaz publikacji odnoszących się do danej osoby. Całość zamyka obszerna *Bibliografia* pozycji wykorzystanych publikacji.

Zarówno *Historia na Uniwersytecie Warszawskim*, jak i *Słownik biograficzny* są pozycjami ważnymi i bardzo przydatnymi dla zajmujących się dziejami badań historycznych oraz dla tych, którzy zajmują się historią nauki. *Historia na Uniwersytecie Warszawskim* jest pozycją dwujęzyczną, co stanowi jej dodatkowy walor. Dzięki wersji angielskiej, która jest zamieszczona po polskiej, praca ta może trafić do odbiorców nie tylko w kraju.

Paweł Komorowski
Instytut Historii Nauki
im. L. i A. Birkenmajerów
Warszawa

W zdrowiu i w chorobie... Z badań antropologii medycznej i dyscyplin pokrewnych, pod redakcją D. Penkali-Gawęckiej, I. Main, A. Witeskiej-Młynarczyk. Komitet Nauk Etnologicznych Polskiej Akademii Nauk. Biblioteka Telgte Wydawnictwo. Poznań 2012, s. 348.

Antropologia medyczna była tematem konferencji *Zdrowie, choroba i leczenie w perspektywie interdyscyplinarnej* zorganizowanej w czerwcu 2011 roku przez Komitet Nauk Etnologicznych Polskiej Akademii Nauk oraz Instytut Etnologii i Antropologii Kulturowej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu w ramach cyklu corocznych konferencji, które odbywają się w Będlewie koło Poznania. Tom *W zdrowiu i w chorobie... Z badań antropologii medycznej i dyscyplin pokrewnych*, wydany pod redakcją Danuty Penkali-Gawęckiej, Izabeli Main, Anny Witeskiej-Młynarczyk, jest pokłosiem tej konferencji, jest też jedną z nielicznych polskich publikacji poświęconych antropologii medycznej¹.

Antropologia medyczna – dziedzina, wokół której skupiły się rozważania uczestników konferencji, pozostaje obszarem przyciągającym uwagę ale nieco niedookreślonym. Czym wobec tego jest antropologia medyczna? Czym się zajmuje? Na te pytania starają się odpowiedzieć zarówno autorki interesującego *Wprowadzenia* (s. 9-25) Danuta Penkala-Gawęcka, Izabela Mail i Anna Witeska-Młynarczyk, jak i pozostali autorzy prac składających się na niniejszy zbiór.

Jak dowiadujemy się z *Wprowadzenia* antropologia medyczna, prezentuje podejście antropologiczne do takich kwestii, jak zdrowie i opieka zdrowotna; analizuje, w jaki sposób kultura i społeczeństwo są zorganizowane wokół lub pod wpływem problemów zdrowia, choroby, cielesności, bólu, leczenia, wspomagania w chorobie, etc., zagadnień pozostających dotąd w kręgu zainteresowań innych dziedzin nauki. Jest zatem dziedziną interdyscyplinarną, czy też, jak chcą to ująć autorki *Wprowadzenia*, multidyscyplinarną (s. 12). Dziedzina ta wyrasta na styku różnych dyscyplin zajmujących się problemami zdrowia i choroby, ale wykorzystuje właściwe dla siebie metody badań terenowych oraz metody jakościowe, pozwalające uchwycić te aspekty zjawisk związanych ze zdrowiem i chorobą, których nie można zbadać za pomocą metod statystycznych (s. 10).

Antropologia medyczna określana jako subdyscyplina antropologii społecznej i kulturowej zaczęła formować się w latach 60. ubiegłego stulecia w Stanach Zjednoczonych. Od lat 70 można zaobserwować rozwój tej dyscypliny w Polsce, wówczas to antropolodzy medyczni (a może jeszcze kulturowi?) podjęli współpracę z przedstawicielami innych dziedzin nauki – socjologii medycyny, historii medycyny (Bożeną Płonką-Syroką, Jaromirem Jeszke) i historii farmacji (Barbarą Kuźnicką, Iwoną Arabas).

Zbiór *W zdrowiu i w chorobie...* zawiera teksty autorów zajmujących się różnymi dyscyplinami nauki; obok etnologów i antropologów kultury swe prace zamieścili psychologowie, historycy, socjolodzy, filozof i filolog polski. Całość składa się z nas-

tępujących części tematycznych: *I Doświadczenie współczesnego ciała w zdrowiu i chorobie* (s. 29-90) *II. Zdrowie i choroba jako konstrukty kulturowe* (s. 93-149); *III. Zdrowie kobiet w perspektywie antropologii biologicznej i nauk społecznych* (s. 153-206); *IV. Praktycy i pacjenci. Opieka medyczna i psychologiczna a medykalizacja* (s.209-268); *V. Poza biomedycyną* (s. 271-330); Na końcu książki znajdują się angielskie streszczenia artykułów (s. 331-339) oraz noty o autorach (s. 341-347). W zamieszczonych w omawianym tomie artykułach można odnaleźć kilka wspólnych wątków. Autorki *Wprowadzenia* zaliczyły do nich zagadnienia związane z ciałem i cielesnością, medykacją oraz pluralizmem medycznym. Wątki te zostały pokrótce przedstawione we *Wprowadzeniu* (s. 13-16).

„Cielesność” i „ciało” stały się kluczowymi pojęciami nauk skoncentrowanych wokół tematyki zdrowia i choroby (s. 13). Dzięki antropologii medycznej, która podjęła krytykę dominującego modelu medycznego (biomedycznego), narzucającego koncepcję ciała zdrowego i chorego, problemy „cielesności” pojawiły się w rozważaniach dotyczących ludzkich zachowań. Inspiracją do tych rozważań stały się prace francuskiego filozofa Gillesa Deleuze oraz psychoanalityka i filozofa Félixa Guattari, według których medycyna (biomedycyna) „terytorializuje” ciało, kładąc nacisk na anatomiczne aspekty cielesności, narzucając perspektywę „ciało-narządy”. Możliwe jest jednak inne podejście, mianowicie „ciało bez narządów”, czyli „ciało-ja”, będące polem oddziaływań sił fizycznych i społecznych. Wykorzystując tę koncepcję, antropologia medyczna przyczyniła się do „odzyskania” ciała dla teorii zachowań ludzkich. Ale jak czytamy we *Wprowadzeniu*, wyzwaniem staje się też próba ukazania historycznego rozwoju dyskursu o cielesności, która uzna ciało za konstrukt społeczny i podkreśli jego fenomenologiczny wymiar (s. 14).

Zebrane w omawianym tomie artykuły, pokazują, że na ciało można spojrzeć z różnych perspektyw. Wątek „cielesności” szczególnie widoczny jest w pracach zamieszczonych w pierwszej części tomu – w artykułach Marioli Bieńko – *O ponownoczesnych przygodach zdrowego i chorego ciała w perspektywie nauk społecznych* (s. 29-44); a także w tekście Natalii Weimann – *W stronę demedykalizacji. Well-being i slow movement jako alternatywa biomedycznego modelu zapobiegania chorobie* (s. 45-58).

Drugim, omówionym we *Wprowadzeniu*, wątkiem prac jest medykalizacja (biomedykalizacji). Badania nad tym zjawiskiem zostały zapoczątkowane w latach 70. ubiegłego wieku przez amerykańskiego socjologa medycyny Irvinga K. Zolę oraz austriackiego filozofa Ivana Illicha, według których medycyna stała się istotnym narzędziem kontroli społecznej i zajmuje coraz szersze obszary ludzkiego życia, m.in budując modele zdrowia psychicznego i choroby oraz wyznaczając wzorce zachowań uznawanych za patologiczne. Obecnie „biomedykalizacja życia” rozwija się w konsekwencji postępu biotechnologii i genetyki (s. 14-15). Rozważania dotyczące tego zjawiska można odnaleźć w pracy Katarzyny Kubat – *Problem jądłowstrętu psychicznego w polskich podręcznikach psychiatrii (1845-2003) i jego kulturowe odniesienia* (s. 133-150).

Jednocześnie z procesem medykalizacji obserwuje się procesy demedykalizacji i deprofesjonalizacji, które są związane ze zjawiskiem pluralizmu medycznego oraz podejmowaniem przez chorych indywidualnych działań zmierzających do zachowania i przywrócenia zdrowia. Od lat 70. XX wieku zjawisko pluralizm medyczny, czyli różnorodności dostępnych opcji leczenia, było badane w krajach rozwijających się, następnie badaniami takimi objęto kraje zachodnie, w których obok dominującej biomedycyny pojawiały się alternatywne formy leczenia (s. 15–16). Kwestia pluralizmu medycznego została poruszona w wielu artykułach zamieszczonych w omawianym tomie, np. w tekście Anny Witeskiej-Młynarczyk – *„Ta wiedza jest zapisana w naszych ciałach” – narracje o porodach domowych w Polsce* (s. 61–75); Jaromira Jeszke – *Homeopatia – symbol kryzysów europejskiej kultury medycznej* (s. 271–286), Włodzimierza Piątkowskiego – *Wokół socjologii lecznictwa niemedyceznego. Przedmiot – stan badań – kontrowersje legislacyjne w Polsce* (s. 287–304); Danuty Penkali-Gawęckiej – *Profesjonalizacja czy zwrot ku „tradycji”? Problemy legitymizacji praktyków medycyny komplementarnej w postsowieckim Kazachstanie i Kirgistanie* (s. 305–330).

Artykuły zamieszczone w omawianym tomie na ogół dotyczą zagadnień współczesności, jedynie w kilku przedstawiono problemy z perspektywy historycznej, i te artykuły szczególnie zwróciły moją uwagę. W części drugiej tomu Justyna Laskowska-Otwinowska przedstawiła *Historyczno–kulturowe uwarunkowania koncepcji zdrowego odżywiania* (s. 119–131); pracę, ukazującą zmiany koncepcji zdrowego odżywiania pod wpływem obecnych w kulturze europejskiej rozważań na ten temat – dyskursu ideologiczno–religijnego, naukowego i społecznego, które modyfikowały ludzkie zachowania żywieniowe. Według autorki zaczynem tych zmian miał być sprzeciw wobec dominującego modelu kulturowego. Z kolei Katarzyna Kubat we wspomnianym już artykule *Problem jadłowstrętu psychicznego...* (s. 133–150) rozważała związek między medycznym podejściem do problemu anoreksji a kontekstem historycznym i kulturowym. Autorka zauważa, że na przestrzeni wieków zjawisko anoreksji było opisywane jako jeden z elementów kreowanego przez psychiatrię obrazu szaleństwa kobiety, a psychiatria stała się też narzędziem pomagającym w kontrolowaniu kobiecej cielesności.

Innym tekstem o wątkach historycznych jest zamieszczony w części IV tomu artykuł Edyty I. Rudolf *Obraz lekarza w polskiej literaturze drugiej połowy XIX wieku w perspektywie antropologii literatury*; (s. 209–225). Analizując kreowany przez pisarzy drugiej połowy XIX wieku obraz lekarzy, autorka doszła do wniosku, że odpowiadał on na potrzeby upowszechnienia nowego sposobu myślenia, promowania pozytywnych wizerunków i zachowań lekarzy. Powstały wówczas stereotyp lekarza funkcjonuje do dziś w kulturze masowej.

Natomiast w części V. tomu omawiającej zagadnienia związane z pluralizmem kulturowym Jaromir Jeszke przedstawił artykuł *Homeopatia – symbol kryzysów europejskiej kultury medycznej* (s. 271–286). Autor uznał homeopatię za interesującą dla historyka nauki fenomen, gdyż, jego zdaniem, homeopatia zajmuje szczególne miejsce

położone na styku między odmiennymi sposobami postrzegania świata i człowieka – klasycznym przyrodoznawstwem i naukami medycznymi oraz potocznymi wyobrażeniami o zdrowiu i chorobie, ideą harmonii człowieka z przyrodą. Krytyka tej doktryny jest trwała i mimo przemian zachodzących w naukach przyrodniczych wykorzystuje wciąż te same argumenty. Homeopatię można więc, zdaniem autora, traktować jako swoisty symbol kryzysu w medycynie.

Omawiany tom zawiera 18 tekstów, które odzwierciedlają szeroki obszar badawczy antropologii medycznej. W większości dotyczą one współczesnych problemów związanych z zagadnieniami zdrowia i choroby oraz ich kulturowych, ideologicznych, ekonomicznych czy politycznych uwarunkowań. Przyjęcie perspektywy historycznej przez niektórych autorów prac zamieszczonych w omawianym tomie pozwala na ujawnienie zmienności owych uwarunkowań w czasie. Te rozważania mogą stać się swoistą podpowiedzią i inspiracją do poszukiwań nowych perspektyw badawczych dla historyków nauk medycznych, które pozwolą pokazać problemy związane ze zdrowiem i chorobą w nowej odsłonie.

Anna Trojanowska
Instytut Historii Nauki
im. L. i A. Birkenmajerów
Warszawa

SPRAWOZDANIE Z DZIAŁALNOŚCI INSTYTUTU HISTORII NAUKI IM. L. I A. BIRKENMAJERÓW PAN W ROKU 2013

Instytut Historii Nauki im. Ludwika i Aleksandra Birkenmajerów PAN (IHN PAN) w Warszawie jest wiodącą placówką naukową w kraju, prowadzącą badania naukowe w dziedzinie szeroko rozumianej historii nauk humanistycznych, społecznych, ścisłych, przyrodniczych, medycznych i techniki, jak również antropologii kultury. Badania te rozwija we współpracy z instytucjami naukowymi w kraju i za granicą. Instytut jest koordynatorem ogólnopolskich programów badawczych, organizatorem konferencji naukowych o charakterze międzynarodowym i krajowym, wydawcą monografii, serii wydawniczych i czasopism, których zadaniem jest upowszechnianie wyników badań szczegółowych, krytycznych edycji źródeł i syntez naukowych.

Instytut posiada pełne uprawnienia do nadawania stopni i tytułów naukowych w zakresie historii nauki, techniki i medycyny, a także historii kultury, dziejów oświaty, szkolnictwa i wychowania.

Przy Instytucie funkcjonuje Studium Doktoranckie Historii Nauki i Kultury z siedzibą we Wrocławiu, działają również nieodpłatne indywidualne studia doktoranckie.

W roku 2013 została przeprowadzona ocena instytutów za lata 2009–2012. Instytut otrzymał **kategorię A** w systemie klasyfikacji Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego. Dotacja ministerialna na działalność statutową wynosiła **2 096 530 zł** (w roku 2012: **2 097 223 zł**).

STRUKTURA INSTYTUTU

W roku 2013 Instytut zatrudniał 50 pracowników, w tym 4 osoby przebywały na urloпах bezpłatnych, a jedna na urlopie macierzyńskim (stan na dzień 31 grudnia). Instytut w podstawowym miejscu pracy zatrudniał 25 pracowników naukowych, w tym 6 profesorów zwyczajnych, 6 profesorów nadzwyczajnych, 8 adiunktów i 5 asystentów. Pozostali pracownicy naukowcy byli zatrudnieni w Instytucie na drugim miejscu pracy. Całkowita liczba pracowników administracji, biblioteki i pracowników badawczo-technicznych wynosiła 10.

Kierownictwo Instytutu tworzyli: dyrektor prof. dr hab. Leszek Zasztowt, zastępca dyrektora prof. nadzw. dr hab. Jarosław Włodarczyk, prof. dr hab. Halina Lichočka – kierownik Zakładu Historii Nauk Ścisłych, Przyrodniczych i Techniki, prof. dr hab. Jan Piskurewicz – kierownik Zakładu Historii Nauk Społecznych, Oświaty i Organizacji Nauki, oraz Juliusz Milewski, główny księgowy. Przewodniczącym Rady Naukowej Instytutu był prof. dr hab. Andrzej Kajetan Wróblewski.

W ramach Zakładu Historii Nauk Społecznych, Oświaty i Organizacji Nauki działały cztery sekcje: Historii Nauk Społecznych (kierownik: dr Paweł Komorowski), Dziejów Oświaty (kierownik: prof. nadzw. dr hab. Joanna Schiller-Walička), Organizacji Nauki (kierownik: prof. dr hab. Jan Piskurewicz) i Antropologii Nauki (kierownik: prof. nadzw. dr hab. Bożena Płonka-Syroka). W ramach Zakładu Nauk Ścisłych, Przyrodniczych i Techniki działały trzy sekcje: Historii Nauk Ścisłych i Techniki (kierownik: prof. dr hab. Bolesław Orłowski), Historii Chemii i Farmacji (kierownik: prof. dr hab. Halina Lichocka) i Historii Nauk Medycznych (kierownik: prof. dr hab. Andrzej Śródka). Szczegółowe raporty z działalności obu Zakładów zawierają Aneksy 1 i 2.

W 2013 roku Prezydent RP nadał tytuł naukowy profesora pracownikowi Instytutu – prof. nadzw. dr. hab. Michałowi Kokowskiemu.

Rada Naukowa Instytutu nadała tytuł doktora habilitowanego pracownikowi Instytutu dr Annie Trojanowskiej m.in. na podstawie monografii *Farmakopealne leki pochodzenia zwierzęcego w polskiej literaturze naukowej w latach 1800–1869*.

W wyniku postępowania rekrutacyjnego do pracy w Instytucie zostali przyjęci nowi pracownicy naukowcy i badawczo-techniczni: dr hab. Wanda Grębecka, zastępca redaktora naczelnego „Kwartalnika Historii Nauki i Techniki”, dr Beata Wysokińska – adiunkt w Zakładzie Nauk Ścisłych, Przyrodniczych i Techniki, dr Adam Sowiński – specjalista ds. obsługi grantu „Komisji Edukacji Narodowej model szkoły i obywatela – koncepcje, doświadczenia i inspiracje”, mgr Michał Piekarski – kierownik grantu „Adolf Chybiński w kręgu lwowskich muzykologów”.

25 XII 2013 roku odeszła po ciężkiej chorobie dr Dorota Zamojska (1960–2013) – adiunkt i ceniony pracownik Instytutu, badacz dziejów polskiego szkolnictwa wyższego w okresie międzywojennym, autorka licznych opracowań naukowych, m.in. monografii *Akademy i urzędnicy. Kształtowanie ustroju państwowych szkół wyższych w Polsce 1915–1920* (Warszawa 2009).

AKTYWNOŚĆ NAUKOWA

Badania i publikacje pracowników

W 2013 roku w ramach działalności statutowej pracownicy Instytutu realizowali 8 zadań badawczych o szerokim spektrum tematycznym:

1. Historia nauki polskiej.
2. Dzieje nauk humanistycznych i ścisłych na Uniwersytecie Warszawskim.
3. Dzieje ruchu umysłowego i edukacji.
4. Nauki medyczne w XVIII–XX wieku.
5. Historia techniki polskiej i powszechnej XIX–XX wieku.
6. Badania kopernikańskie.
7. Metodologia historii nauki – zagadnienia teoretyczne.
8. Historia nauki powszechnej.

Ponadto w Instytucie realizowano 6 projektów finansowanych ze środków Narodowego Centrum Nauki lub Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki:

- *Akademie nauk i wyższe uczelnie Polski i Rosji: polsko-rosyjskie relacje w sferze nauki w XVIII–XX w.*, pod kierunkiem prof. dr hab. Leszka Zasztowta.
- *Historia nauki polskiej 1944/52–1989, t. X ogólny*, pod kierunkiem prof. dr hab. Leszka Zasztowta.
- *Korespondencja Jana Heweliusza a nauka europejska XVII stulecia*, pod kierunkiem prof. nadzw. dr hab. Jarosława Włodarczyka.
- *Komisji Edukacji Narodowej model szkoły i obywatela – koncepcje, doświadczenia i inspiracje*, grant kierowany przez prof. dr hab. Kalinę Bartnicką.
- *Adolf Chybiński w kręgu lwowskich muzykologów* – kierownikiem grantu jest mgr Michał Piekarski.
- *Słownik polskich odkrywców, wynalazców i pionierów nauk matematyczno-przyrodniczych i techniki* – pod kierunkiem prof. dr hab. Bolesława Orłowskiego.

Do grona pracowników biorących udział w powyższych grantach w 2013 r. należeli: prof. dr hab. Kalina Bartnicka, prof. dr hab. H. Lichočka, prof. dr hab. Bolesław Orłowski, prof. dr hab. Stefan Zamecki, prof. dr hab. Leszek Zasztowt, prof. nadzw. dr. I. Arabas, prof. nadzw. dr W. Grębecka, prof. nadzw. dr hab. J. Jeszke, prof. nadzw. dr hab. Jarosław Włodarczyk, prof. nadzw. dr W. Wójcik, dr M. Dolecki, dr Jarosław Kurkowski, dr Jan Szumski, dr Adam Sowiński, dr. Z. Tucholski, dr A. J. Wójcik, dr B. Wysokińska, mgr Maciej Jasiński, mgr Michał Piekarski.

Do grona pracowników biorących udział w grantach zewnętrznych należeli: prof. dr hab. Halina Lichočka, prof. dr hab. J. Piskurewicz, prof. dr hab. R. Zaborowski, prof. nadzw. dr hab. B. Płonka-Syroka, prof. nadzw. dr hab. J. Włodarczyk.

Na podkreślenie zasługuje znaczący udział kadry Instytutu w opracowywaniu różnych aspektów dziejów Uniwersytetu Warszawskiego, co wiąże się z planami opublikowania wielotomowej historii tej uczelni z okazji dwusetlecia jej założenia. Pracownicy biorący udział w tym opracowaniu to: prof. dr hab. Halina Lichočka, prof. nadzw. J. Schiller-Walicka, prof. nadzw. dr hab. J. Włodarczyk, dr P. Komorowski, dr J. Szumski, dr D. Zamojska.

Efektom działalności pracowników naukowych Instytutu w 2013 roku było opublikowanie 146 prac naukowych, w tym:

- 67 monografii lub rozdziałów w wydawnictwach monograficznych,
 - 1 publikacja w czasopiśmie recenzowanym, wyróżnionym przez Journal Citation Reports (JCR, lista A),
 - 26 publikacji w czasopismach recenzowanych, wyróżnionych przez European Reference Index for the Humanities (ERIH, lista C),
 - 13 publikacji w innych czasopismach recenzowanych, wymienionych w aktualnym wykazie czasopism punktowanych Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego (lista B),
 - 39 pozostałych publikacji naukowych.
- Kompletną listę publikacji zawiera Aneks 3.

Do pracowników wykorzystujących wyniki badań naukowych w celach ochrony zabytków i dziedzictwa kulturowego oraz wdrażania nowych technologii należeli: prof. dr hab. B. Orłowski, prof. dr hab. E. Malak, dr A. J. Wójcik, dr Z. Tucholski, dr hab. K. Maślanka. Instytut wspierał ponadto badania naukowe dotyczące tematyki regionalnej, prowadzone przez prof. dr hab. Michała Kokowskiego i dr Andrzeja J. Wójcika.

Życie naukowe

W roku 2013 Rada Naukowa Instytutu nadała jednej osobie spoza jednostki tytuł doktora habilitowanego (Jan Wnęk) oraz jednej osobie spoza jednostki tytuł doktora (Aleksander Drzewiecki, promotor: prof. dr hab. B. Orłowski).

W Instytucie odbywały się regularnie dwa seminaria doktorskie, w których uczestniczyli zarówno pracownicy naukowcy, jak i absolwenci uczelni wyższych z całej Polski:

- Comiesięczne seminarium z historii oświaty i wychowania, prowadzone przez prof. dr hab. Kalinę Bartnicką wspólnie z prof. dr hab. Leszkiem Zasztowtem, gromadzące około 25 osób.

- Seminarium z historii nauk medycznych na temat „Polska prasa medyczna jako źródło historyczne w badaniach nad problematyką zdrowia i choroby XIX i XX wieku”, prowadzone przez prof. dr hab. Bożenę Urbanek i dr Magdalenę Paciorek na którym, podczas siedmiu spotkań w 2013 r., średnia liczba uczestników wynosiła ok. 15 osób.

W Instytucie odbywało się ponadto seminarium poświęcone historii nauki XIX/XX wieku, kierowane przez prof. nadzw. dr hab. Andrzeja Biernackiego; referaty wygłaszali zaproszeni goście z ośrodków naukowych z całej Polski.

Przy Instytucie działały:

- Zespół Historii Kartografii pod przewodnictwem dr hab. Radosława Skryckiego.
- Zespół Historii Matematyki, kierowany przez dr hab. Wiesława Wójcika.
- Zespół Historii Farmacji, któremu przewodniczy dr Beata Wysakowska.
- Komisja Badań Syberyjskich Komitetu Historii Nauki i Techniki PAN, kierowana przez prof. dr hab. Zbigniewa Wójcika.

Instytut zorganizował lub był współorganizatorem następujących konferencji i spotkań naukowych:

Nazwa konferencji/spotkania, miejsce, data	Organizator, współorganizatorzy
Międzynarodowa sesja w Moskwie, 3–5 IX 2013 pt. Polskoje Janwarskoe wosstanie 1863 goda i istoriczeskije sudby Rossii i Polski. Polskie powstanie styczniowe 1863 roku i historyczne losy Rosji i Polski (z okazji 150-lecia powstania).	Komisja Historyków Rosji i Polski, Instytut Słowianoznawstwa RAN, IHN PAN.
Rosja, Polska i Europa w losie historyka. Pamięci Aleksandra Gieysztorą (1916–1999). Moskwa, 26–27 marca 2013.	Komisja Historyków Polski i Rosji, Instytut Historii Powszechnej RAN, IHN PAN, Międzynarodowy Komitet Nauk Historycznych.
40 lat po Jabłonnej: ICOTHEC w Polsce, Warszawa 16 XII 2013.	ICOTHEC, IHN PAN.
240 rocznica utworzenia – <i>Komisja Edukacji Narodowej</i> , Warszawa, 18 X 2013.	Senat RP, IHN PAN, Towarzystwo Historii Edukacji.
<i>Komisja Edukacji Narodowej. Ludzie i dzieła w dialogu pokoleń</i> , Kraków 14–15 X 2013.	Instytut Historii i Katedra Historii Oświaty i Wychowania Uniwersytetu Pedagogicznego im. KEN w Krakowie, IHN PAN, Towarzystwo Historii Edukacji.
Zgromadzenia zakonne w medycynie i farmacji na Śląsku i Zagłębiu, 14 X 2013, Sosnowiec.	Wydział Farmaceutyczny z oddziałem Medycyny Laboratoryjnej Śląskiego Uniwersytetu Medycznego w Katowicach, IHN PAN.
Perception of Sciences in Central and Eastern Europe in the period 1850–1920, Kraków 20–22 IX 2013.	Komitet Historii Nauki i Techniki PAN, IHN PAN, Instytut Matematyki Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie, Komisja Historii Nauki PAU, Oddział Krakowski Polskiego Towarzystwa Matematycznego, Wydział Matematyki i Informatyki UJ, Wydział Fizyki, Matematyki i Informatyki Politechniki Krakowskiej.

Seminarium naukowe z udziałem dr Rūta Čapaitė (Lietuvos Istorijos Institutas w Wilnie, Litwa) pt. Tendencje rozwoju kursywy łacińskiej w Wielkim Księstwie Litewskim w XVI w. w aspekcie chronologicznym, uniwersalnym i lokalny (12 XII 2013).	IHN PAN.
Zebranie naukowe z udziałem dr Doubravki Olšakovej z Czeskiej Akademii Nauk, poświęcone recepcji Wielkiego Planu Stalina przekształcania przyrody w krajach Europy Cenralnej, a także podróżom botanicznym jako narzędziu badawczemu (28.11.2013).	IHN PAN.
VIII Przegląd prac magisterskich z historii farmacji, 6 XII 2013, w siedzibie Polskiego Towarzystwa Farmaceutycznego w Warszawie.	IHN PAN (Sekcja Historii Chemii i Farmacji) oraz Polskie Towarzystwo Farmaceutyczne (Zespół Sekcji Historii Farmacji).
IHN PAN (Sekcja Historii Chemii i Farmacji) oraz Polskie Towarzystwo Farmaceutyczne (Zespół Sekcji Historii Farmacji).	Zespół Historii Matematyki w IHN PAN, Grupa Badawcza Centrum Kopernika Badań Interdyscyplinarnych „Historia matematyki: Ludzie – Idee – Aspekty filozoficzne”.

Pracownicy Instytutu wygłosili kilkadziesiąt wykładów i referatów na konferencjach oraz na zaproszenie różnych instytucji, zarówno w Polsce, jak i za granicą (kompletną listę podaje Aneks 4). Uczestniczyli też w życiu naukowym polskim i zagranicznym, sprawując członkostwo licznych towarzystw zagranicznych (zob. Aneks 5) i krajowych.

Współpraca z zagranicą

W ramach umowy o współpracy naukowej z Instytutem Historii Litwy Republiki Litewskiej w Wilnie kontynuowane były badania nad związkami naukowymi i kulturalnymi Polski i Litwy, nauką w Uniwersytecie Wileńskim, dorobkiem wychowanków Uniwersytetu oraz jego znaczeniem dla nauki i kultury Polski oraz Litwy.

Do zagranicznych instytucji naukowych, z którymi jednostka współpracowała w sposób ciągły należały ponadto: Instytut Słowianoznawstwa Rosyjskiej Akademii Nauk; Czeska Akademia Nauk; Instytut Historii Powszechnej Rosyjskiej Akademii Nauk;

Międzynarodowy Komitet Nauk Historycznych; Narodowy Uniwersytet Badawczy – „Wyższa Szkoła Ekonomiki”, Rosja; Litewskie Archiwum Centralne w Wilnie; Instytut Historii Przyrodoznawstwa i Techniki w Moskwie; Rosyjskie Towarzystwo Geologiczne w Moskwie; Instytut Historii Syberyjskiego Oddziału Rosyjskiej Akademii Nauk w Nowosybirsku; Katedra Historii Uniwersytetu Górniczego w Sankt Petersburgu; Narodowe Muzeum Sztuk Pięknych im. A. S. Puszkina w Moskwie.

W 2013 r. prof. nadzw. dr hab. Schiller-Walicka nawiązała współpracę z Narodowym Uniwersytetem Badawczym – „Wyższą Szkołą Ekonomiki” w Moskwie, a także rozpoczęła prace nad projektem umiędzynarodowienia czasopisma „Rozprawy z Dziejów Oświaty” (w ramach wspólnego grantu) oraz przygotowaniem wspólnej publikacji źródłowej, zawierającej dokumenty do dziejów uniwersytetów polskich i rosyjskich w XIX wieku).

W dniach 9–12 IV 2013 r. w Liège (Belgia) odbyło się spotkanie International Steering Committee międzynarodowego projektu (Belgia, Francja, Niemcy, Polska) krytycznej edycji korespondencji Heweliusza, w którym ze strony polskiej bierze udział prof. nadzw. dr hab. J. Włodarczyk. Profesor był także przedstawicielem Komitetu Historii Nauki i Techniki PAN na zebraniach plenarnych Oddziału Historii Nauki i Techniki (DHST) Międzynarodowej Unii Historii i Filozofii Nauki (IUHPS) podczas 24 Międzynarodowego Kongresu Historii Nauki, Techniki i Medycyny (Manchester, 21–28 VII 2013 r.)

Obok wyjazdów konferencyjnych i organizacyjnych pracownicy Instytutu przebywali na zagranicznych wyjazdach badawczych:

- prof. nadzw. dr hab. Iwona Arabas: badania w Narodowym Muzeum Sztuk Pięknych im. A. S. Puszkina w Moskwie.
- dr Marcin Dolecki: tygodniowa kwerenda w archiwach Berlina dotycząca życia i działalności Jana Czochrańskiego.
- prof. nadzw. dr hab. Jaromir Jeszke: wyjazd studyjny do Rzymu. Przeprowadzono wstępne kwerendy w Stacji Naukowej PAN w Rzymie oraz w Papieskim Instytucie Studiów Kościelnych.
- prof. dr hab. Halina Lichocka: pobyt naukowo-badawczy w Wilnie – poszukiwanie materiałów do historii chemii na Uniwersytecie Stefana Batorego.
- prof. dr hab. Jan Piskurewicz: pobyt naukowy w Hebrew University w Jerozolimie, gdzie znajduje się Archiwum Einsteina. W wyniku tego wyjazdu pozyskano większą część listów oraz wydawnictwa pomocne w przygotowaniu edycji korespondencji Alberta Einsteina z Marią Skłodowską-Curie.
- prof. nadzw. dr hab. Płonka-Syroka: coroczne badania naukowe w Dreźnie w Bibliotece Uniwersyteckiej i Bibliotece Landu Saksonia.
- prof. nadzw. dr hab. Jacek Soszyński: dwutygodniowy pobyt badawczy w Wilnie, Lietuvos Istorios Institutas.

- prof. nadzw. dr hab. J. Włodarczyk: tygodniowa kwerenda zagraniczna w ramach grantu „Korespondencja Jana Heweliusza a nauka europejska XVII stulecia”, Londyn.

- dr A. J. Wójcik: kontynuacja współpracy z Instytutem Historii Przyrodzownictwa i Techniki w Moskwie – badania i analiza materiałów archiwalnych i drukowanych; kwerenda w Państwowym Muzeum Geologicznym w Moskwie oraz w Bibliotece Moskiewskiego Towarzystwa Badaczy Przyrody w Moskwie.

- prof. dr hab. Robert Zaborowski: Fondation Hardt pour l'Étude de l'Antiquité Classique – stypendium w ramach projektu finansowanego przez ERC pt. The Social and Cultural Construction of Emotions: The Greek Paradigm, afiliowanego przy University of Oxford.

Instytut gościł uczonych zagranicznych, prowadzących badania we współpracy z pracownikami Instytutu: dr Doubravkę Olšakovą z Instytutu Historii Powszechnej Czeskiej Akademii Nauk w Pradze, dr Rūtę Čapaitę z Lietuvos Istorijos Institutas (przebywająca na trzymiesięcznym stażu naukowym w IHN PAN) z Wilna. Z Litwy przyjechało ponadto kilku innych badaczy: dr Rasa Paukštytė-Šaknienė, dr Žilvytis Šaknys, dr Irma Šidiškienė, dr hab. Aldona Prašmantaitė, dr Rasa Banytė-Rowell.

W Instytucie gościł ponadto jako profesor wizytujący prof. Brian Krostenko z University of Notre Dame (Indiana, USA).

DZIAŁALNOŚĆ WYDAWNICZA, DYDAKTYCZNA I PROMUJĄCA NAUKĘ

Wydawnictwa Instytutu:

W 2013 roku Instytut wydał 11 tytułów o łącznym nakładzie 2850 egz., w tym 4 tytuły wydawnictw zwartych i 7 tytułów wydawnictw ciągłych (3 czasopisma).

Wydawnictwa zwarte:

1. *Akademie nauk. Uniwersytety. Organizacje nauki. Polsko-rosyjskie relacje w sferze nauki XVIII–XX w.* Pod red. Leszka Zasztowta, Warszawa 2013, ss. 729 (Współwydawca: Oficyna Wydawnicza Aspra–JR).
2. Edward Malak, *Dzieło generała Rayskiego. Etos inżyniera*, Instytut Historii Nauki, Warszawa 2013, ss. 606.
3. Karolina Sołtys, *Józef Ignacy Kraszewski jako historyk. Naukowy fundament wykładu dziejów Litwy w monografii Wilna*, Warszawa 2013, ss. 239. (Współwydawca Oficyna Wydawnicza ASPRA–JR).

4. *Zgromadzenia zakonne w medycynie i farmacji na Śląsku i Zagłębiu*, pod red. Bożeny Urbanek, Warszawa 2013, ss. 340. (Współwydawca: Śląski Uniwersytet Medyczny – Wydział Farmacji z Oddziałem Medycyny Laboratoryjnej i Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR).

Wydawnictwa ciągle:

1. Sławomir Łotysz, *Wynalazczość polska w Stanach Zjednoczonych*, Seria: Monografie z Dziejów Nauki i Techniki t. 163 (red. S. Zamecki), Warszawa 2013, ss. 346. (Współwydawca Oficyna Wydawnicza ASPRA–JR).
2. Witold J. Chmielewski, *Przygotowanie kadr oświatowych na uchodźstwie w latach 1941–1948*, Warszawa 2013, ss. 216. Seria „Monografie z Dziejów Oświaty”, t. 43.
3. *Kamienie milowe w kartografii*, pod red. J. Ostrowski, P. Wespiański, Warszawa 2013, ss. 495, wyd. IHN PAN, Zespół Historii Kartografii, NDAP, Archiwum Państwowe w Warszawie, Muzeum Historyczne m.st. Warszawy, Stowarzyszenie Przyjaciół Archiwum Państwowego m. st. Warszawy. Seria „Z dziejów kartografii”, t. 17.
4. *Johannes Hevelius and His World. Astronomer, Cartographer, Philosopher and Correspondent*. Edited by R. L. Kremer and J. Włodarczyk. Warszawa 2013, ss. 235. Seria „Studia Copernicana”, t. 44.

Czasopisma:

1. „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, nr 1, 2, 3, 4/2013.
2. „Analecta. Studia i Materiały z Dziejów Nauki”, nr 1–2/2013.
3. „Medycyna Nowożytna”, t. 19, nr 1, 2, 2013.
4. „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 2013, t. L, ss. 288.

Czasopisma Instytutu są ponadto udostępniane na platformach elektronicznych:

1 „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”: streszczenia wszystkich artykułów publikowanych w KHNiT są zamieszczane na stronach:

- CEJSH – The Central European Journal of Social Sciences and Humanities,
- BazTech – Baza danych o zawartości polskich czasopism technicznych (bibliograficzno–abstraktowa baza danych rejestrująca artykuły z polskich czasopism z zakresu nauk technicznych oraz w wyborze nauk ścisłych i ochrony środowiska. BazTech jest jednym z zasobów Wirtualnej Biblioteki Nauki.)
- BAZHUM – baza czasopism humanistycznych i społecznych – zamieszczono wybrane artykuły w formacie PDF – numery archiwalne do 2010 r.

2. „Organon”:

- <http://ihnpan.waw.pl/wydawnictwo/serie-i-czasopisma/organon/>
- w BAZHUM znajdują się numery archiwalne do 2009 r.

3. „Medycyna Nowożytna: studia nad historią medycyny”:
 - w BAZHUM znajdują się numery archiwalne do 2011 r.
4. „Analecta. Studia i Materiały z Dziejów Nauki”:
 - w ramach serwisu „e-publikacje nauki polskiej”, są dostępne on-line spisy treści wybranych roczników „Analecta”.
 - w BAZHUM znajdują się numery archiwalne – do 2009 r.
 - Streszczenia są w bazie CEJSH.
5. „Rozprawy z Dziejów Oświaty”:
 - w BAZHUM znajdują się numery archiwalne do 2011 r.
 - Wszystkie streszczenia są w bazie CEJSH.
 - Zawartość tomów za lata 2010-2012 po raz pierwszy znalazła się w *International Bibliography of the History of Education and Children's Literature* (2010-2012), wydawanej przez międzynarodowe pismo „History of Education and Children's Literature” pod redakcją Roberta Sani z Uniwersytetu w Maceracie we Włoszech, 2013, t. VIII, pp. 729-1097.

Pracownicy Instytutu pełnili funkcje redaktorów naczelnych, członków komitetów redakcyjnych i redakcji licznych czasopism naukowych i wydawnictw periodycznych (zob. Aneks 6).

DZIAŁALNOŚĆ DYDAKTYCZNA

Na płatne, niestacjonarne studia w Studium Doktoranckim Historii Nauki i Kultury we Wrocławiu, kierowanym przez prof. nadzw. dr hab. Bożenę Płonkę-Syrokę, uczęszczały 22 osoby, w tym 8 przyjętych w roku sprawozdawczym. Z Instytutem związane były również 4 osoby, prowadzące badania w ramach indywidualnych, nieopłatnych studiów doktoranckich.

Dwudziestu jeden pracowników Instytutu prowadziło działalność dydaktyczną na kilkunastu wydziałach krajowych ośrodków akademickich, takich jak: Wydział Farmaceutyczny Warszawskiego Uniwersytetu Medycznego, Wydział Pedagogiczny Akademii Humanistycznej im. A. Gieysztora w Pułtusku; Wydział Chemii Uniwersytetu Warszawskiego, Wydział Pedagogiczny Uniwersytetu Pedagogicznego im. KEN w Krakowie; Polskie Towarzystwo Filologiczne; Wydział Pedagogiczno-Artystyczny Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza; Instytut Informacji Naukowej i Studiów Bibliologicznych Uniwersytetu Warszawskiego; Uniwersytet Otwarty Uniwersytetu Warszawskiego; Wyższa Szkoła Dziennikarstwa im. Melchiora Wańkowicza w Warszawie; Wydział Nauk Pedagogicznych Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego; Uniwersytet Medyczny im. Piastów Śląskich we Wrocławiu; Instytut Historyczny Uniwersytetu Warszawskiego; Wyższa Szkoła Przymierza Rodzin w Warszawie; Uniwersytet Jagielloński; Katedra Studiów nad Europą Środ-

kową i Wschodnią, Instytut Prawa Międzynarodowego, Unii Europejskiej i Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego; Wydział Farmaceutyczny Śląskiego Uniwersytetu Medycznego; Uniwersytet Marii Curie Skłodowskiej w Lublinie, Instytut Bibliotekoznawstwa i Informatyki Naukowej Uniwersytetu Warszawskiego, Kolegium Artes Liberales; Śląska Wyższa Szkoła Zawodowa; Wyższa Szkoła Zarządzania Ochroną Pracy w Katowicach; Wyższa Szkoła Administracji w Bielsku-Białej; Studium Europy Wschodniej Uniwersytetu Warszawskiego; Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach.

Pracownicy Instytutu sprawowali opiekę nad studentami piszącymi prace licencjackie, magisterskie oraz rozprawy doktorskie. Liczba prac magisterskich wykonanych pod kierunkiem pracowników naukowych Instytutu wyniosła 52.

Za swoją działalność naukową i dydaktyczną jeden pracownik Instytutu został wyróżniony nagrodą: dr Jarosław Kurkowski (wspólnie z dr Mirellą Kurkowską) otrzymał nagrodę dla najlepszych wykładowców przyznawaną przez Dyrektora Uniwersytetu Otwartego UW w roku akademickim 2011/2012.

POPULARYZACJA NAUKI

W 2013 r. Instytut miał swój udział w popularyzacji nauki poprzez organizację dwóch wystaw prezentujących wyniki badań naukowych.

Wystawa pt. „Komisja Edukacji Narodowej 1773–1794”, poświęcona była 240 rocznicy KEN i przedstawiona została po raz pierwszy w Senacie RP w Warszawie w dniach 18–26 X 2013. Na 21 planszach przedstawiono zarys działalności Komisji i reformy szkolnej i problematykę edukacyjną. Koncepcję, scenariusz i komentarze przygotowała kilkuosobowa grupa, pod kierownictwem prof. dr hab. Kaliny Bartnickiej; materiały, w tym teksty archiwalne, rękopiśmienne, publikowane oraz skany materiałów ilustracyjnych przygotował zespół. W styczniu 2014 r. wystawa była eksponowana w Pałacu Staszica w Warszawie. Ponadto była wypożyczana szkołom wyższym i instytucjom naukowym w Warszawie, Krakowie i innych miastach polskich., m.in. towarzyszyła obchodom 60-lecia Wydziału Pedagogicznego Uniwersytetu Warszawskiego i obradom Zgromadzenia Ogólnego PAN. Wystawa została także przedstawiona w Uniwersytecie Pedagogicznym im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie i Akademii Górniczo-Hutniczej. Jest przygotowana do prezentowania w uczelniach i instytucjach naukowych oraz popularyzowania dzieła KEN w roku 2013/2014.

Drugie przedsięwzięcie to organizacja wystawy w Muzeum Politechniki Warszawskiej pt: inż. Julian Adam Majewski. Historia pierwszych stałych mostów Warszawy (15 XI 2013). Jednym z komisarzy wystawy był dr Zbigniew Tucholski, do współorganizatorów należały następujące instytucje: Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, Archiwum PAN, Instytut Badawczy Dróg i Mostów, IHN PAN, Wydział Inżynierii Łądowej Politechniki Warszawskiej.

Warto ponadto odnotować udział pracowników jednostki w innych przedsięwzięciach promujących i popularyzujących wyniki badań naukowych w 2013 roku:

- Wywiad: Komisja Edukacji Narodowej – wielkie dzieło, wielkie dziedzictwo, „Konspekt” t.49:2013, nr 4, s.15-18 (K. Dormus).
- Wywiad: Rewolucja KEN, „Przegląd” 2013 nr 44 (722), s. 46-48 (K. Dormus).
- Audycja „Wokół historii” poświęcona Komisji Edukacji Narodowej, Radio Tok FM, 19 X 2013 r. (K. Dormus).
- Publiczny wykład w ramach Akademii Bemowskiego Seniora (Urząd Dzielnicy Bemowo m.st. Warszawa) na temat początków kinematografii, 31 X 2013 r. (J. Kurkowski).
- Inauguracja Dni Dziedzictwa Kopernikańskiego (cykl wydarzeń, pod patronatem prezydenta RP Bronisława Komorowskiego), Toruń, 18 II 2013 r. – Michał Kokowski wygłosił wykład plenarny „Głos Mikołaja Kopernika w aktualnej debacie nad kształtem uniwersytetu i stanem nauki”.
- Uroczysta Sesja Rady Miasta Bydgoszczy z okazji 667 rocznicy nadania praw miejskich (Bydgoszcz, 19 IV 2013 r.), wykład „Istota Uniwersytetu. Historia i współczesność” (M. Kokowski).
- Udział w filmie dokumentalnym Wir Europäer (1): Europa beginnt zu denken (15. Jahrhundert) (2008) TV episode (reżyseria: Nina Koshofer i Judith Völker) [TAG/TRAUM Filmproduktion GmbH & Co. KG, 2008, Niemcy–Austria (koprodukcja: WDR/ARTE, MDR, OR)] – projekcje w 2013 roku (M. Kokowski).
- Udział w audycji radiowej: Rewolucyjne odkrycie muzycznych zapisków Kopernika: Harmonia mundi, 1 IV 2013 r. („Prima aprilis”), godz. 10:03–11:00, Radio Kraków (M. Kokowski).
- 17 Festiwal Nauki, Panel: O przeszłości i przyszłości wynalazków, Urząd Patentowy RP, Warszawa 26 IX 2013 r. (B. Orłowski).
- Konsultacja filmu o Marii Skłodowskiej-Curie dla telewizji BBC, 2 I 2013 (J. Piskurewicz).
- Wykład POSUL – Przemysł zbrojeniowy Warszawy w międzywojniu, 18 III 2013 r. (Z. Tucholski).
- Wywiad w „Radiu dla Ciebie” na temat historii mostów kolejowych (Z. Tucholski).
- Spacer FOPA – Huta Szkła Targówek i relikty Kolei Warszawsko-Petersburskiej, 18 V 2013 r. (Z. Tucholski).
- XI Spacer DSH FOPA – „Urodziny Wiedunki”, poświęcony pierwszej polskiej linii kolejowej Drodze Żelaznej Warszawsko-Wiedeńskiej, 15 VI 2013 r. (Z. Tucholski).
- Institut für Geschichte der Medizin TU Dresden, cykl wykładów z historii i metodologii historii medycyny, 25 V–1 VI 2013 r. (B. Płonka-Syroka).
- Wykład inauguracyjny „Mikołaj Kopernik i pierwsze wyprawy na Księżyc”; 13 Toruński Festiwal Nauki i Sztuki, Toruń, 19 IV 2013 r. (J. Włodarczyk).

- Wykład „Mikołaj Kopernik – nietuzinkowy obserwator nieba”; Seminarium poświęcone życiu i dokonaniom Mikołaja Kopernika, PAN Archiwum w Warszawie, 19 II 2013 r. (J. Włodarczyk).
- Wykład „Księżyc Jana Jędrzejewicza. Między fantazją a nauką”; uroczystość wręczenia Nagrody im. Jana Jędrzejewicza za najlepszą książkę poświęconą historii nauki i techniki, Płońsk, 30 IX 2013 r. (J. Włodarczyk).
- Wykład „Kopernik w Książnicy, czyli dojrzewanie Uczzonego”, Wojewódzka Biblioteka Publiczna – Książnica Kopernikańska, Toruń, 28 X 2013 r. (J. Włodarczyk).
- Wykład „Kopernik, Kepler i Galileusz, czyli jak sfinansować wielki przewrót w nauce”, Seminarium Zakładu Neurofizjologii, Instytut Biologii Doświadczalnej im. N. Nenckiego PAN, Warszawa, 6 XI 2013 r. (J. Włodarczyk).
- Wykład „Tajemnica Gwiazdy Betlejemskiej”; w ramach cyklu „Prosto z nieba. Spotkania z wybitnymi naukowcami”, Planetarium Centrum Nauki Kopernik, Warszawa, 5 XII 2013 r. (J. Włodarczyk).
- Audycja radiowa: Świat z ciemnej strony Księżyca, Klub Trójki, PR III, 8 I 2013 r. (J. Włodarczyk).
- Audycja radiowa: Jak wyglądają mieszkańcy Księżyca?, Klub Ludzi Ciekawych Wszystkiego, PR II, 9 II 2013 r. (J. Włodarczyk).
- Audycja radiowa: Czy Galileusz zdradził Kopernika?, Klub Ludzi Ciekawych Wszystkiego, PR II, 22 VI 2013 r. (J. Włodarczyk).
- Audycja radiowa: Astronom w bibliotece, Ćwiczenia z myślenia, PR II, 29 XII 2013 r. (J. Włodarczyk).
- Wywiad: *Ponad trumną Smetony. Nie wszyscy twórcy niepodległej Litwy odwracali się od Polski* – mówi prof. Alfredas Bumblauskas, „Uważam Rze – Historia”, 2013, nr 3 (12), s. 14-16 (L. Zasztowt).
- Wywiad: *Lietuvair Lenkija – Nesolidariosnuo pat 1863-ųjų sukilimo? – kalbasi Tomas Kavaliauskas (Litwa i Polska – niesolidarne już od powstania 1863 roku?)*, „Kultūros Bairai” 2013, nr 7/8, s. 95-99 (L. Zasztowt).
- Wywiad: *Na szancach kultur* - wywiad z prof. Bohdanem Cywińskim na kanwie: Bohdan Cywiński: *Szańce kultur. Szkice z dziejów narodów Europy Wschodniej*, Wydawnictwo TRIO, Centrum Europejskie Natolin, Warszawa 2013, 678 s. + 24 mapy. W druku w „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” (L. Zasztowt).
- Wywiad: Z prof. Alfredasem Bumblauskasem na kanwie książki: A. Bumblauskas, *Wielkie Księstwo Litewskie. Wspólna historia, podzielona pamięć*, Warszawa 2013, 338 s. W druku w „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” (L. Zasztowt).

Beata Wysokińska
Jarosław Włodarczyk

ANEKS 1

DZIAŁALNOŚĆ NAUKOWO-BADAWCZA ZAKŁADU HISTORII NAUK ŚCISŁYCH, PRZYRODNICZYCH I TECHNIKI W 2013 ROKU

Tendencja odchodzenia od wąsko rozumianej historii rozwoju poszczególnych dyscyplin naukowych ku znacznemu rozszerzaniu pola badawczego i wykraczaniu daleko poza granice tak zwanej „wewnętrznej historii nauki” była obecna w działaniach Zakładu Historii Nauk Ścisłych, Przyrodniczych i Techniki od początku jego istnienia. Nie zawsze mile widziana, krytykowana i broniona, występowała z różnym nasileniem. Ostatnie lata zdają się tej tendencji zdecydowanie sprzyjać. Widać to wyraźnie, gdy przyrzeć się tematyce badawczej, realizowanej w Zakładzie w minionym roku. Łatwo dostrzec, iż więcej miejsca niż było to w latach poprzednich, zajmuje problematyka polityczna, społeczna, naukoznawcza, kulturowa.

Historiografia nauki, naukoznawstwo, organizacja nauki

Badania historiografii nauki rozpoczął w 2013 r. dr hab. Jaromir Jeszke prof. PAN. Obejmują one interpretację współczesnych studiów nad dziejami nauki w Polsce z perspektywy inspiracji teoretycznych oraz stosowanych metod badawczych, a także studia nad tradycjami i kierunkami dotychczasowych nurtów historiografii nauki w Polsce, oddziałujących na współczesne tendencje w tym zakresie. Uwzględniają ponadto cechy dydaktyki historii dyscyplin szczegółowych i jej teoretycznej zależności od paradygmatów dyscyplin macierzystych. Głównym wątkiem podjętych badań jest zależność kształtu historiografii danej nauki od jej teoretycznego statusu w okresie studiów nad jej dziejami.

Prof. dr hab. Michał Kokowski realizował temat *Historia naukoznawstwa w Polsce: zmieniające się teoretyczne perspektywy i polityczne konteksty*. Sformułował tezę, że dyscyplina naukowa zwana „naukoznawstwem” narodziła się na świecie po raz pierwszy nie gdzie indziej, lecz w Polsce w latach 1910–1939 za sprawą m.in. Kasy im. Mianowskiego i lwowsko-warszawskiej szkoły filozoficznej; dyscyplina ta dynamicznie rozwija się aktualnie na świecie (w szczególności w USA, Wielkiej Brytanii), ale nie w Polsce; w czasach socjalizmu, po rozbiciu naukoznawstwa stworzonego przed II wojną światową, rozwinięto intensywne badania naukoznawcze; jednym z najważniejszych ośrodków naukoznawczych w Polsce w czasach socjalizmu był Zakład Historii Nauki PAN; w latach 90-tych XX wieku nastąpił w naszym kraju upadek naukoznawstwa spowodowany czynnikami politycznymi. Prof. Kokowski doszedł do wniosku, iż upadek ten jest źródłem naszego aktualnego zacofania w sferze polityki

rozwijania i organizacji nauki. Na zamówienie dr Eleny Aronovej i dr Siomone Turchettiego, redaktorów monografii zbiorowej „Science Studies and Cold War” związanych z Max Planck Institute for the History of Science (Berlin), napisał artykuł z tej tematyki.

Prof. Kokowski badał też różne modele uniwersytetów, i w tym kontekście sformułował własny model określony mianem *uniwersytetu nowego humanizmu*. Wyniki tego projektu referowane były w plenarnych wykładach w Toruniu i Bydgoszczy.

Filozoficzne interpretacje poglądów Kuhna zainspirowały także prof. dr hab. Stefana Zameckiego do opracowania artykułu recenzyjnego na temat książki, która ukazała się 13 lat temu i o której u nas dotychczas niewiele pisano. Artykuł nosi tytuł „Steve Fuller: *Thomas Kuhn: A philosophical History of Our Times*. Chicago and London The University of Chicago Press, 2000. 472 s”.

Zagadnienia filozoficzne były także przedmiotem badań prof. dr hab. Roberta Zaborowskiego, który kontynuował prace nad psychologią uczuć (kategorie ontologii uczuć).

Z pogranicza nauki, kultury i polityki

W ramach współpracy z Czeską Akademią Nauk dr Beata Wysokińska zakończyła realizację tematu *Recepcja wielkiego planu Stalina w Polsce*. Przeprowadziła analizę materiałów archiwalnych (Archiwum Akt Nowych) oraz zawartości wybranych czasopism („Problemy”, „Nowe drogi”). Ustaliła, że recepcja wielkiego planu Stalina w nauce polskiej sprowadzała się głównie do aprobującego opisywania koncepcji teoretycznych, podejmowanego ze względów politycznych i propagandowych. Założenia planu w małym stopniu przeniknęły do praktyki rolniczej i leśnej. Własne problemy, takie jak zalesianie zniszczonego kraju czy odbudowa uprawy polskich odmian zbóż były w tamtych czasach priorytetem. Poza tym proces kolektywizacji rolnictwa nie osiągnął w Polsce takiego poziomu jak w innych krajach bloku wschodniego i szybko się zakończył. Ten fakt oraz własne tradycje rolnicze osłabiły szanse narzucenia planu polskim rolnikom. Duże znaczenie w ostrożnym wykorzystywaniu założeń planu mogły mieć też rodzime postulaty ochrony przyrody, pewna niezależność naukowa polskich uczonych oraz fakt, że nawet teoretycy i praktycy zainteresowani planem, dość szybko zorientowali się, że jego założenia są dla nas nieprzydatne albo wręcz, jak tysenkizm, absurdalne. Efektem badań dr Wysokińskiej jest obszerny artykuł zatytułowany *The Conspiracy of Silence: Stalin's plan for the Transformation of Nature in Poland*, przeznaczony do publikacji w zbiorowej monografii w roku 2014.

Wczesnych lat komunistycznych w naszym kraju dotyczy również temat, nad którym pracuje dr Magdalena Paciorek. W 2013 r. dr Paciorek kontynuowała badania dotyczące *Kształtowania się wizerunku środowiska studentów wydziałów lekarskich w Polsce w latach 1944–1956*. Dokonała m.in. kwerendy archiwów uczelnianych ówczesnych akademii medycznych, a obecnie uniwersytetów medycznych w Krakowie, Warszawie, Białymstoku, Wrocławiu, Katowicach oraz w Archiwum Akt Nowych. Do zakończenia badań brakuje jeszcze kwerendy kilku archiwów uczelnianych m.in. w Ło-

dzi. Poznaniu, Szczecinie, Lublinie i Gdańsku. Bardzo zróżnicowane zasoby archiwalne, wiążące się z tym tematem, dr Paciorek przedstawiła w artykule przekazanym do druku w „Medycynie Nowożytnej”.

Okres Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, a ściślej rzecz biorąc warunki rozwoju techniki i nauk technicznych w realiach tamtych lat, opracował prof. dr hab. Bolesław Orłowski. Napisał tekst pomyślany jako rozdział do kolejnego tomu *Historii nauki polskiej*. Jednocześnie uzupełniał *Słownik polskich odkrywców, wynalazców oraz pionierów nauk matematyczno-przyrodniczych i techniki* – dzieło formalnie już zakończone, lecz ciągle jeszcze udoskonalane poprzez dodawanie ilustracji, map, a także haseł. Swoją udział w tych uzupełnieniach mieli również niektórzy pracownicy Zakładu Historii Nauk Ścisłych, Przyrodniczych i Techniki.

Znacznie odleglejsze w czasie były tematy, nad którymi pracowały w minionym roku dr hab. Iwona Arabas prof. PAN oraz dr hab. Anna Trojanowska prof. PAN. Iwona Arabas zajmowała się w dalszym ciągu problematyką roli gabinetów osobliwości jako protomuzeów nauki. W Narodowym Muzeum Sztuk Pięknych im. A. S. Puszkina w Moskwie odnalazła dokumenty oraz eksponaty (medale i monety) pochodzące z osiemnastowiecznej kolekcji Gabinetu Osobliwości księżny Anny Jabłonowskiej z Siemiatycz.

Anna Trojanowska natomiast zebrała informacje o Wystawie Higienicznej w Warszawie (1896 r.) jako przedsięwzięciu mającym na celu upowszechnianie higieny. Dokonała analizy porównawczej opisów dotyczących tejże wystawy, zawartych w czasopismach naukowych: „Gazecie Lekarskiej”, „Medycynie”, „Wiadomościach Farmaceutycznych”, „Ateneum”, a także w „Tygodniku Ilustrowanym” z uwagami, które Bolesław Prus jako popularyzator higieny zamieszczał w *Kronikach tygodniowych* ukazujących się na łamach warszawskiego „Kurierza Codziennego”. Na tej podstawie przygotowała wykład habilitacyjny oraz artykuł, który ukazał się w „Kwartalniku Historii Nauki i Techniki”.

Historia nauk ścisłych

1. Historia fizyki i matematyki

W lutym 2013 roku przypadła setna rocznica publikacji serii trzech przełomowych prac Nielsa Bohra, w których zaprezentował on swój model atomu wodoru. Dla dr hab. Krzysztofa Maślanki prof. PAN rocznica ta było dobrym pretekstem do przypomnienia fundamentalnych, i budzących do dzisiaj kontrowersje, problemów interpretacyjnych mechaniki kwantowej (artykuł w „PAUzie Akademickiej”). W 2013 r. powstał jeszcze jeden artykuł okolicznościowy tego autora – esej o Profesorze Konradzie Rudnickim (1926–1912), członku Rady Naukowej naszego Instytutu, astronomie i historyku nauki.

Krzysztof Maślanka przede wszystkim jednak kontynuował prace w ramach głównego nurtu swoich zainteresowań, tj. analitycznej teorii liczb i jej historii, ze szczególnym uwzględnieniem funkcji dzeta Riemanna. Wykorzystywał program do obli-

czeń symbolicznych *Mathematica* i znalazł dwa subtelne błędy w tym programie. Poza tym na ukończeniu jest reprint artykułu *Efficient Method of Calculating High Accuracy Values of Stieltjes, Constants* (będzie przesłany do międzynarodowej bazy artykułów arXiv), w którym została zaprezentowana nowa, efektywna metoda obliczania stałych Stieltjesa – współczynników rozwinięcia na szereg funkcji dzeta Riemanna. W ramach tego tematu prof. Maślanka współpracował kolejny już rok z matematykiem z Wenezueli, Luisem Bàez-Duarte (Instituto Venezolano de Investigaciones Científicas, Caracas) oraz z fizykiem-teoretykiem, Markiem Wolfem (UKSW, Warszawa).

O odporności matematyki na skutki upływającego czasu i o niepoddawaniu się dezaktualizacji dawno sformułowanych, a nie do końca rozwiązanych zadań świadczą rozważania dr Jarosława Wawrzyckiego na temat teorii zaburzeń i jej związku z problemem całkowalności oraz z lematem XXVIII, zawartym w księdze I *Principiów* Izaaka Newtona. Rozważania te, jakkolwiek ich rodowód sięga kilku wieków wstecz, należą bowiem raczej do współczesnej matematyki niż do jej historii. Podobnie rzecz się ma z drugim tematem, którym zajmował się w 2013 r. dr Wawrzycki. Było to zagadnienie dotyczące zastosowania metod geometrii spektralnej do badania granicy adiabatycznej w kwantowej teorii pola z nieabelowym cechowaniem. Obydwa tematy były kontynuacją badań podjętych wcześniej i już w różnym stopniu zaawansowanych.

Inny natomiast charakter historia matematyki przybierała w pracach Zespołu Historii Matematyki kierowanego przez dr hab. Wiesława Wójcika prof. PAN. Zespół we współdziałaniu z Grupą Badawczą Centrum Kopernika Badań Interdyscyplinarnych oraz z Zakładem Historii Matematyki, działającym w Instytucie Matematyki UJ rozwijał, podobnie jak w latach ubiegłych, problematykę z zakresu dziejów matematyki w Polsce oraz matematyki przełomu XIX i XX wieku. Prowadzone badania miały wymiar interdyscyplinarny i łączyły ludzi z różnych ośrodków naukowych. Odbyło się wiele wspólnych spotkań, w tym osiem zorganizowanych bezpośrednio przez Zespół Historii Matematyki, jako *Seminaria Centrum Kopernika z Historii Matematyki*.

2. Historia astronomii

Rekonstrukcja dziejów astronomii na Uniwersytecie Warszawskim od założenia Obserwatorium Astronomicznego do współczesności była przedmiotem badań prowadzonych przez dr hab. Jarosława Włodarczyka prof. PAN i zakończonych w 2013 r. W rezultacie powstało pierwsze syntetyczne opracowanie historii astronomii uprawianej w Obserwatorium i na Uniwersytecie Warszawskim w tym okresie. Wyniki zostały zawarte w artykule, który ukaże się w druku jako rozdział w pracy zbiorowej *Dzieje Uniwersytetu Warszawskiego. Historia nauk ścisłych i przyrodniczych*.

Rok 2013 był drugim rokiem realizowania grantu „Korespondencja Jana Heweliusza a nauka europejska XVII stulecia”, finansowanego w ramach Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki. Pod kierunkiem Jarosława Włodarczyka została przez mgr. Macieja Jasińskiego przygotowana w języku angielskim i prze-

kazana do druku pierwsza bibliografia prac poświęconych Heweliuszowi, opublikowanych w okresie 1800–2013. Bibliografia ukaże się w tomie *Prolegomena* (Brepols Publishers, 2014), otwierającym międzynarodową edycję korespondencji.

Podczas prowadzonych również pod kierunkiem prof. Włodarczyka kwerend mgr Maciej Jasiński odkrył nieznan list Jana Heweliusza do Johna Wallisa. Jest to rękopis, o którego istnieniu nie ma wzmianki w żadnym ze źródeł. Mgr Jasiński przygotował nieznan rękopis do wydania. Poza tym wykonał wstępną transkrypcję i opracowanie edytorskie korespondencji Heweliusza z Janem Amosem Komeńskim, Maciejem Głogowskim i Zygmuntem Rakoczym; zbadał treść korespondencji Jana Heweliusza ze Stanisławem Lubienieckim; napisał artykuł omawiający historię polskich publikacji o Heweliuszu (wraz z dr Marią Otto, PAN BG) w celu zamieszczenia w tomie krytycznym wydania listów Heweliusza. Prowadząc poszukiwania archiwalne w zbiorach Muzeum Narodowego w Warszawie, odnalazł siedem rękopisów Heweliusza, znanych wcześniej jedynie z wydanej drukiem transkrypcji.

3. Historia chemii

Wiele lat trwające prace prof. dr hab. Stefana Zameckiego, dotyczące Ignacego Fonberga – ucznia i następcy Jędrzeja Śniadeckiego na katedrze chemii w Uniwersytecie Wileńskim – dobiegły końca. Ich efektem jest przekazana do recenzji wydawniczej książka: *Europejskie inspiracje w pracach polskiego chemika Ignacego Fonberga (1801–1891). Studium historyczno-metodologiczne*.

Temat *Idee a eksperyment: dzieje badań nad naturą świata fizycznego w I połowie XX w. Działalność Ludwika Wertensteina*, realizował dr Marcin Dolecki. Celem pracy było ukazanie rozwoju wiedzy o polskich osiągnięciach w zakresie nauki o budowie atomu oraz promieniotwórczości w okresie międzywojennym na tle osiągnięć nauki światowej. Dr Dolecki wykonał kwerendę w Archiwum PAN, gdzie znajduje się spuścizna L. Wertensteina, w tym jego pamiętniki z okresu II wojny światowej. Przejrzał i opracował (w wersji roboczej) całość zasobu dotyczącego tej postaci. Częściowo zgromadził również literaturę naukową, poświęconą Wertensteinowi i jego działalności badawczej oraz dydaktycznej.

Kontynuacją badań związanych z historią rozwoju chemii w Warszawie zajmowała się prof. dr hab. Halina Lichočka. Na podstawie materiałów archiwalnych (drukowanych i rękopiśmiennych, w tym litografowanych notatek wykładów, artykułów publikowanych w XIX-wiecznej prasie naukowej itp.) opracowała działalność naukową i dydaktyczną chemików, profesorów i absolwentów Królewskiego Uniwersytetu Warszawskiego, w latach od zamknięcia tej uczelni po powstaniu listopadowym do likwidacji Szkoły Głównej i przekształcenia jej w rosyjski Cesarski Uniwersytet Warszawski. *Novum* tego opracowania stanowi przede wszystkim ukazanie po raz pierwszy, w sposób udokumentowany, ciągłości nauczania chemii oraz podejmowania badań naukowych w Warszawie, w okresie międzypowstaniowym, zanim jeszcze otwarto Akademię Medyko-Chirurgiczną. Nowością jest również przedstawienie che-

micznego dziedzictwa Szkoły Głównej Warszawskiej i jego znaczenia dla rozwoju przemysłu i nauczania chemii w Polsce.

Prof. Lichocka kontynuowała także wątek biograficzny o warszawskich profesorach chemii. Opracowała i przygotowała do druku cztery artykuły biograficzne, poświęcone profesorom chemii Uniwersytetu Warszawskiego, którzy swoją działalność naukową rozpoczęli w dwudziestoleciu międzywojennym, a kontynuowali w latach II wojny światowej i później. Profesorami tymi byli: Wiktor Lampe (1875–1962), Włodzimierz Niemierko (1897–1985), Osman Achmatowicz (1899–1988), Irena Chmielewska (1905–1987). W pracy tej wykorzystano niecytowane wcześniej archiwalia: rękopisy z Litewskiego Archiwum Centralnego w Wilnie, dotyczące Osmana Achmatowicza oraz z Archiwum PAN w Warszawie fragmenty spuścizny prof. Kazimierza Bassalika, zawierające ocenę dorobku naukowo-dydaktycznego Ireny Chmielewskiej.

Historia nauk przyrodniczych

1. Historia botaniki

Nowy temat *Bolesław Hryniewiecki (1875–1963) jako przyrodnik i humanista. Interdyscyplinarne podstawy jego dorobku naukowego i organizacyjnego*, rozpoczęła dr Beata Wysokińska. Opracowała koncepcję badań na potrzeby przyszłej monografii naukowej. Koncepcja zakłada zbadanie i przedstawienie dorobku naukowego i organizacyjnego Hryniewieckiego w sposób kompleksowy, uwzględniający zarówno jego interdyscyplinarne podstawy, jak i ponadnarodowy, europejski charakter. Podstawę stanowi teza, że Hryniewiecki był nie tylko botanikiem, jak wskazuje na to jego gruntowne wykształcenie przyrodnicze i działalność przyrodnicza, ale także humanistą, człowiekiem o szerokich zainteresowaniach.

W obszarze historii botaniki pracowała także dr hab. Wanda Grębecka. Opracowała temat *Podróż naukowa jako narzędzie poznania*. Uzyskane wyniki przedstawiła w referacie wygłoszonym podczas zebrania Zakładu Historii Nauk Ścisłych, Przyrodniczych i Techniki w Instytucie Historii Nauki PAN.

2. Historia nauk o ziemi

Tą dziedziną wiedzy zajmował się w naszym Instytucie dr Andrzej J. Wójcik. W roku 2013 kontynuował współpracę z Instytutem Historii Przyrodznawstwa i Techniki w Moskwie – Институт истории естествознания и техники ИИЕТ РАН, z Rosyjskim Towarzystwem Geologicznym w Moskwie – Российское геологическое общество РОСГЕО, z pracownikami Państwowej Naukowo-Technicznej Biblioteki Publicznej Syberyjskiego Oddziału Rosyjskiej Akademii Nauk w Nowosybirsku – ГПНТБ СО РАН oraz z Instytutem Historii Syberyjskiego Oddziału Rosyjskiej Akademii Nauk w Nowosybirsku – ИИ СО РАН – w zakresie realizacji wspólnego projektu „Polacy na Syberii”. Nowością było natomiast nawiązanie współpracy z przed-

stawicielami Katedry Historii Uniwersytetu Górniczego w Sankt Petersburgu – Горный университет – Национальный минерально-сырьевой университет „Горный”, Кафедра истории – w celu podjęcia badań dotyczących rozwoju myśli technicznej w XVIII i XIX w. na obszarze Polski i Rosji oraz dziejów europejskich szkół górniczych (XVIII i XIX w.)

Do tematów kontynuowanych należały badania wieloaspektowe w zakresie rozwoju nauk górniczo-geologicznych oraz stosowania nowoczesnych metod pracy w przemyśle, w tym wzajemnego przenikania się myśli technicznej na pograniczu państw i systemów. Inne problemy badawcze, którymi podobnie jak w latach poprzednich zajmował się dr Wójcik, to dzieje polskich geologów i ich dokonania oraz rozwój nauk górniczo-geologicznych na terenie Królestwa Polskiego.

3. Historia farmacji

Problematyką rozwoju wiedzy o lekach pochodzenia zwierzęcego, a także o żywności i jej znaczeniu dla zdrowia, już od kilku lat konsekwentnie zajmuje się dr hab. Anna Trojanowska prof. PAN. W roku 2013 Anna Trojanowska pracowała nad dwoma tematami dotyczącymi tych zagadnień. Pierwszy z nich to *Organopreparaty w naukach farmaceutycznych od końca XIX wieku do lat 20 XX wieku*. Realizacja polegała na zebraniu materiałów i uzupełnieniu informacji o organopreparatach produkowanych w Polsce w latach 20-tych XX w. Drugi temat, *Problem fałszowania żywności w publikacjach Alfonsa Bukowskiego (1858-1921)*, został zakończony w formie przekazanego do druku artykułu. Autorka poddała analizie publikacje Bukowskiego zwracając szczególną uwagę na zależności między rozwojem chemii a nasileniem się zjawiska fałszowania żywności oraz doskonaleniem metod ich wykrywania.

4. Historia medycyny

Jubileuszowy Rok Powstania Styczniowego uczcił prof. dr hab. Andrzej Śródka, podejmując badania dotyczące udziału lekarzy w tym narodowym zrywie. Praca jest zaawansowana i zakończy się obszernym artykułem. Niezależnie od tego prof. Śródka zajmował się problematyką polskich lekarskich szkół naukowych – ukończył część ogólną monografii zbiorowej poświęconej temu tematowi. Napisał poza tym i przekazał do druku artykuł *Dyskusja nad pierwszym na świecie opisie zmian patomorfologicznych w rzucawce porodowej*. Kontynuował też badania dotyczące wkładu uczonych polskich w rozwój medycyny światowej w XX wieku.

Trzy niezależne kierunki badań z historii medycyny realizowała prof. dr hab. Bożena Urbanek. Pierwszy z nich to historia Wydziału Lekarskiego na Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie. Prof. Urbanek gromadziła materiały dotyczące funkcjonowania i dorobku następujących katedr i zakładów: chorób wewnętrznych, psychiatrii i neurologii oraz pediatrii. Ponadto zebrała dokumentację o studentach Wydziału Lekarskiego oraz Oddziału Farmaceutycznego z uwzględnieniem pochodzenia, statusu społecznego i ekonomicznego, a także systemu stypendialnego i pomocy świadczonej studentom oraz o istniejących na Wydziale zrzeszeniach i organizacjach studenckich.

W celu gromadzenia materiałów źródłowych dwukrotnie przebywała w Wilnie oraz wykonała kwerendę zbiorów specjalnych Głównej Biblioteki Lekarskiej w Warszawie.

Drugi kierunek badań odnosił się do historii średnich zawodów medycznych w okresie PRL. Prof. Urbanek przeprowadziła poszukiwania materiałów w zbiorach bibliotecznych i archiwaliach Zarządu Głównego Polskiego Towarzystwa Pielęgniarskiego.

Wreszcie trzeci kierunek to zakończenie prac na temat *Zgromadzenia zakonne w medycynie i farmacji na Śląsku i Zagłębiu*. Efektem jest książka, która pod redakcją i z artykułem wstępnym Bożeny Urbanek ukazała się w 2013 r.

5. Historia techniki

Osiągnięciem godnym podkreślenia jest obszerna (licząca 606 s.) monografia autorstwa dr hab. Edwarda Malaka prof. PAN, zatytułowana *Dzieło generała Rayskiego. Etos inżyniera*, zakończona i opublikowana w 2013 r. Książka została wydana przez Instytut Historii Nauki PAN, nakładem Autora. Została napisana na podstawie mało znanych źródeł oraz rzadkich publikacji z lat 1918–1931.

Osiągnięcia w dziedzinie historii techniki były również udziałem dr Zbigniewa Tucholskiego, kontynuującego działania mające na celu pozyskanie i opracowanie dokumentacji technicznej infrastruktury kolejowej oraz obiektów inżynierskich na terenie całego kraju, także w zakresie dokumentacji i ochrony zabytków techniki. W ramach obowiązków rzeczoznawcy Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego dr Tucholski wykonał na rzecz Narodowego Instytutu Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów, ekspertyzę w sprawie wydania pozwolenia na wywóz za granicę najstarszego samochodu osobowego w Polsce *Mercedes 10/20 PS Posen*. Dr Tucholski opracował 27 ha-seł do leksykonu *Warszawa lat wojny i okupacji 1939–1945*. Napisał i przekazał do druku artykuł *Systemy oznaczeń i numeracji taboru kolei wąskotorowych PKP według przepisów przedwojennych oraz instrukcji z 1947 r.*, w którym po raz pierwszy (na podstawie niecytowanych wcześniej źródeł) przedstawił system oznaczeń taboru wąskotorowego PKP w okresie międzywojennym i powojennym. Napisał również i oddał do druku pracę *Tabor kolejowy Komendy Portu Wojennego w Świnoujściu*, gdzie przedstawił historię taboru kolejowego eksploatowanego w magazynach amunicji, torped i min morskich bazy marynarki wojennej. Zbigniew Tucholski brał także udział w pracach zespołu, który wykonał w Muzeum Wojska Polskiego remont czołgu Renault FT–17 sprowadzonego z Afganistanu. Wspólnie z Anną Mistewicz, pracownikiem Muzeum Narodowego w Warszawie, zorganizował wystawę pt. „Inżynier Julian Adam Majewski. Historia pierwszych stałych mostów Warszawy” w Muzeum Politechniki Warszawskiej. Organizatorami wystawy byli: Muzeum Politechniki Warszawskiej, Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Warszawie, Instytut Badawczy Dróg i Mostów w Warszawie, Instytut Historii Nauki PAN im. Ludwika i Aleksandra Birkenmajerów w Warszawie oraz Wydział Inżynierii Lądowej Politechniki Warszawskiej.

Kierownik Zakładu
Historii Nauk Ścisłych, Przyrodniczych i Techniki
Prof. dr hab. Halina Lichocka

ANEKS 2

SPRAWOZDANIE Z DZIAŁALNOŚCI BADAWCZEJ ZAKŁADU HISTORII NAUK SPOŁECZNYCH, OŚWIATY I ORGANIZACJI NAUKI

W ramach Zakładu Historii Nauk Społecznych, Oświaty i Organizacji Nauki (kierownik prof. dr hab. Jan Piskurewicz) działały cztery sekcje: Sekcja Historii Nauk Społecznych (kierownik dr Paweł Komorowski), Sekcja Dziejów Oświaty (kierownik dr hab. prof. PAN Joanna Schiller), Sekcja Historii Organizacji Nauki (kierownik prof. dr hab. Jan Piskurewicz) oraz Sekcja Antropologii Nauki (kierownik dr hab. prof. PAN Bożena Płonka-Syroka).

I. Sekcja Historii Nauk Społecznych

Badania prowadzone w 2013 r. w Sekcji Historii Nauk Społecznych obejmowały zagadnienia: nauk humanistycznych na Uniwersytecie Warszawskim w okresie 1956–1995 (dr Paweł Komorowski), historii historiografii polskiej i europejskiej (dr Jarosław Kurkowski i dr hab. prof. PAN Jacek Soszyński).

Dr Paweł Komorowski kontynuował opracowywanie dziejów nauk humanistycznych na Uniwersytecie Warszawskim w latach 1956–1995; rezultatem ma być rozdział w tomie poświęconym tymże naukom, w ramach kilkutomowej publikacji przygotowywanej z okazji 200-lecia UW. W roku 2013 dr Komorowski ostatecznie ukończył ten duży (liczący około 6 arkuszy wydawniczych) tekst, oparty na omówieniu ponad 200 wybranych publikacji naukowych z zakresu różnych dziedzin humanistyki. W 2013 r. dr Komorowski podjął także temat wykorzystania historii powszechnej jako elementu lansowania wśród społeczeństwa założeń politycznych przez Stanisława Augusta Poniatowskiego (przygotował na ten temat tekst zatytułowany *W cieniu polityki na obiadach czwartkowych*) oraz kontynuował badania nad koncepcjami historycznymi i pisarstwem Feliksa Bentkowskiego.

W 2013 r. dr Jarosław Kurkowski, w ramach badań problematyki edytorstwa źródeł historycznych i roli tendencji „dokumentarnej” w kulturze umysłowej Rzeczypospolitej w XVIII wieku, przygotował tekst (zatytułowany *Źródłoznawstwo w służbie króla i Rzeczypospolitej. Uwagi o praktycznych celach badań naukowych doby stanisławowskiej*) przeznaczony dla czasopisma *Archiwistów Grupy Wyszehradzkiej „Archivarius Visegradensis”*. Na marginesie swoich głównych prac badawczych dr Kurkowski zajmował się także zagadnieniami okultystycznych korzeni nauki i polityki III Rzeszy – z uwzględnieniem aktualnych polemik w niemieckojęzycznej literatu-

rze naukowej i publicystyce. W tym kontekście szczególną uwagę zwrócił na prekursorskie, nieznanne w świecie, prace Leona Halbana (1893–1960) – profesora prawa kanonicznego na Uniwersytecie Lwowskim, a po wojnie pracującego w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim.

Dr hab. prof. PAN Jacek Soszyński w 2013 r. realizował dwa projekty badawcze. Pierwszy, we współpracy z Lietuvos Istorios Institutas w Wilnie, obejmował prace nad szczegółowym rozpoznaniem kodeksu F 22–94 Biblioteki im. Wróblewskich w Wilnie (zabytek XII–wieczny), zawierającym glossę do Księgi Koheleta, glossę do Pieśni nad Pieśniami i dotychczas niewydany zarys Historii Biblijnej. Zidentyfikowano i opisano wersje gloss, przy czym stwierdzono, że glossa do Księgi Koheleta to wersja wczesna, nieznaną z wydań starodrukowych. Kodeksowi mają być poświęcone dwa artykuły, których pisanie już rozpoczęto. Drugi projekt obejmuje prace nad komentowanym przekładem *Didascaliconu* Hugona ze Świętego Wiktora – w ramach grantu *Bibliotheca Litterarum Medii Aevi* realizowanego w Instytucie Badań Literackich. W 2013 r. dopracowano koncepcję całej książki, która będzie się składała z trzech części: wstępu, równoległych tekstów łacińskiego i polskiego oraz komentarza. Podjęto także prace nad opracowywaniem poszczególnych części.

II. Sekcja Dziejów Oświaty

Badania prowadzone w Sekcji Dziejów Oświaty w 2013 r. dotyczyły przede wszystkim: Komisji Edukacji Narodowej (prof. dr hab. Kalina Bartnicka), krakowskich gimnazjów żeńskich (dr hab. prof. PAN Katarzyna Dormus), muzykologii lwowskiej (mgr Michał Piekarski), nauk humanistycznych na Uniwersytecie Warszawskim (dr hab. prof. PAN Joanna Schiller-Walicka, dr Jan Szumski, dr Dorota Zamojska), polsko-rosyjskich relacji w sferze nauki w XVIII – XXI wieku (dr Jan Szumski, prof. dr hab. Leszek Zasztowt).

W roku sprawozdawczym prof. dr hab. Kalina Bartnicka kierowała ogólnopolskim zespołem historyków wychowania (18 osób), którzy pracowali w ramach projektu *Komisji Edukacji Narodowej model szkoły i nauczyciela: koncepcje, doświadczenia i inspiracje*. Zajmowała się organizowaniem pracy naukowej zespołu grantowego: koncepcjami gromadzenia danych i tworzeniem bazy, zorganizowaniem zespołów do opracowania konkretnych zadań. Ponadto zbierała materiały i prowadziła kwerendy materiałów źródłowych (opublikowanych) do dziejów szkół w Wydziale Mazowieckim szkół KEN oraz gromadziła dane o ich nauczycielach, gromadziła teksty i literaturę dotyczącą prawa szkolnego KEN – do publikacji podstawowych Ustaw i przepisów KEN, gromadziła materiały dotyczące przemian akademii w Wilnie i w Krakowie w XVIII/XIX wieku.

Dr hab. prof. PAN Katarzyna Dormus pozostawała w kręgu zagadnień problematyki kobiecej w Galicji w XIX–XX wieku. Kontynuowała zbieranie materiałów do tematu pierwszych krakowskich gimnazjów żeńskich działających w latach

1896–1939. Kwerendy prowadziła w Archiwum Państwowym w Krakowie, w Dziale Rękopisów Biblioteki Jagiellońskiej, a także objęła nią ówczesne czasopiśmiennictwo galicyjskie. Celem tych badań jest rekonstrukcja dziejów pierwszych krakowskich gimnazjów żeńskich od momentu powstania pierwszego z nich w 1896 r. do wybuchu II wojny światowej. Ma ona stanowić podstawę do napisania monografii poświęconej dziejom tych szkół.

Z kolei mgr Michał Piekarski prowadził kwerendy w Bibliotece Jagiellońskiej i w Państwowym Obwodowym Archiwum we Lwowie do realizowanego przezeń projektu badawczego zatytułowanego *Adolf Chybiński w kręgu lwowskich muzykologów*, związanego z przygotowywaną przez mgra Piekarskiego pracą doktorską. Kwerenda w Bibliotece Jagiellońskiej dotyczyła korespondencji Adolfa Chybińskiego, a w archiwum we Lwowie materiały związane z Zakładem Muzykologii Uniwersytetu Lwowskiego.

Dr hab. prof. UKSW Joanna Schiller-Walicka w dalszym ciągu zajmowała się opracowaniem części przyszłej publikacji zbiorowej *Nauki humanistyczne na Uniwersytecie Warszawskim 1816–2010*, pod redakcją H. Samsonowicza, przygotowywanej z okazji 200-lecia UW. W ramach tego wydawnictwa J. Schiller-Walicka miała przedstawić stan i kierunki rozwoju nauk humanistycznych na Uniwersytecie w latach 1816–1915. W roku sprawozdawczym przekazała tekst do druku. Ponadto kontynuowała przygotowywanie monografii *Universitas rossica. Cesarski Uniwersytet Warszawski 1869–1917* i zbierała materiały do dwóch zamówionych artykułów.

Z kolei głównym kierunkiem działalności dra Jana Szumskiego w 2013 r. była kontynuacja prac poświęconych organizacji instytucji naukowych Polski i ZSRR oraz relacjom polsko-radzieckim w zakresie nauk historycznych w latach 1944–1964. W tym celu wyjeżdżał do Moskwy, gdzie przeprowadził kwerendy w centralnych archiwach rosyjskich. Uzyskane wyniki zaprezentował w formie dwóch artykułów oraz referatów na konferencjach. W roku sprawozdawczym dr Szumski oddał także do druku fragment syntezy *Nauki humanistyczne na UW* – część poświęconą okresowi 1945–1956. Ponadto J. Szumski brał udział w zakończonym w 2013 r. grantie *Akademie Nauk i wyższe uczelnie Polski i Rosji: polsko-rosyjskie relacje w sferze nauki XVIII–XXI wiek*.

Prof. dr hab. Leszek Zasztowt w roku 2013 w dalszym ciągu zajmował się badaniami dotyczącymi ziem litewsko-ruskich dawnej Rzeczypospolitej po rozbiorach oraz polsko-rosyjskimi relacjami w sferze nauki w XVIII–XX wieku. Był kierownikiem zakończonego w 2013 roku, wyżej wymienionego grantu, *Akademie Nauk i wyższe uczelnie Polski i Rosji: polsko-rosyjskie relacje w sferze nauki XVIII–XXI wiek*. Ponadto prowadził prace związane z przygotowywaną w Instytucie Historii Nauki PAN syntezą *Historia nauki polskiej 1944–1989*.

III. Sekcja Historii Organizacji Nauki

Prof. dr hab. Jan Piskurewicz kontynuował opracowywanie tematu *Spoleczny ruch naukowy w latach 1944–1989* do syntezy *Historia Nauki Polskiej 1944–1989*, przygotowywanej w IHN PAN. W 2013 roku napisał część tego opracowania. Także w roku

2013 przyjął propozycję Fundacji na Rzecz Nauki Polskiej przygotowania edycji korespondencji Alberta Einsteina z Marią Skłodowską-Curie. W celu pozyskania tych listów udał się do Hebrew University w Jerozolimie, gdzie znajduje się Archiwum Einsteina. W wyniku tego wyjazdu pozyskał większą część listów oraz wydawnictwa pomocne w tym opracowaniu. Na początku 2014 przewidziana jest kwerenda uzupełniająca w dziale rękopisów Biblioteki Narodowej w Paryżu. Będzie to pierwsza pełna edycja korespondencji między Einsteinem i Marią Curie. Jej wydanie przewidziane jest na rok 2015.

IV. Sekcja Antropologii Nauki

W ramach Sekcji Antropologii Nauki pracowała dr hab. prof. PAN Bożena Płonka-Syroka. Jej główne osiągnięcie badawcze w 2013 roku to wydana w tymże roku książka *Medycyna w historii i kulturze*. Studia z antropologii wiedzy, w której przedstawiła nową metodę badań nad historią medycyny – antropologię wiedzy oraz przykłady jej zastosowania w analizie sześciu wybranych problemów badawczych z historii medycyny europejskiej. W pracy tej przedstawiła w sposób systematyczny współczesne niemieckie piśmiennictwo z zakresu historii medycyny i zestawiała je z piśmiennictwem amerykańskim, wydobywając zawarte w nim podstawy metodologiczne. Odnosząc się do piśmiennictwa zagranicznego zaproponowała własne ujęcie metodologiczne (antropologia wiedzy), będące rozwinięciem poglądów badaczy polskich – takich jak Ludwik Fleck, Stefan Amsterdamski i Barbara Skarga.

Biblioteka IHN PAN

Dr Adam Matuszewski w 2013 r. kontynuował badania XVII. koncepcji powszechnej reformy oświaty i nauki. Pierwszym celem prowadzonych przez niego badań jest właściwe zdefiniowanie pojęcia *Republica Litteraria*. Drugim celem jest wskazanie wpływu, jaki miała ta idea na rozwój nauki w XVII wieku. Trzecim celem jest prześledzenie rozwoju poczucia odrębności i jedności świata uczonych oraz międzynarodowej współpracy naukowej w XVI i XVII wieku. Zamiarem dra Matuszewskiego jest wykazanie, że w związku z szybkim rozwojem badań naukowych w XVII w. łacina stała się dla ówczesnych uczonych „zbyt mało pojemna”, co spowodowało próby stworzenia nowego, międzynarodowego języka, który mógłby zastąpić łacinę. Omówienie konkretnych prób w tym zakresie jest kolejnym zamiarem dra Matuszewskiego.

Popularyzacja i upowszechnianie nauki

Większość pracowników Zakładu Historii Nauk Społecznych, Oświaty i Organizacji Nauki brała udział w popularyzacji i upowszechnianiu nauki. Istotnym elementem upowszechnienia i popularyzacji jest działalność dydaktyczna prowadzona na wielu uczelniach (spis tych uczelni podany jest na końcu sprawozdania z działalności IHN PAN), wygłaszanie referatów na konferencjach i seminariach naukowych

(spis tych konferencji znajduje się na końcu sprawozdania z działalności IHN PAN) oraz publikowanie artykułów (spis publikacji znajduje się na końcu sprawozdania IHN PAN).

Poniżej wymienione są te przedsięwzięcia, które miały nieco inny charakter i były kierowane nie tylko do środowiska naukowego i studentów.

I tak dr J. Kurkowski wygłosił publiczny wykład w ramach Akademii Bemowskiego Seniora – na temat początków kinematografii.

Prof. dr hab. K. Bartnicka przygotowała koncepcję i scenariusz wystawy, która została zorganizowana w Senacie RP – na temat działalności i dokonań Komisji Edukacji Narodowej z okazji rocznicy 240-lecia utworzenia KEN.

Z kolei dr hab. prof. PAN Katarzyna Dormus udzieliła wywiadów „Konspektowi” i „Przeglądowi” na temat Komisji Edukacji Narodowej, a także brała udział w audycji „Wokół historii” – poświęconej KEN – w Radio Tok FM.

Mgr Michał Piekarski opublikował cztery artykuły popularnonaukowe na temat lwowskiego środowiska muzycznego w „Kurierze Galicyjskim”.

Prof. dr hab. L. Zasztowt przeprowadził dwa wywiady z profesorem Alfredasem Bumblaskasem dla „Uważam Rze – Historia” i dla „Kwartalnika Historii Nauki i Techniki” oraz z prof. Bohdanem Cywińskim dla „Kwartalnika Historii Nauki i Techniki”, a także sam udzielił wywiadu dla „Kulturos Bairai” na temat związków polsko-litewskich po 1863 r.

Prof. dr hab. J. Piskurewicz udzielił konsultacji ekipie BBC 2 do filmu o Marii Skłodowskiej Curie.

Dr hab. prof. PAN B. Płonka-Syroka zorganizowała w Muzeum Farmacji Uniwersytetu Medycznego im. Piastów Śląskich we Wrocławiu wystawę stałą pt. Kultura medyczna islamu.

Kierownik Zakładu Historii Nauk
Społecznych, Oświaty i Organizacji Nauki
prof. dr hab. Jan Piskurewicz

ANEKS 3

WYKAZ OPUBLIKOWANYCH MONOGRAFII
I ARTYKUŁÓW NAUKOWYCH**Monografie lub rozdziały w monografiach**

1. K. Bartnicka, *Polskie i rosyjskie uniwersytety na przełomie XVIII i XIX wieku na tle europejskim*, [w:] *Akademie Nauk, uniwersytety, organizacje nauki. Polsko-rosyjskie relacje w sferze nauki XVIII-XX wieku*, wyd. zbiorowe, pod red. L. Zasztowta, IHN PAN, Warszawa 2013, s. 449-484.
2. K. Bartnicka, *Andrzej Bartnicki and the Idea of a Forum for the Advanced Studies of the United States*, [in:] *Polish Perspectives on American History. Insights, Interpretations, Revisions*, ed. by Halina Parafianowicz, Białystok University Press, Białystok 2013, pp.9-12.
3. K. Dormus, *Wizerunek nauczyciela na łamach „Ruchu Pedagogicznego” i „Nowej Szkoły” w latach 1945-1956* [w:] *Zaangażowanie? Opór? Gra? Szkic do portretu nauczyciela w latach PRL-u, t. 4, Szkoła-Państwo-Społeczeństwo*, pod red. R. Grzybowskiego, Toruń 2013, s.443-454.
4. M. Jasiński, *The Inhabitants of the Moon in Hevelius's Selenographia*, [w:] *Johannes Hevelius and His World. Astronomer, Cartographer, Philosopher and Correspondent*, red. Richard L. Kremer, Jarosław Włodarczyk, Warsaw 2013, s. 61-67.
5. M. Jasiński (z: Jarosławem Włodarczykiem), *Jan III Sobieski i uranografia polityczna XVII stulecia*, [w:] *Primus Inter pares. Pierwszy między równymi, czyli opowieść o Janie III*, red. Dominika Waławender-Musz, Warszawa 2013, s. 141-145.
6. M. Jasiński (z: Jarosławem Włodarczykiem), *toż w jęz. angielskim: Jan III Sobieski and the 17th century political uranography*, [w:] *Primus inter pares. The First among Equals-the story of King Jan III*, red. Dominika Waławender-Musz, Warszawa 2013, s. 141-145.
7. E. Malak, *Dzieło generała Rayskiego. Etos inżyniera*, Instytut Historii Nauki, Warszawa 2013, ss. 606.
8. K. Maślanka, *Od kosmologii do teorii liczb. Próba apologii*, Wydawnictwo Niezależne, Kraków 2013, ss. 192.
9. B. Orłowski, *Polish Adventures in Technology. Successes Great and Small*, tłum. Dominika Palmowska, Instytut Lotnictwa, Warszawa 2013, s.291, il.
10. M. Paciorek, *Jak zdrowemu postępować należy, czyli o sposobie zachowania zdrowia za czasów A. Corneliusza Celsusa*, [w:] *Czystość i brud. Higiena w starożytności*, red. W. Korpalska, W. Ślusarczyk, Bydgoszcz 2013, s. 265-278.

11. M. Pędracki, *Szamańska geneza idei odkupienia i ofiary: wkład Wacława Sieroszewskiego (1858–1945) do antropologii religii*, Wydawnictwo Naukowe Scriptorium, 2013, ss. 219.
12. J. Piskurewicz (z: P. Hubnerem, J. Soszyńskim i L. Zasztowtem), *A History of the Józef Mianowski Fund*, Warsaw 2013, ss. 166.
13. B. Płonka-Syroka, *Medycyna w historii i kulturze. Studia z antropologii wiedzy*, Wydawnictwo Uniwersytetu Medycznego im. Piastów Śląskich we Wrocławiu, Wrocław 2013, ss. 517.
14. B. Płonka-Syroka, *Wstęp*, [w:] Bożena Płonka-Syroka, Aleksandra Szlagowska (red.), *Problem kontroli urodzeń i antykoncepcji. Krytyczno-porównawcza analiza dyskursów*. Studia Humanistyczne Wydziału Farmaceutycznego Uniwersytetu Medycznego we Wrocławiu, t. 7, Wrocław 2013, s. 9–20.
15. B. Płonka-Syroka, *Wstęp*, [w:] Bożena Płonka-Syroka, Magdalena Dąbrowska, Joanna Nadolna, Małgorzata Skibińska (red.), *Skandal w kulturze europejskiej i amerykańskiej. Tabu–Trend–Transgresja*, t. 1, Warszawa 2013, Wydawnictwo DiG, s. 9–14.
16. B. Płonka-Syroka, *Wstęp*, [w:] Bożena Płonka-Syroka, Aleksandra Szlagowska, Andrzej Syroka, Kaja Marchel (red.), *Miłość idealna – miłość dziecka. Antropologia miłości*, t. 5, Wrocław 2013. Wydawnictwo Arboretum, s. 9–20.
17. B. Płonka-Syroka, *Wstęp*, [w:] Bożena Płonka-Syroka, Andrzej Syroka, Katarzyna Sudoł (red.), *Lek roślinny*, t. 2, Wrocław 2013, Wydawnictwo Arboretum, s. 9–19.
18. B. Płonka-Syroka, *Wstęp*, [w:] Bożena Płonka-Syroka, Agnieszka Kaźmierczak (red.), *Kultura uzdrowiskowa na Dolnym Śląsku w kontekście europejskim*, t. 1, *Kultura uzdrowiskowa w Europie*, t. 3, Wrocław 2013, Wydawnictwo Questio, s. 9–25.
19. B. Płonka-Syroka, *Uwarunkowania medyczne i społeczne kształtowania się standardu kultury uzdrowiskowej w Europie czasów nowożytnych – rys historyczny*, [w:] Bożena Płonka-Syroka, Agnieszka Kaźmierczak (red.), *Kultura uzdrowiskowa na Dolnym Śląsku w kontekście europejskim*, t. 1, *Kultura uzdrowiskowa w Europie*, t. 3, Wrocław, 2013, Wydawnictwo Questio, s. 29–70.
20. B. Płonka-Syroka, *Wstęp*, [w:] Bożena Płonka-Syroka, Agnieszka Kaźmierczak (red.), *Kultura uzdrowiskowa na Dolnym Śląsku w kontekście europejskim*, t. 2. *Kultura uzdrowiskowa w Europie*, t. 4, Wrocław 2013, Wydawnictwo Questio, s. 7–20.
21. B. Płonka-Syroka, *Podstawy organizacji polskiej publicznej opieki medycznej na Dolnym Śląsku po II wojnie światowej*, [w:] Bożena Płonka-Syroka, Agnieszka Kaźmierczak (red.), *Kultura uzdrowiskowa na Dolnym Śląsku w kontekście europejskim*, t. 2. *Kultura uzdrowiskowa w Europie*, t. 4, Wrocław 2013, Wydawnictwo Questio, s. 113–129.

- 22.B. Płonka-Syroka, *Spoleczny ruch higieniczny w Królestwie Polskim (1863–1914) i jego rola w zapobieganiu i zwalczaniu chorób społecznych*, [w:] Magdalena Sztandara (red.), *Brud. Idee – dylematy – sprawy*. *Stromata Anthropologica*, t. 8, Opole 2012 (druk 2013), Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, s. 299–316.
- 23.B. Płonka-Syroka, (z: Łukasz Braun), *Praktyki medyczne w okresie prehistorycznym w perspektywie historiografii medycyny, etologii i antropologii kulturowej*, [w:] Walentyna Korpalska, Wojciech Ślusarczyk (red.), *Czystość i brud. Higiena w starożytności*, Bydgoszcz 2013, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, s. 423–442.
- 24.B. Płonka-Syroka, *Die Rezeption der medizinischen Lehre von John Brown in der polnischen akademischen Medizin an der Wende vom 18. zum 19. Jahrhundert*, [w:] Jürgen Kiefer (red.), *Heilkunde und Heilmitte. Zum Erwerb und Transfer von medizinisch-pharmazeutischen Wissen in Europa. Wissenschaftsbeziehungen*, t. 5, Aachen 2013, Shaker Verlag 2013, s. 193–206.
- 25.B. Płonka-Syroka, *Elementy humanizujące w programie kształcenia przeddyplomowego i podyplomowego realizowanym na Wydziale Farmaceutycznym z Oddziałem Analityki Medycznej Akademii Medycznej im. Piastów Śląskich we Wrocławiu*, [w:] Michał Skrzypek (red.), *Socjologia medycyny w multidyscyplinarnych badaniach humanizujących biomedycynę*, Lublin 2013, Wydawnictwo KUL, s. 85–103.
- 26.B. Płonka-Syroka, *Kultura uzdrowiskowa w Polsce w latach 1918–2012. Społeczno-kulturowe uwarunkowania zmiany jej modelu*, [w:] Antoni Barciak (red.), *Zdrowie i choroba: wpływ jakości życia na kulturę w Europie Środkowej. Kultura Europy Środkowej*, t. 16, Katowice – Zabrze 2013, Wydawnictwo Studio Noa, s. 174–200.
- 27.B. Płonka-Syroka (z: Halina Panek, Barbara Bruziewicz-Miłkaszewska, Elżbieta Rutańska), *100-lecie urodzin prof. dr hab. Noemi Widgorowicz-Makowerowej*, [w:] VII Zjazd Polskiego Towarzystwa Dysfunkcji Narządu Żucia „Dysfunkcje narządu żucia w leczeniu protetycznym i ortodontycznym”, Książ 17–19 października 2013, Wrocław 2013, Wydawnictwo Uniwersytetu Medycznego we Wrocławiu.
- 28.J. Schiller-Walicka, *Реакция западных экспертов на русскую «профессорскую» конституцию 1906 г.*, [w:] *Сословие русских профессоров. Создатели статусов и смыслов*, ред. Е. А. Вишленкова, И. М. Савельева, Москва 2013, s. 262–282.
- 29.J. Schiller-Walicka, *Uniwersytet Warszawski w systemie uniwersytetów rosyjskich*, [w:] *Akademie nauk, uniwersytety, organizacje nauki. Polsko-rosyjskie relacje w sferze nauki XVIII–XX w.*, red. L. Zasztowt, Warszawa 2013, s. 555–572.
- 30.И. Шиллер-Валицка, *Проекты реформы российских университетов начала XX века*, [w:] *История и историческая память. Сборник*

- научных трудов, под. ред. А. В. Гладышева, вып. 7-8, Саратовский государственный университет, Саратов 2013, s. 191-207.
- 31.J. Soszyński (z: Piotr Hübner, Jan Piskurewicz, Leszek Zasztowt) *A History of the Józef Mianowski Fund*, translated and edited by Jacek Soszyński, Warszawa 2013, ss. 166.
- 32.J. Szumski, *Stworzenie nowej marksistowskiej „Historii Polski” w świetle kontaktów naukowych historyków ZSRR i Polski w latach 1950–1958*, [w:] *Akademie Nauk Polski i Rosji, uniwersytety, wyższe uczelnie, zakłady i towarzystwa naukowe: polsko–rosyjskie relacje w sferze nauki*, pod red. L. Zasztowta, Warszawa 2013, s. 245–262.
- 33.Z. Tucholski, *Wkład polskich konstruktorów w rozwój rosyjskiej szkoły budowy taboru kolejowego na przełomie XIX i XX wieku ze szczególnym uwzględnieniem ośrodka petersburskiego*, [w:] *Akademie nauk, uniwersytety, organizacje nauki, polsko–rosyjskie relacje w sferze nauki XVIII–XX w.*, IHN PAN Warszawa 2013, s. 369–401.
- 34.Z. Tucholski, *Szkice do historii polskiej geodezji i kartografii kolejowej* [w:] *Kamienie milowe w kartografii*, pod red. J. Ostrowski, P. Wespiański, Warszawa 2013, s. 285–308 wyd. IHN PAN, Zespół Historii Kartografii, NDAP, Archiwum Państwowe w Warszawie, Muzeum Historyczne m.st. W-wy, Stowarzyszenie Przyjaciół Archiwum Państwowego m. st. W-wy. Seria „Z dziejów kartografii”, t. 17.
- 35.B. Urbanek, *Wstęp*, [w:] *Zgromadzenia zakonne w medycynie i farmacji na Śląsku i Zagłębiu*, Warszawa 2013, s.13–17. Toż w j. ang. s. 19–23.
- 36.J. Włodarczyk, *Astronomia / Astronomy*, [w:] *Universitas litterarum Wratislaviensis 1811–1945. Księga Pamiątkowa Jubileuszu 200–lecia utworzenia Państwowego Uniwersytetu we Wrocławiu. Tom II*, pod red. J. Harasimowicza, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2013, s. 398–411 (tekst w j. pol. i ang.).
- 37.J. Włodarczyk (z M. Jasińskim), *Jan III Sobieski i uranografia polityczna XVII stulecia*, [w:] *Primus Inter pares. Pierwszy między równymi, czyli opowieść o Janie III*, red. Dominika Walawender–Musz, Warszawa 2013, s. 141–145.
- 38.J. Włodarczyk (z M. Jasińskim), toż w jęz. angielskim: *Jan III Sobieski and the 17th century political uranography*, [w:] *Primus Inter pares. The First among Equals—the story of King Jan III*, red. Dominika Walawender–Musz, Warszawa 2013, s. 141–145.
- 39.J. Wójcik, *Carta Geologica. Mapy geologiczne Królestwa Polskiego wydane w latach 1815–1915*. Muzeum Miejskie „SztYGarka”, Dąbrowa Górnicza, s. 1–180 + zał. 1–50 i CD.
- 40.J. Wójcik, *Cadmia fossilis–działalność Piotra Steinkellera, polskiego „króla” cynku*. [w:] P. P. Zagożdżon, M. Madziarz (red.), *Dzieje górnictwa–element europejskiego dziedzictwa kultury, t. 4*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, s. 379–392.

41. A. J. Wójcik (z: I. S. Troyak), *Hieronim Kondratowicz i jego pierwszy nowoczesny podręcznik górnictwa*, [w:] P. P. Zagożdżon, M. Madziarz (red.), *Dzieje górnictwa – element europejskiego dziedzictwa kultury*, t. 4, Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, s. 363–378.
42. A. J. Wójcik, *Life and Work of Jan Mieroszewski (1768–1842) – A Graduate of Mining Academy in Banská Štiavnica*. [w:] Z. Denková, M. Kamenický (red.), *Vivat Académia. Slovenské Banské múzeum, Banská Štiavnica*, s. 98–103.
43. A. J. Wójcik, *Maksymilian Strasz – Architect, Photographer, Author of Mining District Maps in the Kingdom of Poland*. [w:] B. Г. Афанасьев, В. Н. Шайдуrow (red.), *История горного дела в России: XVIII–XX вв. Выпуск 3. История горного образования в XVIII–первой половине XIX в.* Издательство Невского института языка и культуры, Санкт–Петербург, s. 97–105.
44. A. J. Wójcik, *Jan Hempel – Author of First Geological and Mining Maps in the Kingdom of Poland*. [w:] B. Г. Афанасьев, В. Н. Шайдуrow (red.), *История горного дела в России: XVIII–XX вв. Выпуск 3. история горного образования в XVIII–первой половине XIX в.* Издательство Невского института языка и культуры, Санкт–Петербург, s. 105–116.
45. A. J. Wójcik, *Прикладная геология в исследованиях Кароля Богдановича и его учеников в Сибири на рубеже XIX и XX в.* [w:] *SIBIRICA – история поляков в Сибири в исследованиях польских и российских ученых: сб. науч. тр. по итогам польско–российских научных семинаров.* Варшава–Пултуск, 1–15 сентября 2012 г., Новосибирск, 8–22 октября 2012 г. ГПНТБ СО РАН, Новосибирск, s. 199–213.
46. W. Wójcik, *Tolerancja religijna w rozumieniu Franza Rosenzweiga*, [w:] *Humanismus & tolerancia* (red. P. Dancák, R. Šoltés, D. Hruška), Wydawnictwo Uniwersytetu w Preszowie, Preszów 2012, s. 28–45.
47. W. Wójcik, *Seksualność a płeć. Wychowanie do pełni człowieczeństwa, rozdział w monografii „Mężczyzną i niewiastą stworzył ich”. Afirmacja osoby ludzkiej odpowiedzialnością nauk teologicznych na ideologiczną uzurpację genderyzmu*, *Studia i Materiały Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Śląskiego*, Katowice 2012, s. 83–95.
48. W. Wójcik, *Powstanie i rozwój logiki matematycznej w Polsce na początku XX wieku*, [w:] *Historie matematyki*, Praha 2013, s. 183–190.
49. W. Wójcik, *Związki między historią nauki a historią filozofii*. [w:] *Jak uprawiać historię filozofii i jak jej nauczać?*, s. 15–28, Częstochowa 2013.
50. D. Zamojska, *Rola uczelni rosyjskich w kształtowaniu kadry profesorskiej akademickich szkół państwowych w II Rzeczypospolitej*, [w:] *Akademie nauk, uniwersytety, organizacje nauki. Polsko-rosyjskie relacje w sferze nauki XVIII–XX w.*, red. L. Zasztowt, Warszawa 2013, s. 263–270.
51. L. Zasztowt, *Nauka dla mas – refleksje na temat politycznego kontekstu popularyzacji nauki w Polsce i ZSRR w okresie powojennym*, [w:] *Virtuti et ingenio*.

- Księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Julianowi Dybcowi*, pod red. Andrzeja K. Banacha, Kraków 2013, s. 623–639.
52. L. Zasztowt, *Profesor Juliusz Bardach w Komisji Historyków Polskiej i Rosyjskiej Akademii Nauk. W kontekście jego twórczości i zainteresowań badawczych*, [w:] *Akademie nauk, uniwersytety, organizacje nauki. Polsko-rosyjskie relacje w sferze nauki XVIII–XX w.*, Warszawa 2013, s. 321–334.
53. L. Zasztowt, *Введение* [w:] *Akademie nauk, uniwersytety, organizacje nauki. Polsko-rosyjskie relacje w sferze nauki XVIII–XX w.*, Warszawa 2013, s. 11–32.
54. L. Zasztowt, *Postłowie* [w:] *Akademie nauk, uniwersytety, organizacje nauki. Polsko-rosyjskie relacje w sferze nauki XVIII–XX w.*, Warszawa 2013, s. 691–699.
55. L. Zasztowt, „Zapomniane” *Wielkie Księstwo Litewskie—kilka krytycznych uwag na temat przyczyn regresu pojęcia w historiografii polskiej XIX i XX wieku*, [w:] *Lietuvos Džidžiosios Kunigaikštijos istorijo sir tradicijos fenomenai: tautų atminitiesvietos*, ed. Alfredas Bumblauskas, Vilnius 2013, s. 185–195 (English summary, p. 256–257).
56. L. Zasztowt (z: P. Hübner, J. Piskurewicz, J. Soszyński), *A History of the Józef Mianowski Fund*, translated and edited by Jacek Soszyński, Warsaw 2013, s. 166.

Redakcje monografii

1. B. Płonka-Syroka, *Problem kontroli urodzeń i antykoncepcji. Krytyczno-porównawcza analiza dyskursów*, pod red. Bożena Płonka-Syroka, Aleksandra Szlagowska (red.), Seria: *Studia Humanistyczne Wydziału Farmaceutycznego Uniwersytetu Medycznego we Wrocławiu*, t. 7, Wrocław 2013. Wydawnictwo Uniwersytetu Medycznego im. Piastów Śląskich we Wrocławiu, ss. 379.
2. B. Płonka-Syroka, *Skandal w kulturze europejskiej i amerykańskiej. Tabu–Trend–Transgresja, t. 1*, pod red. Bożena Płonka-Syroka, Magdalena Dąbrowska, Joanna Nadolna, Małgorzata Skibińska, Warszawa 2013, Wydawnictwo DiG, ss. 508.
3. B. Płonka-Syroka, *Miłość idealna – miłość dziecka. Antropologia miłości, t. 5*, pod red. Bożena Płonka-Syroka, Aleksandra Szlagowska, Andrzej Syroka, Kaja Marchel, Wrocław 2013, Wydawnictwo Arboretum, ss. 516.
4. B. Płonka-Syroka, *Lek roślinny, t. 2*, pod red. Bożena Płonka-Syroka, Andrzej Syroka, Katarzyna Sudoł, Wrocław 2013, Wydawnictwo Arboretum, ss. 371.
5. B. Płonka-Syroka, *Kultura uzdrowiskowa na Dolnym Śląsku w kontekście europejskim, t. 1. Kultura uzdrowiskowa w Europie, t. 3*, pod red. Bożena Płonka-Syroka, Agnieszka Kaźmierczak, Wrocław 2013, Wydawnictwo Questio, ss. 702.
6. B. Płonka-Syroka, *Kultura uzdrowiskowa na Dolnym Śląsku w kontekście europejskim, t. 2. Kultura uzdrowiskowa w Europie, t. 4*, pod red. Bożena Płonka-Syroka, Agnieszka Kaźmierczak, Wrocław 2013, Wydawnictwo Questio, ss. 397.

7. B. Urbanek, *Zgromadzenia zakonne w medycynie i farmacji na Śląsku i Zagłębiu*, Warszawa 2013, ss. 340.
8. *Johannes Hevelius and His World: Astronomer, Cartographer, Philosopher and Correspondent*, ed. by R. L. Kremer and J. Włodarczyk, Warszawa 2013 (Studia Copernicana, t. 44).
9. A. J. Wójcik, *Monografia Dąbrowy Górniczej, tom I: Środowisko przyrodniczo-geograficzne*, Muzeum Miejskie „Szttygarka”, Dąbrowa Górnicza, kwiecień–grudzień 2013 r.
10. L. Zasztowt, *Akademie nauk, uniwersytety, organizacje nauki. Polsko-rosyjskie relacje w sferze nauki XVIII–XX w.*, Warszawa 2013, ss. 756.

Publikacje ukazujące się w czasopismach recenzowanych, wyróżnionych przez Journal Citation Reports (JCR, lista A):

1. J. Wawrzycki, *Index Theory and adiabatic limit in QFT*. „International Journal of Theoretical Physics”, vol. 52 (2013) 2910–2942 (wyd. Springer).

Publikacje ukazujące się w czasopismach recenzowanych, wyróżnionych przez European Reference Index for the Humanities (ERIH, lista C):

1. M. Dolecki, *Sprawozdanie z działalności Komitetu Historii Nauki i Techniki PAN w okresie od 1 I 2011 do 31 XII 2011*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, T. LVIII: 2013, nr 1, 191–206.
2. J. Kurkowski, *Jubileusz dwudziestolecia czasopisma „Analecta. Studia i Materiały z Dziejów Nauki”*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, T. LVIII: 2013, nr 1, s. 217–220.
3. M. Jasiński, *Mieszkańcy Księżyca w źródłach antycznych*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, T. LVIII: 2013, nr 4, s. 29–42.
4. H. Lichocka, *Badania naukowe Zakładu Historii Nauk Ścisłych, Przyrodniczych i Techniki w 2012 roku*. „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” T. LVIII: 2013, nr 4, s. 146–153.
5. B. Orłowski, *Inżynierowie w służbie Rzeczypospolitej*, „Przegląd Historyczny”, R. 104, 2013, z. 2, 2013, s. 165–198.
6. B. Orłowski, (recenzja) *J. Janiszewski: Generał Waligórski – inżynier i żołnierz, Brzezia Łąka 2013*, „Przegląd Historyczny”, R. 104, 2013, z. 2, 2013, s. 413–414.
7. M. Paciorek, *Dylematy i możliwości kwerend dokumentów z lat 1945–1956 w wybranych archiwach państwowych*, „Medycyna Nowożytna” 2013, z. 1, s. 161–168.
8. M. Paciorek, *Dyscyplina pracy i nauki na przykładzie studentów polskich wydziałów lekarskich na przełomie lat 40. i w pierwszej połowie lat 50.*, „Medycyna Nowożytna” 2013, z. 2 (w druku).

9. M. Piekarski (z Kaliną Bartnicką), *Sprawozdanie z działalności Komitetu Historii Nauki i Techniki PAN w 2012 roku*, „Kwartalnik Nauki i Techniki PAN” 58, 2013, nr 4, s. 184–196.
10. J. Piskurewicz, *Korespondencja Marii Skłodowskiej-Curie ze Stefanem Pieńkowskim w sprawie stażu badawczego Cezarego Pawłowskiego w Laboratorium Curie*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” T. LVIII: 2013, nr 2, s. 183–191.
11. J. Piskurewicz, *Sprawozdanie z działalności badawczej Zakładu Historii Nauk Społecznych, Oświaty i Organizacji Nauki*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” T. LVIII: 2013, nr 4, s. 154–158.
12. B. Płonka-Syroka, *Kultura uzdrowiskowa na Dolnym Śląsku w latach 1989–2012 w ujęciu antropologii wiedzy na przykładzie czterech wybranych uzdrowisk. Przedstawienie projektu badań*, „Medycyna Nowożytna. Studia nad Kulturą Medyczną” 2013, t. 19, nr 1, s. 7–30.
13. A. Środka, *Historia medycyny w Polsce wzloty (naukowe) i upadki (administracyjne)*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, T. LVIII: 2013, nr 4, s. 83–89.
14. A. Trojanowska, *II Wystawa Higieniczna w Warszawie (1896) według Kroniki Bolesława Prusa*; „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” T. LVIII: 2013, nr 4, s. 113–130.
15. A. Trojanowska, (recenzja) „*Acta Medicinorum Polonorum*” R. 1/2011 s. 158; R. 2: 2012 s. 170; Wydawnictwo Kontekst; „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” T. LVIII: 2013, nr 1 s. 187–189.
16. Z. Tucholski, *Wspomnienia Jana Petrozolina, inżyniera pociągu cara Aleksandra III*, „Przegląd Historyczny”, t. 105, 2013, z. 2, s. 349–387.
17. Z. Tucholski, (recenzja) Janicki Arkadiusz, Michał Laszczkowski, Eriks Jakobsons, *Polentechnikum, Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Warszawa 2012*, ss. 198, „Przegląd Historyczny”, tom CIV, zeszyt 2, 2013.
18. Z. Tucholski, (recenzja) Stankiewicz Ryszard, Stiasny Marcin, *Atlas linii kolejowych Polski*, wyd. 2, Wydawnictwo Eurosprinter, Rybnik 2011, ss. 464, „Przegląd Historyczny”, tom CIV, zeszyt 2, 2013 r.
19. J. Włodarczyk (z: L. Zasztowt, M. Jabłońska), *A closer look at the popularization of science in Poland during the Stalinist period. The magazine Problemy, 1945–1956*, „Organon”, t. 44, 2012, s. 157–177. [Druk 2013].
20. B. Wysokińska (z: J. Włodarczyk), *Sprawozdanie z działalności statutowej Instytutu Historii Nauki PAN w roku 2012*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, T. LVIII: 2013, nr 4, 139–145.
21. R. Zaborowski, *Feeling or Thought—Both or Neither? A Short Review* [in:] *Organon* 44, 2012, pp. 27–42 [druk 2013].
22. R. Zaborowski, (recenzja) R. Barney, T. Brennan & C. Brittain (eds.), *Plato and the Divided Self* in: “*Revue de Métaphysique et de Morale*” 79, 3/2013, p. 404–41.

23. R. Zaborowski, (recenzja) R. Barfield, *The Ancient Quarrel between Philosophy and Poetry* in: *Revue de Métaphysique et de Morale* 79, 3/2013, p. 411–414.
24. S. Zamecki, Na marginesie książki: *Joseph Agassi and Its History. A Reassessment of the Historiography of Science*. „Boston Studies in the Philosophy of Science”, vol. 253, 2008. 514 s. Editors: Robert S. Cohen, Jürgen Renn, Kostas Gavroglu. „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, T. LVIII: 2013, nr 2, s. 205–253.
25. L. Zasztowt (z: Jarosław Włodarczyk, Magdalena Jabłońska), *A closer look at the popularization of science in Poland during the Stalinist period. The magazine Problemy, 1945–1956*, „Organon”, No. 44: 2012, p. 157–177 (wyd. 2013).
26. L. Zasztowt, *Dlaczego Uniwersytet Wileński pierwszej połowy XIX wieku był najlepszy w naszej części Europy? Na kanwie książki Janiny Kamińskiej, Universitas Vilnensis 1793–1803. Od Szkoły Głównej Wielkiego Księstwa Litewskiego do Imperatorskiego uniwersytetu Wileńskiego*. Warszawa 2011, 452 s., „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, T. LVIII: 2013, nr 4, s. 103–111.

Publikacje w innych czasopismach recenzowanych, wymienionych w aktualnym wykazie czasopism punktowanych Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego (lista B):

1. I. Arabas (z: A. Pielnińska, J. Popiołek), *Leczenie bursztynem dawniej i dziś*, „Farmacja Polska”, 69, 2013, s. 32–36.
2. I. Arabas (z: Magdalena Ciepłowska), *Muzeum Farmacji im. mgr Antoniny Leśniewskiej Oddział Muzeum Historycznego miasta stołecznego Warszawy*, „Forum Bibliotek Medycznych”, 6, 2013, 1(11), s. 370–382.
3. K. Bartnicka, (recenzja) Adam Fijałkowski, *Tradycja i nowatorstwo w „Orbis sensualium pictus” Jana Amosa Komeńskiego*, Wyd. UW, Warszawa 2012, ss. 410, aparat naukowy, ilustracje, streszczenie niemieckie, [w:] „Rozprawy z dziejów oświaty”, t. 50, 2013, s. 189–196.
4. K. Dormus, *Rola czasopism historyczno-oświatowych w kształtowaniu się historii wychowania jako samodzielnej dyscypliny naukowej*, „Rozprawy z dziejów oświaty” t. 50, 2013, s. 27–50.
5. K. Dormus, *Maurycy Pius Rudzki – twórca polskiej geofizyki*, „Przegląd Geofizyczny” t. 58, 2013, z. 1–2, s. 67–79.
6. J. Kurkowski, *Sesja »Pseudouczeni, zdrajcy, bohaterowie. Wybrane aspekty „Rassenpolitik” na Podhalu 1939–1945. Nowe materiały i ustalenia«*. Centrum Europejskie UW, 30 listopada 2012 r., (z: M. Kurkowską), „Studia Europejskie”, nr 4, 2012 [druk 2013], s. 231–241.
7. A. Matuszewski *Notki recenzyjne*. „Nauka Polska, Jej Potrzeby, Organizacja i Rozwój”. R. 21/46: 2012 (wyd. 2013), s. 247–254.

8. J. Schiller-Walicka, *Nauki humanistyczne w ogniu biurokratyizacji i parametryzacji*, „Nauka Polska, Jej Potrzeby, Organizacja i Rozwój” 2013, t. XXII (XLVII), s. 49–65.
9. J. Schiller-Walicka, *Sprawozdanie z działalności Kasy imienia Józefa Mianowskiego–Fundacji Popierania Nauki za rok 2012, Stypendiści Kasy imienia Mianowskiego–Fundacji Popierania Nauki w roku 2012*, „Nauka Polska, Jej Potrzeby, Organizacja i Rozwój” 2013, t. XXII (XLVII), s.193–214.
10. J. Schiller-Walicka (z: Alicja Kulecka), *Dorota Zamojska (10 grudnia 1960–25 grudnia 2013). Wspomnienie*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 2013, t. 50, s. 11–23.
11. J. Schiller-Walicka (z: Jan Szumski), *Bibliografia zawartości 50 tomów „Rozpraw z Dziejów Oświaty” za lata 1958–2013*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 2013, t. L, s. 225-284.
12. W. Wójcik, *Filozofia matematyki Józefa Marii Hoene–Wrońskiego*, „Studia z Filozofii Polskiej“ 7 (2012), s. 45–69.
13. W. Wójcik, *Samotność twórcy. Wychowawczy i antywychowawczy aspekt samotności*, „Horyzonty Wychowania” (2013), t. 12, nr 23 (Samotność a kreacja), s. 37–53.

Pozostałe publikacje naukowe:

1. I. Arabas, *Pharmacia in the natural history cabinet of the duchess Anna Jabłonowska of Siemiatycze*, [w:] *41st International Congress for the History of Pharmacy*, Paris 2013.
2. I. Arabas (z: Natalia Michajłowna Smirnowa, Julia Krasnobajewa, Siergiej A. Kowalenko), *Ocalałe z moskiewskiej pożogi: materialne ślady świętości przyrodniczej kolekcji księżnej Anny Jabłonowskiej*, „Cenne, Bezcenne, Utracone”, 1–4/2013, s. 12–17.
3. I. Arabas, *Salusaegroti suprema lex – refleksja z pogranicza nauki i sztuki*, [w:] *Kodeks Etyki Farmaceutycznej NIA*, Warszawa 2013.
4. I. Arabas, *Apteczka dla kucharza zawsze otworem stać musi*, „Archivarius Visegradensis”, 1, 2013, s. 277–284.
5. I. Arabas (z: Paula Alaborska, Marcin Więcek), *Muzeum Farmacji im. mgr Antoniny Leśniewskiej Oddział Muzeum Historycznego m.st. Warszawy historia i współczesność*, „Thesaurus Apothecarii” Aptekarskie Ślady, Podkarpacka Izba Aptekarska, 7, 2013, s. 63–81.
6. I. Arabas, *Rośliny lecznicze w zbiorach księżnej Anny Jabłonowskiej, XXII Sympozjum Historii Farmacji „Rośliny w farmacji”, Materiały*, Ciechanowiec 2013, s. 20.
7. I. Arabas, *Nieprzetartym szlakiem*, „Panacea”, 3, (44), 2013, s. 34.
8. K. Dormus, (recenzja) D. Żołądź-Strzelczyk, Katarzyna Kabacińska-Łuczak, *Codziennosc dziecięca opisana słowem i obrazem. Życie dziecka na ziemiach*

- polskich od XVI do XVIII wieku*, Wydawnictwo DiG, Warszawa 2012, ss.192, [w:] „Pedagogika Przedszkolna i Wczesnoszkolna” 2013, z. 2.
9. J. Jeszke, *Dzieje homeopatii – laboratorium działania idei nie paradygmatycznej w nauce*, [w:] „Praktyczna homeopatia”, 2013, nr 1–2, s. 47–61.
 10. M. Kokowski, *Czy to Kopernik? Z prof. Michałem Kokowskim, fizykiem, historykiem nauki, rozmawia Winicjusz Schulz*. „Głos Uczelni. Pismo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika”, R.22 (38), nr 5 (327), maj 2013, s. 8–9.
 11. M. Kokowski, *Czy Kopernik to Kopernik (rozmowę z prof. Michałem Kokowskim przeprowadziła Ewa Mazgal)*, „Gazeta Olsztyńska” 2 VI 2013 nr 126 (18172), s. 20–21.
 12. M. Kokowski, *Szkieł historii granic Krajny. Wybrane zagadnienia* (wersja z 25 III 2013). Roboczy materiał pomocniczy dla organizatorów i uczestników Zlotu Młodzieży z Krajny „Bohaterowie Krajny 2013”, ss. 22.
 13. E. Malak, *Na drodze do PZL 37 Łoś*, „Technika Wojskowa Historia” 2013, nr 5.
 14. K. Maślanka, *Skuteczna, lecz niezbyt ładna*, „PAUza Akademicka, Tygodnik Polskiej Akademii Umiejętności”, Kraków 25 IV 2013, nr 208–209, s. 5–7,
 15. K. Maślanka, *Zaginiony portret Legendre’a*, „Matematyka”, czasopismo dla nauczycieli (Wrocław), nr 5 (395), maj 2013.
 16. K. Maślanka, *Wspomnienie o profesorze Konradzie Rudnickim (1926–2013)*, „Częstochowski Kalendarz Astronomiczny”, Instytut Fizyki Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie oraz Obserwatorium Astronomiczne Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie, Częstochowa–Kraków 2013, s. 73–78, dostępny w Internecie.
 17. K. Maślanka, (recenzja) Jacek Rodzeń *Na tropie widma. Geneza i ewolucja spektroskopu optycznego*, „Świat Nauki”, styczeń 2014, s. 76.
 18. M. Paciorek, *O historii zawodu słów kilka... czy warto ją poznać*, „Igielki” 2013, nr 1, s. 39–40.
 19. M. Paciorek, *Kursy psychiatryczne w okresie międzywojennym*, „Igielki” 2013, nr 4, s.38–40.
 20. J. Piskurewicz, *Ośrodek kopernikański w Rzymie i jego twórcy w drugiej połowie XIX wieku*, „Komunikaty Mazursko-warمیńskie”, 2013, nr 3, s. 523–531.
 21. B. Płonka-Syroka, *Die polnische Schule der Philosophie der Medizin vom 19. Jahrhundert bis heute. Eine Skizze der Problematik*, „The Turkish Annual of the Studies on Medical Ethics and Law / Türkisches Jahrbuch für Studien zu Ethik und Recht in der Medizin” 2011–2012–2013, t. 4–5–6, Istanbul Uludag Universitätsverlag, s. 405–417.
 22. A. Trojanowska, *Das Wissen über Pilze in polnischen Kräuterbüchern der Renaissance* „Curare” 36: 2013, 3, s. 195–204.
 23. A. Trojanowska, *Oswajanie historii. VII Przegląd Prac Magisterskich z Zakresu Historii Farmacji*; „Gazeta Farmaceutyczna” t. 22: 2013 nr 2 s. 15.
 24. Z. Tucholski, *Powojenna odbudowa Muzeum Komunikacji w Warszawie*, [w:] „Kronika Warszawy” 2012 nr 1, s. 23–34. (ukazała się w II 2013 r.).

25. Z. Tucholski, (recenzja) książki Henryka Jursza „Koleją z Wrzeszcza na Kaszuby”, portal internetowy Histmag.org.
26. J. Wawrzycki, *Multiplication in Newton`s Principia and Jordan–Banach algebras. I. „Geoinformatics”*, vol. XXIII, Issue 2 (2013) 65–85 (wyd. Univ. Colorado Springs).
27. J. Włodarczyk, *Stoń na Księżycu*, „Wiedza i Życie” 2013, nr 2, s. 52–57.
28. A. J. Wójcik, *The Geological Atlas of Poland by Georg Pusch (1836)*. 24th International Congress of History of Science, Technology and Medicine, Section T163, Geology and mapping and INHIGEO Symposium 38. Manchester, Anglia, 22–28 czerwiec 2013 r. Paper session:
29. A. J. Wójcik, *Badania Karola Bohdanowicza i jego uczniów na Syberii w zakresie geologii stosowanej na przełomie XIX i XX wieku*. Materiały IX Konferencji „Dziedzictwo i historia górnictwa oraz wykorzystanie pozostałości dawnych robot górniczych”, Politechnika Wroclawska, Złotniki Lubańskie, 10–12 kwiecień 2013 r., s. 19–20.
30. A. J. Wójcik, *Сибирские золотые прииски на страницах „Бюллетеня Польского эмиграционного общества”*. [w:] *Проблемы польско-российской истории и культурный диалог. Материалы международной научной конференции*, Новосибирск, 23–24 апреля 2013 г. Институт истории СО РАН, Новосибирск, s. 95–106, ISBN 978–5–93889–217–0
31. A. J. Wójcik, *Hieronim Hilary Łabęcki, górnik, geolog, prawnik i historyk, nazywany jest także „twórcą polskiej książki naukowej”*, „Przemysł skalny. Portal Branżowy”: <http://>
32. A. J. Wójcik, *kontynuacja opracowania: Muzea geologiczne, górnicze województwa śląskiego i terenów przyległych*. Edukacyjno–informacyjny serwis internetowy o dziedzictwie geologicznym województwa śląskiego. (z: R. Chybiorz) Strona internetowa:
33. A. J. Wójcik, *Historia nauk geologicznych i górniczych. Biogramy specjalistów geologicznych i górniczych*, autorska strona internetowa:
34. W. Wójcik, *Osoba z niepełnosprawnością intelektualną w rodzinie*, [w:] *Studia z pedagogiki rodziny. Rola rodziny w opiece nad chorym przewlekle*, Bielsko–Biała 2013.
35. W. Wójcik, *Wstęp* [w:] „Zagadnienia Filozoficzne w Nauce”, LIII (2013), s. 5–10.
36. W. Wójcik, *Fenomen polskiej szkoły matematycznej a emigracja matematyków polskich w okresie II Wojny Światowej*, [w:] „Zagadnienia Filozoficzne w Nauce”, LIII (2013), s. 11–52.
37. R. Zaborowski, (recenzja) J. A. Deonna & F. Teroni, *The Emotions. A Philosophical Introduction* in: „Metapsychology” Vol. 17, Issue 25, Jun 18, 2013.
38. R. Zaborowski, (recenzja) K. Kalimtzis, *Taming Anger. The Hellenic Approach to the Limitations of Reason* in: „Metapsychology” Vol. 17, Issue 13, March 26, 2013.

39.L. Zasztowt, *Ad stality da prawincy. Mesca Wilni u paniacci „uschodniacija kresy” pol’skagag historyczna ganaratiwu*, „Paliticznaja Sfera”, *Ideia Litwy*, 2012, nr 18–19 (1–2), s. 87–94 (w języku białoruskim) (wyd. 2013).

40.L. Zasztowt, *Wstęp* [w:] Anna Mazurkiewicz, *Prababka Maria obiera jablka*, Warszawa 2013, s. 7–10.

ANEKS 4

Wykłady i referaty wygłoszone na ważnych konferencjach w kraju i za granicą

Imię i nazwisko	Tytuł wystąpienia	Konferencja, organizatorzy	Data i miejsce
Iwona Arabas	Rośliny w farmacji.	XXII Sympozjum Historii Farmacji.	27 IV–2 V 2013, Ciechanowicz.
Iwona Arabas	Świat natury najznakomitszej kolekcji czasów stanisławowskich.	Konferencja pt: Wspólne dziedzictwo, wspólna przeszłość. Historia pisze losy bohaterów – książę Józef Poniatowski, zorganizowana przez Archiwum PAN i Polskie Towarzystwo Archiwalne przy wsparciu Międzynarodowego Funduszu Wyszehradzkiego.	19–20 IX 2013, Jabłonna.
Iwona Arabas	Pharmacia in the natural history cabinet of the duchess Anna Jabłonowska of Siemiatycze.	41 st International Congress for the History of Pharmacy.	10–14 IX 2013, Paryż, Francja.
Kalina Bartnicka	Historia wychowania – dyscyplina naukowa i przedmiot kształcenia.	VIII Zjazd Pedagogiczny.	19–20 IX 2013 Gdańsk.
Kalina Bartnicka	Komisja Edukacji Narodowej – model szkoły i obywatela: koncepcje, doświadczenia, inspiracje.	Sympozjum Historii Oświaty i wychowania Towarzystwa Historii Edukacji. Zjazd Pedagogiczny PTP. Sekcja XVIII.	20 IX 2013, Gdańsk.

Kalina Bartnicka	Opportunities of the Higher Education and Research for Poles (Second half of the 19th Century, 1850–1918).	Międzynarodowa konferencja: „Perception of Sciences in Central and Eastern Europe in the Period 1850–1920”.	20–22 IX 2013 Kraków.
Kalina Bartnicka	Komisja Edukacji Narodowej i jej Ustawy.	Konferencja pt. „Komisja Edukacji Narodowej. Ludzie i dzieło w dialogu pokoleń” zorganizowana przez IHN PAN oraz Instytut Historii i Katedrę Historii Oświaty i Wychowania UP im. KEN.	14–15 X 2013, Kraków.
Kalina Bartnicka	Model obywatela w świetle założeń i praktyki KEN.	Konferencja pt. „240. rocznica utworzenia Komisji Edukacji Narodowej” pod patronatem Marszałka Senatu RP Bogdana Borusewicza, organizatorzy – Senat RP, IHN PAN, Towarzystwo Historii Edukacji	18 X 2013, Warszawa.
Kalina Bartnicka	Polskie reformy szkolne: Komisja Edukacji Narodowej i II Rzeczpospolita. Analogie i różnice.	Symposium naukowo–metodologiczne poświęcone pamięci Prof. zw. dr hab. Stanisława Mauersberga. Zakład Historii Wychowania. Wydział Pedagogiki i Psychologii, UwB	21–23 VI 2013, Białystok.
Kalina Bartnicka	Wystąpienie na konferencji międzynarodowej.	X Forum Zaawansowanych Studiów nad Stanami Zjednoczonymi im. Profesora Andrzeja Bartnickiego.	21–23 VI 2013, Białystok.
Katarzyna Dormus	Ku pełnemu uczestnictwu w życiu publicznym – przemiany pokoleniowe kobiet polskich.	Międzynarodowa Multidyscyplinarna Konferencja Naukowa „Kobieta w mozaice kulturowej. Wymiary przestrzeni życia i aktywności obywatelskiej”.	14–15 XI 2013, Kraków.
Jaromir Jeszke	Dzieje homeopatii – laboratorium działania idei nieparadygmatycznej w nauce.	Konferencja „Medycyna zintegrowana – homeopatia a nowy paradygmat w nauce”.	29 IX 2013, Poznań.

Jaromir Jeszke	The main idea of the project Sites of memory: heritage of the memory – memory of the heritage.	Międzynarodowe seminarium Grantu Strategicznego Międzynarodowego Funduszu Wyszehradzkiego “Sites of memory: heritage of the memory – memory of the heritage”.	24–27 X 2013, Dobczyce.
Jarosław Kurkowski	Źródłoznawstwo w służbie króla i Rzeczypospolitej. Uwagi o praktycznych celach badań naukowych doby stanisławowskiej.	Konferencja pt: Wspólne dziedzictwo, wspólna przeszłość. Historia pisze losy bohaterów – książę Józef Poniatowski. Archiwum PAN, Polskie Towarzystwo Archiwalne, Międzynarodowy Fundusz Wyszehradzki.	19–20 IX 2013 Jabłonna.
Michał Kokowski	An outline of the contemporary situation of the history of science in Poland	“Cooperation among European History of Science(s) Societies and Research Centers”. ESHS 2013 Conference.	31.10-2 XI 2013, Florencja, Włochy.
Michał Kokowski	Głos Mikołaja Kopernika w aktualnej debacie nad kształtem uniwersytetu i stanem nauki.	Inauguracja Dni Dziedzictwa Kopernikańskiego.	18 II 2013, Toruń.
Michał Kokowski	Istota Uniwersytetu. Historia i współczesność.	Uroczysta Sesja Rady Miasta Bydgoszczy z okazji 667 rocznicy nadania praw miejskich.	19 IV 2013, Bydgoszcz
Michał Kokowski	Odkrycie grobu Mikołaja Kopernika: fakt medialny czy naukowy?	Konferencja naukowa: Mikołaj Kopernik 1473–1543–2013. Olsztyńskie Planetarium i Obserwatorium Astronomiczne.	21–22 V 2013 Olsztyn.
Paweł Komorowski	W cieniu polityki na obiadach czwartkowych.	Konferencja pt: Wspólne dziedzictwo, wspólna przeszłość. Historia pisze losy bohaterów – książę Józef Poniatowski. Archiwum PAN, Polskie Towarzystwo Archiwalne, Międzynarodowy Fundusz Wyszehradzki.	19–20 IX 2013 Jabłonna.

Halina Lichočka	Swiss experiences of Ignacy Mościcki.	Międzynarodowa konferencja: Perception of Sciences in Central and Eastern Europe in the period 1850–1920.	20–22 IX 2013, Kraków.
Krzysztaf Maślanka	Czy komputer jest potrzeby matematykowi?	Referat wygłoszony na dorocznej ogólnopolskiej konferencji naukowej studentów z cyklu: Wokół myśli Michała Hellera. Filozofia kosmologii. Polska Akademia Umiejętności.	6–7 XII 2013, Kraków.
Krzysztaf Maślanka	Komputerowe wspomaganie dowodów w matematyce.	Referat w ramach Copernicus Center (międzyuczelnianego centrum kierowanego przez prof. Michała Hellera). Politechnika Warszawska.	19 VI 2013, Warszawa.
Krzysztaf Maślanka	Liczby zespolone w fizyce kwantowej.	Cykl trzech referatów comiesięcznego Seminarium „Phil-Phys Group”. Akademia Górniczo-Hutnicza.	26 X, 23 XI, 14 XII 2013, Kraków.
Bolesław Orłowski	Wkład w doskonalenie sprzętu przydatnego militarnie podczas drugiej wojny światowej.	Letnia Szkoła IPN.	4 VII 2013, Obory.
Bolesław Orłowski	Engineers In the Service of the Nation	IASS 2013 Symposium.	23–27 IX 2013, Wrocław.
Magdalena Paciorek	Jak zdrowemu postępować należy, czyli o sposobie zachowania zdrowia za czasów A. Corneliusza Celsusa.	Referat na konferencji Czystość i brud. Higiena w starości.	12–13 IX 2013, Bydgoszcz.
Michał Pędracki	The Reception of G. Funakoshi's Philosophy in Traditional Karate (ITKF) Circle in Lublin Region.	2013 International Budo Conference by the Japanese Academy of Budo. University Of Tsukuba.	10–12 IX 2013, Tsukuba, Japonia.

Michał Piekarski	Działalność Józefa Chomińskiego w kontekście muzykologicznych kontaktów polsko-ukraińskich.	«Українсько-польські музичні зв'язки в контексті європейської культури» Україна, Львівська Національна музична академія ім. М. Лисенка.	10-11 IV 2013, Lwów, Ukraina.
Jan Piskurewicz	Ośrodek kopernikański w Rzymie i jego twórcy w II połowie XIX wieku.	Konferencja Mikołaj Kopernik 1473-1543-2013,	21-22 V 2013, Olsztyn,
Jan Piskurewicz	Artur Wołyński – uczestnik i badacz powstania styczniowego 1863 roku.	Konferencja Polskoje Janwarskoje wosstanie 1863 goda i istoriczeskije sudby Rossii i Polshi.	3-5 IX 2013, Moskwa, Rosja
Bożena Płonka-Syroka	Głód prawdy i obiektywnej pewności. Przykład niemieckiej medycyny romantycznej 1797-1848.	Konferencja pt. Głód. Skojarzenia, metafory, refleksje, Organizator: Katedra Kulturoznawstwa i Folklorystyki Uniwersytetu Opolskiego.	24-26 IV 2013, Pokrzywna.
Bożena Płonka-Syroka	Organizacja Muzeum Farmacji Uniwersytetu Medycznego we Wrocławiu.	Konferencja pt. Opiekunowie zbiorów farmaceutycznych w Polsce, Organizatorzy: Sekcja Historii Farmacji PTFarm., Podkarpacka Okręgowa Rada Aptekarska.	6-7 VII 2013, Sanok.
Bożena Płonka-Syroka	Praktyki medyczne w okresie prehistorycznym w perspektywie historiografii medycyny, etologii i antropologii kulturowej (z: Łukasz Braun).	Konferencja pt. Czystość i brud. Higiena w starożytności.	12-13 IX 2013, Bydgoszcz.
Bożena Płonka-Syroka	Jüdische Wissenschaftlerinnen in der Universität und Medizinischen Akademie in Wrocław nach 1945, (z: Prof. Noemi Wigdorowicz-Makower, Prof. Hanna Hirszfeld, Prof. Wanda Mejbaum-Katzenellenbogen.	Konferencja pt. Medizin und Judentum, Institut für Geschichte der Medizin der Medizinischen Fakultät Carl Gustav Carus der Technischen Universität Dresden.	10-11 IX 2013, Dresden, Niemcy.

Bożena Płonka-Syroka	Wetter und Krankheit – die meteorologischen Beobachtungen an der Universität Wilna in den Jahren 1804 bis 1842.	Konferencja Von Kometen, Windhosen, Hagelschlag und Wetterballons – Beiträge zur Geschichte der Meteorologie. Europäische Wissenschaftsbeziehungen 8.	18–19 X 2013, Erfurt, Niemcy.
Joanna Schiller-Walicka	Влияние Январского восстания на состояние университетского образования в Королевстве Польском.	Konferencja „Польское Январское восстание 1863 года и исторические судьбы России и Польши (К 150–летию восстания).	3–5 IX 2013, Moskwa, Rosja.
Joanna Schiller-Walicka	Архив Польской Академии наук как хранилище профессорского наследия – его деятельность и научная роль.	IV Annual International Conference of the Russian Association of Higher Education Researchers pt. “University Traditions: a Resource or a Burden?”.	26–28 IX 2013, Moskwa, Rosja.
Andrzej Śródka	Polskie lekarskie rody naukowe; przygotowanie i koncepcja pracy, przykłady badanych rodzin.	Katedra Historii Medycyny Collegium Medicum Uniwersytetu Jagiellońskiego.	Kraków.
Jan Szumski	Soviet politics of history in Central and Eastern Europe (1945–1964).	International Conference Restoration of History: Memory and Society in East–Central Europe.	3–4 V 2013, Mińsk Białoruś.
Jan Szumski	ЦК КПСС и работа над проектом по истории восстания 1863–1864 гг.	Польское Январское восстание 1863 года и исторические судьбы России и Польши (к 150–летию восстания).	3–5 IX 2013, Moskwa, Rosja.
Jan Szumski	Sovietų sąjungos komunistų partijos Centro komitetas ir dokumentų, skirtų 1863–1864 m. sukilimui publikavimas [Centralny Komitet Partii Komunistycznej ZSRS i publikacja dokumentów, poświęconych powstaniu lat 1863–1864].	1863–1864 m. sukilimas ir jo vieta Vidurio ir Rytų Europos tautų kolektyvinėje atmintyje (Powstanie 1863–1864 r. i jego miejsce w pamięci kolektywnej narodów Europy Środkowo–Wschodniej).	12–14 IX 2013, Wilno, Litwa.

Zbigniew Tucholski	Kolekcjonerzy i ich problemy.	Seminarium Archiwum PAN. „Od pasji do dokumentacji – czy kolekcjonerzy i archiwiści mogą się polubić”.	18 IV 2013, Warszawa.
Zbigniew Tucholski	Zastosowanie stopu żyzkowego B w kolejnictwie.	Sesja Polskiego i Niemieckiego Towarzystwa Chemicznego w ramach zamknięcia obchodów Roku Jana Czochralskiego. Senat RP, Politechnika Warszawska.	Warszawa.
Zbigniew Tucholski	Stan zachowania i koncepcje ochrony wieży artyleryjskiej rosyjskiego wagonu pociągu pancernego produkcji zakładów „Krasnoje Sormowo”.	Debata w sprawie ochrony, konserwacji i ekspozycji wieży artyleryjskiej pociągu pancernego, zlokalizowanej na terenie d. Zakładów Naprawczych Taboru Kolejowego w Pruszkowie, Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Warszawie.	5 XI 2013, Warszawa.
Zbigniew Tucholski	Nitowanie elementów stalowych na gorąco w procesie restauracji zabytków na przykładzie czołgu Renault FT-17.	Muzeum Polskiej Techniki Wojskowej, Oddział Muzeum Wojska Polskiego, w ramach Podsumowania I i II etapu Projektu Renault FT-17.	6 XII 2013 r., Warszawa.
Bożena Urbanek	Rozważania nad medycznym mianownictwem polskim Franciszka Giedroycia.	„Medicine and language”.	IX 2013, Magdeburg.
Jarosław Włodarczyk	Tajemnica obserwacji Kopernika i początki optyki nowożytnej.	Konferencja „Mikołaj Kopernik: Osoba – Myśl – Dzieło”. Uniwersytet Warmińsko-Mazurski.	28 V 2013, Olsztyn.
Jarosław Włodarczyk	Kopernik astronom.	Konferencja Kopernikańska „Różne oblicza Mikołaja Kopernika”.	8 VI 2013, Toruń.

Andrzej J. Wójcik	Badania Karola Bohdanowicza i jego uczniów na Syberii w zakresie geologii stosowanej na przełomie XIX i XX wieku.	Politechnika Wroclawska, IX Konferencja „Dziedzictwo i historia górnictwa oraz wykorzystanie pozostałości dawnych robot górniczych”.	10–12 IV 2013 r Złotniki Lubańskie.
Andrzej J. Wójcik	Kopalnia Ćwiczebna w Dąbrowie Górniczej.	Forum Tras Podziemnych w Kowarach.	12–14 IV 2013, Kowary.
Andrzej J. Wójcik	Zagadnienia organizacyjne i prawne związane z działalnością Kopalni Ćwiczebnej w Dąbrowie Górniczej.	Ogólnopolska Konferencja Naukowa „10 lat obowiązywania ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami”, Uniwersytet Gdański.	22–23 IV 2013, Gdańsk–Gdynia.
Andrzej J. Wójcik	Kopalnia Ćwiczebna Muzeum Miejskiego „Sztymbark” w Dąbrowie Górniczej. Aspekty tworzenia podziemnej trasy turystycznej. (z: S. Kosakowski).	II Konferencja naukowa „Technika i nauka w muzeum”, Muzeum Okręgowe.	9–10 IX 2013, Bydgoszcz.
Andrzej J. Wójcik	Innowacja czy imitacja? Autentyczność w muzeach górniczych.	III Konferencja Muzeów Górniczych i Skansenów Podziemnych, Muzeum Żup Krakowskich.	24–25 X 2013 r., Wieliczka.
Andrzej J. Wójcik	The Geological Atlas of Poland by Georg Pusch (1836).	24th International Congress of History of Science, Technology and Medicine.	22–28 VI 2013, Manchester, Anglia.
Andrzej J. Wójcik	Jan Hempel – Author of First Geological and Mining Maps in the Kingdom of Poland.	Państwowe Muzeum Geologiczne w Moskwie – Государственный геологический музей.	IX 2013, Moskwa, Rosja.
Wiesław Wójcik	Przemiana rozumienia pojęcia biedy w kontekście współczesnych rewolucji społecznych.	Konferencja „Bogactwo i bieda – analiza dyskursów”, Zakład Humanistycznych Nauk Wydziału Farmacji, Uniwersytet Medyczny we Wrocławiu.	17–18 I 2013 Wrocław.

Wiesław Wójcik	Funkcje edukacyjne biografii Hugona Steinhausa w kontekście powstania i rozwoju lwowskiej szkoły matematycznej.	VII Łódzka Konferencja Biograficzna, Zakład Andragogiki i Gerontologii Społecznej Uniwersytetu Łódzkiego.	15–16 II 2013, Łódź.
Wiesław Wójcik	Autonomia rodziny w kontekście współczesnych dyskusji na temat praw człowieka.	Ogólnopolska konferencja naukowa z cyklu: Akademickie seminarium naukowe: polityka społeczna w perspektywie osoby i rodziny.	15–16 IV 2013, Ustroń.
Wiesław Wójcik	Etyka seksualna w ujęciu T. Ślipko SJ.	Etyka Klasyczna w XXI Wieku. Konferencja naukowa z okazji 95 urodzin Ks. Prof. dr hab. Tadeusza Ślipko SJ, Wydział Filozoficzny Ignatianum.	21 V 2013, Kraków.
Wiesław Wójcik	Wybrane aspekty ekologii rodziny.	Konferencja Naukowa: V Śląska Wiosna ze Zdrowiem. „Ekologia rodziny w dialogu interdyscyplinarnym”. Zakład Nauk o Rodzinie, Wydział Teologiczny UŚ w Katowicach.	28 V 2013, Katowice.
Wiesław Wójcik	„Antropologiczny sens wolności w filozofii Józefa Tischnera”.	Ogólnopolska konferencja naukowa pt. „Osoba i wola”, Zakład Filozofii Chrześcijańskiej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.	16–17 VI 2013. Porszewice k/Łodzi.
Wiesław Wójcik	Podstawowe kategorie pedagogiki dialogu, ze szczególnym uwzględnieniem kategorii nadziei i ufności.	Referat na spotkaniu Zespołu Pedagogiki Chrześcijańskiej.	13–15 IX 2013, Kazimierz Dolny.
Wiesław Wójcik	Jana Łukasiewicza i Tadeusza Kotarbińskiego idea obecności logiki w nauce i edukacji.	I Konferencja Naukowa „Pedagogika w Szkole Łwowsko-Warszawskiej. Źródła – Kontynuacje – Uczni”, Wydział Pedagogiki i Psychologii, Uniwersytet Kazimierza Wielkiego.	16–17 X 2013 Bydgoszcz.

Wiesław Wójcik	Zastosowanie logiki w badaniach paradoksów starożytnych.	Ogólnopolska konferencja naukowa „Kazimierz Ajdukiewicz. Od semiotyki do metafizyki”, Instytut Filozofii UKW.	17–18 X 2013 Bydgoszcz.
Wiesław Wójcik	Alternatywna wobec logicyzmu koncepcja filozofii matematyki w polskiej szkole logicznej.	Ogólnopolska konferencja naukowa „Filozofia polska na tle filozofii europejskiej w XX w.”, AJD.	24–25 X 2013 Częstochowa.
Wiesław Wójcik	Znaczenie twierdzenia Steinhausa o sprawiedliwym podziale w metodach zarządzania.	I Konferencja Naukowa z cyklu „Paradygmat i filozofia nauk o zarządzaniu pt. Paradygmat i metoda w naukach o zarządzaniu, Instytut Ekonometrii i Informatyki, Wydział Zarządzania Politechniki Częstochowskiej.	20 XI 2013 Częstochowa.
Wiesław Wójcik	Problematyka małżeństwa i rodziny w nauczaniu kardynała Augusta Hlonda.	Ogólnopolska Konferencja Naukowa „Postawa i działalność edukacyjno-społeczna kardynała Augusta Hlonda w kontekście dziejów ziemi śląskiej”, Kolegium Nauczycielskie w Bielsku-Białej.	25 XI 2013 Bielsko-Biała.
Wiesław Wójcik	Etos służby publicznej. Współczesne przemiany w zawodach zaufania społecznego.	Ogólnopolska konferencja „Etyka obywatelska dziś”, Katedra Etyki KUL.	26 XI 2013 Lublin.
Wiesław Wójcik	Analiza założeń leżących u podstaw krajowych ram kwalifikacji w szkolnictwie wyższym.	Ogólnopolska Konferencja Naukowa „Kreowanie społeczeństwa niewiedzy”, Katedra Socjologii Wiedzy i Edukacji KUL.	27–28 XI 2013 Lublin.
Wiesław Wójcik	Nowe formy wsparcia rodzin. Dylematy polityki społecznej.	Ogólnopolska konferencja naukowa „Doradztwo – poradnictwo – wsparcie. Profesjonalna pomoc medyczna, psychologiczna	12–13 XII 2013 Wrocław.

		i pedagogiczna w chorobach przewlekłych i niepełnosprawności. Teoria i praktyka”, Uniwersytet Medyczny we Wrocławiu i Wyższa Szkoła Administracji w Bielsku-Białej.	
Wiesław Wójcik	Główne zagadnienia etyki według Władysława Tatarkiewicza.	Konferencja naukowa “ETHICAL THINKING – PAST AND PRESENT. CONTEMPORARY ETHICAL THEORIES”, Uniwersytet w Preszowie	22–23 V 2013 Preszów, Słowacja.
Wiesław Wójcik	Hugo Steinhaus as a precursor and co-originator of recent game theory.	24th International Congress of History of Science, Technology and Medicine.	21–28 VII 2013, Manchester, Wielka Brytania.
Wiesław Wójcik	Powstanie i rozwój logiki matematycznej w Polsce na początku XX wieku.	34. międzynarodowa konferencja “Historie matematyki”, Zakład Matematyki Stosowanej, Uniwersytet w Pradze.	22–27 VIII 2013, Podebrady, Czechy.
Wiesław Wójcik	Pedagogia e vangelo del dialogo nella famiglia.	International Meeting on Education “Learning Fraternity”, Stowarzyszenie “Azione per un Mondo Unito – Onlus”.	–8 IX 2013, Castel Gandolfo, Włochy.
Wiesław Wójcik	Dylematy moralne pracy pedagoga z perspektywy pedagogiki dialogu.	Międzynarodowa konferencja naukowa ETIKA V PROFESIÁCH, Katedra Etyki, Uniwersytet w Prešowie.	17–19 IX 2013, Červený Kláštor, Słowacja.
Wiesław Wójcik	Prawa rodziny i jej miejsce w społeczeństwie.	Międzynarodowa konferencja naukowa „Rodina ako Spoločenstvo v Službách Človeka”, Wyższa Szkoła Zdrowia i Pracy Socjalnej w Bratysławie.	21 XI 2013, Preszów, Słowacja.

Robert Zaborowski	How can a concept of hierarchy help to classify emotions?	23rd World Congress of Philosophy.	Ateny, Grecja.
Robert Zaborowski	Affectivity in its Relation to the Personal Identity.	Joint Session of the Aristotelian Society and Mind Association Conference, University of Exeter.	Exeter, Wielka Brytania.
Robert Zaborowski	Is the body-soul dichotomy as strong as the evil-good dichotomy?	International Society for Neoplatonic Studies 2013 Conference.	Cardiff, Wielka Brytania.
Leszek Zasztowt	Dawid Fajnhauz i problematyka powstania 1863 roku w kontekście polskiej historiografii dotyczącej wydarzeń na ziemiach litewsko-ruskich.	Międzynarodowa sesja w Moskwie, poświęcona: Polskiemu powstaniu styczniowemu 1863 roku i historycznym losom Rosji i Polski (z okazji 150-lecia powstania). Zorganizowana przez Komisję Historyków Rosji i Polski oraz Instytut Słowianoznawstwa RAN oraz IHN im. L. & A. Birkenmajerów PAN.	3-5 IX 2013, Moskwa, Rosja.
Leszek Zasztowt	Dawid Fajnhauz i problematyka powstania 1863 roku w kontekście polskiej historiografii dotyczącej wydarzeń na ziemiach litewsko-ruskich.	Międzynarodowa konferencja: Powstanie styczniowe i jego miejsce w pamięci kolektywnej narodów Europy Wschodniej, zorganizowana przez Instytut Historii Litwy we współpracy z Polskim Instytutem w Wilnie oraz Muzeum Regionalnym w Kiejdanach i Białoruskim Towarzystwem Historycznym.	12-14 IX 2013, Wilno, Litwa.
Leszek Zasztowt	Materiały profesora Aleksandra Gieysztora w Archiwum Polskiej Akademii Nauk (z: dr Hanna Szymczyk).	Międzynarodowa sesja w Moskwie: Rosja, Polska i Europa w losie historyka. Pamięci Aleksandra Gieyszтора (1916-1999). Zorganizowana przez	26-27 III 2013, Moskwa, Rosja.

		Komisję Historyków Polski i Rosji, Instytut Historii Powszechnej RAN. Instytut Historii Nauki im. L. & A. Birkenmajerów PAN, Międzynarodowy Komitet Nauk Historycznych.	
--	--	---	--

Wykłady i referaty wygłoszone za granicą – nie będące referatami czy wykładami w trakcie konferencji ani działalnością dydaktyczną

Imię i Nazwisko	Tytuł wystąpienia	Instytucja	Data i miejsce
Bożena Płonka-Syroka	Rezeption der medizinischen Doktrin von John Brown in der polnischen akademischen Medizin an der Wende vom 18. zum 19. Jahrhundert.	Institut für Geschichte der Medizin der Medizinischen Fakultät Carl Gustav Carus der Technischen Universität Dresden.	25.05– 1 VI 2013, Dresden, Niemcy.
Bożena Płonka-Syroka	Rezeption der Homöopathie in polnischen Ärztekreisen im 19. Jahrhundert.	jw.	jw.
Bożena Płonka-Syroka	Der Botanische Garten der Universität Breslau/Wrocław in den letzten 200 Jahren.	jw.	jw.
Bożena Płonka-Syroka	Untersuchungen zur Natur in den methodologischen Konzeptionen ausgewählter polnischen Gelehrter.	jw.	jw.
Bożena Płonka-Syroka	Kurort Świeradów Zdrój / Bad Flinsberg – Geschichte und Gegenwart.	jw.	jw.
Robert Zaborowski	Plato on emotions.	Workshop on Emotions, University of Oxford.	Oxford, Wielka Brytania.
Leszek Zasztowt	Professor Wiktor Sukiennicki (1901–1983) – Scholar and a Man Outcast. In a shadow of historic Lithuania.	Otwarcie serii dorocznych wykładów im. Profesora Wiktora Sukiennickiego na Wydziale Politologii Uniwersytetu Witolda Wielkiego w Kownie.	12 X 2013 Kowno, Litwa.

ANEKS 5

Członkostwo w międzynarodowych gremiach naukowych

1. Iwona Arabas: International Society for the History of Pharmacy, Académie Internationale d'Histoire de la Pharmacie, International Council of Museums.
2. Jaromir Jeszke: Deutsch-Polnische Gesellschaft für Geschichte der Medizin, European Association for the History of Medicine and Health, International Network for History of Public Health.
3. Michał Kokowski: European Society for the History of Science, Society for Philosophy of Science in Practise.
4. Halina Lichocka: Académie Internationale d'Histoire de la Pharmacie, Working Party of the History of Chemistry (European Association for Chemical and Molecular Sciences), International Union for the History and Philosophy of Science (Division of History of Science and Technology).
5. Bolesław Orłowski: Międzynarodowy Komitet Historii Techniki (ICO-HTEC), prezes Polskiego Komitetu TICCIH (The International Committee for the Conservation of the Industrial Heritage).
6. Michał Pędracki: International Martial Arts and Combat Sports Scientific Society, Idokan Society
7. Bożena Płonka-Syroka: Deutsch Polnische Gesellschaft für Geschichte der Medizin.
8. Joanna Schiller-Walicka: Komisja Historyków Polski i Rosji.
9. Jacek Soszyński: Medieval Chronicle Society.
10. Jan Szumski: Komisja Historyków Polski i Rosji.
11. Andrzej Śródka: Międzynarodowego Towarzystwo Historii Medycyny.
12. Bożena Urbanek: European Association for the History of Psychiatry oraz International Association of Nurses, Towarzystwo Polsko-Niemieckie Historii Medycyny.
13. Jarosław Włodarczyk: Johannes Kepler Working Group przy International Astronomical Union (IAU).
14. Wiesław Wójcik: Słowackie Towarzystwo Filozoficzne.
15. Andrzej J. Wójcik: International Association of Sedimentologists (IAS), Earth Science Teachers Association (ESTA), American Association of Petroleum Geologists (AAPG), Society for Sedimentary Geology (SEPM), The International Committee for the Conservation of the Industrial Heritage (TICCIH), International Council of Museum (ICOM), National Geographic Society, International Committee for University Museums and Collections,

Internationale Committee for Museum and Colletions of Natural History, International Commission on the History of Geological Science (INHI-GEO).

16. Robert Zaborowski: International Society for Research on Emotion, International Society for Neoplatonic Studies, Aristotelian Society, Association des Etudes Homériques, Philologikos Syllogos „Parnassos”.

ANEKS 6

Pełnione funkcje redaktorów naczelnych czasopism naukowych

1. Halina Lichočka: „Analecta. Studia i Materiały z Dziejów Nauki”.
2. Bożena Urbanek: „Słownik Biograficzny Polskich Nauk Medycznych”, „Medycyna Nowożytna”.
3. Stefan Zamecki: „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”.
4. Andrzej Biernacki: „Organon”.
5. Joanna Schiller-Walicka: „Rozprawy z Dziejów Oświaty”.
6. Jan Piskurewicz: „Nauka Polska – jej potrzeby, organizacja i rozwój”.

Udział w komitetach i redakcjach czasopism naukowych

1. Kalina Bartnicka: „Rozprawy z Dziejów Oświaty”, „Biuletyn Historii Wychowania”, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”.
2. Andrzej Biernacki: „Nauka Polska – jej potrzeby, organizacja i rozwój”.
3. Marcin Dolecki: „Analecta. Studia i Materiały z Dziejów Nauki”.
4. Wanda Grębecka: „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” (z-ca redaktora naczelnego).
5. Jaromir Jeszke: „Medycyna Nowożytna” (z-ca redaktora naczelnego).
6. Michał Kokowski: „Prace Komisji Historii Nauki PAU”.
7. Jarosław Kurkowski: „Analecta. Studia i Materiały z Dziejów Nauki” (z-ca redaktora naczelnego).
8. Paweł Komorowski: „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, „Analecta”.
9. Halina Lichočka: „Archiwum Historii i Filozofii Medycyny”.
10. Magdalena Paciorek: „Medycyna Nowożytna”.
11. Jan Piskurewicz: „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”.
12. Bożena Płonka-Syroka: „Medycyna Nowożytna”.
13. Joanna Schiller-Walicka: „Forum Pedagogiczne”.
14. Jacek Soszyński: „Przegląd Tomistyczny”.
15. Jan Szumski: „Rozprawy z Dziejów Oświaty”.

16. Andrzej Śródka: „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, „Nauka Polska – jej potrzeby, organizacja i rozwój”.
17. Anna Trojanowska: „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”.
18. Zbigniew Tucholski: „Stalowe szlaki”, „Analecta. Studia i Materiały z Dziejów Nauki”.
19. Bożena Urbanek: „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”.
20. Jarosław Włodarczyk: „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, „Nauka Polska – jej potrzeby, organizacja i rozwój”.
21. Beata Wysokińska: „Analecta. Studia i Materiały z Dziejów Nauki”.
22. Robert Zaborowski: „Organon”, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”.
23. Stefan Zamecki: „Nauka Polska – jej potrzeby, organizacja i rozwój”.
24. Leszek Zasztowt: „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, „Rozprawy z Dziejów Oświaty”, „Nauka Polska – jej potrzeby, organizacja i rozwój”.

Udział w wydawnictwach periodycznych

1. „Studia Copernicana”: Jarosław Włodarczyk (redaktor naczelny), Michał Kokowski (członek komitetu redakcyjnego).
2. „Monografie z Dziejów Nauki i Techniki”: Stefan Zamecki (redaktor naczelny).
3. „Archiwum Dziejów Oświaty”: Kalina Bartnicka (redaktor naczelny).
4. „Monografie z Dziejów Oświaty”: Leszek Zasztowt (redaktor naczelny).

**MIĘDZYNARODOWA KONFERENCJA KOMISJI HISTORYKÓW POLSKI
I ROSJI W ROKU 2013, POŚWIĘCONA
POLSKIEMU POWSTANIU STYCZNIOWEMU 1863 ROKU
W ROCZNICĘ 150-LECIA WYBUCHU INSUREKCJI,
MOSKWA, 3–5 WRZEŚNIA 2013 R.**

Tematem konferencji było polskie powstanie styczniowe 1863 roku i historyczne losy Rosji i Polski (w rocznicę 150-lecia powstania). Międzynarodowa Konferencja Naukowa Komisji Historyków Rosji i Polski odbyła się w Moskwie w dniach 3–5 września 2013 r.

Organizatorami sympozjum były: Rosyjska Akademia Nauk, Instytut Słowiaoznawstwa RAN, Instytut Rosyjskiej Historii RAN oraz Instytut Historii Nauki im. Ludwika i Aleksandra Birkenmajerów PAN przy wsparciu Kasy im. Józefa Mianowskiego – Fundacji Popierania Nauki.

Konferencja sfinansowana została z grantu uzyskanego w Rosyjsko-Polskim Centrum Dialogu i Porozumienia w Moskwie przy Prezydencie Federacji Rosyjskiej, a także przeprowadzona została w ramach programu badań podstawowych Prezydium Rosyjskiej Akademii Nauk na temat historyczno-kulturowego dziedzictwa i wartości duchowych Rosji, w ramach szczegółowego projektu: historyczna transformacja tradycji i ich przekształcanie w świadomości społecznej, poszukiwania innowacyjnych podejść we wzajemnych relacjach Rosji ze krajami Europy środkowej i wschodniej. Część kosztów pobytu polskiej delegacji pokryta została przez Polską Akademię Nauk i Kasę imienia Józefa Mianowskiego.

Konferencja zgromadziła dość liczną grupę badaczy z Polski i Rosji. Delegacja polska liczyła jedenaście osób reprezentujących kilka instytucji. Były to: prof. prof. Lidia Michalska-Bracha, Wiesław Caban i Stanisław Wiech z Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach, prof. Zbigniew Romek i dr Mariusz Kulik z Instytutu Historii im. Tadeusza Manteuffla PAN w Warszawie, a także prof. prof. Joanna Schiller-Walicka, Jan Piskurewicz, Zbigniew J. Wójcik, Leszek Zasztowt oraz dr Jan Szumski z Instytutu Historii Nauki im. Ludwika i Aleksandra Birkenmajerów PAN oraz dyrektor Krzysztof Nieczypor z Kasy Mianowskiego.

Uczestnicy ze strony rosyjskiej w liczbie piętnastu osób reprezentowali również kilka instytucji. Byli to: prof. dr hab. Genady F. Matwiejew oraz doc. dr Jurij A. Borysionok z Katedry Południowych i Zachodnich Słowian Wydziału Historycznego Moskiewskiego Państwowego Uniwersytetu im. M. Łomonosowa (MGU), doc. dr Aleksandr P. Szewyriew z Katedry Historii Rosji XIX–początku XX wieku tegoż wydziału MGU, prof. dr hab. Leonid E. Gorizontow z Narodowego Uniwersytetu Badawczego „Wyższa Szkoła Ekonomiki” oraz Instytutu Historii Powszechnej RAN,

dr hab. Borys W. Nosow, dr hab. Swietłana M. Falkowicz, dr Ludmiła P. Marnej, dr Olga S. Kasztanowa, dr Lubow A. Kirylińska, dr Iskra W. Czurkina, dr Czilla B. Żelicki z Instytutu Słowianoznawstwa RAN, doc. dr Kirył S. Czernow z Katedry Historii Medycyny, Historii Rosji i Kulturologii Pierwszego Moskiewskiego Państwowego Uniwersytetu Medycznego im. I. M. Sieczenowa, dr hab. Irina W. Rużycka z Instytutu Rosyjskiej Historii RAN, dr hab. Larysa S. Łykoszyna z Oddziału Badań Procesów Społecznej Transformacji w Krajach Wschodnioeuropejskich Instytutu Naukowej Informacji w Naukach Społecznych RAN (IN-ION RAN) oraz dr hab. Inessa S. Jazborowska z Centrum Politologii i Politycznej Socjologii Instytutu Socjologii RAN.

Inauguracja Konferencji miała miejsce w głównej sali prezydialnej Rosyjskiej Akademii Nauk. Zebranie otworzył dr hab. Boris W. Nosow – wiceprzewodniczący rosyjskiej strony Komisji Historyków Rosji i Polski i przekazał głos członkowi rzeczywistemu Akademii – akademikowi Nikołajowi A. Makarowowi, przewodniczącemu rosyjskiej strony Komisji, a także dyrektorowi Instytutu Archeologii RAN. Prof. Makarow przypomniał złożoną sytuację relacji polsko-rosyjskich w okresie powstania 1863 roku, w którym Rosjanie znaleźli się nie tylko po stronie władz carskich tłumiących insurekcję, ale także wśród osób wspierających polski zryw niepodległościowy. Przewodniczący polskiej strony Komisji Historyków, prof. Leszek Zasztowt podziękował stronie rosyjskiej za inicjatywę przeprowadzenia konferencji, a także podkreślił, że jest to już druga konferencja Komisji w Moskwie w roku 2013. Pierwsza, która odbyła się w marcu poświęcona była postaci i dokonaniom profesora Aleksandra Gieysztor, wybitnego polskiego mediewisty i prezesa PAN. Prof. Zasztowt zaprezentował również najnowsze wydawnictwo Komisji poświęcone akademikom i rosyjsko-polskim relacjom w sferze nauki – książkę liczącą ponad 750 stron.

W imieniu Ambasadora Rzeczypospolitej Polskiej zebranych przywitał zastępca ambasadora RP w Moskwie dr Jarosław Książek. Przypomniał skrótowo historię współpracy naukowej w zakresie nauk historycznych pomiędzy obu krajami i wkład ambasady polskiej we wspieraniu tej współpracy, o której można wiele dobrego powiedzieć. Dodał, że sam jako historyk z wykształcenia wiele skorzystał podczas tej współpracy, zwłaszcza w czasie kwerend w rosyjskich archiwach.

Następnie głos zabrali: prof. Jurij A. Petrow, dyrektor Instytutu Rosyjskiej Historii RAN. W swym wystąpieniu przypomniał o spodziewanych w najbliższym czasie wydawnictwach będących pokłosiem współpracy środowisk historycznych Polski i Rosji m.in. książkę na temat Wielkiej Smuty, której wydanie spodziewane jest w końcu 2013 roku, a także o kolejnych książkach – od Orszy do Andruszowa oraz uchodźcy z Rzeczypospolitej w latach 1604–1630. Większość z nich jest pokłosiem przeprowadzonych sympozjów.

W wystąpieniu dyrektora Instytutu Słowianoznawstwa RAN prof. Konstantina W. Nikoforowa podniesione zostały kwestie doskonałej współpracy pomiędzy środowiskami naukowymi Polski i Rosji. Przypomniął, że rokrocznie liczba uczonych polskich przebywających w Instytucie Słowianoznawstwa RAN jest najwyższa, w porównaniu z historykami i uczonymi z innych krajów. Świadczy to o szczególnie wysokim miejscu, jakie współpraca ta zajmuje wśród humanistów, w tym historyków, a także jest dowodem solidnej pracy badawczej wykonywanej po obu stronach.

W imieniu rosyjskich członków Komisji zebranych przywitał członek korespondent RAN prof. Borys N. Floria. W swym wystąpieniu wskazał na konieczność twórczego i nieskrępowanego dialogu dla zrozumienia przemian zachodzących w naszej części kontynentu. Skrótowo przypomniał dorobek Komisji, a zwłaszcza wydawnictwa przygotowywane wspólnie przez Instytut Słowianoznawstwa RAN i Instytut Historii im. T. Manteuffla PAN, m.in. edycje źródeł do historii powstania styczniowego. Dodał, że było to możliwe również dzięki działalności Komisji, często mimo różnego rodzaju przeszkód.

Prof. Genadij F. Matwiejew z Moskiewskiego Państwowego Uniwersytetu, przypomniał, że powstanie styczniowe 1863 roku początkowo oceniane było w historiografii rosyjskiej zdecydowanie negatywnie. W późniejszym okresie oceny te stały się bardziej zróżnicowane, a po roku 1917 powstanie było nawet w szczególny sposób gloryfikowane. Podkreślił, że niezależnie od owych ocen, rok 1863 na długie lata określił wiele aspektów życia całego polskiego społeczeństwa.

Jako ostatni przywitał zebranych dziekan Wydziału Historycznego Moskiewskiego Uniwersytetu Okręgowego dr Wiktor N. Zacharow.

Otwierający, wspólny referat na temat pierwszego historyka powstania Agatona Gillera (1831–1887) wygłosili prof. Lidia Michalska-Bracha i Wiesław Caban. W dyskusji podniesiona została kwestia poglądów politycznych Gillera, a także jego stosunku do polskich koncepcji politycznych na Wschodzie, w tym pomysłów, które później zyskały miano działalności prometejskiej.

Prof. Stanisław Wiech przedstawił referat na temat powstania styczniowego w oczach Rosjan, na przykładzie opublikowanych wspomnień piotrkowskiego generała gubernatora Konstantego K. Millera. W dyskusji nad referatem zauważono, że wspomnienia Millera zawierają zbiór pewnych stereotypów na temat Polek i Polaków, jakie funkcjonowały w tym okresie w carskiej armii. Są więc interesującym świadectwem „rosyjskiej mitologii” owego czasu tłumaczącej specyficzne relacje z Polakami w XIX stuleciu.

Doc. dr Aleksandr P. Szewyriow zaprezentował stanowisko rosyjskiej liberalnej biurokracji do powstania styczniowego. Były to głównie osoby z kręgu wielkiego księcia Konstantego Mikołajewicza tzw. Konstantynowcy. Byli wśród nich najwyżsi carscy urzędnicy m.in. Gołownin, Rejtern, Milutin, Oboleński i inni. Uważali oni Królestwo

Polskie za wygodny poligon doświadczalny dla przyszłych reform w samej Rosji. Niewątpliwie W. Ks. Konstanty przeciwstawiany był Michałowi Murawiewowi, jako zwolennik polityki umiarkowanej, w przeciwieństwie do represyjnej polityki Murawiewa na Litwie. W dyskusji podniesiono m.in. sprawę ewentualnych zamiarów objęcia polskiej korony przez Konstantego.

W dyskusji nad referatami otwierającymi sesję obok referentów uczestniczyli: L. Zasztowt, L. Gorizontow, J. Piskurewicz, I.W. Czurkina i inni.

Z referatem doc. Szewyriowa korespondowało wystąpienie dra hab. Borysa W. Nosowa otwierające drugą część. Dr Nosow omówił stanowisko polskiego obozu konserwatywnego w przeddzień i na początku powstania 1863 roku w Królestwie Polskim. Był to krąg ludzi związanych przede wszystkim z Towarzystwem Rolniczym Andrzeja Zamojskiego. Z tego kręgu wyszły projekty reform liberalizujących sytuację w Królestwie, przeprowadzone następnie przez Aleksandra Wielopolskiego. Wielopolski, mimo że blisko ideowo związany z tymi ludźmi, był przez nich uważany za zbyt daleko idącego w kierunku współpracy z władzami rosyjskimi. W dyskusji poruszono kwestię opóźnionej reformy uwłaszczeniowej w Królestwie (1864) oraz wykorzystanie jej do celów politycznych – odstręczenia chłopów od udziału w insurrekcji.

Dr hab. Swietłana M. Falkowicz poświęciła swoje wystąpienie współpracy rosyjskich i polskich rewolucyjnych demokratów w przededniu wybuchu powstania 1863 roku w Królestwie Polskim. Podkreśliła w swym wystąpieniu, nawiązując do dawniejszych interpretacji relacji polsko-rosyjskich, że Rosjanie byli przyjaciółmi i sojusznikami powstania. Jego wrogiem był zaś absolutyzm i samodzierżawie (samowładztwo), jako system ustroju państwowego ówczesnej carskiej Rosji. Przypomniała koncepcje Michała Bakunina – rosyjskiej idei państwa słowiańskiego skupiającego wszystkich Słowian, opartego na wolności narodów i idei wspólnej walki z uciskiem. W rosyjskich kręgach rewolucyjnych zdawano sobie sprawę z konieczności porozumienia z przyszłą Polską. Podobnie z polskiej strony mamy na to wiele przykładów, głównie z kręgów lewicowych. W dyskusji zapytano o różnice pomiędzy stanowiskiem polskich rewolucyjnych demokratów i demokratów rosyjskich.

W kolejnym referacie dr Iskra W. Czurkina zaprezentowała wizerunek Polski i Polaków w wyobrażeniach rosyjskich słowianofilów i panslawistów lat 40–60 XIX wieku. Skoncentrowała się na poglądach Michała Pogodina, który już w 1839 roku pisał do ministra Uwarowa o konieczności przymierza z Polakami, wspierał prace słownikowe Samuela Bogumiła Lindego i – nawet w okresie wojny krymskiej (1854) – uważał, że takie przymierze jest możliwe. Propozycje Pogodina sugerowane władzom carskim dotyczyły nie tylko autonomii językowej dla Polaków, ale nawet niejasnego postulatu „uzyskania niepodległości”. W 1863 roku stanowisko słowianofilów wobec powstania było początkowo życzliwe, później zaś ewoluowało – eksponowano przede wszystkim odejście od słowiańskości i całkowitą orientację

Polaków na Zachód. Aksakow uważał, że Rosja może Polakom zaofiarować co najwyżej status Wielkiego Księstwa Finlandzkiego (Fińskiego). W dyskusji podniesione zostały kwestie szczegółowe reformy uwłaszczeniowej w Królestwie Polskim (1864) i próby uzyskania wsparcia caratu wśród polskiego chłopstwa. Omówiono stanowisko Milutina – pełnomocnika ds. reformy w Królestwie, a także poruszono kwestie niechętnego wobec niej stanowiska ministra spraw wewnętrznych Gorczakowa. Do 1869 roku ponad 200 tys. chłopów otrzymało ziemię w Królestwie Polskim. Po upadku powstania kwestia polska przestała mieć poważniejsze znaczenie w polityce rosyjskiej, co odbiło się również na zejściu tej problematyki na dalszy plan w środowisku słowianofilskim.

Sesja popołudniowa obradowała w Instytucie Słowianoznawstwa RAN. Doc. dr Jurij A. Borysionok przedstawił referat: *Michał Bakunin i powstanie styczniowe we współczesnej historiografii polskiej*, w którym skoncentrował się na omówieniu recepcji dzieł Bakunina w Polsce i w Rosji, odwołując się między innymi do prac Antoniego Kamińskiego i innych autorów (Adam Leśniewki, Jacek Uglik i inni).

W kolejnym referacie dr Kirył S. Czernow przedstawił wyniki swoich badań na temat rosyjskich źródeł Konstytucji Królestwa Polskiego z 1815 roku (książka autorska: *Zabytaja Konstitucia. „Gosudarstwiennaia Ustawnaia Gramota Rossijskoi Imperii”*, Moskwa 2007). Referat ten, w którym autor udawał tezę o poważnym wpływie prawodawstwa rosyjskiego (zwłaszcza pomysłów Michała Sperańskiego) na kształt konstytucji polskiej 1815 roku, darowanej Królestwu przez Aleksandra I, wywołał ożywioną dyskusję.

Dyskutanci z polskiej strony wskazywali na fakt, że konstytucja była raczej kompromisem w zakresie prawa międzynarodowego, ale z dużymi i widocznymi wpływami francuskimi. Referent bronił tezy o źródłach rosyjskich odwołując się m.in. do *Gramot Katarzyny II*. Sugerował istnienie kategorii „dobra wspólne”, obecnej w oświeceniowych *gramotach* Katarzyny, jako kategorii z zakresu „praw człowieka” (gdyby interpretować ją we współczesnych pojęciach), a także porównywał sejm Królestwa Polskiego z Radą Państwa Cesarstwa Rosyjskiego. Argumentacja referenta nie znalazła akceptacji wśród polskich uczestników dyskusji, którzy pozostali na swym stanowisku.

Dr hab. Irina W. Rużycka zaprezentowała referat na temat reformy prawnej w Królestwie Polskim w relacji do powstania styczniowego, w którym skoncentrowała się na omówieniu okresu między powstaniowego (1831–1864). Podobnie jak poprzednik w swym wystąpieniu wskazała na rosyjskie korzenie tej reformy, jakie odnaleźć można na przykład u Sperańskiego lub u Turkułta. Szczegółowo wskazywała na konkretne rozwiązania prawne wprowadzane w Cesarstwie m.in. prawo karne wprowadzone w 1847/48 roku, czy prawo cywilne, którego projekt ogłoszono w 1849 roku. W dyskusji zauważono, że Kodeks Napoleona obowiązywał w Królestwie Polskim do 1846 roku. Statut Litewski obowiązywał w guberniach zachodnich

Cesarstwa do 1840 roku. Wydaje się więc, że istniejąca już tradycja prawna odegrała również poważną, a być może nawet najważniejszą rolę. Zgodzono się natomiast, że można wyróżnić trzy momenty – etapy unifikacji prawa w Królestwie z prawodawstwem rosyjskim. Obejmowałyby one przełomy, które nastąpiły w latach: 1830, 1848 i 1864.

Doc. dr Ludmiła P. Marnej wystąpienie swoje poświęciła autonomii finansowej Królestwa Polskiego i powstaniu styczniewemu. Ukazała zmienne etapy finansowej polityki carskiej wobec Królestwa od okresu liberalnego (1815–1830), poprzez okres obostrzeń i barier celnych (1831–1841–1851), po okres pewnej liberalizacji i zniesienia barier (1851–1864). Przypomniała, że od 1841 funkcjonowały już tylko rosyjskie monety bez polskich napisów, zaś wcześniej po 1832 roku po stłumieniu powstania listopadowego, za rządów Paskiewicza, orzeł biały z piersi dwugłowego orła rosyjskiego został przesunięty na skrzydła. W dyskusji poruszono kwestie kar finansowych dla Królestwa po powstaniu listopadowym, problem zakazu działalności Banku Polskiego w guberniach zachodnich w tym czasie (w tym zakaz udzielania kredytów na kupno ziemi przez miejscowych), podniesionych barierach celnych na sukno, płótno i wyroby hutnicze z Królestwa po 1831 roku, aż po połączenie budżetów Królestwa z Cesarstwem w roku 1866.

Kolejny referat zaprezentowała prof. Joanna Schiller-Walicka. Poświęcony był wpływowi powstania styczniewego na sytuację kształcenia uniwersyteckiego w Królestwie Polskim. Zwróciła uwagę na wpływ poglądów słowiańskich, osób z kręgu utworzonego w 1858 roku Słowiańskiego Towarzystwa Dobroczynnego i jego kontynuatorów (Aksakow, Katkow, Pogodin, Samarin, Hilferding), na politykę wobec Polaków i wobec ziem polskich. Ich zdaniem Polska, z racji swoistej „westernizacji” („uzachodnienia”), powinna być z powrotem sławizowana (słowiańszczona). Stąd niezrealizowana idea utworzenia uniwersytetu ogólnosłowiańskiego w Warszawie. Sławistyka znalazła się też na pierwszym miejscu wśród dziedzin wykładanych w rosyjskim Cesarskim Uniwersytecie Warszawskim. Forsowana była idea jednego języka słowiańskiego – jakim miał być język rosyjski, choć – co warto pamiętać – pewną popularnością cieszył się na przykład język czeski. Czechofilem był pierwszy rektor CUW Piotr Ławrowski. O wadze tych idei słowiańskich świadczyła również katedra prawa słowiańskiego prowadzona przez Teodora Siegela ucznia Władimira Łamanskiego. Polacy na zjazdach słowiańskich byli traktowani jako nie budzący zaufania. Zjazd Moskiewski 1867 roku odbył się bez reprezentantów środowiska polskiego. Generalnie uważano i starano się stworzyć szczególny „rusoslawizm” na kształt, a także jako przeciwwaga, dla austroslawizmu.

Z referatem prof. Schiller-Walickiej korespondowało wystąpienie dr Czilli B. Żelicki na temat polsko-węgierskich związków w latach 1850–1860. W wystąpieniu poruszone zostały m.in. kwestie legionu węgierskiego we Włoszech w latach 1840. i in-

ne próby legionowe, tworzenia wspólnych organizacji o charakterze wojskowym. Próby te zakończyło dopiero wprowadzenie dualizmu i utworzenie Austro-Węgier. W dyskusji nad referatami uczestniczyli oprócz referentów, m.in. G.F. Matiejew, L.E. Gorizontow, L. Zasztowt, J. Piskurewicz, S. Wiech, L. Michalska-Bracha, W. Caban i kilka innych osób.

W drugim dniu konferencji, 4 września 2014 roku, obrady odbywały się w Instytucie Rosyjskiej Historii RAN. Pierwszy referat wygłosił prof. Jan Piskurewicz. Swoje wystąpienie poświęcił Arturowi Wołyńskiemu – uczestnikowi i badaczowi dziejów powstania styczniowego, który po upadku powstania znalazł się na emigracji we Włoszech i zasłynął utworzeniem Muzeum Mikołaja Kopernika w Rzymie. Wołyński był też wytrwałym zbieraczem świadectw źródłowych dotyczących powstania, a także autorem publikacji w języku włoskim na temat powstania. Pytania do referenta dotyczyły zakresu recepcji i popularności pism Wołyńskiego, poświęconych powstaniu 1863 roku, w środowisku włoskim.

Prof. Gienadij F. Matwiejew przedstawił referat na temat znaczenia powstania 1863 roku w twórczości Józefa Piłsudskiego. Przypomniał główne wydania dzieła poświęconego powstaniu roku 1863 autorstwa Piłsudskiego i ich odbiór czytelniczy. W dyskusji poruszono kwestie propagandowego i edukacyjnego znaczenia pism Piłsudskiego na temat powstania, a także podjęto próbę określenia ich znaczenia wojskowego i militarnego, a przede wszystkim wychowawczego, z punktu widzenia tworzenia nowego modelu patriotyzmu polskiego.

Prof. Zbigniew Wójcik zaprezentował referat na temat zesłańców polskich, uczestników powstania styczniowego 1863 roku, jako badaczy Syberii. W wystąpieniu omówione zostały przede wszystkim postaci i dokonania: Benedykta Dybowskiego i Wiktora Godlewskiego oraz, w mniejszym stopniu, Aleksandra Czekanowskiego i Jana Czerskiego. Poruszona została kwestia narodowości tych uczonych, którzy niejednokrotnie – z racji ogłaszania swych badań w języku rosyjskim – traktowani byli jako Rosjanie. Z drugiej strony przypomniane zostały niektóre ważne, a częstokroć zapomniane odkrycia związane z Syberią i – na przykład – z fauną jeziora Bajkał (m.in. głębiniowa ryba żyworodna *gotomianka* – *Comephorus baikalensis*, stanowiąca swoisty relikw przyrodniczy).

Dr Lubow A. Kirylińska omówiła w swym wystąpieniu opinie słoweńskich polityków na temat losów Rosji i Polski II połowie XIX i początku XX wieku. Słoweńcy starali się podtrzymywać oficjalną linię władz austriackich wobec powstania styczniowego. Gdy rządy Austrii i Prus propagandowo wsparły polskie powstanie, wówczas również wizerunek Polaków poprawił się w opiniach słoweńskich. Politycy słoweńscy cytowali jednak przede wszystkim czeskich słowianofilów (m.in. Františka Pałackýego) i ich bardzo krytyczne wobec Polaków stanowisko. Znane były działania Mariana Zdziechowskiego i jego krakowskiego Klubu Słowiańskiego powstałe-

go w 1901 roku, a także zmiana stanowiska Romana Dmowskiego i jego opcja pro-rosyjska przedstawiona na Zjeździe Praskim 1908 roku. W dyskusji zwrócono uwagę, że Kraków i uniwersytety w Galicji były atrakcyjne dla konserwatywnych Słoweńców. To zakłócało nieco typowy pogląd, że Polacy są antyrosyjscy i oddaleni od prawdziwej słowiańszczyzny, który wśród Słoweńców był przekonaniem dominującym.

Kolejny referat, poświęcony Komitetowi Centralnemu KPZR i pracom nad projektem edycji materiałów do historii powstania 1863 roku, przedstawił dr Jan Szumski. Zauważył, że w świetle odtajnionych obecnie materiałów źródłowych i najnowszych publikacji, można stwierdzić, że prace nad edycją traktowane były jako ważne zadanie rangi państwowej w ZSRR. Były wnikliwie nadzorowane przez najwyższe czynniki partyjne, zwłaszcza pod kątem doboru materiałów dokumentacyjnych i nadzoru nad pracami zespołów zarówno rosyjskiego, jak i – w mniejszym stopniu – polskiego. Było więc to zadanie uważane za przedsięwzięcie priorytetowe w realizacji polityki historycznej ZSRR tego czasu. Co ciekawe oba zespoły, mimo tych priorytetów, zachowały dość daleko idącą samodzielność i niezależność w kwestiach decyzji naukowych i edytorskich.

Z wystąpieniem tym współgrał referat prof. Leszka Zasztowta na temat dr. Dawida Fajnhauza, zapomnianego badacza powstania styczniowego 1863 roku, który swą karierę historyczną rozpoczął w ZSRR w ówczesnym Wilnie, a poprzez okres warszawski w latach 1960., zakończył ją w Chicago w USA. Przedstawione zostały nieznane aspekty biografii Fajnhauza oraz jego osobistych i rodzinnych losów (był żonaty z Heleną Norwidówną), na tle jego twórczości naukowej.

Prof. Leonid E. Gorizontow przedstawił referat zamykający sesję poranną, na temat powstania styczniowego w różnych narratywach historii Rosji. Przypomniał zmieniające się podejście w interpretacji powstania w okresie carskim, do rewolucji 1917 roku, a także później. Zauważył, że ewolucja i pozytywne podejście w interpretacji powstania nastąpiło po roku 1917, a zwłaszcza po 1945, kiedy Polska znalazła się w składzie bloku wschodniego. Podkreślił znaczenie dokonań dwóch rosyjskich profesorów: Ilii S. Millera i Władimira A. Diakowa, dla rozwoju badań nad powstaniem zarówno w Rosji, jak i w Polsce.

W dyskusji podniesiono kwestie jubileuszy powstania, które niosły za sobą poważny rozwój badań m.in. w latach 1913 (moment opublikowania *Pamiętników* Jakuba Gieyszтора w Wilnie), pięćdziesięciolecie powstania w roku 1934, ale także Zjazdu Historyków Polskich w połowie lat 1920. Oprócz referentów uczestniczyli w dyskusji m.in.: prof. prof. L. Michalska-Bracha, W. Caban, Z. Romek, S. Wiech, B.W. Nosow, G.F. Matwiejew.

Sesja popołudniowa rozpoczęta w Instytucie Rosyjskiej Historii RAN kontynuowana była dnia następnego w Ośrodku Rosyjskiej Akademii Nauk pod Moskwą. Referaty wygłosili dr Mariusz Kulik na temat problematyki historii wojskowości powstania styczniowego 1863 roku w historiografii polskiej i rosyjskiej, dr Olga

S. Kasztanowa na temat aspektów porównawczych badań nad powstaniem styczniowym w rosyjskiej historiografii, a także prof. Zbigniew Romek o interpretacji powstania w historiografii trzeciej Rzeczypospolitej (1989–2013) oraz dr hab. Larysa S. Łykoszyna na temat 150-lecia powstania styczniowego w kontekście współczesnej polityki historycznej w Polsce.

Dr Kulik wskazał na brak monografii stanowiącej podsumowanie dziejów wojсковych powstania. Dr Kasztanowa zauważyła, że stosunek do powstania w historiografii rosyjskiej ewoluował w zależności od atmosfery politycznej w obu krajach, która to atmosfera przekładała się często bezpośrednio na zmiany interpretacyjne. Prof. Romek podkreślił, że w polskiej najnowszej historiografii dominują dwie tendencje: gloryfikacyjna i negująca zasadność powstania. Obie związane są z konkretnymi kręgami i rywalizującymi ze sobą obozami politycznymi w Polsce. Jak zauważyła dr Łykoszyna, dopełniając tę myśl, ma to wpływ na konkretne projekty polityki historycznej w Polsce, które wsparcie posiadają w konkretnych ośrodkach sprawujących władzę lub dążących do jej uzyskania.

W dyskusji zamykającej sesję uczestniczyli m.in. dr hab. I. S. Jaźborowska, dr hab. S. M. Falkowicz, prof. Z. Romek, dr hab. B.W. Nossow, prof. L.E. Goriizontow, prof. L. Zasztowt i dr J. Szumski, a także pozostali wymienieni powyżej referenci.

Zauważono, odwołując się do ostatnich wystąpień, że istnieje kilka narracji powstania styczniowego 1863 roku, z których dwie są dominujące – tradycyjna narracja afirmująca powstanie i narracja potępiająca insurekcję. Podkreślono, że nadal funkcjonują narracje dawne, na przykład stworzone przez Agatona Gillera, czy Józefa Piłsudskiego. Jednocześnie wciąż funkcjonuje tradycja wykreowana w czasach realnego socjalizmu i bloku wschodniego, dla której podstawą była interpretacja marksowska (czy też marksowsko-leninowska), akcentująca socjalne motywy i aspekty powstania w kontekście nierówności społecznych i podziałów stanowych w XIX stuleciu.

Zmieniła się natomiast wyraźnie skala badań. Powstało wiele nowych studiów i wydawnictw źródłowych, a także edycje jubileuszowych o charakterze popularyzatorskim i edukacyjnym. Niepodważalne znaczenie zachowały i mają nadal dzieła takie jak prace Franciszki Ramotowskiej (m.in. *Tajemne państwo polskie*), Stefana Kieniewicza (m.in. *Powstanie styczniowe*) i wiele innych, o których wspomniano niejednokrotnie w wystąpieniach.

Podkreślono, że powstanie 1863 roku stanowi istotny, a w wielu przypadkach nawet jeden z głównych elementów, współczesnej polskiej polityki historycznej, która ma oczywiście swój niepodważalny wpływ na interpretację powstania w historiografii międzynarodowej, w tym we współczesnej historiografii rosyjskiej.

Na zakończenie obrad podjęto wspólne postanowienie, że kolejna konferencja Komisji Historyków Rosji i Polski odbędzie się na jesieni 2015 roku w Moskwie w okresie uroczystych obchodów Dni Nauki Polskiej w Rosji. Będzie poświęcona

pięćdziesięcioleciu działalności Komisji – ludziom, wydarzeniom, badaniom, wydawnictwom i kontaktom międzyludzkim, w kontekście polityki naukowej w Rosji (ZSRR) i w Polsce (PRL) w ostatnim półwieczu.

Leszek Zasztowt
Warszawa

WSKAZÓWKI DLA AUTORÓW

1. Redakcja KHNiT przyjmuje wyłącznie materiały nigdzie nie publikowane
2. Objętość tekstów nie może przekraczać 2,5 arkusza autorskiego łącznie z przypisami i materiałem ilustracyjnym [100 000 znaków pisarskich, około 55 str. znormalizowanego maszynopisu].
3. Przypisy należy redagować wg następującego wzoru:
 - a) - opis druku zwartego: Imię nazwisko: Tytuł. Miejsce i rok wydania s. [trona]
- praca zbiorowa Imię nazwisko: Tytuł, [w:] Tytuł. Red. Miejsce i rok wydania s. [trona] od-do.
 - b) opis artykułu: Imię nazwisko: Tytuł artykułu. „Tytuł czasopisma” rok t. [om] s. [trona] od-do.
 - c) przy powtórnych i dalszych cytowaniach pozycji:
 - I. [mię] Nazwisko, skrót tytułu, s. [jeżeli cytowane jest więcej niż jedno dzieło autora];
 - I. [mię] Nazwisko, dz.cyt. s. [jeżeli w dokumentacji występuje jedna pozycja].
4. Dokumentację należy przygotować w formie przypisów. W wyjątkowych przypadkach cytowania literatury w sposób przyjęty w piśmiennictwie przyrodniczym zapis bibliograficzny musi być taki sam, jak w przypisach.
5. Do tekstu należy dołączyć streszczenie do tłumaczenia na j. angielski [około 1 str.] z podaniem terminów specjalistycznych.
6. Materiały przyjmujemy w postaci wydruku komputerowego wraz z wersją elektroniczną [dyskietka, płyta, załącznik „mailowy”] w edytorze Word.

Redakcja

„Kwartalnika Historia Nauki i Techniki”

DO AUTORÓW

Redakcja „Kwartalnika Historii Nauki i Techniki” informuje, że streszczenia drukowanych w „Kwartalniku” artykułów będą zamieszczane w formie elektronicznej w THE CENTRAL EUROPEAN JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES AND HUMANITIES (<http://cejsh.icm.edu.pl>). W związku z tym do artykułów należy dołączać streszczenia w języku polskim lub angielskim, których objętość nie powinna przekraczać 1.500 znaków (w szczególnie uzasadnionych wypadkach 2.000 znaków), zawierające zwięzłe uzasadnienie podjętych badań, prezentację uzyskanych wyników i w miarę możliwości omówienie zastosowanej metody badawczej, a także słowa kluczowe (o ile możliwe w języku angielskim).

Jednocześnie prosimy autorów o podanie swoich danych – stopnia, tytułu naukowego i miejsca zatrudnienia (pełnej nazwy i adresu) oraz danych o współautorach; w przypadku osób emerytowanych – adresu domowego lub innego adresu do korespondencji.

**Redakcja
„Kwartalnika Historia Nauki i Techniki”**

WARUNKI PRENUMERATY

Prenumerata krajowa:

Przez „RUCH” S.A. - wpłaty na prenumeratę przyjmują Zespoły Prenumeraty „RUCH” właściwe dla miejsca zamieszkania. Termin przyjmowania wpłat na prenumeratę krajową do 5-go każdego miesiąca poprzedzającego okres rozpoczęcia prenumeraty. **Infolinia 0-801-443-122; www.prenumerata.ruch.com.pl**

Prenumerata opłacana w zlotówkach ze zleceniem wysyłki za granicę:

Informacji o warunkach prenumeraty i sposobie zamawiania udziela „RUCH” S.A. Biuro Kolportażu - Zespół Obrotu Zagranicznego, 03-236 Warszawa, ul. Annopol 17 a telefony +48/22/ 693 67 75, +48/22/ 693 67 82, +48/22/ 693 67 18

www.ruch.pol.pl

Prenumerata opłacana w PLN: przelewem na konto w banku PEKAO S.A. IV O/Warszawa, **68124010531111000004430494** lub w kasie Oddziału.

Dokonując wpłaty za prenumeratę w Banku czy też w Urzędzie Pocztowym należy podać: nazwę naszej firmy, nazwę banku, numer konta, czytelny pełny adres odbiorcy za granicą, okres prenumeraty, rodzaj wysyłki (p-tą priorytetową czy ekonomiczną) oraz zamawiany tytuł.

Warunkiem rozpoczęcia wysyłki prenumeraty, jest dokonanie wpłaty na nasze konto.

Prenumerata opłacana w dewizach przez odbiorcę z zagranicy:

- przelewem na nasze konto w banku SWIFT banku: PKOPPLPWXXX w USD PEKAO S.A. IV O/W-wa IBAN PL54124010531787000004430508 w EUR PEKAO S.A. IV O/W-wa IBAN PL46124010531978000004430511 po dokonaniu przelewu prosimy o przesłanie kserokopii polecenia przelewu z podaniem adresu i tytułu pod nr faxu **+48 0-22 532-87-31**.

- czek wystawiony na firmę „RUCH SA OKDP” i przesłany razem z zamówieniem, listem poleconym na nasz wyżej podany adres.

- karty kredytowe VISA i MASTERCARD płatność <http://www.ruch.nor.pl>

Zamówienia na prenumeratę w wersji papierowej i na e-wydania można składać bezpośrednio na stronie www.prenumerata.ruch.com.pl. Ewentualne pytania prosimy kierować na adres e-mail: prenumerata@ruch.com.pl lub kontaktując się z Infolinią Prenumeraty pod numerem: 22 693 70 00 – czynna w dni robocze w godzinach 7⁰⁰ – 17⁰⁰. Koszt połączenia wg taryfy operatora.

* * *

Zamówienia na prenumeratę „Kwartalnika” można kierować również bezpośrednio do wydawcy, wpłacając należność na konto: IHN PAN, Nowy Świat 72, 00-330 Warszawa. Bank Przemysłowo-Handlowy w Warszawie XIV Oddz. w Warszawie nr 13 1240 6247 1111 0000 4977 8414

Koszt rocznej prenumeraty 1 egz. „Kwartalnika HNiT” wynosi 120,- zł

For subscription to this quarterly journal please address:

Institute for History of Science, Nowy Świat 72, p. 245, 00-330 Warszawa, Poland, tel.: +48 (22) 6572746; fax: +48 (22) 826 61 37

Archiwalne numery można nabyć lub zamówić w Instytucie Historii Nauki PAN